

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZANTNER VIKTOR

A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE
A KEZDETEKTŐL 1920-IG

Történettudományi Doktori Iskola, Doktori Iskola vezetője Dr Gergely Jenő

Művelődéstörténeti Program, Program vezetője Dr Kósa lászló

A bizottság tagjai: Dr Gergely Jenő a Történettudomány Doktora

Dr Tőkéczki László a Történettudomány kandidátusa

Dr Lakatos Andor PhD

Témavezető: Dr Kósa László az MTA rendes tagja

20.)

*„...a legnagyobb súlyt a magyar
liturgia ügyére kell helyezni.
Valóban megalázó helyzet az,
hogy a magyar állam területén élő
görög katolikus hívek mindegyike
élhet egyháza szertartásaiban
saját nyelvével,
csak éppen a magyarok nem.”*

(Tisza István, 1904. I.

A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1920-IG

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	6
<i>Ókeleti egyházak.....</i>	<i>12</i>
<i>Ortodox egyházak.....</i>	<i>17</i>
<i>Az 1054-es egyházszakadás.....</i>	<i>22</i>
<i>Keleti katolikus egyházak.....</i>	<i>25</i>
A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNY MAGYAROK A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN.....	27
A MAGYARSÁG ÉS A KELETI KERSZTÉNYSÉG KAPCSOLATA.....	27
UNIÓK.....	41
<i>1274-es Lyoni zsinat és unió.....</i>	<i>42</i>
<i>Firenzei unió.....</i>	<i>43</i>
<i>Breszt-litovszki unió.....</i>	<i>44</i>
AZ ORTODOXIA MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN.....	45
<i>Az ortodox papság helyzete.....</i>	<i>45</i>
<i>Protestantizmus és a román ortodoxia kapcsolata.....</i>	<i>48</i>
UNIÓK MAGYARORSZÁGON.....	72
<i>A déli területen élő szlávok uniója.....</i>	<i>73</i>
<i>Ungvári unió.....</i>	<i>74</i>
<i>A munkácsi unió.....</i>	<i>76</i>
<i>A máramarosi unió.....</i>	<i>76</i>
<i>A gyulafehérvári unió.....</i>	<i>76</i>
<i>A nagyváradi római katolikus egyházmegyében élő keleti szertartásúak uniója.....</i>	<i>78</i>
A MAGYARORSZÁGI UNIÓS EGYHÁZSZERVEZET KIALAKULÁSA.....	79
<i>A fogarasi egyházmegye megalakítása 1701.....</i>	<i>80</i>
<i>A munkácsi püspökség megalakítása 1771.....</i>	<i>80</i>
<i>A nagyváradi püspökség megalakítása 1775.....</i>	<i>82</i>
<i>A kőrösi püspökség megalakítása 1777.....</i>	<i>83</i>
<i>Az eperjesi püspökség megalakítása 1816.....</i>	<i>83</i>
<i>Lugosi püspökség megalapítása 1853.....</i>	<i>85</i>
<i>Szamosújvári püspökség megalapítása 1853.....</i>	<i>85</i>
<i>Az unió és a román történetírás.....</i>	<i>86</i>
EGYHÁZPOLITIKA.....	92
A görög szertartású katolikusok nemzetisége.....	95
MIÓTA MAGYAROK A MAGYARORSZÁGI GÖRÖG KATOLIKUSOK?.....	98
KÜZDELEM A MAGYAR NYELVŰ LITURGIÁÉRT ÉS AZ ÖNÁLLÓ PÜSPÖKSÉGÉRT.....	100
A PÜSPÖKÖK BÉCSI KONGRESSZUSÁTÓL	101
A HAJDÚDOROGI KONGRESSZUSIG.....	101
A HAJDÚDOROGI KONGRESSZUS.....	107
<i>A kongresszus előzményei.....</i>	<i>107</i>
<i>Egy egyházmegye felállításának jogi aktusai.....</i>	<i>108</i>
<i>A hajdúdorogi kongresszus és a Végrehajtó Bizottság megalakulása.....</i>	<i>112</i>
A hajdúdorogi püspöki helynökség felállítása.....	114
AZ 1881-ES ÉRTEKEZLET.....	117
A MOZGALMAS 90-ES ÉVEK.....	122
<i>Pável Mihály (Michail Pável) püspök intézkedése.....</i>	<i>122</i>

<i>A Végrehajtó Bizottság 1893-as ülése.....</i>	<i>123</i>
<i>Az 1896-os kérvény.....</i>	<i>124</i>
<i>Az 1896-os magyar liturgia és következményei.....</i>	<i>127</i>
<i>Az Országos Bizottság megalakulása.....</i>	<i>130</i>
A RÓMAI ZARÁNDOKLAT.....	133
A MAGYAR KORMÁNY ÉS A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSSÁG KAPCSOLATA A SZÁZADFORDULÓN.....	135
<i>A Monarchia és a nemzetközi helyzet.....</i>	<i>135</i>
<i>Magyar görög katolikusok a századfordulón.....</i>	<i>136</i>
<i>A kormányzat elképzelései.....</i>	<i>138</i>
<i>Egyesületek.....</i>	<i>142</i>
A BUDAPESTI PARÓKIA ÉS A MAGYAR LITURGIA.....	143
Az egyházmegye felállításának és megszervezésének a problémái.....	148
A püspökség ügye a főrendiházban.....	149
Vélemények a felállítandó új püspökségről.....	151
Utolsó lépések az egyházmegye felállítása előtt.....	153
A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSA.....	168
Az egyházmegye felállításának kánonjogi feltételei.....	168
Az egyházmegye felállítása.....	171
Az alapító bulla.....	174
A bulla és a végrehajtási dekrétum kiadása között eltelt időszak eseményei.....	190
<i>A bukaresti érsek véleménye a bulláról.....</i>	<i>191</i>
A bulla végrehajtási dekrétuma.....	193
Újabb tiltakozások a Hajdúdorogi püspökség ellen.....	195
<i>A szatmári gyűlés.....</i>	<i>195</i>
A SZÉKHELYVITA.....	199
A püspöki kinevezéstől az egyházmegye szétdarabolásáig.....	216
A PÜSPÖKI KINEVEZÉS.....	216
A DEBRECENI MERÉNYLET.....	226
AZ EGYHÁZMEGYE ÜGYE A TÖRVÉNYHOZÁS ELŐTT.....	235
AZ EGYHÁZMEGYEI HIVATALOK KIÉPÍTÉSE.....	237
<i>Papp Antal apostoli kormányzó.....</i>	<i>237</i>
<i>Miklós István megyéspüspök.....</i>	<i>241</i>
AZ ALAPÍTÓ BULLA MÓDOSÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖREKVÉSEK.....	250
<i>A Tisza és a román nemzeti párt kapcsolata.....</i>	<i>251</i>
<i>Az Alapító Bulla módosítására irányuló román törekvések.....</i>	<i>254</i>
<i>Az Országos Bizottság álláspontja.....</i>	<i>260</i>
A BUDAPESTI PARÓKIA.....	261
A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE ÉLETE.....	263
<i>Az egyházmegye gondjai.....</i>	<i>263</i>
<i>Az egyesületek.....</i>	<i>265</i>
<i>A naptáregyesítés.....</i>	<i>265</i>
<i>Az egyházmegye a háborús események hatása alatt.....</i>	<i>266</i>
<i>Az őszirózsás forradalom és az egyházmegye.....</i>	<i>269</i>
<i>Az egyházmegye felbomlása.....</i>	<i>271</i>
ÖSSZEGZÉS.....	275
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	281
mellékletek.....	287
Az alapító bulla.....	287
Miklós István püspöki címere.....	308

„Mióta nemzetünk sz. István királyunk apostoli működése nyomán keresztény hitre térve elfogadta a latin szertartást s a római vagy nyugati egyház joghatósága alá helyezkedve annak vallását állami vallássá emelte, azóta a magyar katolikus egyház története jóformán a nemzet története is. Sőt nézetünk szerint az a vonásuk is közös, hogy mint nemzeti történetünk nem szorítkozik csupán csak fajunk múltjának a kutatására, hanem az összes többi népességeinknek is vizsgálhatja a sorsát, melyet őseink szerzette hazában s körünkben megértek, akként a magyar egyház története is tágabbkörű nevénel. Véleményünk szerint

ugyanis nemcsak a hazai latin szertartású egyház történetét öleli fel, hanem jól felfogott feladata szerint , a mint azt a magyar egyház történetírói jobbra követték s követik is, kiterjeszkedik, ki kell, hogy terjeszkedjék összes felekezeteink magyarországi történetére is. Ekként a keleti egyház minden olyan szertartásának a története, a mely a hazánkba is eljutott, szintén a magyarországi egyháztörténet keretébe és körébe tartozik. Ennek tiszte és kötelessége – ha csak másodsorban is – összeszedni s értékesíteni az összes adatokat, melyek a keleti egyház ezen szertartásainak hazai történetére vonatkoznak, szóval ezeknek a múltját kutatni és feltárni”.¹

BEVEZETÉS

Disszertációm a hajdúdorogi egyházmegye történetét mutatja be a kezdetektől 1920-ig. Az értekezés időhatára igen tág. Ennek egyik oka, hogy a magyarországi görög katolikusoknak nincs egységes egyháztörténetük. Kezdetben Magyarország területén területén feltehetően csak magyar keleti szertartásúak éltek, majd megindult más keleti szertartású népcsoportok bevándorlása hazánkba. A keleti szertartású magyarság a bevándorolt román, vagy ruszin közösségekhez csatlakozott és nagyon sokáig az ő sorsukban osztozott. Ennek ismeretében, a

¹ HODINKA Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1909., MTA. 1p.

kitűzött kérdés kidolgozásában csakis a bizánci szertartást követő magyarok történetével foglalkozom, ami a hajdúdorogi egyházmegye felállításához vezetett. Az értekezés időhatárának utolsó évéül 1920-at választottam, mivel ebben az évben bomlott fel végérvényesen az 1912-ben alapított egyházmegye területi egysége.

Amikor értekezésem megírására vállalkoztam, azzal a szándékkal tettem, hogy a hajdúdorogi egyházmegye történetéhez újabb történeti, közjogi, kánonjogi adalékokkal szolgáljak. Célom, hogy ez által az egyházmegye történetének minél teljesebb képe rajzolódjon ki az olvasók előtt. Dolgozatomban célul tűztem ki a keleti kereszténység és a magyarság kapcsolatának vizsgálatát, valamint ehhez kapcsolódóan a görög katolikus magyarság eredetének megállapítását. Fel kívántam tárni a protestantizmus kapcsolatát az ortodoxiával, s ennek következtében a nemzeti liturgikus nyelvek kialakulására tett hatását, valamint az egyházmegye létrehozásában betöltött szerepét. Legfőbb célom az egyházmegye felállítását megelőző események, az egyházmegye felállítását ill. megszervezését kísérő tárgyalások, közigazgatási eljárások, politikai nyilatkozatok, cselekedetek bemutatása volt.

Értekezésemben igyekeztem a szorosan vett témához kapcsolódóan minél több levéltári forrást felhasználni. Szükségesnek tartottam az egyházmegye történetének feltárásához nem csupán az egyházmegyei levéltárban található dokumentumokra támaszkodni, hanem más egyházi illetve az állami levéltárak iratanyagait is feltárni.

A Magyar Országos Levéltárban (OL) a Miniszterelnökség, és a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagát kutattam. E mellett feldolgoztam a levéltárban található püspökkari jegyzőkönyveket, valamint kutatásokat végeztem egyes családi levéltárakban témánkhöz kapcsolódóan, sajnos ez utóbbit nem sok eredménnyel. Az OL iratanyagában elsősorban az állami szerveknek a magyar görög katolikusokhoz, illetve az egyházmegyéhez történő hozzáállását valamint az egyházmegye felállítását megelőző politikai, jogi elképzeléseket, lépéseket vizsgáltam.

Az Esztergomi Prímási Levéltár többes funkciót is betöltött kutatásaim során. Mint Magyarország Prímása (a püspöki kar elnöke), az esztergomi érsek kapcsolatban állt Magyarország püspökeivel, a Szentszékkal ill. a kormányzati szervekkel. Az említett szervekkel folytatott hivatalos ill. magán jellegű iratváltások, levelezések között nem egyszer az államhatalom vagy az érsek szubjektív megnyilvánulásaival találkozhattam. Említettem, hogy a levéltár többes funkciót töltött be, hiszen a prímási joghatóságtól eltekintve az esztergomi érsek volt a metropolitája az új egyházmegyének, s mint metropolita is érintve volt

a hajdúdorogi püspökség ügyeiben. A Prímási Levéltár iratanyagából gyakorlatilag rekonstruálható az egyházmegye felállításának összes politikai, jogi és kánonjogi aktusa.

A Görög Katolikus Püspöki Levéltárban végzett kutatásaim elsősorban az egyházmegye történetének felállítása utáni éveire nyújtottak forrásokat. E levéltár iratanyagának feldolgozása során ismerhettük meg egy új püspökség első éveit, az egyházmegyei hivatalok kiépítésének folyamatát, az egyházmegye apostoli kormányzójának ill. első püspökének a tevékenységét, valamint az egyházmegye elleni lépéseket, köztük a debreceni merényletet.

A Kalocsai Érseki Levéltárban Csernoch János iratai közt találunk az egyházmegyét érintő csekély mennyiségű iratanyagot. A betegeskedő Vaszary bíboros helyett az egyházmegye felállításával kapcsolatos tárgyalásokat a püspöki kar megbízásából Csernoch János mint kalocsai érsek végezte. A levéltárban a nunciatúrával folytatott tárgyalásokhoz kapcsolódó levelezéseket dolgoztam fel.

Az egyházmegye történetéhez kapcsolódóan jó néhány tanulmány, könyv született, de ezek nem dolgozták fel részletesen az állami hatóságok tevékenységét, valamint nem érintették kellően az ortodox egyház és a protestáns (református) misszió(k) kapcsolatát, valamint a (debreceni) reformátusság kapcsolatát a magyar görög katolikusokkal ill. Hajdúdoroggal. A Tiszántúli Egyházkerület levéltárában az egyházmegye székhelyével, a debreceni merénylettel és a református közvélemény hozzáállásával kapcsolatos iratokat, a Zsinati Levéltárban pedig főként Tisza István miniszterelnök levelezését kutattam.

Az Országgyűlés Levéltárában található parlamenti naplók, országgyűlési irományok segítségével igyekeztem az egyházmegye felállításának parlamenti eseményeit feltárni.

Kutatási tervem elkészítésekor terveim közt szerepelt több külföldi levéltár felkeresése, ezt azonban vagy a körülmények (Beregszász), vagy pedig objektív okok (Róma) ellehetetlenítették.

A korabeli sajtótermékek közül a Görög Katolikus Szemle vonatkozó számai nyújtottak értékes adalékokat az egyházmegye létrehozásának történetéhez, illetve betekintést adtak a görög katolikus magyarságot és ruszinságot foglalkoztató kérdésekbe, számos levéltári ill. szakirodalmi forráshoz kaphatunk értékes kiegészítéseket belőlük.

A kútfőkön kívül, sok esetben támaszkodtam szakirodalomban fellelhető utalásokra, megállapításokra, mivel a kutatások figyelmét nem kerülte el az egyházmegye története. Szakirodalomként szerepel, de valójában a források között lenne a helye Netzhammer bukaresti érsek német nyelvű naplójának. A napló segítségével láthatjuk a másik oldal

politikusainak, államférfiainak gondolatait az egyházmegyéről illetve képet kaphatunk a szentszéki hivatalok, funkcionáriusok véleményéről. Fontos kiemelni Salacz Gábor Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában c. könyvét, amelyből betekintést kapunk nem csak az egyházmegye felállításának egyes momentumaiba, hanem a trónörökös egyházmegye elleni lépéseibe is. Természetesen nem maradhatnak említés nélkül Pirigy István művei. A nemrég elhunyt görög katolikus egyháztörténész művei számos esetben vezérfonalként hatják át az értekezést. Értekezésem elkészítésekor nem a nulláról kellett kezdenem, hiszen Pirigy István, Gergely Jenő, Janka György, munkásságának köszönhetően, - hogy csak a legismertebb neveket említsem,- az egyházmegye történetének jó néhány aspektusa kutatott, ugyanakkor történetének számos eleme nem került bemutatásra, feldolgozásra illetve kiegészítésre szorul.

Értekezésemben – nem lévén egységes iránymutatás az átírással vonatkozóan – a tulajdonneveknél a forrásokban szereplő alakot vettem át.

Ha a magyar nép vallási megoszlását vizsgáljuk, akkor óhatatlanul a többségi római katolikus lakosságból és a nemzeti kultúra szempontjából jelentős protestantizmusból (főként a református vallásból) indulunk ki. Amennyiben más vallással, felekezettel, vagy rítussal találkozunk, hajlandóak vagyunk kételkedni abban, hogy az etnikailag vagy kulturálisan szorosán kapcsolódhat a magyarsághoz. Mint már említettük, köztudomású tény, hogy Magyarországon felekezeti szempontból a római katolicizmus bír túlsúllyal. Sokan esetleg nem is tudják, hogy a katolikus egyházon belül a rómain kívül létezik egy másik rítus is,

mégpedig az ősi keleti liturgiával élő görög, amelynek a mai országhatáron belüli hívei túlnyomó többségben magyar anyanyelvűek, és igen keserves „Kálvária-utat”² jártak, amíg egyáltalán pusztá létüket el tudták fogadtatni úgy a magyar nemzettel, mint a Vatikánnal. Ez az út egyébként több történeti, közjogi és kánonjogi problémát is felvetett, és ezekhez próbál adalékokkal szolgálni ezen értekezés.

Az egyik helyen felhőkbe nyúló hegygerincek jeleznek valamilyen határt, a másikon a tengerek hullámjai, de van olyan hely is, ahol a lankás dombok vonulata semmit sem jelez a felszínen, pedig az alatta futó törésvonalak átszelnek, síkságokat, erdőket, folyókat, országhatárokat, különféle eszközökkel nyomatékossított, tárgyi valósággá emelt szuverenitás szimbólumokat. Hétköznapi a törésvonalakat csak a szakértők képesek felismerni, valamint az ott élők érzékenysége, melyet a tapasztalatok fejlesztettek ki. Az átutazók, a turisták semmit sem vesznek észre csak akkor, amikor remegni kezd a föld, megrendülnek és összedőlnek az épületek. A szakértők elmondják, hogy mindez megint csak ott történik meg, ahol egymásnak feszülnek a hatalmas kontinentális táblák. Az a téma, amelyről ebben az értekezésben szó lesz éppoly kevésbé látható és nyilvánvaló törésvonalon játszódik mint az előző.³

Az egyik ilyen törésvonal az Adriai-tengertől az Északi-tengerig húzódik a Balkánon, Kelet-Európán, a Baltikumon és Karélián át. Ez a vonal választja el a nyugati típusú kereszténység Európáját a keleti típusú kereszténység Európájától. Ennek a mentén tört ki két világháború, jó néhány lokális háború, dühöngtek a pogromok. Ez a katolikus-ortodox törésvonal.

Ez a terület az egykori Osztrák-Magyar Monarchia keleti határa is. Ezen a területen jött létre a görög katolikus egyház, melynek egyik részegyháza történetével kívánunk foglalkozni a következő oldalakon át.

A katolikus Habsburg-uralkodók a XVII. század elejétől kezdve, az ellenreformáció sikereinek idején és részint annak hatására, hatalmi-politikai eszközökkel is igyekeztek előmozdítani az uniót. Róma számára távlatilag nyilván az eretnokség felszámolása, az egyház pápai főhatalom alatti egységének a helyreállítása volt a cél, a hatalom szempontjából pedig a keleti és déli irányú terjeszkedést is szolgálta. A keleti egyházak történetében a fordulópontot az úgynevezett breszti unió (1596) jelentette, amelynek nyomán az ukránok és a ruszinok nagy része elszakadt az orosz ortodox pravoszláv egyháztól (nagy részük ekkor

² A fogalmat Szabó Jenőtől kölcsönöztük – SZABÓ Jenő: A görög katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912 Összeállította, bevezetővel, jegyzetekkel ellátta dr. Sztripszky Hiador, Budapest, 1914. Fritz nyomda. 515 p.

³ MANN, Gloria: Az ortodox törésvonal. Budapest, Háttér Kiadó. 1996. 5-6 p.

lengyel fennhatóság alatt élt). Ami Magyarországot és Erdélyt illeti, az uniós folyamat eredményeként a XVIII századra a ruszinok egésze, az erdélyi románság mintegy harmada és a szerbek egy töredéke egyesült Rómával.

Ők lettek a görög katolikusok vagy unitusok (katolikus szóhasználattal: a görög szertartású római katolikusok).

„A görög egyház követőinek már az 1495/XLV. tc. a „rácokat, az oláhokat és a ruténeket” nevezi meg. Mivel e népcsoportok nem egy időben, nem is egy helyen telepedtek le hazánkban, mivel mindegyiknek saját, külön, egymástól teljesen független, nem is egy azon fokú hierarchiája volt és van, a görög egyház története hazánkban nem egységes. A felsorolt népeiségeknek saját külön egyházi történetük van, melyek külön kutatást igényelnek s külön írhatók és írandók meg”.⁴

Ennek értelmében a magyarországi görög katolikusoknak nincs egységes egyháztörténetük. Kezdetben hazánk területén feltehetően csak magyar görög katolikusok éltek, s majd, mint látni fogjuk megindult a keleti szertartású népcsoportok bevándorlása. A keleti szertartású magyarság a bevándorolt román, vagy ruszin közösségekhez csatlakozott és nagyon sokáig az ő sorsukban osztozott. Ennek ismeretében, a kitűzött kérdés kidolgozásában csakis a bizánci szertartást követő magyarok történetével foglalkozom, ami a hajdúdorogi egyházmegye felállításához vezetett.

KELETI KERESZTÉNYSÉG⁵

A keleti kereszténység tág fogalom. Keleti egyházaknak azokat az egyháزرészeket nevezzük, amelyek eredetileg is a római birodalom „*Oriens*” részén alakultak ki, és amelyek ma is Délkelet-, és Kelet-Eu rópában, vagy Európától keletre eső földrészeken élnek és történelmük elválaszthatatlan a keleti népek sorsától. A keleti egyház gyűjtőfogalom. Keleti egyházak alatt gyakran csak a nagy keleti egyházszakadás során Rómától elvált ortodox egyházakat

⁴ HODINKA 1909. előszó.

⁵ A fejezet irodalma: MYZ, Roman: Keleti Egyházak. Szeged, 1999., Agapé 207 p., Katolikus Lexikon vonatkozó kötetei, Szent István Társulat. 2. kiad., TIMKÓ Imre: Keleti Kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971. Szent István Társulat. 543 p.

értjük, megfelelkezve az ókeleti és keleti egyesült egyházakról. A keleti egyházakat ennek értelmében három csoportra oszthatjuk: ókeleti, ortodox és egyesült katolikus.

Ókeleti egyházak

Ebbe a csoportba azok a keleti egyházak tartoznak, amelyek jóval a XI. századi szakadás előtt, az V. és VI. századi krisztológiai viták alkalmával szakadtak el Bizánctól és Rómától.

Dogmatikai szempontból két ókeleti egyházzal beszélhetünk: a nesztoriánusokról és a monofizitákról. A nesztoriánusok⁶ a 431-es efezusi zsinatot követően alakultak meg, a monofiziták⁷ a 451-es khalkedóniai zsinat után jöttek létre.

Nesztoriánusok

A keleti nemzeti egyházak közé tartozó nesztoriánusok nevüket Nesztoriosz (381-451) konstantinápolyi pátriárkáról (428-431) kapták. Miután Nesztorioszt mint eretneket elítélik és tisztségéből elmozdítják, hívei hűek maradtak hozzá és 500 körül létrehozzák a Birodalom határán kívül a nesztoriánus egyházat, amely elviszi a kereszténységet Indiáig, Kínáig. A nesztoriánus egyház a keletszír (káld) és a malabári egyház két ágából tevődik össze. A nesztoriánusok a káld szertartáshoz tartozónak vallják magukat.

Követői, a Római Birodalomtól keletre eső Perzsiába menekültek, ahol a zoroaszteri dualizmustól áthatott mentalitás kedvező talajt biztosított tanaiknak és csatlakozva az ottani keresztény közösségekhez rányomták azokra a nesztorianizmus bélyegét. A **szír-káld**-nak nevezett perzsa egyház 486-ban fogadta el hivatalosan a nesztorianizmust. A nesztorianizmus az elkövetkezendő századokban igen intenzív missziós tevékenységet fejtett ki egész Ázsiában. Hittérítőik Kínába, Mongóliába, Turkesztánba is eljutottak, s virágzó közösségeket alapítottak. Terjeszkedésüket a mongol hódítás állította le. Az egykor nagy befolyással rendelkező nesztoriánus egyháznak ma már igen kevés követője akad. Többségük Irak, és Irán területén él. Az iszlám uralom elől sokan az Egyesült Államokba menekültek.

⁶ Az efezusi és khalkedoni zsinat elítélte Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárkát és tanításait. A nesztoriánusok azt hangsúlyozták, hogy Krisztus isteni és emberi természete független egymástól. Az efezusi zsinaton azért közösisítették ki Nestoriust, mert elutasította, hogy Szűz Máriát Theotokosznak (Istenszülő) nevezzék, mivel véleménye szerint ez veszélyeztette Krisztus emberi természetének valódiságát.

⁷ A kereszténységen belül az a nézet, amely megkérdőjelezi Jézus Krisztus valódi emberi természetét. A monofizitizmus szerint Jézus ugyan fölvette az emberi testet és így az emberre jellemző életciklus szerint megszületett, élt és meghalt, de a megtestesülés után az emberi természetet teljesen magába olvasztotta a végtelen isteni természet. Az azonban azt jelentette, hogy Jézus nem lett volna valóban ember. A monofizita tant 446-ban kezdte hangoztatni Eutükhész konstantinápolyi főapát.

Mind a mai napig megtartották Nesztoriosz krisztológiai tanítását, azt állítva, hogy ez a tan maguktól az apostoloktól származik és ők Nesztoriosz fellépése előtt is vallották. A zoroaszteri vallás hatása alatt nem hisznek az áteredő bűnben, úgy vélik, minden gyermek tisztán és büntetlenül jön a világra, s csak később szennyezi be magát a bűnökkel.

Monofiziták

A monofizita tanok szerint Jézus Krisztus személyének emberi természetét a hiposztatikus egyesülés percében az isteni természet oly módon nyelte el (mint esőcseppet az óceán), hogy az utóbbi lett az uralkodó. Ezért a megtestesülés után Krisztusban már csak egyetlen természetről (mia phüszisz vagy moné phüszisz) lehet beszélni, mégpedig az isteniről. Az elnevezés a görög monosz-egyedül és a phüszisz-természet szavakból ered. A monofizita nemzeti egyházak közé tartozik a kopt, az etióp, a szír-jakobita, a malabár és az örmény egyház. Ezek az egyházak nem csak dogmatikailag, hanem liturgikus szempontból is eltérnek a bizánci hagyományt követő keleti ortodoxoktól.

Jakobiták. Szíriában Jakob Baradaj szervezte meg a monofizita egyházat 543-ban. Halála után híveit jakobitáknak nevezték el. A jakobita egyház jellegénél fogva szír nemzeti egyház volt, ezért az iszlám – melynek követői Bizáncban látták nagy vetélytársukat – toleráns volt vele szemben. A fanatikus Timur Lenk azonban a XIV. században ugyanúgy megtizedelte a virágzó jakobita egyházat, mint ahogyan elbánt a nesztoriánusokkal. Jakobiták ma Szíria, Irak, Törökország, Libanon és Jordánia területén élnek. A XVII. században jakobitává lett az eredetileg nesztoriánus indiai Tamás (vagy malabár) keresztények egy része is. Mindkét jakobita egyház tanai igen közel állnak a katolikus tanokhoz. Még monofizitizmusuk is inkább terminológiai zavarra, mint valódi eretnekségre emlékeztet. A filioque kérdésben a katolikus állfoglalást vallják, a pápai primátust azonban nem ismerik el. A jakobiták az antiochiai szertartást végzik, akik egy nyugatszír és egy szír-malabári ágat alkotnak.

Örmény egyház. Az örmények a III. század elején fogadták el a kereszténységet, és már 295-ben (a konstantini fordulat előtt) államvallássá tették. A perzsa hódítók ellen folytatott háború miatt az örmény egyház képviselői nem tudtak részt venni a 451-es kalcedoni zsinaton, mely elítélte a monofiziták tanait. Mivel a zsinat után egész keleten a monofiziták kerültek túlsúlyba, az örmények az ő szemszögükből ismerkedhettek meg a kérdéses krisztológiai

vitával és el is fogadták álláspontjaikat. Ez az egyház a legrégebbi független keleti nemzet egyház.

Kopt egyház. A hagyomány szerint maga Márk evangélista alapította meg az ősi alexandriai patriarkátust, a korai kereszténység teológiai fellegrárát. Később egész Egyiptomban a monofizitizmus terjedt el. Az egyiptomi keresztényeket az arabok érkezésétől kezdve nevezték koptoknak – azaz egyiptomiaknak. Az arab uralom alatt elnyomásoknak voltak kitéve, de mind a mai napig fennmaradtak. Továbbra is ragaszkodnak az „*egy természet*” állásfoglalásához, a filioque kérdésben pedig az ortodox egyházak nézeteit vallják. Mária tiszteletükben, szentségtanukban nem különböznek az ortodox, vagy a katolikus állásfoglalásoktól. Vezetőjük Alexandria pátriárkája, Szent Márk utóda, a kopt pápa. A koptok az alexandriai szertartás szerint végzik liturgiájukat.

Etiópia egyháza. Etiópiában a IV. század közepén vált államvallássá a kereszténység. Mivel az etióp egyház egészen a XX. századig az alexandriai pátriárka joghatósága alá tartozott, Egyiptom elszakadása az egyetemes egyháztól automatikusan magával vonta az etiópok elszakadását is. Az etiópiai kereszténység az ókori zsidókereszténységnek egy sajátos hajtása. Hitük szerint ők birtokolják az elveszettnek tartott ószövetségi szövetségládát, amelyet Akszumban őriznek, és különleges tiszteletben részesítenek. A keresztiség szentségét a születés utáni nyolcadik napon szolgáltatják ki és a fiúgyermeket körülmetélik. Ezen kívül tartják az ószövetségi táplálkozási tilalmakat, végzik az ószövetségi tisztulási szertartásokat, a zsidó szombatot ugyanolyan szent napnak tekintik, mint a vasárnapot. Imádják a háromszemélyű egy Istent és különleges tiszteletben részesítik Máriát. Mint a jakobitáknál és az örményeknél, náluk is elhalványodott a monofizita tan. Az etiópok szintén az alexandriai szertartás szerint végzik liturgiájukat.

Ortodox egyházak

Az ortodox egyházak eredetileg azok az egyházak, amelyek elfogadták a niceai (325), az ephezoszi (431) és a Khalkedoni (451) zsinat határozatait és ezért tekintik magukat – az említett zsinatokon elítéltekkel szemben igazhitűnek. E fogalom később, mint kiegészítés egyházi jogi jelentőségű lesz és magában foglal minden keleti egyházat (kivéve a monofizitákat és a nesztoriánusokat), amelynek 1054-től nincs közössége a nyugati egyházzal. Az ortodox

egyházak saját elnevezésük szerint a kelet mindent magában foglaló igazhitű egyházai. Egyes ortodox egyházakat – melyek teljesen önállóak – autokefál egyházaknak hívnak, azaz önálló főpappal és iurisdikcióval rendelkeznek, ellentétben az autonóm egyházakkal. Noha minden ortodox egyház önálló és független, a tanok és a kultusz terén azonban hasonló, bizánci liturgiát használnak és érvényesen részesülnek egymás szentségeiben (interkommunió).

Ortodox, görög keleti, pravoszláv, e három kifejezés ugyan azt az egyházat és hitvallást jelöli. Az ortodox szó jelentése igaz tanítás, helyes véleményű illetve követői jellemzője szemben a heterodox tanításokkal és követőikkel. A szót először a IV. században használták a görög ókeresztény egyházatyák. Mivel szinte mindegyik keresztény csoport azt hiszi, hogy az ő hite az igazi (bár nem feltétlenül törekszik kizárólagosságra) az ortodox szó használatát a konkrét esetben az dönti el, hogy milyen összefüggésben vizsgálják. Szerepel a görög nyelvű egyházak hivatalos megjelölésében (Keleti Ortodox Egyház), valamint a velük szentségi közösségben lévőkében. (Ortodoxoknak nevezik magukat a már említett monofizita nemzeti egyházak, annak ellenére, hogy eltérnek dogmatikai és liturgiai szempontból a bizánci hagyományt követő keleti ortodoxoktól). A pravoszláv (szláv eredetű, jelentése igazhitű) a keleti ortodox egyházak szláv csoportjára, mindenekelőtt az Orosz Ortodox Egyházra és a vele kapcsolatos fogalmakra alkalmazott kifejezés. A pravoszláv szónak tehát semmi köze a szláv nemzeti jelleghez, egyszerűen az ortodox görög szó szláv tükörfordítása. A görög keleti kifejezés a magyar nyelvterületen a XIX. század második felétől terjedt el. Ezt az elnevezést az 1868. évi IX. törvénycikk alkotta meg, tovább mélyítve az ortodox szó körüli félreértéseket, mintha csak görögökről és keletiekről lenne szó. (Az elnevezésnek annyiban van alapja, hogy ez az elnevezés a bizánci rítusra utal, valamint arra is, hogy az 1054-es egyházszakadás után az ortodoxia a Közel-Kelet, Kis-Ázsia, Oroszország és a Balkán jellegzetes egyháza lett, jóllehet ma már a világ minden részén élnek ortodox keresztények).

Noha az ortodox egyházszervezet jellemzője ahogy említettük a területi egyházak mellérendelt szerkezete, a konstantinápolyi patriarkátus a többi ortodox egyház körében egyfajta tiszteleti elsőbbséget élvez, de csak ami a tiszteletet illeti, nem pedig joghatósági szempontot. Ő viseli az ökumenikus pátriárka címet. Az autokefal ortodox egyházakhoz tartozik még az alexandriai pátriarkátus, az antióchiai pátriarkátus, a jeruzsálemi pátriarkátus, a moszkvai pátriarkátus, a szerb pátriarkátus, a román pátriarkátus, a grúz pátriarkátus, Új Jusztiánia és Ciprus érseksége, Athén és egész Görögország érseksége, a Bolgár ortodox egyház, Amerikai ortodox egyház, Albán ortodox egyház, Lengyel ortodox egyház, Cseh és szlovák ortodox egyház, Kínai ortodox egyház, Finn ortodox egyház, Magyar ortodox egyház,

Japán ortodox egyház, Sínai ortodox egyház, Krétai ortodox egyház, Az USA – beli és kanadai Kárpát-oroszlortodox egyház.

Az 1054-es egyházszakadás

Az európai történetírásban meghatározó eseménnyé vált a nyugati és keleti kereszténység között 1054-ben bekövetkezett szakadás, amikor Humbertus bíboros kiátkozta Kerulários Mihály pátriárkát. Miután a bullát a konstantinápolyi Szent Bölcsesség (Hagia Sophia) székesegyház oltárán elhelyezték a templom kapujában jelképesen lerázták lábukról a port visszaindultak Rómába.⁸ Válaszul Kerulários Mihály pátriárka a maga részéről átokkal sújtotta a bulla szerzőit és mindazokat, akik hitelt adnak annak. A kortársak viszont – különösen a bizánci történetírók – nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget, sem Keleten, sem Nyugaton nem vették ezt az eseményt olyan komolyan mint később. Ugyan, már ekkor tartottak attól, hogy ebből a dologból még egyházszakadás is lehet, de senki sem gondolta, hogy az már meg is történt.

Az egyházszakadás okai között első helyen szokták megemlíteni a „szakítók” jellemét. A bizánci császár gyöngeségét, a pápa határozottságát, Kerulários nagyravágyását és Humbertus merevségét. Szoktak még utalni a latin Nyugat és a görög Kelet között évszázadok során kialakult szertartásbeli különbségekre, valamint a joghatósági vitákra. Mindez azonban nem nyújt magyarázatot a szakítás állandósulására. A különbségek ugyanis már évszázadokkal korábban tudatosultak, másrészt korábban is voltak szakadások, de idővel mindig helyreállt az egység.

⁸ A szakadás közvetlen előzményeként 1053 szeptemberében Leó ochridi érsek levelet küldött Ioannésnak, Trani püspökének. Leó, a Hagia Sophia egykor volt klerikusa levelében a frankok szokásai közül elsősorban a cölibátust, a szombati böjtöt és a kovásztalan kenyér használatát kifogásolta. Ioannés a levelet továbbküldte Humbertus bíborosnak, aki latinra fordította és továbbította IX. Leó pápához. (A levél latin fordításában az aláírásnál Leó ochridi érsek neve mellett szerepel, mint „universalis patriarcha Novae Romae” Mihály konstantinápolyi pátriárka is. A „keresett” vitát IX. Leónak nem sikerült levélváltással lezárnia. Időközben a pátriárka és a császár is írt Rómába, de az ochridi érsekénél jóval visszafogottabb pátriárkai levelet sem találták elég alázatosnak Rómában. A pápa a császárnak írt levelében összefogást sürgetett az itáliai normannok ellen, elítélte Kerulários tetteit és Róma jogait csorbító igényeit. A „konstantinápolyi érseket” a pápa terjedelmes levélben emlékeztette a római szék primátusára.. 1054 elején Humbertus bíboros vezetésével legátusok indultak Konstantinápolyba. 1054. április 19-én meghalt a pápa de erről a Konstantinápolyba április végén megérkező követe nem tudtak. A pápai legátusokat a császár fogadta, a pátriárka azonban kerülte a velük való találkozást. Humbertus 1054. június 24-én nyilvános vitában „legyőzte” Nikétas Stéthatost, a Studios kolostor szerzetesét, aki visszavonta a latinok elleni vádjait. (Korábban írt vitáiraiban elsősorban a cölibátust, és a hitvallásba újításként bevett filioque-t támadta). A vita végén Nikétas művét elégették, így Humbertus feleslegesen nyilvánosan megszégyenítette, a pátriárkát pedig nem ismerte el. FARKAS Zoltán: Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere. VIGILIA 2000. (65) 814 – 815 p.

Mindemellett tény, hogy a tizenegyedik század intenzív teológiai vitákat hozott a görög és a latin egyház között, e korban nagyszámban születtek a vitairatok és a pamflettek a latinok ellen. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy ekkor a bizánci teológiai gondolkodást a latin egyházzal egyre éleződő konfliktus kötötte le. Valószínű az, hogy a bizánci egyház a nyugattal való összetűzésben alakította ki saját arculatát, amely további fejlődését is meghatározta. Ennek ellenére a korszak nagy bizánci teológusát nem a tartalmában latinellenes írások szerzői közt találjuk meg. Ochridi vagy Bulgáriai Theophülaktosz művének csak a címe latinellenes, tartalmában azonban minden, csak nem a latinok elleni értekezés. A mű igazi címe „*A latinokat ért vádokról*”, és nem egyéb, mint válasz a latinellenes pamfletre.⁹ A szerző először a mások által felvetett vádak elemzi és megállapítja, hogy egyik sem olyan súlyos, hogy el kellene értük ítélni a nyugati keresztényeket. Egyetlen tételt talált ami a hit szempontjából valóban fontos, és ez a Filioque problémája.¹⁰ Ennek az a lényege, hogy a Szentlélek egyedül az Atyától származik (ered), ahogyan a görögök és a keleti szlávok tartják, vagy az Atyától és a Fiútól, ahogyan azt nyugaton vallják. Theophülaktosz erre a problémára olyan kompromisszumos magyarázatot ajánl, amely lehetővé tenné a latinok számára a Filioque megtartását anélkül, hogy ellentétbe kerülnének a

⁹ PERCZEL István: Merrefelé tekintett a bizánci teológia a XI. században. In: Pannonhalmi Szemle 2000/3. 45 – 59 p.

¹⁰ Filioque. A latin szó jelentése: „és a Fiútól”. A Filioque problémája az ortodox illetve a római katolikus és a protestáns egyházakat elválasztó legfontosabb teológiai különbség. A vita egy nehezen érthető, de rendkívül fontos szentháromságtani kérdés körül zajlott és zajlik, nevezetesen, hogy a Szentlélek egyedül az Atyától származik (ered)-e, mint azt a (görög és szláv hagyományú) ortodoxok (de velük együtt a keleti, „antikalkedóni” és „nesztoriánus” egyházak is) tanítják, vagy pedig az Atyától és a Fiútól, ahogyan a római katolikusok és a protestánsok, vagyis a nyugati teológiai hagyomány. A Filioque formula vázlatos és leegyszerűsített története a következő: a 381-ben, Konstantinápolyban tartott Második Egyetemes Zsinat kiegészítette a korábban, 325-ben Nikaiában tartott Első Egyetemes Zsinat hitvallását a Szentlélekre vonatkozó hittétellel. Míg a nikaiai hitvallásban csak ennyi szerepelt: „és [hiszünk] ... a Szentlélekben”, a 381-es szimbólum már így fogalmazott: „és [hiszünk] a Szentlélekben, Úrban és éltetőben, aki az Atyától ered, akit az Atyával és a Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk, aki a próféták által szólt”. Ez a megfogalmazás valójában János Evangéliumát idézi: „amikor eljön a Vigasztaló, akit én küldök majd az Atyától, az igazság Leleke, aki az Atyától ered, ő fog tanúságot tenni rólam” (Jn 15. 26). Igen sokáig ez maradt Nyugat és Kelet közös hitvallása, bár Nyugaton igen korán megjelent az a teológiai nézet, amely szerint az „az Atyától ered” kifejezés nem kizárólagosan értendő, és egyenértékű ezzel: „az Atyától és a Fiútól ered” (qui ex Patre Filioque procedit). Ez utóbbi nézetet vallotta a korai latin egyházatyák közül Tertullianus, Marius Victorinus és Szent Ágoston is. A Filioque formulát először Hispániában tették hozzá a hitvalláshoz, mert ezzel kívánták megerősíteni a Fiú Atyával egyenlő istenségének tanát az ezt tagadó ariánusokkal szemben. A hitvallás illetően kiegészítését később a frankok is átvették, és Nagy Károly udvarában is így recitálták a szövegét. A kiegészítést több zsinat is elfogadta. Ez konfliktushoz vezetett Nagy Károly teológusai és III. Leó pápa (795-816) között. Ez utóbbi maga is vallotta, hogy a Lélek az Atyától és a Fiútól ered, de a hitvallás kiegészítését, amelyet az egyetemes zsinatok tiltottak, megengedhetetlennek tartotta. Ezért a hitvallás szövegét a Filioque nélkül ezüsttáblára vésvé elhelyezte a Szent Péter bazilikában. A Filioque-tan először I. Miklós pápa (858-867) és I. Phótiosz konstantinápolyi pátriárka között vált éles teológiai vita tárgyává. A kiegészítést a római egyház végül VIII. Benedek (1012-1024) idején fogadta el. A XI. században az éleződő latin-görög konfliktus idején a Filioque körüli vita még alárendelt szerepet játszott egyéb (elsősorban liturgikus és diszciplináris) kérdések mellett. Fokozatosan azonban ennek a kiegészítésnek az elfogadása illetve elvetése lett a római katolikus és az ortodox egyház egységének vagy szakadásának próbája. Habár 196.-ban VI. Pál pápa és I. Atanagorasz pátriárka kölcsönösen feloldották az 1054-ben kimondott kiátkozási dokumentumok érvényét, a Filioque kérdésében mindmáig nincs megegyezés. Így az egyházszakadás máig fennáll.

görögökkel. Egyetlen pontot lát, ahol nem lehet a nyugati követeléseknek engedni ez pedig a Filioque beiktatása a nikaia-konstantinápolyi hitvallásba. A mű második és jóval terjedelmesebb része a görögöknek szól, és arra figyelmezteti őket, hogy ne élezzék a konfliktust a latinokkal, pontosabban a frankokkal, ezzel a gögös és fékezhetetlen néppel, hiszen az ilyen embereket csak a türelem és a szeretet szelídítheti meg, és ha a végén az egészből szakadás keletkezne azért csak a görögök önmagukat vádolhatnak. Ez a mű egy-két évtizeddel 1054 után íródott és nagy szerepe volt abban, hogy a kelet-nyugati vita a liturgikus kérdésekről a Filioque felé terelődött.¹¹

Az ún. 1054-es egyházszakadás egyik fontos vonása, hogy a tizenegyedik század közepén (és még sokáig) nem tartották a skizmát véglegesnek sem Rómában, sem Konstantinápolyban. A másik fontos vonása, hogy a tulajdonképpeni küzdelem, úgy tűnik, valójában nem is Róma és Konstantinápoly, hanem a patriarcha és az uralkodó között dúlt. Kerulariosnak határozott véleménye volt az egyház és a császár viszonyáról, és ennek nyomatékosan hangot is adott. A Korintusiakhoz írt első levélben olvasható, hogy „az egyházban pedig Isten némelyeket apostolokká, másokat prófétákká, ismét másokat tanítókká tett” (1Kor 12, 27). Ehhez a mondathoz Kerulariosz a következő, egész kormányzását jól jellemző megjegyzést fűzte: az apostol „a császárt sehol sem említette”. Fogalmazhatunk úgy, hogy ebből a küzdelemből az egyház és Kerulariosz, bukása ellenére, győztesen került ki, hiszen 1054 után a konstantinápolyi patriarcha és az általa vezetett zsinat hatásköre nőtt. A nyugati kereszténységben a tizenegyedik század a világi és egyházi hatalom közötti új viszony meghatározásának a kora. Talán rokonítható ezzel a keleten zajló folyamat, természetesen sok sajátos vonással. Van azonban két alapvető különbség is. Egyrészt az egyházi hatalom és a világi hatalom központja nyugaton nem esett egybe, másrészt a megújuló pápaság jobban ellenőrzése alatt tudta tartani a szerzetesrendeket, mint a patriarcha a monostorokat. Végül azonban a keleti egyház is győztesen került ki az önállóságért folytatott küzdelemből, de ennek a győzelemnek nagy ára volt: Krisztus egyházának tartósnak bizonyult megosztottsága és a bizánci birodalom bukása.¹²

Keleti katolikus egyházak

Először Antiochiai Szent Ignác egyházatya használja a Jézus Krisztus által „*mindenki számára*” alapított, az összegyházra vonatkoztatott Katolikus szót.

¹¹ FARKAS 2000. 823 p.

¹² U.o.

A keleti rítusú katolikus egyházak eredetüket valamelyik régi, keleti nemzeti egyházhoz vezetik vissza, de a római katolikus egyházzal kánoni egységben állnak. Megtartják saját liturgiájukat, szellemiségüket, egyházművészetüket, szervezetüket. Róma már az unió megkötésekor garantálta mindegyik keleti katolikus egyház sajátos helyzetét, majd ezt újra megerősítette a II. Vatikáni Zsinat. A keleti katolikus egyházak története többnyire a ferrara-firenzei zsinat (1439) kudarcáig vezethető vissza. Az 1596-os breszt-litovszki uniót elfogadó ukránoké volt az első tömeges csatlakozás. Ennél régebbi keletű keleti katolikusok közé tartoznak a Dél-Itáliában és Sziciliában élő italo albánok, a maroniták (szír-antiochiai rítust követő libanoni keresztények), valamint azok a szíria-líbiai örmények, akik a maronitákkal együtt a XII. századtól ismerték el Róma főségét. 1551-ben egyesült Rómával a nesztoriánusok egy része, 1724-ben pedig a melkiták (bizánci rítusú szír-libanoni keresztények). A keleti katolikus egyházaknál a rítus nem csak a liturgiát jelenti, hanem az adott egyházak rendjét és szervezetét is. A XX. század végén öt keleti rítus létezett. A bizánci, az alexandriai, az antiochiai, a káld és az örmény.

A legelterjedtebb közülük a bizánci rítus, liturgiája Szent Jakab jeruzsálemi, valamint az antiochiai egyház rítusán alapul, Nagy Szent Bazil (Vazul) és Aranyszájú Szent János változtatásaival. Elterjedtebb neve görög katolikus. A szó kelet felé mutat, erre a görög jelző utal. Első pillantásra úgy tűnik, van nyugathoz kapcsolódó jelentése is, amit a katolikus szó jelez. Így figyelni kell a keletre és a nyugatra utaló észrevételekre egyaránt. Bár a közvetlen képzettársítás valóban ez, a katolikus szó az egész egyház egyetemességét fejezi ki, tehát azt, ami keleten és nyugaton közös benne, azaz a közös lényegét. Sokszor felmerül a kérdés, hogy melyik egyház volt az első: a görög, vagy a római? Mint látjuk, az egyetlen egyházon belül a görögnek, és rómainak nevezett keleti és nyugati egyház kialakulása egyszerre, egy időben kezdődött meg. Az egyház két fele ugyanazt az egy hitet vallotta és elismerte, hogy a római pápa az egész egyház feje. Keleten azonban a pápa mellett legnagyobb tekintélye az új főváros, Bizánc, vagyis Konstantinápoly főpásztorának, a pátriárkának volt. Bár a hitet megalapozó és dogmákat megállapító első nyolc egyetemes zsinatot Keleten rendezték, azokon mindig jelen voltak a római pápa követői is, s a pápa a zsinati határozatokat jóváhagyta.

Alexandriai szertartása van a kopt és az etióp egyesülteknek. Az antiochiai szertartást követik a szír egyesültek, a maroniták,¹³ a malankár egyesültek (egyesült tamáskeresztények). Örmény szertartása az örmény, káld szertartása a káld és malabár egyesülteknek van.

Görög katolikus. A szó kelet felé mutat, erre a görög jelző utal. Első pillantásra úgy tűnik, van a nyugathoz kapcsolódó jelentése is, amit a katolikus szó jelez. Így figyelni kell a keletre és a nyugatra utaló észrevételekre egyaránt. Bár közvetlen képzettársítás valóban ez, a katolikus szó az egész egyház egyetemességét fejezi ki, tehát azt, ami keleten és nyugaton közös benne, azaz a közös lényegét.

A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNY MAGYAROK A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN

¹³ Ezt a rítust azért érdemes kiemelni mert ez az egyetlen keleti rítusú egyház, amelynek nincs katolikus vagy ortodox megfelelője. A maroniták eredete szent Maronra, a IV-V. század fordulóján élt szír remetére vezethető vissza, valamint szent Maron János antiochiai pátriárkára (868-707) akinek vezetésével legyőzték II. Jusztiniánosz Bizánci császár hódító hadseregét, és így a maroniták teljes függetlenséget szereztek maguknak. A maroniták saját hagyományaik szerint mindig ortodox keresztények voltak, akik szoros kapcsolatban álltak Rómával a történeti iratok szerint évszázadokig vallották Szergiosz konstantinápolyi pátriárka monotelita nézeteit, mely szerint Krisztusnak csak isteni akarata volt. A feljegyzések szerint 1182-ben a maronita pátriárka kereste az egységet az antiochiai latin pátriárkával. Az egység végső megszilárdulására azonban a jezsuiták segítségével a XVI. században került sor.

A MAGYARSÁG ÉS A KELETI KERESZTÉNYSÉG KAPCSOLATA

A magyarság és a keleti kereszténység kapcsolatának kezdetei a vándorlás korszakába nyúlnak vissza. A legkorábbi szórványos tudósítások még a magyar nép őseiről, a IV. századtól a Fekete-tenger északi partvidékén feltűnő különböző hun, bolgár és török törzsekről szólnak, akik között Bizánc – több-kevesebb sikerrel – keresztény missziós tevékenységet folytatott. A IV.-V. század fordulóján élt egyházatyá, Szent Jeromos pl. a Kaukázus-vidéki népek között folyó térítő munkáról szóló levelében megemlíti, hogy a „*hunok tanulják a zsoltárokat*”.¹⁴

Az első valószínűsíthető találkozás 465 táján történt, amikor a nép az uráli őshazából a Kaukázus vidékére - az Azovi tenger és a Kubán folyó környékére - (Levédia) telepedett át. Itt a pontoszi hun birodalomhoz tartozva, a bizánci birodalom, a görög gyarmatvárosok, valamint más, a kereszténységet keleti formájában felvevő gótok,¹⁵ alánok¹⁶ szomszédságában

¹⁴ MORAVCSIK Gyula: Bizánc és a Magyarság. Budapest, 1953. MTA. 186-187 p.

¹⁵ A gótok Kr. u. 150 körül jelentek meg a Fekete-tenger északi partján. Betelepedésük a Dnyeper alsó folyásánál 230-ra befejeződött. Már a 3. században betörnek Róma balkáni birtokaira, e hadjáratok azonban a III. század végére le is záródnak. Nyugati csoportjaik egy része már a IV században megkeresztelkedett, s a 383-ban meghalt Wulfilla a Bibliát is lefordította gót nyelvre. A keleti gótok nagy része átvonult nyugat felé, Attilával szövetkezett. Egy csoportjuk azonban a Krímen maradt. 300-tól kezdve vannak adataink a krími gótokról. Herszon és Dorosz körül laktak, s nyelvük egészen a 16. századig fennmaradt. Fontos szerepüket jelzi a 7. század végén a következő történet is. 695-ben II Jusztinián VI. Konstantin bizánci uralkodó fiát száműzik a Krím félszigetre. Jusztinián azonban nem akart belenyugodni ebbe, hanem a kazárok szövetségét kereste. Herszontól a krími gótok fővárosába Doroszba ment, ahol találkozót kért a kazár uralkodótól. A gótok egyháza bele tartozott a bizánci egyházszervezetbe, a krími metropolita a konstantinápolyi patriarchának volt alárendelve. 733 és 746 közötti időből rendelkezünk olyan bizánci püspökségjegyzékkel, amelyekben szerepel a gót metropolita is. A metropolita alá rendelt püspökök között a jegyzék megemlíti az onogurok és a hunok püspökeit is. Ezek nyilván térítő püspökök voltak, mégis felvetődik a kérdés, kiket jelölhetett ez az onogur népnév 733 és 746 között. Mint fentebb láttuk a keresztény Kuvrat birodalma, amelyet egyaránt neveztek a források bulgárnak és onogurnak legkésőbb a 670-es évek közepén a kazárok támadásai következtében felbomlott. A VII. század végén összeállított, de csak a IX század második felének latin fordításában fennmaradt Ravennai Földrajz ugyanúgy Onoguriáról ír, mint a püspök jegyzék. Mivel, mint fentebb láttuk, a VII század végén a magyarok elfoglalják Kuvrat korábbi Bulgár/Onogur birodalmának nagy részét, valószínűnek, de természetesen nem bizonyosnak mondhatjuk, hogy a krími gót metropolita alá rendelt onogur püspök a magyarok közötti térítéssel volt megbízva. A történeti-földrajzi helyzet mindenesetre ezt a feltevést támogatja. Egy eddig figyelmen kívül hagyott forrás is megerősíteni látszik mindezt.

Egy örmény forrás, amelyet korábban a Pseudo Movses Horenaci, vagyis az ál Horenei Mózes művének tartottak, a legújabb kutatások szerint Shiraki Ananiás műve. A földrajzi munka jelenleg ismert változatai 680 körül keletkeztek. A több kéziratban is fennmaradt u. n. Rövidebb Változat egyik kéziratában a Germánok Bulgáriájáról esik szó, s itt a Germánok biztosan a gótokat jelölik. A szövegösszefüggés alapján itt csak egyházszervezeti hovatartozásról lehet szó, ami pedig azt jelenti, hogy már 680 körül a gót metropolitához tartozott a bulgár/onogur terület, s ez fennmaradt még 733 és 746 között is.

Cirill, a szlávok apostola 850 körül látogatott a Krím félszigetre. Útján találkozott a magyarokkal, de életleírásában szó esik a krími gótokról is. Végül 870 körüli időből származó arab forrás arról számol be, hogy a magyarok a Krím nyugati felén fekvő Herszonba (nem Kercsben mint eddig gondoltuk) jártak szláv rabszolgáik eladása ügyében. Mindezek alapján annyit mondhatunk, hogy a VII század végétől a magyarok beletartoztak a krími gót metropolita hatókörébe. RÓNA-TAS András: Magyarság és kereszténység a honfoglalás előtt. Vigilia 1999. (64) 813 – 815 p.

¹⁶ A másik nem török nép, amelyikkel a magyarok a honfoglalás előtt szorosabb kapcsolatban álltak, és amelynek szerepe lehetett a kereszténység terjesztésében az alánok voltak. Az alánok egy iráni nyelvet beszéltek.

ismerhették meg a kereszténységet. Egyesek szerint a kereszténységgel való találkozás első konkrét adatát az 578 körül elhunyt Joannes MALALAS Világtörténete tartalmazza. Ez a Világtörténet tizenhét vagy tizennyolc kötetből állhatott. Sajnos a mű eredetiben nem maradt fent és a teljes szöveget tartalmazó másolatokat sem ismerünk, csak későbbi kivonatokat illetve átvételeket más szerzőknél valamint töredékeket. Maga a munka számos helyen, ahol ellenőrizhető, nem megbízható. Az első tizenhét kötet igen elüt a tizennyolcadik kötet stílusától és szemléletétől. Ebben a krónikában szerepel az a történet, amely szerint a krími Boszporusz, vagyis a krími félsziget keleti csücske környékén egy hun nép lakott, amelynek egyik vezetője egy Gordasz nevezetű Konstantinápolyban megkeresztelkedett valamikor 527/28-ban. Hazatérve tüzzel, vassal téríteni kezdte népét, arany bálványait beolvasztotta, bizánci pénzre cserélte. Alattvalói azonban fellázkodtak és megölték. Helyette testvérét Muagerist (Mogyert) választották uralkodónak. Muageris megtámadta és lekaszabolta a boszporuszi helyőrséget. A bizánci császár büntető-hadjárata csak nagy nehezen tudta Mogyert megvédeni és visszavonulásra kényszeríteni.

Muageris nevét OTROKOSZI FÓRIS Ferenc 1693-ban írt munkája óta kísérelték meg a magyarokkal összefüggésbe hozni. Ennek azonban feltehetően nincs sok alapja. A történetből

Tulajdonképpen ők a steppe korai u.n. iráni korszakának szinte egyetlen maradványai. Az alánokat egyes források ász néven említik. Ebből alakult török vagy szláv közvetítéssel a jász, annak a népcsoportnak a neve, amely a tatárjárás után beköltözött Magyarországra. De ez a név az eredete az oszétok is, akik az alánok ma is élő utódai a Kaukázus északi oldalán. Az alánok korán megkeresztelkedtek. A bizánci források viszonylag sokat írnak róluk, mert mint Prokopius 552 előtt írja, ők a rómaiak barátai. A perzsa források a Kaukázus legfontosabb átjáróját az Alán Kapunak (Dar-i Alan, Darial) nevezik. Stratégiai fontosságuk miatt mind a perzsa, mind később az arab forrásokban sokat találkozunk az alánokkal. 725-ben a kazárok ellen vonuló arab hadvezér adóztatja meg őket. 737-ben az arabok elhítetik a kazárokkal, hogy az alánok ellen indulnak hadjáratra, s elaltatva éberségüket meglepetésszerűen rohanják le őket. 760 körül a kazárok vezetnek hadjáratot az alánok ellen. Nem véletlen, hogy Bíborbanszületett Konstantin arra figyelmezteti utódait, hogy az alánokra mindig számítani lehet, ha a kazárokat kell sakkban tartani. A 956-ban elhunyt Maszudi leírja, hogy az alánok fővárosát Magasznak hívják, aminek jelentés szerinte vallásosság. (Valójában Magasz szűnyog jelentésű az alán nyelvben). Az alánok 932-ig keresztények voltak. Ibn Ruszta szerint 932-ben elűzték keresztény püspökeiket és papjaikat. További sorsuk itt most nem érdekel minket, elég annyit tudnunk, hogy a virágzó államot 1239-ben a tatárjárás pusztította el, s akik nyugatra menekültek, azokból lettek a IV. Béla által betelepített jászok. A magyaroknak az alánokkal igen szoros kapcsolatuk volt. Ezek dinasztikus házassággal is megpecsételődtek. A magyar asszony szó alán eredetű. Eredetileg királynőt, hercegnőt jelentett. Ismerjük a mai oszétból is. Alán eredetű vásár szavunk is, nem perzsa, ahogy ezt eddig gondolták. A perzsa bazár szónak rokona csak. A vásárnap, mint a keresztény heti ünnep és pihenőnap természetesen már magyar alakulás, eredetileg a vásár napja volt, utalva az alánokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatokra. De ezek a vásárok kiemelkedő szerepet játszottak a magyar-alán kapcsolatokban. Mind a keresztény alán királynő, mind a vásárban megismert alán kereskedők szerepet játszottak abban, hogy a magyarság ismerkedett a kereszténységgel. Érdekes bizonyítéka ennek az, hogy, amikor Juliánus barát és társai a keleti magyarok felkutatására indultak, az alánokhoz mennek. És itt az alánok között, ahol keresztények és pogányok vegyesen laktak kaptak végül tájékoztatást, hogy hol kell keresniük a Volga-Káma vidéki magyarokat, hol van a keresett Magna Hungaria. Ez azt jelenti, hogy még 1235-ben is kapcsolat volt a kárpát-medencei valamint a Volga-vidéki magyarok és az alánok között. Ezt a középkori kapcsolat tükrözik krónikáink is, amelyek szerint Hunor és Magor a Meotisz vidékén Dula alán király lányait rabolták el. RÓNA-TAS 1999. 816 – 820.

a számunkra csak annyi a bizonyos, hogy a VI. század elején, a Krím félszigeten élő népek közül olyanokat is megkereszteltek, akik nem voltak sem gótok, sem alánok.¹⁷

MORAVCSIK Gyula a Gordas névben az ogurok nevét véli felfedezni, akiknek az uralma alól a pogánysághoz ragaszkodó magyarok éppen ebben az időben kezdtek kiválni. Azzal is, hogy nem követték azokat az új hit felvevésében.¹⁸

Több hitelt érdemel a következő adat. A VI. századi örmény krónikákból az derül ki, hogy 523-ban az egyik örmény püspök, Quardusat (Theokléosz) és papjai hét évig hirdették az evangéliumot itt, a hunok földjén lakó népek (onogurok, ogurok, szabirok, bolgárok, kuturgurok, fehér-ogurok és fehér-hunok) között. Sőt még a Szentírást is lefordították hun nyelvre. Munkájukat egy másik örmény püspök, Maq (Makariosz) folytatta, és olyan sikerrel, hogy egy korabeli görög utazó, Koszmasz Indikopleusztész, aki bejárta ezt a vidéket, azt írta 547-ben kiadott művében, a Keresztény Topográfiában: a hunok földjén nagyon sok templom, keresztény hívő és szerzetes, valamint több püspök van. Őt igazolja az a tény, hogy I. Jusztinianosz bizánci császár (527-565) idejében a kazárok uralma alá került hunoknak és onoguroknak szervezett missziós püspökségeik voltak, és a püspökeik a magyar törzseknek is hirdették az evangéliumot.¹⁹

Mivel a hun népnév ekkor már gyűjtőnév volt, mára már nem tudjuk meghatározni, hogy melyik nép között működtek az örmény misszionáriusok, és hogy melyik nyelvre fordította le a Szentírást Quardusat, vagy, hogy a görög térítő valóban a rovásírást használták fel az evangélium hirdetésére. Tény azonban, hogy ezeknek a kereszténységgel való első találkozásoknak az emléke a magyar hagyományokban nem maradt fenn.²⁰ Mint ahogyan annak sem, hogy a VII.-VIII. században, az Etel-közben, a kazár birodalom alattvalóiként, a zsidó, sőt a mohamedán vallással is találkoztak. És bár a történelmi források egyértelműen tanúsítják, hogy ezeknek a vallásoknak az alapigazságait megismerték, egyik mellett sem kötelezték el magukat. Megmaradtak régi hitük, a sámánizmus és a tengrizmus mellett.

A IX. században, az orosz veszély elhárítására (Konstantinápolyt ostromolták), III. Mikháél bizánci császár (842-867) szövetségre lépett a kazárokkal, akik hittérítőket is kértek. Erre a császár egy Tesszalonikából származó testvérpárt, a filozófus Cirillt (+869) és a szerzetes

¹⁷ U.o.

¹⁸ MORAVCSIK 1953. 192 – 195 p.

¹⁹ RÓNA-TAS. Egyes történészek szerint ennek a térítésnek a lecsapódása lenne a magyar rovásírás, amely tulajdonképpen a türk-kazár rovásírás görög betűkkel kiegészített változata. GYÖRFFY György: Bizánc szerepe a magyarok megtérésében, in: Kortárs 1975, II, 1788-1792.

²⁰ MORAVCSIK Gyula: A magyar történet bizánci forrásai, Budapest 1934, 30 p. 35 p., MORAVCSIK 1953. 188-189 p.

Metódot (+885) küldte a kazárokhoz. A szlávok későbbi két nagy apostola, akiknek az életét most nem részletezem, azért fontos, mert ők is találkoztak az etelközi magyarokkal. Először Cirill 861-ben, mint a császár követe a Krím félszigeten, Cherszon környékén, ahol a vidéket magyar katonák ellenőrizték.²¹

Másodjára pedig Metód találkozott a magyarok egyik királyával, valahol az Al-Duna mentén 882 táján. Metód éppen Bizáncba utazott, hogy VIII. János pápa (872-882) megbízásából Photiosz pátriárkával (858-867, 877-886) a Róma és Konstantinápoly között megbomló egységről tanácskozzék. A magyar hadak pedig, amelyek 862 óta tűntek fel a térségben Rasztiszláv szláv fejedelemnek a meghívására, éppen portyázáson voltak.

A krónika szerint a magyarok királya, akiben egyes történészeink a gyulát, vagy a horkát, mások pedig Árpád vezért (889-907) látják,²² nagy tisztelettel fogadta őt, sőt arra kérte, hogy imádkozzék érte.²³ Ez arra utal, hogy ha nem is volt keresztény a „király”, de a keresztény vallást igen csak jól ismerte.

Miután V. István pápa (885-891) Pannónia területén a Kocel szláv fejedelem által kezdeményezett, Cirill és Metód által folytatott szláv missziós kísérletet leállította, nehogy Kocel elszakadjon a német királytól, Metódnak és tanítványainak menekülniük kellett. Metód előbb Bizáncba ment, majd visszatért Moráviába, ahol 885 áprilisában meghalt. Az utolsó sváb származású nyitrai püspök (Wiching) is elhagyta püspöki székét, és egyes források szerint már 893-ban Arnulf fejedelem kancelláriájában dolgozott.

Így alakult ki az a sajátos helyzet, hogy a Kárpát-medence nyugati részén - jóllehet a terület egyháziilag a különböző püspökségek között pontosan fel volt osztva (a regensburgi püspökségé voltak a cseh-morva szélek, a passauai a Dunától északra a Kárpátokig gyakorolt joghatóságot, a salzburgi a Duna és a Dráva között a Rábáig, és az aquileai pátriárka a Drávától a Száváig birtokolt egy missziós körzetet) a honfoglalás idején keresztény egyházi szervezetről nem beszélhetünk. Természetesen léteztek bajorok és szlávok lakta helységek, ahol kisebb-nagyobb számban élt keresztény lakosság, de a magyarok közeledtének hírére ezek idegen papjai elmenekültek, csak néhány helybéli pap maradhatott minden központi irányítás nélkül.

²¹ MORAVCSIK Gyula: A Kyrillos-legenda magyar vonatkozású epizódjához, in: Ethnographia 39évf. 2.sz. (1928) 108-109 p.

²² DÜMMERTH Dezső: Az Árpádok nyomában, Budapest 1977. 115-117 p.

²³ SÁGI István: Szent Cirill és Metód életműve a legújabb kutatások alapján, in: Vigília 1963, 592-601 p. KIRÁLY Péter: A magyarok említése a Konstantin és Metód legendában, Budapest 1970. MNyTk 148. 70 p.

A honfoglalás 896 és 900 között történt. A törzsek megtelepedése, vagyis a birtokba vett országrész felosztása és megszállása valamivel több időt vett igénybe. Mivel a magyarság nem ismerte az akkori keresztény világ doktrinális és hierarhikus megkötöttségeit, sem ideológiai, sem pedig politikai indítékai nem voltak arra, hogy a helyben talált népek vallási életébe beleavatkozzék. A honfoglalás eseményei alatt, sőt utána sem tudunk arról a korabeli krónikákból, hogy keresztény híveket, püspököket, papokat, vagy szerzeteseket végeztek volna ki, vagy ölték volna meg.

Sőt később, a kalandozások idején sem olvashatunk arról, hogy a rablásokat, vagy az emberek megölését vallási okok indokolták volna. Tudjuk, hogy a rabló hadjáratok nagy többsége - bár nem egyszer szerzési célból indult -, egy-egy nyugati fejedelem vagy főúr hívását követő katonai akció volt, amelyben a zsákmány benne foglaltatott a szerződésben. A krónikák beszámolója szerint, ugyan a magyarok a kelyhekben és szentségtartókban talált Oltáriszentséget vagy az oltárra, vagy a földre hintették, a szentek csontjait pedig kiszórták az ereklyetartókból, csak azokat ölték meg, kivételes esetekben, akik ezt akadályozták. Természetesen nem mindig volt ilyen végzetes a kalandozó magyarokkal való találkozás. Többen ismerik a fenti Sankt Gallen-i támadásról szóló leírásban a hátrahagyott együgyű Heribald testvér történetét.

A nyugati kalandozások, valamint a helybéli szláv lakossággal való mintegy 60 esztendőes együttélés során a magyarok nemcsak kifosztották a kolostorokat, hanem megismerték a szerzeteseket is, és ez által valósabb képet kaptak a kereszténységről, illetve nyugatról.

Mint fentebb láthattuk, a magyarok már az V.-VIII. században megismerték a kereszténység keleti formáját a Bizánci Birodalom közelsége miatt. Amikor 894-ben Simeon bolgár cár (893-927) megtámadta a bizánci birodalmat. VI. Bölcs Leó császár (886-912) a magyarokhoz fordult segítségért. Így jött létre a bizánci-magyar szövetség. A felmentő hadjárat során Bizánc úgy találta, hogy sikert sikerre halmozó magyar szövetségesei a későbbiekben veszélyesebbek lehetnek majd számára, mint maguk a bolgárok, ezért Árpád fejedelem háta mögött különbékét kötött a bolgárokkal. Ezután utóbbiak teljes erejükkel a magyarok ellen fordultak, majd szövetkezve a besenyőkkel, a magyarok etelközi szállásait feldúlták. Ez a katonai vereség vezette be a honfoglalást 896-ban.

Mivel Bizánc az egységes római birodalom egyedüli törvényes örökösének tekintette magát, és igényt tartott mindarra a területre, ami valaha is Rómához tartozott, magát a honfoglalást soha nem akarta jóváhagyni. El is küldte egy Gábrriel nevű papját, hogy a magyar vezéreket a terület kiürítésére bírja, de azok nem engedelmeskedtek neki.

A honfoglalás után mintegy harminc évig, a magyarok csak nyugat felé kalandoztak. A Balkán irányába majd csak azután orientálódtak, miután 933-ban Merseburg mellett a szászoktól súlyos vereséget szenvedtek, és Simeon bolgár cár 927-es halála után országa meggyengült. Hogy ne ismétlődjen meg a honfoglalást megelőző katasztrófa, a magyarok szövetséget kötöttek a besenyőkkel (932), és ennek következtében saját földjükön verték meg a bizánciakat, akiknek nemcsak hogy súlyos pénzen kellett megváltaniuk a békét, de el kellett tűrniük azt is, hogy mintegy tíz esztendeig a déli magyar törzsek évente vezessenek területükre rablóhadjáratokat.

Mivel azonban nem akartak a két nagyhatalom halálos ölelésébe kerülni, 943-ban öt évre szóló békét kötöttek VII. Konstantinosz (Porphürogennétosz) császár (912-959) Bizáncával. Ezt megpecsételő, került sor 945 és 948 között Bulcsú horka és Tormás (Termacsu) herceg Bizáncba tett látogatására, ahol mindketten felvették a keresztséget, ünnepélyesen megkapták a patríciusi címet sok szép ajándékkal együtt. Amikor azonban visszatértek Magyarországra, Bulcsú minden ígéretét elfelejtette. Noha ez minden bizonnyal csak azért következett be, mert Bizánc nem fizette meg neki az évi adót, a bizánci krónikás keserűen meg is jegyezte, hogy „*Bulcsú az Istennel való szövetséget megszegte.*”²⁴ Az öt kísérő Árpád-házi herceg, Tormás későbbi életviteléről nincs hírünk.

Pár évvel később, 948 és 950 közt a keleti végek ura, a valószínűleg *Zombor* nevű gyula is elment Bizáncba. A keresztséget is felvette, ő azonban már egy „*térítő püspökkel*” Hierotheossal tért vissza birtokaira, akit Theophülaktosz konstantinápolyi pátriárka (933-956) „*Turkia püspökévé*” nevezett ki, így próbálva meg a maga joghatósága alá vonni Turkia területét. Hierotheosz Gyula udvarában élt, leányát, Saroltot és talán több udvari emberét is megkeresztelte, és jöllehet püspökségének hatásköre csak Gyula birtokaira és népeire terjedt ki, a Szkilitész történetíró szerinti komoly reményekkel induló missziót az idősebb gyula halála visszavetette.²⁵ Szellemi hatása azonban az ország egész területére kiterjedhetett, mivel egy fél évszázaddal későbből újabb adat merül föl a keleti kereszténység terjedéséről. A Szent Gellért-legenda elbeszéli, hogy Gyula utódja, Ajtony, akinek uralma a Körös folyótól az erdélyi részekig és Szörényig terjedt, Viddin városában a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg, a görögöktől kapott felhatalmazás alapján Marosvárott Keresztelő Szent

²⁴ KRISTÓ Gyula, A honfoglalás korának írott forrásai, Szeged 1995. 151-153 p. MORAVCSIK Gyula, Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, Budapest 1984, 85-86 p.

²⁵ A bizánci krónikás azt írja, hogy Zombor gyula halála után (960 körül) a bizánci birodalom háborús elkötelezettségei miatt „a pannon népet hitében megerősíteni nem tudta, és (ezeknek) saját nyelvükön írt könyveik még nem voltak. A görögök tétlenségét látva a latinok felkerekedtek Rómából, s a pannonokat, akiket ugroknak neveznek... könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették”. GYÖRFFY György, Bizánc szerepe a magyarok megtérésében, in: Kortárs 1975, II, 1788-1792 p.

János tiszteletére monostort építtetett, „s abba apátot helyezett görög szerzetesekkel, az ő rendszabályuk és szertartásuk szerint.” Ajtony később szembekerült Szent István központosító törekvéseivel, s ezért a király vezére, Csanád leverte őt, de a keleti kereszténységet mindez lényegében nem érintette: a bazilita szerzeteseket áttelepítette Oroszlánosra, ahol Szent György tiszteletére – hálából a győzelemért – monostort épített, Szent Gellért püspököt pedig – tíz, az ország más tájairól érkezett szerzetessel együtt – a görögök helyére tette.²⁶Ajtony leverésének története már új korszakba, az államalapítás korába vezet bennünket.

A történettudomány Géza fejedelemhez és Szent Istvánhoz köti a nyugati kereszténység felvételét, s a nyugati keresztény államok közösségéhez való csatlakozást. Géza I. Ottó császártól kért hittérítőket, fiát már nyugati klerikus, a hagyomány szerint Adalbert, prágai püspök keresztelte meg. Géza feleségül Gizella bajor hercegnőt hozatta el fia számára, akinek kíséretében vélhetően szintén latin rítusú papok és szerzetesek érkeztek az országba. István koronáját is Rómából, II. Szilveszter pápától kapta. Mindez a korábbi évszázadokhoz képest, melyekben a magyarságot lényegében csak a keleti impérium felől érte el a kereszténység hatása, kétségkívül új helyzetet teremtett: megkezdődött a nyugati latin kultúra beáramlása. A Szent Istvánról és koráról alkotott kép azonban sokszor egyoldalúan túlhangsúlyozza a nyugati hatást, és kevésbé figyel azokra az adatokra, amelyek a keleti egyház és kultúra magyarországi továbbélését mutatják. Sem Géza fejedelem, sem István nem volt ellensége Bizáncnak, vagy a bizánci kereszténységnek. Géza felesége, Sarolt, épp a Bizáncban megkeresztelkedett Gyula lánya volt, maga is a keleti rítus követője. Egyébként István családjában több jellegzetes, Bizáncban divatos név bukkan föl: nagybátyja Mihály, unokatestvére Vászoly (bizánci-görög: Baszileiosz). Nem lehet tehát véletlen, hogy István – a nagy legenda tanúsága szerint – nemcsak Rómában építtetett zarándokházat az odautazó magyarok számára, hanem Konstantinápolyban is templomot állított, Jeruzsálemben pedig szerzeteskolostort épített. Az uralkodása idején alapított veszprémvölgyi apácamonostor alapítólevelét görög nyelven írták, a király a kolostorba keleti rítusú apácákat költöztetett. Fiának, Imrének – akinek egyébként a Margit-legenda szerint bizánci hercegnőt hozatott feleségül – a görög műveltségben gazdag Velencéből származó Szent Gellért püspököt választotta nevelőjévé. Az Intelmekben fölített híres kérdés is – „*Quis Grecus reget Latinos*

²⁶ KOMÁROMI László: A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. In: *Iustum Aequum Salutare* III. 2007/1. 215 p. nyomán

Grecis moribus, aut quis Latinus reget Grecos Latinis moribus?” – jól mutatja, hogy kelet és nyugat, görögök és latinok egyaránt jelen voltak az államalapító gondolkodásában.²⁷

A nyugati kereszténység beáramlása még hosszú ideig nem jelentette a keleti rítus visszaszorítását. Ezt mutatja az is, hogy Szent István korából és a következő időszakból egész sor görög monostorról tudunk hazánk területén. A már említett marosvári és oroszlánosi szerzetesi központok mellett ilyen volt a veszprémvölgyi apácamonostor is. A Gellért-legenda említi továbbá, hogy I. András király két monostort alapított, egyet Tihanyban, egy másikat pedig Visegrád mellett. Elhelyezésében, fekvésében mindkettő emlékeztet a bizánci monostorokra, amelyeket általában folyóvízre, tóra vagy tengerre néző meredek partú félszigetekre építettek, ahonnan szép kilátás tárul a szemlélődő elé. A tihanyi apátság alapítólevelében szereplő Petra helynév is nyilvánvalóan görög eredetű, jelentése: szirt, szikla, barlang. Valószínűleg a király által odatelepített bazilitáktól származik, akik a ma is látható remetebárányokban laktak. Későbbi forrásból, III. Honorius pápa 1221-ben, az esztergomi érsekhez és a pilisi apáthoz írt leveléből pedig kitűnik, hogy a visegrádi apátságban is régóta éltek görög szerzetesek, de mivel az apátság szellemi és anyagi hanyatlásnak indult, II. András a pápa engedélyével latin szerzeteseket telepített oda. A tihanyi és a visegrádi kolostorok tehát eredetileg görög rítusúak voltak. Szintén kései források tanúskodnak arról, hogy a mai Dunapentele közelében állott az egykor görög apácák által lakott Pentelemonostor, melynek elnevezésében a görög egyház mártírszentjének, Szent Panteleémónnak a nevét lehet fölfedezni. Ezen kívül Száva-szentdemeteren is hosszú ideig görög monostor működött, amint az látható VI. Kelemen pápa 1344-ben a nyitrai püspökhöz írott leveléből, amelyben a pápa arra hivatkozik, hogy a monostor az utolsó görög apát halála óta, immár tíz éve üres, s ezért megbízta a nyitrai püspököt, hogy bencés szerzeteseket telepítsen bele.

Csak szórványos ismereteink vannak arról, hogy e hazai görög rítusú kolostorok mennyiben járultak hozzá a bizánci kereszténység és kultúra Magyarországra közvetítéséhez. A marosvári monostorba telepített Szent Gellért püspök pl. itt találta meg a görög forrásokat *Deliberatio c.* művéhez. De nemcsak a görög kolostorok rendelkeztek keleti keresztény egyházi anyagokkal. Régi feljegyzések tanúskodnak arról, hogy a pannonhalmi apátság könyvtárában a XI. században volt egy *Psalterium Graecum* című görög zsoltároskönyv. A pásztói kolostor ugyancsak birtokában volt görög kéziratoknak.²⁸

A keleti egyház és szerzetesség jelenlétéről szóló forrásutalásokból kirajzolódó képet kiegészítik azok az adatok, amelyeket Árpád-kori templomaink patrónus-szentjeinek nevéből

²⁷ U.o. 217 p.

²⁸ U.o. 218-219 p.

nyerhetünk: igen jelentős azon templomok száma, amelyek népszerű bizánci szentek (pl. Szent Demeter, Szent Miklós, Szent György, Szent Kozma és Damján) nevét viselik. Bár közülük többet a nyugati egyházban is tiszteltek, ünnepüket nálunk többnyire a keleti naptár szerint ülték. Korábban láttuk, hogy a bizánci térítés hatása elsősorban az ország déli és keleti részén volt jelentős. E tekintetben föltétlen említést érdemel az az újabb kutatásban fölmerült tény, hogy három későbbi (XIV.–XVI. századi) görög kéziratban föllelhető, a XII. századi állapotokat tükröző bizánci püspöklista is említi Turkia metropolitáját, ami arra enged következtetni, hogy a XI. – XII. században önálló, Konstantinápoly alá tartozó metropólia volt Magyarországon, amelynek talán alárendelt püspökségei voltak az erdélyi, bihari és csanádi egyházmegyék. Bár a kérdés vitatott, a föltételezés jól beleilleszthető a keleti kereszténységnek az ország e táján való elterjedtségéről szóló adatokba.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a XI – XII. századi Magyarországon a kétféle kereszténység békében élt egymás mellett, az 1054-es skizma ekkoriban még nem éreztette hatását. A keleti rítus hanyatlása csak a XIII. század első harmadában indult meg. Egyrészt 1204-ben a konstantinápolyi latin császárság megalakításával, mikor Bizáncban latin patriarchátust állítottak föl, ami bizonyos gyengítette a magyarországi görög egyház helyzetét is, másrészt az 1215-ös IV. Lateráni Zsinattal, amely igyekezett a keleti elemet korlátok közé szorítani, arra utasítva a latin püspököket, hogy a görög szertartású egyházakba latin papokat küldjenek. (III. Ince pápa Imre magyar királyhoz 1204-ben írt levelében megemlíti, hogy Magyarországon egyetlen nyugati kolostorral szemben számos görög kolostor működik).²⁹ Ezáltal a hazai görög egyházi központok, kolostorok elszakadtak bizánci gyökereiktől, s elszigetelten magukra maradván az őket körülvevő római egyházi közegben maguk is ellatinosodtak. A visegrádi monostorba II. András – mint láttuk – 1221-ben telepített latin szerzeteseket. Valószínűleg a XIII. század első felében ment át az oroszlánosi görög monostor is a bencések kezébe, a veszprémvölgyi apácamonostor pedig a ciszterciák birtokába. Érdekes módon épp az Árpád-kori görög monostorok megszűnésével, s a magyarországi görög kultúra hanyatlásával egyidejűleg indult meg egyes keleti szertartású néptömegek (pl. oláhok, ruszinok, később a szerbek, sőt görögök) beáramlása és letelepedése az ország keleti és déli peremvidékén, ami biztosította – legalábbis az általuk lakott területeken – a keleti ortodox kereszténység továbbélését.

²⁹ BERKI Feriz: Magyar ortodoxok. In: A keleti kereszténység Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó. 53 p.

A későbbi évszázadok viharaiiban számos forrás elpusztult, ami a bizánci elem egykori hazai jelenlétét bizonyíthatná, s nyilván a később felülkerekedő nyugati típusú kultúra is szelektálta emlékei közül azt, ami a keresztény kelethez való kötődésre utalt. A fennmaradt szórványos adatok azonban azt mutatják, hogy Bizánc számottevő tényező volt a középkori magyarság életében, fejlődésében. Hatását sem alulértékeln, sem túlértékeln nem szabad.³⁰

A keleti egyház a XI–XII. században élte fénykorát Magyarországon. Nagyjából a XIII. század elejétől, a konstantinápolyi Latin Császárság megalakulásának valamint a IV. Lateráni Zsinat idejétől tapintható ki az a folyamat, amelyben a bizánci kereszténység rohamos hanyatlásnak indult hazánkban. A külpolitikai kapcsolatok tekintetében hasonló eredményre jutunk. A két állam viszonyában többnyire kifejezetten barátinak mondható XI. század után a XII. század első harmadában került sor először rövid, mindössze két évig tartó konfliktusra, de még a Mánuellel vívott fegyveres küzdelmek is végső soron a két ország közti talán legszorosabb kapcsolatot készítették elő, amelynek csúcspontja III. Béla uralkodása, s melynek során csaknem perszónalunió jött létre a bizánci és a magyar állam között. Béla után az ő hatalmi terveit megvalósítani törekvő II. András király orientálódott még komolyabban Konstantinápoly irányába, az őt követő időszakot azonban már nem elsősorban a Magyarországra gyakorolt bizánci befolyás jellemzi, hanem ellenkezőleg: Bizánc volt ráutalva a megerősödött, európai nagyhatalommá vált Magyar Királyság segítségére.

A politikai célkitűzések miatt ugyan egyre inkább a latin szertartás kerül előtérbe, mert az Árpád-házi uralkodók szent István örökségeként a nyugati kultúrkörhöz tartozást vállalják. Ennek ellenére, elég nagyvonalúak voltak ahhoz, hogy a keleti szertartású keresztény magyarságnak a történelmi körülmények során bekövetkező visszaszorulását erőszakkal ne sietessék, azok jogos igényeit és érzékenységét ne sértsék és a keleti és nyugati kereszténység értékeit egyformán meg tudják becsülni.

A IV. lateráni zsinattal megváltozik a nyugati kereszténység egész szemlélete a Kelettel kapcsolatban.³¹ Az új szemlélet és magatartás érvényt szerez Magyarországon is. Ebben az időben a keleti keresztényeket általában szakadóknak és eretnekeknek tekintik, már nyugatitól eltérő rítusuk és fegyelmük miatt is. Az „*igazhitűség*” biztosítékát abban látják országunkban is, ha a keleti szertartású magyarságot éppen úgy, mint a keleti kereszténységhez tartozó nemzetiségeket kényszereszközökkel is igyekeznek rítusuk

³⁰ KOMÁROMI 2007. 221 p.

³¹ A zsinat utasítja a latin püspököket, hogy a görög szertartású vidékekre latin papokat küldjenek és az esetleges skizmától a keleti szertartásúakat tartsák vissza. TIMKÓ 1971. 414 – 415 p.

elhagyására bírni. A keleti szertartású monostorok latinizálásával együtt jár a keleti egyházszerkezeti maradványok felszámolása is. Mint külső tényező elősegíti ezt a folyamatot a mongol invázió (tatárjárás), melynek következményeként a keleti szerzetes központok nagyrészt elpusztulnak és később sehogyan vagy csak latin szertartással élnek tovább.

1234-ben IX. Gergely pápa azt írta IV. Bélának, hogy az újonnan alapított kun püspökség területén él egy bizonyos „Walati”-nak nevezett nép, mely magát kereszténynek vallja, a szentségeket azonban a görögök rítusát követő „pseudoeписcopusok”-tól fogadja el. A püspökség területén, Moldva déli részén és Havasalföld keleti felén lakó katolikus hívek, magyarok és németek közül egyesek átmentek hozzájuk s velük egy néppé lettek. E veszedelem leküzdésére azt javasolta, hogy a kunok püspöke szenteljen fel suffraganeus püspököt e schizmatikusok számára s egyúttal figyelmeztette a királyt esküjére, mellyel kötelezte magát arra, hogy az országa területén élő, Rómától elszakadt keresztényeket a pápa iránti hűségre fogja kényszeríteni. IX. Gergely alakja úgy ismeretes az egyháztörténetben, mint aki III. Ince művének volt a folytatója. Tovább vitte a III. Ince által megkezdett uniót s kapcsolatokat keresett a konstantinápolyi latin patriárkátus létesítése után alakult új keleti egyházi központtal, a kisázsiai Nicea pátriárkájával. Az említett levélben IX. Gergely olyan megoldást kíván, amilyent III. Ince akart megvalósítani. 1204-ben a magyarországi görög kolostorok hanyatlásáról értesülve írta III. Ince a nagyváradai püspöknek és bakonybéli apátnak, hogy nem lehetne-e a magyar király kérésével megegyezően – a görögök számára külön, közvetlenül a pápa alá rendelt püspökséget létesíteni. Hasonló szellemben intézkedett a nem katolikus rítusokról a IV. lateráni zsinat is, monstrumnak nevezve az olyan várost vagy dioecesiset, melynek több püspöke van s elrendelvé, hogy a város, illetőleg diocesis katolikus főpapja gondoskodjék az egyes rítusok és nációk számára megfelelő vikárius beállításáról.

E zsinati intézkedésben, valamint IX. Gergely levelében a XVI. századi rutén és XVII. század végi román uniált püspökség előképét, az arra való törekvést kell látnunk. E törekvés azonban akkor nem vezetett eredményre. Az eredménytelenség okát abban látjuk, hogy a korszakban még nincs kialakult, magasabb felépítettségű román egyházszerkezet, a pásztorszállások papjai között nincs alkalmas egyéniség, aki a missziói latin püspökség vikáriusa lehetne.³²

A középkori, univerzális hatalmát kiterjesztő pápaság kellő eréllyel tudta latinizáló akaratát a magyar egyházi viszonyokra is alkalmazni.

A középkori misszió legnagyobb képviselője Nagy Lajos király, Balkáni és keleti nagyhatalmi politikájának, hadjáratainak és diplomáciájának vezető gondolata a katolikus

³² JUHÁSZ István: Nyugati missziós törekvések a románoknál. In: Magyarok és Románok I – II. köt. Szerk: Deér József – Gáldi László. Budapest, 1943. 255 – 256 p.

egyház megerősítése, heretikusoknak és schizmatikusoknak az egyház iránti hűségre való kényszerítése volt. Az egyetemes kereszténység története szempontjából is jelentős az az eredmény, amit Boszniában a bogumilizmus megtörése és a bosnyákoknak a katolikus hitre való térítése által elért. A schizmával szemben való fellépése azonban nem lehetett olyan követelő, mint az eretnek bogumilokkal szemben. Nemcsak politikai okok miatt, hanem egyházi okok miatt sem, tekintettel arra, hogy a nyugati egyház az uniós törekvések leghevesebb korszakában sem tekintette úgy a görög rítust követőket, mint eretnekeket. A helyzet azonban megváltozik a vidini hadjárat után.³³

Azokon a területeken, amelyek a leginkább ki voltak téve a keleti papok izgatásának igyekeztek megteremteni az egyházi unió előfeltételét. 1366-ban elrendelte Nagy Lajos Keve és Krassó megyék nemeseinek, polgárainak és lakóinak, hogy a közöttük lakó schizmatikus papokat gyermekeikkel, feleségükkel, minden javaikkal együtt vigyék Himfi Benedek temesi ispánhoz, aki aztán a király utasítása szerint bánik velük. Az erélyes rendelkezések meggyorsították az áttéréseket. Az uralkodó célja már nem az volt, hogy, megnyerje az együttműködés számára a schizmatikus püspököket és papokat, hanem éppen ő bennük látta az unió megvalósításának legfőbb akadályát s a népnek „*az igazság útjára*” való vezetése érdekében el akarta távolítani őket.³⁴

A keleti kereszténység sorsa Magyarországon történetének mélypontja felé közeledik, amely szinte teljes megsemmisülését jelenti. Az olasz származású Anjouknak semmi érzékük nem volt Bizánc és a keleti keresztény magyarság lelki világának megértéséhez. Lelkiismereti és politikai okokból csak azon fáradoztak, minél inkább kedvébe járjanak a pápaság egyházpolitikai intencióinak. A háttérbe szorítás néhol szinte üldözéssé vált. Ugyanakkor egyre szaporodott a nemzetiségi keresztények keleti-szertartású közösségeinek száma Magyarországon a rutén és román bevándorlások során. Ezeknek a nemzetiségeknek a beözönlése – amelyekhez a későbbiekben tetemes létszámú szerb letelepedése is járul – teszi végeredményben lehetetlenné a magyarországi keleti kereszténység végleges megszűnését.

A XV – XVI. században a Hunyadiak és a Jagellók uralkodásától a Mohácsi vészig majdnem kipusztult keleti kereszténység idegenből betelepített nemzetiségekben él tovább. Ezek egyházi jogaiknak hierarchikus előnyöket is szereznek, és számuk is egyre inkább gyarapodik, különösen a törökök elől országunkba menekülő szerbek több hullámban történő

³³ JUHÁSZ 1943. 260 – 261 p.

³⁴ U.o. 263 – 264 p.

beözönlésével.³⁵ A keleti szertartású magyarság egyre inkább eltűnik a latinságban, vagy az idegen ajkú rítustestvérek közösségében szívódik fel.

A következő korszak az ország három részre szakadásának időszaka - a mohácsi vésztől az ungvári unió megkötéséig tart. A magyar keleti kereszténység legválságosabb történeti szakasza ez. Az ország középső területeit végigpusztítja a török. Az Alföldön és a Dunántúl nagy részén lehetetlenné válik az egyházszerkezetek összetartása. Az ország középső területe – latin szertartású szempontból is – missziós vidékké válik, amelynek lelki gondozását a lehetőségek szerint a ferencesek látják el. Természetesen a maradék keleti szertartású keresztények is osztoztak ugyan ebben a sorsban. Kisebb csoportok maradtak azonban meg ezekből az Alföldön, bizonyos adatok szerint a Nagykovácsiban és az újonnan betelepített, részben idegenek lakta, de egyre inkább elmagyarosodó Hajdúságban. A hajdúsággal szomszédos Nyírségben, amely összekötő kapocs volt a magyar Alföld és az észak-keleti ruszinság között, a keleti kereszténységnek igen régi hagyományai voltak. Egyesek feltételezik, hogy a később itt megjelenő, nagyobb tömegű magyar keleti kereszténység magva itt is átvészelte a történelmi időket.³⁶ Valójában a bazilita monostorok kihalása után a keleti szertartású magyarokról írásos feljegyzések nem maradtak. Történetüket sűrű homály fedi.

Az Árpád-kori és a mai magyar görög katolikusság kontinuitását éppen ezért nem is tudjuk kimutatni.

Ahogy a keleti szertartású magyarság hanyatlását hazánkban külső körülmények okozták, úgy újjászületését is ezek tették lehetővé. Ennek okai a következők voltak:

Római katolikus magyarok csatlakozása a keleti szertartáshoz. Mint tudjuk Erdélyben a római katolikus papok működését korlátozták. A hívek jelentős része protestáns lett. A magyar anyanyelvűek egy része, miután elvesztette régi papját átment az ortodox egyházba. A hívek ugyan is az ósláv nyelven végzett liturgia ellenére is közelebb érezték magukhoz a keleti

³⁵ A görög-keleti egyház a Magyarországgal szomszédos déli és délkeleti területeken új és erős kormányzatot nyert. 1359-ben megalakították az ungro-vlahiai érsekséget. A havaselyi metropolita jogot kapott arra, hogy a kárpátokon innen joghatóságot gyakoroljon. 1391-ben a Drágffyak Körtvélyesen görög keleti monostort alapítottak és a konstantinápolyi pátriárka a Drágffy birtokokon élő görög keletieket alá rendelte. Munkács mellett 1397-ben olyan kolostort alapítottak melynek előljárója püspök volt. A fentebb említett körtvélyesi monostor fölött is felügyeletet gyakorolt. Az 1494-ben működő munkácsi püspököt Jánosnak hívták és mivel az erdélyi püspök felügyelete alá volt rendelve katolikussá kellett lennie. Hasonlóképpen görög szertartású katolikusok maradtak a váradi püspök belényesi uradalmában lakó románok, akik külön görög szertartású esperes alatt állottak, de az esperes itéletétől a váradi püspökhöz fellebbezhettek. U.o. 97 – 101p.

³⁶ A korszak történetének ismeretében a magyar keleti kereszténység megszakíthatatlan folyamatossága vitatható. A kontinuitás, csak azért nem bizonyítható, mert írásos adatok nem állnak rendelkezésre. A kontinuitás bizonyos következtetésekből vagy rejtett párhuzamosságból vezethető le. PIRIGYI 1990. 1.78 p. A kontinuitás egyik bizonyítéka lehet az 1600 körüli Aranyos-Mohácsi magyar miatyánk. A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa. 1982. Egyházmegyei Hivatal. 21 p.

szertartást, mint a református vallást, melynek szertartásait magyarul végezték. A római katolikus egyházból áttért magyarok egy része protestáns, a másik része pedig keleti szertartású lett. Ezeknek a híveknek jelentős része a magyarság számára elveszett. A nemzetiségi környezetben elfelejtették anyanyelvüket. Akik magyarok maradtak azok a jelenlegi magyar görög katolikusok ősei.³⁷

Másik fontos esemény a hajdúk letelepítése volt Dorogon 1605-ben. Bocskai István fejedelem a szolgálatában álló 9254 hajdúnak hét települést adományozott. Dorog birtokjogilag a tokaji uradalomhoz tartozott, melynek tulajdonosa halála után Thurzó György Nádor lett. A nádor 1616-ban Dorogot Dely Száva rác kapitánynak és a vezérlete alatt álló hajdúknak adományozta. A dorogra telepített hajdúk ortodox vallásúak voltak. Nemzetiségük vitatott: 13 magyar és 7 idegen nevű volt köztük.³⁸

Még egy nem elhanyagolható ténytet kell figyelembe vennünk e kérdés tisztázásánál, ami pedig nem más, mint a keleti szertartású nemzetiségek megmagyarosodása volt.

A Délvidékre fokozatosan érkeztek különböző délszláv népcsoportok, főleg keleti szertartású szerbek. Erdélyben a keleti kereszténységet főleg a románság képviselte, de egyesek szerint székelyek is maradnak meg rítusuk hűségében, főleg Kézdi-Székben és a régebben ebből telepített Aranyos-Székben. Míg Erdélyben a keleti keresztény székelyek egy része (Aranyos-Szék) elrománosodik, addig a Tiszántúlra – különösen a Hajdúságba, Nyírségbe, a Bodroghözbe és az Érmellékre – betelepített hajdúk között a szerbek (rácok), a románok (vlachok), a rutének (kárpat-ukránok, ruszinok) és a szlovákok egyre inkább elmagyarosodnak, sőt lassan egyre nagyobb igényük támad a magyar-nyelvű liturgia biztosítására.

A fenti események következtében a Tiszántúlon viszonylag egy tömbben élő keleti szertartású magyar nemzetiségű népcsoport alakult ki.

³⁷ PIRIGYI István: Görög katolikusok Magyarországon. In: A keleti kereszténység Magyarországon. Kisebbségkutats könyvek. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó. 133 – 134 p.

³⁸ U.o 134 p.

UNIÓK

Az 1054 évi események utáni évtizedek még jobban elmélyítették a már korábban keletkezett szakadékot a görög és római egyház között, annak ellenére, hogy folyamatosan történtek kísérletek az egyház egységének a helyreállítására.

Az úniós törekvések, csak a keleti megítélést magunkévá téve valóban félreérthetők. A törekvések az egyház egységének helyreállítását szolgálták. A nyugati kereszténység felismerte, hogy az önmaga lényegéről való lemondás nélkül nem mondhat le az egyház egységéről, melynek alapja nem a pápai világuralom vagy a kálvinista türelmetlenség, hanem Isten parancsa. Az Efezusi Levél bizonyágtétele és Jézus szavai az egy akolról és az egy pásztorról nem engednek belenyugvást a történelmi helyzetbe, hanem döntés elé állítanak és kényszerítenek a skizma elleni küzdelemre.³⁹

Az egyház egységéért való felelősség hordozás csak ott alakulhatott ki, ahol élt az egyház önállóságára való törekvés és ahol világi tényezők nem befolyásolták sajátos hivatástudatát. A nyugati egyház új és új kísérletekkel próbálta megszüntetni a skizmát. Uniós törekvéseinek biztosítására igénybe vette mindazokat az eszközöket, amiket helyzete megadott számára. A hatalom kényszerítő eszközeit, a nyugati társadalom vonzóerejét, a magasabb, nyugati műveltség hódító erejét egyformán alkalmazta az egység megvalósítása érdekében, úniós törekvéseinek igazi indító oka azonban nem ezekben az eszközökben, hanem az Isten parancsai iránti hívő engedelmisségben van. A IV. lateráni zsinat a görögök elszakadásáról azt állapítja meg, hogy az apostoli szék kímélni kívánja szokásaikat és erkölcsüket, csak hogy visszatérjenek az egyház egységébe s az egyháznak e nagy botránya megszűnjék, hogy legyen ismét egy akol és egy pásztor. Amint látni fogjuk hasonló felelősség jelenik meg a protestáns közeledés idején azoknak a tübingeni lutheránus professzoroknak a levelében, akik az ágostai hitvallás egy példányát azzal a kívánsággal küldték meg II. Jeremiás pátriárkának, hogy Isten tegye egyekké őket, Tübingát és Konstantin várát kapcsolja össze ugyanannak a Megváltónak a követésében. Az úniós törekvések mélyén megnyilvánuló hitbéli tényező miatt e kezdeményezések többek külsőleges egységkeresésnél. Valóban missziói törekvések, e szónak abban a bibliai értelmében, mely küldetést jelent a Krisztusról való bizonyágtételre és az ő evangéliumának hirdetésére. Az úniós törekvések bizonyos formái és eszközei mélyítették Nyugat és Kelet ellentétét s a kényszerítés eszközeire válaszul megjelenő keleti türelmetlenség növelte a gyűlöletet, mely a keletiekben a közeledés minden lelki alapját megsemmisítette. Ha az únió munkája mégis újra meg újra megindult, ha tudott eredményeket

³⁹ JUHÁSZ 1943. 252 – 253 p.

elérni, azt e missziói szolgálat önzetlenségének és áldozatosságának kell tulajdonítanunk, mely a missziótörténet minden kísérletében világosan felismerhető.⁴⁰

Az alábbiakban vázlatosan szeretném bemutatni – annyira, amennyire az egyes később felmerülő kérdések szükségessé teszik – az uniókat és a magyarországi uniós egyházszervezet kialakulását.

1274-es Lyoni zsinat és unió

A kezdeti, sikertelen próbálkozások után, 1262 tavaszán, ezúttal bizánci kezdeményezésre kezdődtek meg a tárgyalások. A tárgyalások eredményeként az 1274. évi lyoni zsinaton megkötötték az úniót.

A második lyoni zsinat volt a római katolikus egyház XIV. egyetemes tanácskozása, amit 1272. március 31-én hívott össze X. Gergely pápa. A zsinatra végül, 1274-ben került sor a franciaországi Lyon városában. A zsinat összehívásának egyik legfőbb oka az volt, hogy VIII. Mihály bizánci császár ígéretet tett arra, hogy nyugati katonai segítség fejében egyesíti az 1054 óta kettészakadt keresztény egyházat és elismeri a pápa fennhatóságát. A zsinatra több mint 500 püspök, 60 apát és több mint ezer küldött volt hivatalos, utóbbiak között voltak a korabeli egyetemek képviselői is. Az összegyűltek végül olyan sokan voltak, hogy nem fértek el Lyon városában és a hivatalos meghívó nélkül érkezőket „Isten és a pápa áldásával” távozásra szólították fel. A tanácskozás főbb résztvevői között volt még I. Jakab aragóniai király, VIII. Mihály császár nagykövete, a keleti egyház képviselői, valamint a tatárok kánjának küldöttei. A lyoni volt az első az egyházi zsinatok közül, amelyen az egyes nemzetek képviseltethették magukat az egyházi tanácskozáson.

A zsinat két legfőbb témája a Szentföldre indítandó keresztes hadjárat, valamint a nagy egyházszakadás felszámolása volt. Az első tanácskozásra 1274. május 7-én került sor, ezt követte további öt május 18-án, június 4-én, július 6-án, valamint július 16-17-én. A zsinat végére 31 határozatot fogadtak el. A második tanácskozáson elfogadták a *Zelus fidei* határozatot, amely nem volt kötelező érvényű, de összefoglalta a szentföldi hadjárat veszedelmeire, a tervezett hadjárat finanszírozására, a kalózkok kiátkozására, a keresztények

⁴⁰ JUHÁSZ 1943. 252 – 254 p.

közötti békére, az egyházszakadást előidéző görögökre, a keresztes hadjáratokon résztvevőre vonatkozó bűnbocsánati, valamint a zsinat ügyrendjére vonatkozó határozatokat.

A jelenlévő görög küldöttek, a kereszténység egységének megőrzése érdekében, hozzájárultak a niceai hitvallás megváltoztatásához és a résztvevők kikiáltották a keresztény egyház egységét. Ezt az utóbbi határozatot azonban VIII. Mihály utóda, II. Andronikosz bizánci császár később semmisnek nyilvánította. A zsinaton elfogadott egység felbomlásához hozzájárult a történelemben szicíliai vecsernyeként elhíresült esemény is.⁴¹

Firenzei unió

Az egyház egységének a helyreállítására irányuló törekvések a XV. század folyamán sem szűntek meg. Ennek egyik fő mozgatója azonban nem a hitbeli meggyőződés, hanem Konstantinápoly török általi fenyegetettsége volt. Ez arra készítette IV. Jenő pápát, hogy az 1431-ben Baselbe, 1438-ban Ferrarába, végül Firenzébe 1439-ben összehívott, 1442-ig tartó zsinaton tárgyalásokat folytasson a keleti (görög) kereszténység képviselőivel a négyszáz évvel azelőtt kettészakadt egyház egyesítéséről.

A pápa elképzeléseibe be akarta vonni a keleti keresztény egyházakat is. A tervezett egység első lépése a firenzei unió megkötése volt Róma (IV. Jenő) és Konstantinápoly (VIII. János bizánci császár) között. A zsinat résztvevői elfogadták, hogy Róma püspöke, a pápa lesz az egész keresztény egyház feje. Az egyezményhez csatlakozott az orosz egyház, az örmény egyház egy része, a koptok, a szír jakobiták és nesztoriánusok kisebb csoportjai is.

Az egység azonban röviddel a zsinat bezárása után felbomlott, az egyesülés további lépéseit megakadályozta az Oszmán török hódítás. A zsinati határozatot aláíró keletiek közül többen Rómába emigráltak. Bizáncot elfoglalták a törökök (1453), az orosz és a keleti egyházak szakítottak Rómával, már csak azért is, mert közéjük állt, földrajzi értelemben, az Oszmán birodalom.

Bár a zsinat a célját nem érte el, a kialakult egyezség mégis alapja lett az évszázadokkal később például Magyarországon létrejött unióknak: Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa főségét, a primátust, a Filioque-tant, vagyis, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat. Papjaik

⁴¹ MYZ 1999. 100 – 110 p., JEDIN, Hubert: A zsinatok története. Budapest, 1998. Ecclesia 58 – 62 p., 85 p.

elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik.⁴²

Breszt-litovszki unió

Mint annyi más helyre, a XVI. század derekán Lengyelországba is jezsuiták érkeztek. Működésüket kiterjesztették a lengyel fennhatóság alatt álló többi városra is. Tevékenységüket a lengyel királyok (Báthory István, III. Zsigmond) passzívan figyelték. Működésük feltehetően nem ért volna el ekkora sikert, ha a moszkvai események nem történnek meg. Jeremiás konstantinápolyi pátriárka 1589-ben Moszkvába látogatott és ebből az alkalomból a moszkvai érsekséget pátriárkai rangra emelte. Ezáltal fennállt annak a veszélye, hogy Moszkva még nagyobb vonzerőt jelent majd a lengyel államban élő oroszok és ukránok számára. Hazatérőben a pátriárka Lengyelországon keresztül utazott és Mihajlo Ragozát Kijev metropolitájává, a lucki exarchátus élére pedig Terleczyk Cirill püspököt nevezte ki. Jeremiás pátriárka így akarta továbbra is biztosítani maga számára az anyagi segítséget e területekről. Terleczykhez csatlakozott Ipatij Potij vlagyimiri püspök is, aki már állami alkalmazottként is szimpatizált az unióval. A pátriárka iránti gyűlölettől vezérelve csatlakozott hozzájuk Gedeon Balaban leMBERGI metropolita is. Négy püspök (Terleczyk, Balaban, Pelčicki, Zbirujsky) 1590 találkozott egymással a Belzenben megrendezett szinóduson, majd pedig Bresztben, ahol eldöntötték, hogy minden kapcsolatot megszakítanak a konstantinápolyi pátriárkával. VIII. Kelemen pápa 1595. december 23-án harminchárom bíboros jelenlétében fogadta Potijt és Terleczyk, akik letették a hitvallást. A pápa kérése az volt, hogy az egyesülést püspöki zsinaton hirdessék ki. A kért zsinatot 1596. október 16 – 20 között tartották meg Breszt-Litovszkban. A zsinaton kérték, hogy a pápa fogadja őket joghatósága alá azzal a feltétellel, hogy rítusuk és egyházfegyelme nem változik.⁴³

⁴² MYZ 1999. 110- 129 p.

⁴³ U.o. 130 – 142 p.

AZ ORTODOXIA MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg részletesen, hogy hogyan vált a román ortodox liturgiákon a román nyelv liturgikus nyelvvé - csekély használata ellenére - az únió előtt. Ennek alapján a későbbiekben el tudjuk dönteni a magyar nyelv liturgikus nyelvvé válása ellen illetve mellette felhozott érvek jogosságát.

Az ortodox papság helyzete

A keleti és nyugati kereszténység között a leglényegesebb különbség abban áll, hogy a keleti egyház szellemi élete nagyjából a IX. század közepétől fogva szinte megmerevedett, nem fejlesztett ki új dogmákat, a teológiában az uralkodó irányzatokat nem engedte érvényesülni. A dogmákat fontosságban megelőzte a rítus, a szertartások pontos végzése. Ez a továbbiakban ahhoz vezetett, hogy az ortodoxia a rítus formáiba merevedett és ezzel megakadályozta egy komolyabb szellemi tevékenység kibontakozását.

A kaolikus misszionáriusok és apostoli vizitátorok, akik a XVI. – XVII. században a Balkánon jártak, az ortodox lakossággal kapcsolatba kerültek, egyöntetűen az ortodox papság hiányos teológiai felkészültségét emelték ki. Ezek közül érdemes néhányat itt is megjeleníteni.

Bartal Kašiš (Cassius) dalmát származású raguzai jezsuita, aki mint misszionárius többek között 1612-13-ban a Balkánon és Magyarországon is járt, gyakran érintkezett szerbekkel és latin nyelvű életrajzában számos mozzanatot örökített meg a szerbek vallásos életéről. A szerémségben egy szerb pappal találkozott, aki híveit gyónásuk meghallgatása után nem oldozta fel, hanem csak néhány nappal később tette meg. Mielőtt megáldoztatta volna őket, fejükre tett egy szertartáskönyvet, amelyből néhány sort olvasott fel és ezután oldozta fel őket. Amikor Kašiš megkérdezte a papot, hogy mit olvasott fel, azt felelte, ami itt írva van. További kérdésére, hogy azok a szavak mit jelentenek, ugyan azt a választ kapta. Véleményünk szerint csatlakozhatunk Kašiš-hoz aki szerint, a pap olyan szavakat olvasott, amelyek jelentését nem értette, de lehet, hogy olvasni sem tudott.⁴⁴

Egy másik adatot Temesvár környékéről jegyezték fel. Itt 1626-ban egy cigány, aki még a betűket sem ismerte, szerb papnak adta ki magát, s még a katolikusok gyerekeit is megkeresztelte „nem tudni milyen módon és anyaggal”. 1641-ben jelentette a Szent

⁴⁴ HADROVICS László: Vallás, egyház, nemzettudat. Budapest. 1991. ELTE BTK. 12 – 13 p.

Kongregációnak Rafael Levakovič horvát ferences, hogy talált egy szerb papot, aki hajlana az unióra, de nagyon egyszerű lélek. Próbálta az alapvető hittanra oktatni, mert ezekről semmi fogalma nem volt, de csak azt tudta mondani „*Hiszek Krisztusban Szűz Mária fiában.*”⁴⁵

Még rosszabb lehetett a helyzet a román szerzetesek és világi papok körében, minthogy a liturgiában használt könyvek nyelve szláv volt. Róluk Bogdan Bakšič (a későbbi szófiai püspök) azt nyilatkozta: „*akik olvasni tudnak, semmit sem értenek belőle, nagyon kevesen értik amit olvasnak.*”⁴⁶

Milley János jezsuita páter 1651-1 jelentése hasonló rövid jellemzést ír a román ortodoxokról: „*E nemzet nagy mértékben bárdolatlan. Sokan az Úri imádságot sem tudják. Minden istentiszteletük a böjtölés.*” A Miatyánk nem tudására rávilágít a fogaraszöldi román papoknak ugyanebből az évtizedből fennmaradt vizitációja is. A böjtnek a román népi vallásosságban betöltött központi szerepét és túlzott jelentőségét pedig egy 1658–1659-ből származó feljegyzés is megerősíti. A feljegyzést a bujdosó moldovai vajda, Gheorghe Ștefan környezetében élő német ember hagyta ránk, aki Máramaros vidékének román papjairól jegyezte fel: „*gyakran tréfáltam ezekkel az emberekkel, a diakónusokkal vallási kérdésekről akartam vitatkozni, de hiába akartam: én egyet kérdeztem, ő mást felelt. Csak az évi két nagy böjjükkel dicsekedett és az évente néhányszor tartott istentisztelettel.*” A román papok alacsony műveltségéről ad számot e feljegyzés, de rávilágít arra is, hogy milyen szorosán sorakozott fel a diakónus vagy a pópa mögött népe, mely a közüle való, vele egy életet élő pap személyében közös ősi primitív vallási kultúráját védelmezte. „*Ezek az egyszerű emberek sokszor ott voltak a beszélgetésnél, szájukat tátották és azt mondták: Papunk, védd magad, mert mi segítünk, ha ez nagyon kemény lesz vagy szavakkal meggyőz. És sokszor – fejezi be feljegyzését – gúnyolódásaik közepette kellett elválnom ezektől az ostobáktól, mert különben megverték volna; sokszor pedig csak nevettek rajtam.*”⁴⁷

A császári sereggel Erdélybe jövő jezsuiták ugyanezt látták a román egyházzal és vallási állapotokról, jelölve annak, hogy a Rákóczi- korszakban oly nagy lendülettel megindított református misszió a XVII. század második felében, Erdély súlyos viszonyai között nem tudott mélyebbre hatni és széles rétegeket átformáló nevelést eredményezni. A „*missiones castrenses*”-ben résztvevő jezsuitáknak anyaházaikba küldött jelentései alapján állította össze

⁴⁵ U.o.

⁴⁶ U.o.

⁴⁷ JUHÁSZ 1943. 316 p.

Freyberger András jezsuita a vallási unió eseményeit és a román vallási állapotokat tárgyaló latin nyelvű munkáját, amelyben az alábbi jellemzést adja az erdélyi román egyházzal.

„A papok csak vasárnap és ünnepnapokon tartanak istentiszteletet, hétköznapokon soha. Mezei munkával foglalkoznak: ásznak, kapálnak, aratnak, búzát csépelnek, éppen úgy, mint más parasztok. Ruhájukban nem különböznek a laikus falusiaktól, mivel ugyanúgy juh- és kecske- bőrbe öltöznek, mint azok. A néptől csak papi süvegjük különbözteti meg; ennek színe a papoknál kék, az espereseknél és az archidiakonusoknál fekete, s e süveget a legnagyobb tekintélyű emberek előtt sem veszik le.

A papok szeretik a nagy evéseket, ivásokat és módfelett gyanakodó természetűek. Liturgiájukban a konstantinápolyi patriárka nevét említik meg és nem a római főpapét. Az istentiszteleteken nem mondanak önmaguktól összeállított beszédeket, mivel azt hiszik magukról, hogy ha írni és olvasni tudnak, már elég tanultak. Ünnepnapokon és vasárnapokon liturgia után régi könyvekből olvasnak beszédeket, de semmit sem mondanak ezen kívül, sem magyarázatot, sem a hit kérdéseiről, sem a szokásokról, attól félvén, hogyha ezt tennék, a nép azt mondaná nekik: nem vagy tanultabb, mint ez a szentkönyv, ami törvényként adatott nekünk, a magad gondolatait tartsd meg magadnak! A papi méltóságra, nem előzvényt meg semmilyen vizsgálat, szabadon mehettek olyanok is, akik sem az úri imádságot nem tudták, sem a sakramentumok számát nem ismerték, sem a keresztyén hit- vallás tanítását, ellenben ajándékokkal megvásárolták a püspököt, hogy szentelje pappá őket.”⁴⁸

A nyugati misszió képviselőinek egy évszázadon át egybehangzó véleménye nem hagy kétséget a felől, hogy itt nem egyik vagy másik irányzat célzatos állításáról van szó. A XVI–XVII. századi román népi vallásosság írásos emlékeinek tanúsága alátámasztja s e primitív vallás képzeleteinek, képeinek, legendáinak megismertetésével kiegészíti ezt a helyzetrajzot.

A hiányosságoknak nem csak a török volt az oka, hanem ahogy már fentebb említettük az ortodoxia hagyományőrző jellege nem tette szükségessé magasabb színvonalú teológiai műveltség megszerzését. Egy ortodox pap számára csak a rítus és a hagyományok megőrzése volt a fontos. A katolikus missziók jelentése szerint, az ortodoxokat már rég nem lehetett teológiai érvekkel meggyőzni. Érthető, hogy a papság és a nép minden újítást ellenállással fogadott. Álláspontjuk szerint minden változtatás, újítási kísérlet a szertartásban vagy az egyházkormányzatban veszélyezteti az igaz hitet.⁴⁹

⁴⁸ U.o.317 p.

⁴⁹ HADROVICS 1991. 12 – 13 p.

Protestantizmus és a román ortodoxia kapcsolata

Az ismertetni kívánt téma első ránézésre nem kötődik szorosan témánkhoz sem korszakában sem tartalmában. Majdan az egész értekezést olvasva bizonyára mégis belátjuk megjelenítésének szükségességét. A kálvinizmus térítő tevékenységétől való félelem – ahogy látni fogjuk a magyarországi uniók bemutatásánál – fontos szerepet játszott az uniók megkötésében. Láthatjuk, hogy a tulajdonképpeni román ortodox hierarchiát a református erdélyi fejedelmek hozták létre s tették alkalmassá a későbbi unióra. Ennél is fontosabb azonban az a hatás, amit a kálvinizáló erdélyi fejedelmek akarva-akaratlanul a román liturgikus nyelv kialakulásáért tettek. A lentebb ismertetett 1675-os zsinati határozat, ami a román nyelvet liturgikus nyelvé tette gyakorlatilag végigkíséri a magyar nyelvű liturgiáért folytatott küzdelmet. Egykor a református fejedelmek tették le az erdélyi ortodox (majd unitus) román egyház alapjait. Ezzel a reformátusok „*gondoskodása*” azonban nem ért véget, hiszen jó kétszáz év múlva tevékeny részeseivé – néha főszereplőivé váltak – a hajdúdorogi egyházmegye megalakításáért folyó küzdelemnek.

A román reformáció indító okait a románságon kívül kell keresnünk. A szellemiek terén Erdély románsága elmaradt a román fejedelemségek mögött, aminek közvetlenül nem politikai, hanem társadalmi okai voltak.⁵⁰ A románok reformációjának szellemi gyökereit rendszerint azokban a jelenségekben szokták keresni, amelyek a német protestantizmusnak az ortodox egyház iránt való érdeklődését mutatják.⁵¹ „*A románok reformációjának első indítéka hitbeli érdek, hogy az erdélyi fejedelemség területén sehol se bántassék meg Isten igaz tisztessége és dicsőségének növekedése,*”⁵² ezért az erdélyi evangélikus szászok és református magyarok már a XVI. század közepétől arra törekedtek, hogy a románokat megnyerjék a protestantizmusnak. A tisztultabb hitvilág felé vezető utat elsősorban a tömegek előtt érthetetlen szláv egyházi nyelv zárta el,⁵³ ezért a reformátorok számára az első teendő az

⁵⁰ I. TÓTH Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Csíkszereda 1998. Prpo-Print 24 p.

⁵¹ A protestantizmus mihelyt megerősödött az ortodoxokat is meg akarta nyerni. Ezért kerestek érintkezést a lutheránus tübingeni teológusok a konstantinápolyi pátriárkával. A hosszas teológiai levelezés azonban nem hozott eredményt, II. Jeremiás pátriárka udvariasan és figyelmesen utasította el a közeledést. Ezzel egy időben XIII. Gergely pápa szintén eredménytelen tárgyalásokat folytatott a pátriárkával. A pápánál nagyobb sikereket értek el a jezsuiták. A katolikus térítés erősödését látva, II. Jeremiás pátriárka Moszkvába ment és a moszkvai érsekséget pátriárkátussá emelte 1589-ben. Ugyan ekkor a moldvai román érseknek is megengedte bizonyos pátriárkai jelvények viselését. A breszti uniót ennek ellenére nem sikerült megakadályoznia a pátriárkának. BITAY Árpád: Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton 1925. 3-4 p., JUHÁSZ István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940 12 p.

⁵² JUHÁSZ 1940. 19 p.

⁵³ A kárpátokon túli román területekre a kereszténység kizárólag nyugatról jött. A mai Konstanca helyén lévő Tomi városában volt Szkitia egyházi provincia székhelye, melynek történetéről a VI. századtól vannak ismereteink. Az egyház középkori története e területen kevésbé ismert, mivel a terület az első és második Bolgár Császárság fennhatósága alatt állt. Ezzel magyarázható az ószláv nyelv bevezetése a bizánci szertartású

anyanyelv azonnali felszabadítása volt.⁵⁴ Ennek érdekében protestáns tanokat tartalmazó román katekizmusokat, bibliafordításokat és más, román nyelvű könyveket adtak ki.⁵⁵ Az ortodoxok hittérítését a lutheránusok kezdeményezték (ez gyakorlatilag irodalmi kísérlet volt), de különösen a kálvinista fejedelmek tekintették szívügyüknek. A politikai hatalomból kirekesztett, viszonylag elmaradott román nép kevés fogékonyságot tanúsított a reformáció kezdetei iránt. A protestáns felekezetek sok helyen a nemzeti öntudat hordozóivá váltak, a románságnak pedig még mindig nem volt igazi egyháza, azaz nem szerveződött egyházzá.

A pópák jobbágysorban éltek, tevékenységüket néhol esperesek, másutt egy-egy kolostor előljárója az igumen ellenőrizte. Az igumenek egy része püspöki címet viselt (vlădică) a joghatósági területek nem voltak pontosan körülhatárolva, s a jogkör is tisztázatlan maradt. (A körzeteket a moldvai és a havasalföldi vajdák alakították ki erdélyi birtokaikon).⁵⁶ JUHÁSZ

románság körében. Mivel kötődtek a bizánci egyházhoz a románokat is magával ragadta a bizánci szakadás.

⁵⁴ MAKKAI László: Erdély Története. Budapest, 1944. Renaissance könyvkiadó vállalat 259 p.

⁵⁵ A kezdeményezés érdeme a szászoké volt, ők nyomtatták ki 1544-ben Szebenben feltehetőleg Luther kis kátéjának román fordítását (ez az első román nyomtatott termék), majd 1559-ben Brassóban szintén egy román nyelvű kátét „Keresztyén kérdés” címmel, mely hitvallási szempontból a protestáns és az ortodox tanok között óvatos kompromisszumot igyekezett létrehozni. Szintén Brassóban jelent meg 1561-81 között a négy evangélium és az apostolok cselekedetei román fordítása, valamint evangélium magyarázat, zoltároskönyv és szertartáskönyv is. A fent említett evangélium magyarázat és szertartáskönyv kiadása már közös református evangélikus cselekedet volt, amennyiben a könyvet a brassói nyomda nyomtatta de egy magyar nemes Forró Miklós költségén jelent meg 1564-ben, az „Evangéliumok magyarázata” címmel, mely az ortodox egyház külsőségeinek tiszteletben tartása mellett a hit által való megigazolást és Krisztus egyedüli üdvözítő mivoltát hangsúlyozta, és állást foglalt a babonák ellen. (DRASKÓCZY László szerint Forró a fordításban is részt vehetett). Ettől kezdve a magyarság vette át a román reformáció irányítását. MAKKAI 1944. 259, DRASKÓCZY László iratai. MRZsL 89 fond 2. doboz C. Könyvek kéziratái.

⁵⁶ A XI. században a Kárpátokig terjedő Bizánci Birodalomban bárhol élő vlach-románok püspöke az ohridi bolgár érsek alá tartozott, ezt a jogát Ohrid egészen a XVI. századig a Dunától északra is igyekezett érvényesíteni. Ezt a jogát azonban az 1185-ben megalakult bolgár-vlach cárság tirnovói pátriárkátusa mind a konstantinápolyi pátriárka mind az ohridi érsek jogait háttérbe szorította. A Dunától északra kiterjedő fennhatóságát azonban nem lehet bizonyítani. Az Al-Duna bal partján valószínűleg a XII. században alapított bizánci, azaz a konstantinápolyi pátriárkától függő Vicina püspöksége gyakorolhatta a papszentelés jogát. Vicinia 1250-től átvette Dorosztolon rangját és érsekséggé lett, tehát püspökségeket is alapíthatott, vagy vándorpüspököket küldhetett ki. A Kunországba küldött vándorpüspökök nem szláv vagy bolgár hanem görög rítus szerint szolgáltatták ki a szentségeket. Ezt bizonyítja az is, hogy a magyar királyságtól elszakadó Havasalföld első metropolitája 1359-ben a konstantinápolyi pátriárka rendeletére a vicinai Jachintosz lett, aki hamarosan a havasföldi vajda udvarába költözött. Ugyanakkor a román papság nem görög – hanem Ohrid örököséiként – bolgár egyházi nyelven végezte szertartásait, anélkül, hogy a tirnovói pátriárkátustól függött volna. Tisztázatlan a Szörényi bánóságban Nagy Lajos király alatt létrejött szörényi metropolia kialakulása, mely 1382-ben megszűnt mivel vezetője Antim egész Havasalföld metropolitája lett. 1401-ben Antim Ungrovlachia metropolitájának, valamint Magyarország és a határvidékek exarchájának címzi magát, bejelentve igényét az erdélyi román papok felszentelésére is. Ezt az igényét azonban csak Erdélyben érvényesítette, mivel 1391-ben a Máramarosban alapított körtvélyesi monostor (Peri) igumenjét a konstantinápolyi pátriárka felhatalmazta, hogy mint exarcha Magyarország Erdélyen kívüli részein papokat szenteljen. Ugyan ekkor a bulgáriai Nicodim, az első havasföldi monostorok alapítója a Hunyad megyei Priszlopon is létesített monostort azonban apátjának papszentelési jogáról nem tudunk. Ezt feltehetően a havasalföldi metropolita magának tartotta fenn. 1485 után Stefan cel Mare moldvai vajda hűbértokán Réven (Vad) és Feleken a moldvai Suceava metropolitájától függő papszentelési jogot gyakoroltak, elsősorban a vajda hűbértokán, de bárhonnán jövőket is pappá szentelhettek, keresztezve ezzel a havasalföldi metropolita erdélyi papszentelési monopóliumát. Erdély ortodox románsága fölötti közvetlen fennhatóságért az egységes román egyházkormányzat kialakulásáig ettől kezdve a moldvai és a havasalföldi metropolita vetélkedett. Erdély Története I–II. Főszerk: KÖPECZI Béla. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó. 401-402 p., 496.p.

István szerint az erdélyi románságnak a XVI. században a protestantizmus megjelenéséig nem volt szervezett püspöksége.⁵⁷ JUHÁSZ gondolatmenetét azzal folytatja, hogy a Mohács előtti magyar királyság minden lehetséges eszközzel kényszerítette az ortodoxokat a római katolikus egyházba való belépésre.

(Az 1428-ban Karánsebesen kiadott diploma, Nagy Lajos egy állítólagos rendeletére hivatkozva, szigorú rendelkezéseket ad ki a skizmatikus misszió támogatására. Elrendeli, hogy Sebes (Karánsebes) vidékén sem nemesi jogon, sem kenézi jogon senki nem birtokolhat földet, csak akkor, ha a római egyház híve. A sebesi kerület nemesi és kenézi birtokukon schizmatikus papot nem tarthatnak. Elrendeli, hogy a skizmatikus papokat, ha térítő szándékkal jönnek a kerületbe, le kell tartóztatni, letelepedési engedélyt nem kaphatnak. Katolikusok és skizmatikusok, csak a skizmatikus fél megkeresztelése esetén köthetnek házasságot. A sebesi, a mehádiai és a hátszegi kerületben tilos a skizmatikus papoknak keresztelni. Ha valaki e tilalmak ellenére skizmatikus pappal kereszteltetné meg gyermekét, vagy ő maga a katolikus hitet elhagyva visszatérne a skizmára, elveszíti minden vagyonát.

Valószínű, hogy a rendelet végrehajtása nem történt olyan kegyetlen szigorral, ahogyan azt a király megkívánta, hiszen tudjuk, hogy pl. Hunyadi László megengedte a vajdahunyadi románoknak, hogy helyreállítsák romladozó templomukat (1456), hatása azonban így is nagy volt és minden bizonnyal jól szolgálta a kitűzött célt. A sebesi, temesvidéki, hátszegi, hunyadi román nemes és kenéz családoknak hosszú sora lett katolikussá s ezáltal nemcsak pillanatnyi érdekei szerint, hanem a közös hit erejével kapcsolódhatott be abba a nagy küzdelembe, amelyet a magyar végvidéken a nyugati kereszténység vívott. Az áttérési folyamat komolyságára több adatból is következtethetünk. Valóban több volt az, mint színlelt csatlakozás; a kényszerítő eszközökön át a nyugati egyházi-nemzeti küldetésstudat hódított, s az áttérők nemcsak birtokaikat tarthatták meg, nemcsak a nemességben kaptak helyet, hanem a misszióknak is hordozóivá lettek.

Hivatkozhatunk a negatív bizonyosságokra: voltak, akik régi hitükhöz való ragaszkodásból inkább elhagyták az országot, így Válcu pap, Costa és Stanciu kenézek 1428 után elhagyják hunyadmegyei falvaikat s visszatérnek Moldvába. A Temes-vidéki Porecea-család inkább engedte birtokát elvételre, csak hogy ne kelljen katolikussá lennie. A másik oldalon az áttérés komolyságát bizonyítják azok az egyházi férfiak, akik a XV. század folyamán ez új konvertita családokból kerültek ki. A Róbert Károly alatt megtelepedett Vajai román kenéz-család egyik tagja, János, a bosnyák ferencesek vikáriusa és pápai inkvizitor. A tekintélyes román eredetű

⁵⁷ Az 1566-os országgyűlési végzés, mely György püspököt említi az első országos végzés, amely az erdélyi románság részére egyházi szervezetet állít fel. JUHÁSZ 1940. 28 p.

Temes- vidéki Macskási és Mutnoki családok tagjai közül többen harmadrendű ferencesek a XV. század első felében. Hunyad megyében az első áttérők egyike, az említett Almási László és a Zalásdi család megalapítói román papnak a leszármazottai. A XV. század közepén az aradi káptalannak, mely 1400-ban még hadat viselt a „*sclavi et Walachi*” ellen, tagjai között két román van: Macskási István és Biscrea Gergely).

Ezzel indokolja azt, hogy miért nem volt állandó ortodox püspök az ország területén. Véleménye szerint Magyarországon csak egy-egy, máshonnan menekült, rövid időt itt töltő ortodox püspök munkálkodott.⁵⁸ A románság erőszakos katolizálását valló véleménye - PIRIGYI István árnyaltabb megfogalmazásától eltekintve – nem talál követőkre a szakirodalomban. A szakirodalom szerint a tatárjárás egyenes következménye volt a nagyméretű román bevándorlás is.⁵⁹ Bevándorlásuk nem egyszerre zajlott le, a hegyvidéket is csak fokozatosan több évszázadig tartó állandó bevándorlással népesítették be. Betelepítésük tervszerűen és kedvezményekkel bátorítva történt, eleinte csak királyi birtokra.⁶⁰

A bevándorló románok balkáni társadalmi rendjükkel együtt ortodox keleti vallásukat is magukkal hozták. Az akkor már öntudatos nyugati magyarság a szakadár jövevényeket idegenkedéssel fogadta és pogányoknak tekintette, amihez feltehetőleg hozzájárult egyházi szervezetlenségük és babonákkal telített hitéletük is. Ennek ellenére a magyar közigazgatás tárgyilagosan kezelte őket és szabadon gyakorolhatták vallásukat. A nemesség elnyerésének feltétele a katolizálás volt, de ennek ellenére a nagyszámú máramarosi román nemesség zöme az egész középkorban ortodox maradt. A Drágffy család első nemzedékei országos méltóságokat töltöttek be úgy, hogy ortodox hitüket nem kellett feladniuk.⁶¹ MAKKAI Erdély története (1944) című könyvében azt írja, hogy mindössze a déli határvidék kenézeit kényszerítette a király áttérésre, mert a szomszédos román vajdákkal kialakuló egyházi kapcsolatok veszélyt jelenthettek a királyságra. Néhány sorral lejjebb viszont azt olvashatjuk, hogy a nemességet szerzett kenézek áttérése a társadalmi asszimiláció eredménye volt, tehát az áttérés nem kényszer hatására történt.⁶² I. TÓTH Zoltán szerint a románság vezetőrétege, a fokozatosan magyar nemességet szerzett kenézek nem vállaltak szolidaritást népükkel, hanem vallásban és nyelvben a magyar vezetőrétegehez csatlakoztak.⁶³ Az aránylag kisszámú erdélyi

⁵⁸ JUHÁSZ 1940. 28-29 p.

⁵⁹ A besenyő hatalom bukása után első csapataik a magyar közigazgatásba még be nem kapcsolt barcasági, fogarasi, szebeni, hunyadi és krassói végeken szálltak meg. Innen terjeszkedtek észak felé és nyári barangolásaik közben már az Erdélyi-érchegység, a Gyalui-havasok és a Bihar-hegység legelőire is eljutottak. Magyar Történet. HÓMAN-SZEKFŰ II. 287 p.

⁶⁰ KÖPECZI 1987. 312 – 313 p.

⁶¹ MAKKAI 1944. 259 p.

⁶² MAKKAI 1944. 259-260 p.

⁶³ I. TÓTH 1998. 21 p.

román nemes rendi szerepét magyar nemesi mivoltában élvezte, gyakran könnyen feladta román anyanyelvét és ortodox vallását és minden kényszer nélkül egy magasabb életforma vonzásának engedve beleolvadt a katolikus magyarságba.⁶⁴ JUHÁSZ véleményének mond ellent a bukaresti pátriárkátus által kiadott történeti tanulmány is. E szerint a XIV. század első negyedétől 1541-ig bizonyosan léteztek ortodox főpapok Erdélyben. A hivatalos román történetírás szerint ugyan olyan egyházi szervezete volt az erdélyi románoknak mint a fejedelemségekben élőknek, érsekek és metropoliták vezették őket.⁶⁵ Azt is elismerik, hogy nem volt állandó székhelyük, a vladikáknak ott kellett élniük ahol a fejedelem megengedte, hogy letelepedjenek. Egy Ioan nevű főpap Vajdahunyadon telepedett le és ott székelt 1456-ig, amíg a pápai inkvizítor börtönbe nem vetette. 1479-ben egy Ionachie nevű metropolitáról tesznek említést az okmányok, aki szintén Vajdahunyadon székelt. Hetven éven keresztül 1488-ig négy metropolita volt Feleken Kolozsvár közelében.⁶⁶ Egy másik – szintén Ioan nevezetű - metropolitának (Pesteanából) a rezidenciája a Prislopi kolostorban volt 1533-ban. 1557 és 1570 között⁶⁷ három metropolitának volt a székhelye a Geoagiu monostorban nem mesze a rameti püspöki székhelytől.

Az egységes román ortodox egyházkormányzat létrejöttét a szakirodalom egymástól eltérően tárgyalja. Az első állandóbb szervezetű román püspökséget KÖPECZI Béla és BITAY Árpád szerint Erdélyben Stefan cel Mare moldvai uralkodó alapította a XV. század utolsó negyedében. Rév (Vad) községben.⁶⁸ Első püspökét 1523-ból ismerjük.⁶⁹ JUHÁSZ István szerint a püspökség ad hoc jellegű volt, mivel megszűnik 1561-ben, mikor a moldvai vajda elveszti erdélyi birtokait.⁷⁰ PIRIGYI István és SZÖGI László szerint az erdélyi ortodox egyházkormányzat kezdetei Izabella királynéhoz (1541-1551, 1556-1559) vezethetőek vissza, aki a görögül jól tudó Chrisztophoroszt, a (felső)diódi kolostor főnökét az erdélyi románok főpásztorává nevezte ki 1557-ben, azonban a románok számára egyházmegyét nem

⁶⁴ U.o.

⁶⁵ Nemrég fedeztek fel egy feliratot Ramet kolostorában ami Ghelasius püspök nevét említi 1377-ből. Sőt 1360-ban a legöregebb névről ismert főpapot említették az iratok. A következő években sok más pap és főpap volt említve a Kárpátokon inneni régióban.

⁶⁶ Daniil, Marcu, Danciu(Stefan), Petru.

⁶⁷ Ezt a véleményt támasztja alá FAZAKAS István Vallás és neveléspolitikai Erdélyben című művében, ahol azt írja, hogy Erdélyben az 1568-as törvények idején a románoknak is lehetett és volt püspökük csak a katolikusoknak nem. FAZAKAS István: Vallás és neveléspolitikai Erdélyben. Csíkszereda 1993. Pallas – Akadémia. 40 p.

⁶⁸ A magyar királyság felbomlása változást generál a keleti egyházpólitikában is. I. Ferdinánd és Szapolyai közötti harcokban megnőnek a moldvai vajda erdélyi birtokai, itt alakul ki az észak erdélyi románok moldvai metropolitától függő püspöksége. A birtokrész 1479-ben adományozta Mátyás király Stefan cel Mare-nak.

⁶⁹ BITAY 1925. 13 p. KÖPECZI 1987. 496 p. A püspököt Ilarion-nak hívták. JUHÁSZ 1940. 30 p.

⁷⁰ JUHÁSZ 1940. 30 p. A püspökség területe kb. akkora lehetett, mint a később létrejött szamosújvári görög katolikus püspökség.

szervezett.⁷¹ (Ion Petruscu havasföldi vajda 1557-ben csapataival segítette Izabellát abban, hogy Erdélyt a császáriaktól visszafoglalja). Kristóf püspök után két évvel Száva püspököt találjuk Diódon, akinek kormányzását 1561-62-ben megszakítja Wízaknai György püspöksége.⁷² Száva 1562 után eltűnik. Itt találjuk az első kálvinizáló püspököt Szentgyörgyi Györgyöt, aki Lámkeréken⁷³ kapott egy házat és hol itt, hol pedig Tövisen székelt.⁷⁴

Mint láthatjuk az erdélyi ortodox román püspökségek léte a XVI. században a politika pillanatnyi állásától függött. Kiépített szervezetű, országosan ismert, állandó munkát végző, nevelő és fegyelmező hatáskörrel rendelkező püspökség nem volt. A püspökök tevékenysége feltehetően nem volt más csak a papszentelés és ezt pénzért gyakorlatilag bárkinek megadták aki tudott olvasni.

Több helyi kezdeményezés után 1566-ban az országgyűlés vette gondjaiba a románok közötti egyházi missziót. A helvét reformáció megszervezése gyakorlatilag még tart, de jelentkezik már nyomában az unitárius irányzat is.⁷⁵ A protestáns fejedelmek eltérő módon, de többnyire adminisztratív intézkedésekkel akarták elősegíteni a románok megtérését. Ennek jegyében János Zsigmond (1556-1571) a románokat a református püspök fennhatósága alá rendelte. Nem csak a katolikusokat, hanem az ortodoxokat is ki akarta irtani Erdélyből, csak reformált román egyházzal akart tudni, külön református román egyházat akart teremteni.⁷⁶ Időközben megalakult a román református egyház. Szentgyörgyi György a már említett román vladika, papjaival együtt áttért református hitre. Vezetésével 1566-67-ben megtartották az erdélyi román reformátusok első zsinatát. Ezen Szentgyörgyi személyében szuperintendenst választottak, s elhatározták a román liturgikus nyelv bevezetését. A zsinat után Szentgyörgyi hivatalos segédlettel rendeletileg vezette be a román istentiszteleti nyelvet s egyik zsinatot a

⁷¹ PIRIGYI 1990. I. 84 p., ill SZÖGI László: Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a középkor és a kora újkorban. Budapest 1996. In: A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VII. ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata. 56 p. BITAY A püspökség alapításának a dátumáról azt írja, hogy ismeretlen. BITAY 1925.13 p.

⁷² Wízaknai György (Ghorge de Ocna) később Moldvába ment ott lett püspök. BITAY U.o.

⁷³ JUHÁSZ István szerint 1570-ben már azt a feljegyzést találjuk, hogy Száva lámkeréki udvarházát János Zsigmond Tordasy Pál reformált püspöknek adományozza. JUHÁSZ 1940. 30 p.

⁷⁴ BITAY 1925. 13 p.

⁷⁵ Az unitárius irány felülkerekedése után az országgyűlés elrendelte, hogy a pápás segítséget a románok közül is ki kell irtani. Ennek értelmében meg kell szüntetni a bálványimádást, főleg a románság körében, akiknek papjai „vakként vezetnek világtalanokat.” 1567-ben a fejedelem elrendelte, hogy a román papokat kötelezzék a hitújításra, A fejedelem a templomokban és az iskolákban a szláv helyett a román nyelv használatát szorgalmazta, és ennek érdekében támogatta a szükséges egyházi könyvek lefordítását és kinyomtatását.

⁷⁶ A püspök – a reformáció szellemének megfelelően – zsinati határozattal kötelezte a román papokat arra, hogy a szertartásokat ószláv helyett a nép nyelvén végezzék. A papok azonban tiltakoztak e határozat ellen, és nem is voltak hajlandók végrehajtani azt. Ragaszkodtak az ősi liturgikus nyelvhez, annál is inkább, mert a moldvai és havasalföldi románok is ószlávul végezték szertartásukat. Mindamellett lázongásuk azzal is magyarázható, hogy jelentős részük délszláv származású volt. PIRIGYI 1990. I. 85 p. BITAY 1925. 7 p.

másik után hívta össze,⁷⁷ melyeken mind ő, mind utóda Tardosi Pál szigorúan tiltotta a szentek tiszteletét az ortodox és római katolikus közös múltra emlékeztető szertartásokat. György püspök azonban heves ellenállásba ütközött, az általa összehívott zsinatokra nem mentek el a pópák. Nem végezték a liturgiát románul és nem adták meg neki a törvényes jövedelmeket.⁷⁸ A román papok vakmerő ellenszegülése országos ügygé vált,⁷⁹ ezért az 1568-as országgyűlés követelte, hogy a fejedelem a református püspök intézkedéseivel szembeszálló papokat büntesse meg.⁸⁰ (Az állásukból való eltávolítással fenyegette meg azokat, akik ellenkeznek). A fentiekkel szemben DRASKÓCZY László református missziókról szóló kéziratában azt írja, hogy „...az oláh görögkeleti papok közül számosan elfogadták a reformáció tanítását s ezt hűséges buzgósággal hirdették híveiknek . Hangjuk mindhatározottabb döntőbb lett, olyannira, hogy megtették az első lépéseket a protestáns egyházalkotmány megvalósítása felé. Protestáns módra szuperintendenst választottak maguk közül.”⁸¹

Szentgyörgyi György utóda a fejedelem kinevezése alapján a már említett Tordasi Pál lett, aki ugyan azt a tevékenységet folytatta mint elődje. Javadalmazását szűkítette ugyan a fejedelem, de neki adományozta a Száva vladika által elhagyott lámkeréki udvarházat.⁸² A reformált román püspökség működésének utolsó szabad éve 1570 volt.⁸³

A katolikus Báthory István (1571-1586) hatalomra kerülésével megváltozott az állami egyházpolitika. Első intézkedéseként megtörte a vallási szélsőségeket, amit Karácsony György mozgalma okozott és veszélyes társadalmi irányt vett. Az új egyházpolitika csak ott támogatta a reformációt, ahol erre szüksége volt a szélsőségek leküzdésében. Báthory – mintegy örökségként – átvette azt a törekvést János Zsigmondtól, hogy a románok egyházi helyzetét országosan rendezzék. A fejedelem katolikus maradt, inkább korlátozni igyekezett a román reformátusokat. A János Zsigmond alatt létrehozott román kálvinista egyházzal szemben nem lépett fel nyíltan, hanem fokozatosan megvonta tőle az állami támogatást. Ezeknek az intézkedéseknek a hatására a román reformáció terjedése megállt. Ugyan 1571-

⁷⁷ Ő és utóda Tövisen, Nagyenyeden, Kolozsvárt tartott zsinatot a román egyház reformálására. BITAY 1925.17 p.

⁷⁸ JUHÁSZ 1940. 85 p.

⁷⁹ U.o. 79 p.

⁸⁰ FAZAKAS 2003. 40-41 p. A nagyszebeni országgyűlés elrendelte, hogy György püspököt mindenkinek segíteni kell. BITAY 1925.7 p.

⁸¹ DRASKÓCZY László iratai. MRZsL 89 fond 2. doboz C. Könyvek kéziratái.

⁸² JUHÁSZ 1940. 81 p. BITAY szerint az udvarházat már Szentgyörgyi püspök megkapta.

⁸³ Zsinatot hívtak össze Kolozsvárra, az ott kiosztani szándékozott könyvekből láthatjuk, hogy a püspökség nem volt református. JUHÁSZ 1940. 85 p.

ben alig egy hónappal Iephtimia kalugyer felhatalmazása után, a Tordán összegyűlt rendek törvénybe iktatták, hogy a román püspökök és papok helyzete ugyan abban a helyzetben maradjon, melyben János Zsigmond halálakor volt, azonban ez a határozat a fejedelem más irányú egyházpolitikája miatt nem ért sokat, hiszen 1571 után semmi nyomát nem lehet találni a román reformáció terjedésének. Sőt erős defenzíva volt rá a jellemző. Egyes területeken csak azért maradt nyoma, mert néhány protestáns főúr segítette, valamint szilárdabb bázissal rendelkezett.⁸⁴ Amikor Tordasi Pál meghalt az országgyűlés úgy határozott, hogy a görögöktől elszakadt románok (Isten igéjét saját nyelven hallgató) válasszanak püspököt maguk közül. Így választották meg Tordasi Mihályt az előző püspök rokonát. Az országgyűlés már nem a fejedelemség összes román gyülekezeteiről beszélt, nem jelölte meg egyházmegyéjének területét, csupán „*a görög professziótól elszakadt oláhokról beszél*”, vagyis a kisebbségről. E kisebbségről kevés az adatunk, viszont az adatok meglehetősen egységes területre vonatkoznak. A püspökség székhelye Tardos, Szászváros mellett, valószínűleg a püspök-család legrégebb birtoka, ahová Tordasi Pál kénytelen hazaköltözni. Szászsebes városától annyi háborúságot szenvedett, hogy lámkeréki birtokát is kénytelen a városnak eladni. A kisebbségbe szorult reformált püspökség Hunyad megye, Zaránd, Lugos és Karánsebes vidékén tartotta fenn magát legtovább. Ezen a területen feltehetőleg tovább folyt a reformált püspökség munkája, ennek az is bizonyítéka lehet, hogy e területnek Fogarassal együtt, sajátos egyházkormányzata lesz a következő század folyamán mintegy elválva Erdély többi románlakta területétől. Tordasi Mihály 1582-ben bekövetkezett halála után püspöki széke betöltetlen maradt, a román kálvinista püspökség a XVI. század végére megszűnt.⁸⁵

Az ellenreformációt a románság nagy többsége örömmel fogadta. Az ortodox reakció a szláv nyelvet visszahelyezte régi jogaiba, a lugosi román nyomda 1570 után csak szláv nyelvű könyveket adott ki. A reformáció visszaszorításával egy időben az ortodoxok visszanyerték függetlenségüket, és megkezdődött az önálló erdélyi román ortodox egyházszerkezet kiépülése. Míg azonban JUHÁSZ, PIRIGYI, SZÖGI és a román ortodox pátriárkátus a kialakuló hierarchia kezdetét Izabella királyné kormányzása idejéből datálja (a diódi kolostorban), KÖPECZI,⁸⁶ MAKKAI és FAZAKAS ezt erre a korszakra, Báthory István uralkodásának idejére teszi.

⁸⁴ JUHÁSZ 1940. 95-96 p.

⁸⁵ BITAY 1925. 14 p.

⁸⁶ KÖPECZI e dátumtól számítja az erdélyi ortodox román hierarchia kezdetét. KÖPECZI 1987. 496 p.

Abban a szakirodalom egységes, hogy Báthory István fejedelem két román püspökséget alapított a révi-t⁸⁷ (vádi) és a felsőszilvási-t-gyulafehérvári-t (priszlopi-t). Az előbbihez kerültek a Torda, Kolozs, Doboka, Kraszna, Belső-és Közép-Szolnok megyékben lévő ortodox egyházközségek, utóbbihoz pedig Erdély összes többi ortodox egyházközsége.

Báthory István 1571-ben Iephtimiának a moldvai Neamc kolostor Erdélybe menekült apátjának⁸⁸ megengedte, hogy prédikáljon és liturgiát végezzen. 1572-ben bejelentette, hogy Iephtimiát az ipeki szerb pátriárka püspökké szentelte, és ennek alapján megengedi neki, hogy Erdélyben mindenütt szabadon végezhesen egyházi tevékenységeket és összeszedje az őt megillető jövedelmeket és azokat a román papokat akik az ő hitén vannak ne korlátozzák szabadságukban.⁸⁹ Ez az 1572-ben kiadott fejedelmi diploma jelentős lépése az erdélyi fejedelemségben kialakuló tudatos románokkal kapcsolatos egyházpolitikának. Az erdélyi fejedelemség elismeri az erdélyi román egyháznak a keleti egyház határon túli részével való hierarchikus összetartozását. 1572 óta akadálytalanul mehetek az erdélyi román püspökök keletre valamelyik keleti pátriárkához, leggyakrabban a tirgovistei (Havasalföld) metropolitához, hogy ott püspökké szenteljék őket. Iephitim utódának Kristófnak a halála után az erdélyi (tordai) országgyűlés úgy döntött, hogy a pópák maguk válasszanak püspököt, akit a fejedelem erősít majd meg. A nevezett tordai országgyűlés időpontját a szakirodalom egymástól eltérő időpontra datálja. KÖPECZI, MAKKAI, PIRIGYI 1574-re teszi, míg FAZAKAS 1578-ra. Konkrét dátumot ugyan nem ír, de a szöveggörnyezetből egyértelműen megállapítható, hogy az utóbbi dátumot fogadja el JUHÁSZ is. Abban a szerzők egyet értenek, hogy a fejedelem jóváhagyását csak a választás és a felszentelés után kaphatta meg az új püspök.⁹⁰

JUHÁSZ szerint rövid időn belül kialakult az új püspökség székhelye és területi iurisdikciója is. Egy 1581-ből származó adománylevel, mely egy gyulafehérvári birtokot ír le, a birtok déli határául a románok püspökének a házát említi.⁹¹ E románok püspöke JUHÁSZ és FAZAKAS szerint valószínűleg Gennadius az 1579-ben megválasztott püspök volt. PIRIGYI, MAKKAI és KÖPECZI szerint ezzel ellentétben, ahogy már említettük a püspökválasztást 1574-ben tartották és ekkor lett Gennadius püspök, akit Tirgovistén szenteltek püspökké.

Azonban a szakirodalom nem csak a püspökválasztó határozat meghozatalának időpontjában nem egységes, hanem a püspökség székhelyének kérdésében sem.

⁸⁷ Nem tévesztendő össze a Bihar vármegyei Révvel.

⁸⁸ Eftimiet, a Moldvából Erdélybe menekülő krónikáíró szerzetest, akit a következő évben Macarie havasalföldi metropolita szentelt fel. FAZAKAS 2003. 42 p.

⁸⁹ JUHÁSZ 1940. 92-93 p.

⁹⁰ U.o.

⁹¹ U.o.

JUHÁSZ István szerint a fentebb említett levél arra utal, hogy ennek az új püspökségnek a betöltői kezdettől fogva Fehérvár közelében laktak. Székhelyük akkor állandósult, amikor Báthory Zsigmond engedélyével Mihály vajda 1596-ban felépítette a váron kívül a város szélén a Szentmihálykövi zárdát, mely ettől kezdve a román püspök állandó lakóhelye lett.⁹² Gyulafehérvárt említi székhelyként szinte a kezdetektől FAZAKAS, MAKKAI, KÖPECZI is. BITAY egy kicsit későbbre 1584-re teszi a püspökök Felsőszilvásról Gyulafehérvárra való költözését. Velük szemben PIRIGYI és SZÖGI szerint a felsőszilvási püspökök csak 1600 körül költöznek Gyulafehérvárra.

Báthory István és Báthory Kristóf is megértéssel és kímélettel viseltetett a régi román hit és ennek szerb könyvei iránt. Utóduk Báthory Zsigmond (1586-1597, 1598-1599, 1601, 1601-1602) szabályozza a két püspökség hatáskörét 1585-ben kiadott két rendelete alapján. Az elsőben Spiridon révi püspököt erősíti meg hivatalában. A révi püspökség a gyulafehérvári létrejötte után újra feléledt. (A püspökség 1561-ben megszűnt). Iephtimia aki 1574-ben Moldvába ment püspöknek onnan hamarosan visszamenekült Erdélybe s mivel a felsőszilvási-gyulafehérvári püspökség már be volt töltve a fejedelem hozzájárulásával a révi püspökséget foglalta el. Erre utalhat KÖPECZI három kötetes Erdély történetében ahol azt írja, hogy Báthory István 1572-ben és 74 –ben két vladikát szenteltetett fel. Iephtima néhány év múlva bekövetkezett halála után Spiridon lett a püspök - hat év megszakítással ugyan - 1576-tól 1614-ig. A politikai helyzet változásával Torda egyszer-egyszer átkerült a gyulafehérvári püspök joghatósága alá. Máskor meg a révi püspök kapta meg Görgény, Beszterce, Máramaros, Szatnár és Bihar román gyülekezeteinek pasztorálását is. A másik rendeletben melynek dátuma 1585. március 20, Báthory Zsigmond a Gennadius utódként megválasztott János apátot erősíti meg püspökségében, melyet bír Erdély és a magyarországi részek román gyülekezeti felett.

Az egyik püspökség székhelye PIRIGYI István és SZÖGI László szerint Felsőszilvás FAZAKAS MAKKAI, KÖPECZI, BITAY, JUHÁSZ szerint Gyulafehérvár (Balgrad), a másik püspökségé székhelye Rév(kolostor) (Vad). Az első a havasalföldi a második a moldvai metropolita fennhatósága alá tartozott. Ennek a kettősségnek Mihály havasalföldi vajda vetett véget. A Báthory Zsigmonddal 1595-ben kötött szerződés értelmében az egész erdélyi románság a havasalföldi metropolita fennhatósága alá került.⁹³ Vitéz Mihály Havasalföld vajdája 1599-től egy évig, mint Rudolf császár helytartója kormányozta Erdélyt. A helytartó nem messze a római katolikus székesegyháztól monostort épített a fejedelem engedélyével és

⁹² U.o 94 p.

⁹³ BITAY 1925. 14 p.

ez lett a püspök székhelye. A felsőszilvási püspökök ettől kezdve gyulafehérvári metropolitának nevezték magukat.⁹⁴

Az ortodoxok irányában megváltozott politikának az egyházi irodalom terén is megvoltak a következményei, csökkent a reformációra való áttérés érdekében kinyomtatott román könyvek száma, a szláv nyelvű könyvek javára.⁹⁵ Mihály vajda erdélyi uralma alatt az ortodoxiát - II. Rudolf császár akaratának megfelelően – bevett felekezetek közé emelte, ugyanakkor kizárta a reformátust és az unitáriust. Javaslatára az erdélyi országgyűlés felmenti az ortodox papokat a jobbágyi szolgáltatások terhe alól. Mihály vajda intézkedését olyan országgyűlési határozatok követték 1600 végén és 1601 elején, amelyek a havasalföldi szerzetesek kitiltását és a kollaboráns ortodox papok megbüntetését írják elő. (ezek nem valósulnak meg).⁹⁶ Jellemző a közhangulatra, hogy még Náprágyi Demeter katolikus püspök szerint is Mihály vajda azért építtette a gyulafehérvári kolostort, (szentmihálykövi zárda), hogy az ott élő szerzetesek kémkedjenek neki. Bethlen Farkas hasonlóképpen értékelt a kalugyerek tevékenységét.⁹⁷ (Ebben a zavaros időszakban igen jelentős volt Náprágyi Demeter püspök ellenreformációs tevékenysége. Katolizáló politikája az ortodox egyházat is veszélyeztette).⁹⁸

Annak ellenére, hogy a román reformáció kulturális szerepe tagadhatatlan, a bálványimádás és a babonák elleni harc következtében pedig elindította az ortodox egyház belső megújulási folyamatát, a reformáció nem tudott komoly gyökeret verni a románság körében. A román történetírás általános felfogása szerint ennek az a magyarázata, hogy a protestáns hittérítés nem kecsegtette a románokat a társadalmi felemelkedés lehetőségével, sőt veszélyezteti identitásukat, és a beolvadás kockázatát hordozza magában.⁹⁹ János Zsigmond fejedelem – Nicolae Iorga szerint – nem annyira hitbuzgalomból, mint inkább az erdélyi románoknak a kárpátontúliaktól való elszigetelésére irányuló politikai megfontolásból támogatta ezt a ténykedést.¹⁰⁰ Ezzel szemben az erdélyi fejedelmek pártolták a kapcsolatot a havasalföldi

⁹⁴ PIRIGYI 1990. I. 84 p., SZÖGI 1996. 56 p.

⁹⁵ FAZAKAS 2003. 43 p.

⁹⁶ A protestantizmus amúgy is elveti a kalugyereket, és azért sem szerették őket, mert Mihály vajdának kémkedtek sokan közülük. BITAY 1925. 11 p.

⁹⁷ JUHÁSZ 1940. 26 p.

⁹⁸ FAZAKAS 2003. 44 p. 1602-ben Náprágyi Demeter püspök ír egy terjedelmes leírást Erdélyről Rudolf király számára, a megindítandó katolikus misszió szempontjából vizsgálva a z Erdélyi helyzetet. Feljegyzése szerint „a románok szétszórta élnek az egész tartományban, különösen hegyes vidékeken, részben a fejedelem részben a nemesek alá tartoznak, ismeretlen nyelvük miatt csak nehezen lehet majd őket katolikus hitre téríteni”. JUHÁSZ 1940. 21 p.

⁹⁹ FAZAKAS 2003. 41p., KÖPECZI 1987. II. 486 p.

¹⁰⁰ FAZAKAS 2003. 41 p.

érsekkel. A korszakban példátlanul kötelezővé teszik az anyanyelv használatát a szertartásokban.¹⁰¹ Az erdélyi valláspolitikai nemhogy megakadályozta, hanem megkövetelte az új püspök havasalföldi felszentelését. Az egyértelműen megállapítható, hogy a XVI – XVII. századi románság nem csak a reformáció mellett, de reformáció ellen sem fejtett ki számottevő tevékenységet.¹⁰²

Az erdélyi románok közötti reformáció a XVI. század folyamán is összekapcsolódott a fejedelemség valláspolitikájával. A XVII. század folyamán ez a kapcsolat, a fejedelmi valláspolitikai és a román misszió még szorosabbá válik. A román egyház minden téren a fejedelmek jóindulatától függött. Az egész ortodox egyház a XVI. század folyamán igen zilált állapotban volt. A román reformáció ellenfelei nem a román főpapok, hanem Konstantinápoly és Kijev teológusai voltak. Az erdélyi román reformáció eredménytelenségét az is indokolja, hogy a vándor kalugyerek, püspökök kapcsolatot létesítettek az erdélyi falvak egyházai és a távoli ortodox központok között. A keleti egyházak töröktől való sanyargatása idején, már a XVI. század második felében a jezsuiták iskolát és missziót hoztak létre Konstantinápolyban és a Balkán félsziget nagyobb városaiban. Sok tanulni vágyó keleti keresztény ment Rómába és ott az unió harcos követőjévé vált. A konstantinápolyi pátriárkátus területén azonban ez a misszió nem tudott komoly eredményt elérni. Nagyobb sikere volt a térítésnek az Ipeki és az Ochridi egyházak területén. A legnevezetesebb eredmény III. Cirill antiochiai pátriárka áttérése volt. A protestáns misszió sokkal kevesebb próbálkozást és eredményt mutatott. Ennek szerintük egyik oka az, hogy a protestantizmus szellemi központjai sokkal messzebb voltak, s erejét a Róma elleni védekezés is lekötötte, s csupán egy jelentős személy került velük komolyabb kapcsolatba Lukarisz Cirill konstantinápolyi pátriárka.¹⁰³

A XVI. század végére az erdélyi románság egyházi vezetője a gyulafehérvári püspök lett. Mihály vajda bukása után az erdélyi román egyház egysége újra elhomályosult. Bocskai a politikában Moldva felé orientálódott. A XVI. század folyamán, s a XVII. század első évtizedeiben, ha erős fejedelmek ültek Moldva trónján, a révi püspökök tekintélye fokozódott, s az erdélyi fejedelmek az egész egyházat Erdélyben neki vetették alá.¹⁰⁴ Bocskai István (1604-1605) fejedelem a kálvinizmus terjesztését – a románok között is – küldetésének tekintette. Ennek ellenére Spiridon, révkolostori ortodox püspököt nem csak megerősítette

¹⁰¹ BITAY 1925. 6 p.

¹⁰² JUHÁSZ 1940. 11 p.

¹⁰³ U.o. 105-110 p.

¹⁰⁴ BITAY 1925. 13 p., FAZAKAS 2003. 44 p.

hivatalában, hanem 1605-ben joghatóságát is kiterjesztette, Erdély és egész magyarországi részek román gyülekezeteinek püspökévé és felügyelőjévé tette. (episcopus et supremus superintendens).¹⁰⁵ Rákóczi Zsigmond (1607-1608), rövid ideig tartó uralma Erdély román egyházában nem hozott semmi változást. Rákóczi Zsigmond fejedelem Bocskaihoz hasonlóan megerősítette székében Spiridon révkolostori ortodox püspököt 1607-ben. A még Báthory által kinevezett Spiridon többszöri megerősítése az ortodox egyház megtűrt jogállásának a következménye volt. Mivel az ortodox vallás nem tartozott a bevett vallások közé, püspökeik ideiglenesen, a fejedelem megbízásából töltötték be hivatalukat, annak jóindulatától és bizalmától függtek.¹⁰⁶

Báthory Gábor (1608-1613) államérből igyekezett javítani az ortodox papság helyzetén és 1609. június 9-i rendeletében kivonta a román papokat a jobbágyi kötelességek alól és szabad költözési jogot biztosított számukra. Ezt a rendeletet a későbbi fejedelmek is megerősítették.¹⁰⁷

PIRIGYI István véleménye szerint Báthory Gábor fejedelem idején 1609-ben a révi püspökséget megszüntették, a joghatósági területét a gyulafehérvárihoz csatolták, a gyulafehérvári metropolita lett az erdélyi románok egyetlen főpásztora.¹⁰⁸

Ezzel szemben a szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy a révi püspöké volt az elsőbbség Báthory Gábor uralkodása alatt, sőt a révi püspök elsőbbsége kezdetben megmarad Bethlen Gábor alatt is. Ebben a korszakban a gyulafehérvári román egyházfőről nevén kívül alig lehet valamit tudni. Bethlen alatt a Brassaiak a gyulafehérvári vladikát második vladikának nevezik. Nemsokára azonban Moldva és Havasalföld egy irányítás alá került. Radu Mihnea és kisfia uralkodtak közösen mindkét államban. Ennek hatására valamint Radu Bethlennel való jó viszonya eredményeképp Erdély román egyháza újra a gyulafehérvári román vladika alá került. Az új vladikát Dosophteusnak hívták. Ettől kezdve az egész XVII. századon át megmaradt a gyulafehérvári vladikák vezető szerepe.¹⁰⁹

Bethlen Gábor (1613-1629) és utódai a kálvini hit védelmét és terjesztését legszentebb kötelességüknek tekintették. A négy vallás rendszerének fenntartása mellett a másik három bevett vallás visszaszorítására törekedtek, a románokat pedig a kálvini tanok elfogadására akarták kényszeríteni. Bethlen egyenesen Lukarisz Cirill pátriárkát kérte az erdélyi román

¹⁰⁵ JUHÁSZ 1940. 128 p.

¹⁰⁶ BITAY 1925. 15 p.

¹⁰⁷ FAZAKAS 2003. 45 p. Az erdélyi ortodox papsághoz hasonlóan a bulgáriai is jobbágy státusú volt. BITAY 1925. 10 p. JUHÁSZ 1940. 131p.

¹⁰⁸ PIRIGYI 1990. I. 84 p. SZÖGI 1996. 56 p.

¹⁰⁹ BITAY 1925. 15 p.

egyház reformációjának támogatására, ő azonban a moldvai és a havasalföldi klérus várható ellenállására hivatkozva elutasító választ adott. A fejedelem azért fordult éppen Lukariszhoz, mert a pátriárka részben magáévá tette Kálvin tanítását, sőt kísérletet tett arra, hogy azt Bizáncban elfogadtassa.¹¹⁰ Bethlen Gábor e mellett komoly erőfeszítéseket tett az ortodox egyház belső megújítása érdekében. FAZAKAS azt írja, hogy Bethlen egyesítette a két ortodox püspökséget élükön ugyan azokat a főpapokat erősítette meg. Teofilt 1615-ben Gennadiust 1627-ben.¹¹¹ Ezzel azt sugallja, hogy a két püspökség már 1615-ben egyesült. A püspökségek egyesülését JUHÁSZ részletesebben tárgyalja. Véleménye szerint Bethlen egyik fő célja az volt, hogy a román püspökségek ne maradjanak betöltetlenül. 1615 februárjában iktatja be a Praeslopi Teofilt (Theophisust) az északi, azaz a révi területek szuperintendenciájába. Teofil, aki mint nevéből sejthető a priszlópi (Hunyad megye) kolostorából jött szerzetes volt, már az előző évben szuperintendensé neveztek ki (a gyulafehérvári román gyülekezet papja) volt, amiből következtethető, hogy Bethlen Gábor kettős kinevezése folytán egyesítette mindkét román püspöki egyházmegyét.¹¹² Négy román püspökről tudunk Bethlen kormányzása idejéből. A már említett Teofil körülbelül 1620-ig állt a két püspökség élén. Utódai 1620-27 között az északi püspökségben Augustinus révi szerzetes, majd 1623-ban Iephtimia, a fehérvári püspökségben pedig Dosophteus. 1627 végén Gennadius (Bárdi György román nemes) ember lett a fehérvári püspök. Aki véglegesen egyesítette a két egyházkerületet felvéve a fehérvári püspök titulaturájába Rév, Várad és Szatmár püspöke címet. A révi püspökség 1628-ig áll fenn. 1628-ban használja először a gyulafehérvári román püspök címei között a révi püspök címét is.¹¹³

A szoros értelemben vett Erdélyen kívül is volt egy ortodox püspökség Lippán. Ez azonban szerb püspökség volt. Az ottani püspökök és papok egyben katonák is voltak. Éjjel harcoltak

¹¹⁰ PIRIGYI 1990. I. 85 p. Lukarisz Cirill fiatalkorában erős katolikus befolyás alá került, katolizálni akart. Egy máig ismeretlen dolog miatt azonban hirtelen elfordult a katolicizmustól és kérelhetetlen ellenfele lett. A XVII. század első felében Genfben tartózkodott mint teológus. (Nem tudjuk, hogy fel volt-e már szentelve vagy sem). Később rábízták a már említett katolikus ellenessége miatt a jezsuiták által veszélyeztetett lengyel-orosz vidékek ortodoxiájának védelmére. Később alexandriai pátriárka lett belőle de többnyire ekkor is a román fejedelemségekben tartózkodott. 1622-ben gyanús körülmények között konstantinápolyi pátriárka lett. Néhány évvel később Genfben egy ortodox hitvallás jelent meg a neve alatt, amely tele volt kálvinista eszmékkel. Egyesek szerint ezt nem ő írta, de ő ezt bár megtehetné volna sohasem cáfolta. A pátriárkai székből való erőszakos eltávolításában részben protestantizmussal szimpatizáló eszméi is közrejátszottak. A Lukarisz tevékenysége után a magyar-román származású Movila Péter kijevi érsek foglalja össze a helyes ortodox teológiát. Az eddig uralkodó görög irányzatot ez után az orosz irányzat kezdte kiszorítani. Ennek az irányzatnak a központja Kijev volt. BITAY 1925. 4-5 p.

¹¹¹ FAZAKAS 2003. 45 p.

¹¹² JUHÁSZ 1940. 135 p.

¹¹³ JUHÁSZ 1940. 137 p.

nappal imádkoztak. De más Erdélyi területeken is voltak a gyulafehérvári vladikáktól független területek. Ilyen volt Fogaras vidéke,¹¹⁴ mellyel a későbbiekben még foglalkozunk. A fejedelem még elődeinél is kitartóbban törekedett a román papság kálvini értelemben való megsegítésére, javakat adományozott az ortodox egyház számára helyzetének megszilárdítása. Bethlen alatt 1628-ban került bevezetésre az a szokás, hogy püspököknek kinevezésekor bizonyos feltételeket el kellett fogadnia. Ezek a feltételek azonban már nem a keleti, hanem a református egyház szelleméből és rendtartásából következtek.¹¹⁵ Fentebb említettük, hogy Dosophteusnak 1627-ben távoznia kellett és utódja Gennadius lett. Egyes román egyháztörténészek szerint azért kellett Dosophteusnak távoznia, hogy helyére a fejedelem politikája iránt engedékenyebb püspök kerülhessen.¹¹⁶ Ezt a véleményt magyar történészek is elfogadhatónak tartják. Gennadius számára a feltételeket Keserői Dajka János alkotta meg. Gennadiust ő választotta ki erre a posztra és ő javasolta a fejedelemnek kinevezését.¹¹⁷

1608-ban meggyöngülve ugyan, de léteztek még román református gyülekezetek Erdélyben. Ezek a gyülekezetek feltehetően segílyt kaphattak a magyar testvéregyháztól. Sőt Bihar, Kraszna és Belsőszolnok megyében román papok tértek át a református hitre. Egy feljegyzés szerint 1616. december 24-én a fejedelem jelenlétében szenteltek fel 60 román papot a Szatmár-Bihari gyülekezetek számára.¹¹⁸ Bethlen 1628-ban arra akarta rávenni Lukarisz pátriárkát, hogy hasson oda Gennadiusra, hogy minden papjával együtt térjen át a református hitre. Fő érve az volt, hogy ha a görög egyház számára nem ér semmit a protestáns hit, akkor is jobb, ha legalább abban hisznek, minthogy az legyen, mint most, azaz babonák szerint éljenek. Bethlen kifejti a pátriárkának azt is, hogy az áttérők anyagilag is jobban járnának.¹¹⁹

I. Rákóczi György (1630-1648) a gyulafehérvári metropolitát és vele együtt az erdélyi ortodox egyházat újra a református szuperintendensek felügyelete alá helyezte.¹²⁰ BITAY szerint azért 1634-ben kapta ezt a címet a szuperintendens hogy Erdély egyszerűbben vehessen részt a protestáns egyesítő kongresszuson.¹²¹ JUHÁSZ szerint Geleji Katona István

¹¹⁴ BITAY 1925. 66 p.

¹¹⁵ JUHÁSZ 1940. 137 p., BITAY 1925. 15 p.

¹¹⁶ JUHÁSZ 1940. 138 p.

¹¹⁷ U.o. 148 p.

¹¹⁸ U.o. 138-139 p.

¹¹⁹ U.o. 140 p.

¹²⁰ Egyesek szerint 1640-ben, mások szerint 1634-ben.

¹²¹ A református uralkodókat az angol a lutheránus uralkodókat a dán király hívta volna meg. Ez azonban az angol forradalom miatt nem jött létre. BITAY 1925. 8 p.

elégedetlen volt Gennadiusszal a neki adott feltételek megtartása terén, ezért helyezték a román ortodox román egyházat a református szuperintendens alá. Ez utóbbi véleményt támasztja talán alá Geleji I. Rákóczi Györgyhez írt levelének részlete: „*Félek rajta, hogy az Úristen mitőlünk veszen számot érette, ha ezeket a balgatag embereket is negligáljuk.*”¹²² Ekkor vette fel a református püspök az ortodox románok püspöki címét. (E címet Geleji állandóan viselte). Az ortodox egyházat ténylegesen a vladika vagy a metropolita kormányozta a szuperintendens csak felügyelte. A fejedelem székhelyén Gyulafehérváron román könyvnyomdát alapított. Itt jelent meg az általa jóváhagyott kálvinista szellemű káté is.¹²³

Geleji, Gennadius halála után olyan püspököt akart, akit könnyen rá tud venni a kálvinista tanok elfogadására. Ilyen püspök jelölt azonban nem akadt, és ha lett is volna, nem szentelte volna fel a havasalföldi metropolita. Geleji jelöltjeivel szemben a moldvai vajda jelöltje lett a püspök egy Erdélybe jött teológiailag meg nem alkuvó szerzetes Ilie Iores. Iores azonban nem sokáig viselhette a püspökséget, mivel súlyos vádak merültek fel ellene, valamint valószínű, hogy részese volt a moldvai vajda erdélyi áskálódásainak is.¹²⁴ A fejedelem helyette 1643. október 10-én Simonovics Istvánt (Simion Stefan) nevezte ki gyulafehérvári püspökké. A kinevezést a következő feltételekhez kötötte: a szertartásokat és a prédikációt a nép nyelvén tartja, a keresztény tanítást a fejedelem által jóváhagyott káté alapján végzi, csak a felnőtteknek szolgáltatja ki az oltáriszentséget, a szentképeket csupán a templom díszeknek tekint azokat tiszteletben nem részesíti, a házasságokat bizonyos esetekben felbontja, minden évben összehívja a lelkipásztorok zsinatát, s ennek határozatait be kell mutatnia Erdély kálvinista szuperintendensének, a parókiákon szeniorokat választ, a vitás kérdésekben szupereintendens dönt, magyart román templomokban nem esket meg és nem keresztel meg, ha egy román át akar térni kálvini hitre nem gátolja meg. Joghatósága alól kiveszi azokat a román közösségeket amelyek protestáns hitre térnek.¹²⁵ Ezek a kikötések ezentúl a fejedelem által kiadott valamennyi kinevezési okiratba bekerültek.¹²⁶ II. Rákóczi György (1648-1660) által kiadott *Approbatae Constitutiones* (1653) törvénykönyv első részének nyolcadik fejezete

¹²² DRASKÓCZY László iratai. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (továbbiakban MRZsL) 89 fond 2. doboz C. Könyvek kéziratai.

¹²³ PIRIGYI 1990. I. 85 p. Az 1642-ben Iasi-ban tartott zsinat útját állta a Kálvinizmus előretörésének. MYZ 1999. 155 p.

¹²⁴ JUHÁSZ 1940. 151 p.

¹²⁵ PIRIGYI 1990. I. 85-86 p., FAZAKAS 2003. 47 p. A protestantizmus ennek ellenére nem sok hívet szerzett magának a románok között. A vladikák között nem akadt olyan aki hitét lényegesen, alapelveiben megváltoztatta volna. Írta Geleji Katona István. BITAY 1925. 9 p.

¹²⁶ I. Rákóczi György az egyik román püspököt megerősítő oklevelében (1641) románul prédikáljon és papjaikkal is így prédikáltassanak.

megszabta, hogy az ortodox püspököt a többi felekezethez hasonlóan a fejedelem nevezi ki.¹²⁷ Mindezek ellenére a románok túlnyomó többsége hűséges maradt az ortodoxiához. Nehéz megvonni a határt a reformált és kondíciók által reformált román egyház között. Ha a vladika és papjai mind betartották a kondíciókat, akkor szinte tényleges református egyházzá lettek. A másik oldalon a reformátusnak ismert oldalon pedig nagy szükség volt a babonák visszaszorítására.

Geleji felismerte, hogy az erkölcstelen és erőszakos Iores eltávolításában mekkora szerepe volt a zsinatnak ezért inkább a papok és az esperesek szinódusára támaszkodott. Simion Stefan kondícióiban meghagyta, hogy az összes pap részvételével a zsinatot évente össze kell hívni, és ha kiemelt fontosságú döntést kell hozni, akkor espereseivel tartson tanácsot, azután kérje ki a magyar püspök véleményét is. A román egyház püspökének sok jogot és kötelességet adtak, de rangban a többi pap között inkább, mint primus inter pares szerepelt.¹²⁸ A gyulafehérvári egyházfőt a protestáns egyház vladikának ritkábban mitropilnak nevezte. Ők is vladikának ritkábban mitropilnak nevezték magukat. A havasalföldi érsek archmitropolit címet kapott 1580 táján. A János Zsigmond korában kinevezett három-négy reformált román püspök nem szenteltette magát püspökké (mert a protestantizmus nem ismeri el a püspökké szentelést) csak a fejedelmi kinevezés alapján viselték püspöki méltóságukat. Ahogy említettük a Báthoryak alatt iktatták törvénybe, hogy úgy a reformált, mint a nem reformált románok válasszanak maguknak püspököt (1577-1579), akit a fejedelem megerősít. Ettől kezdve az erdélyi román püspökök mind felszenteltették magukat Havasalföldön. A XVI. században csak Efitimie ment az ipeki pátriárkához felszentelésre.

A XVII. századi román egyház a protestánsok számára egyetlen nagy missziós terület volt, rajta az elkülönülés egyházkormányzati hovatartozás szintjén figyelhető meg. A román egyház azért maradt meg és szabadult meg a kálvinista befolyástól, mert elfogadott minden református követelést, de területeit, egyházközségeit, egyházmegyéit nem engedte ki kötelékéből. Nem is vált ki a román egyház kötelékéből végérvényesen a XVI. században levált Karánsebes, Lugos és egyes Hunyad megyei területeken kívül, csak a XVII. század elején áttért Bihar megyei románság. 1641-ben tudomásunk van Burdánfalvi Ábrahám bihari román református püspökről, aki az eredeti értelemben református lehetett a fennmaradt iratok szerint. A Burdánfalvit 1641-ben megerősítő okirat nem nevezi őt ortodox református (értsd.

¹²⁷ PIRIGYI 1990 I.87 p., FAZAKAS 2003. 47 p.

¹²⁸ JUHÁSZ 1940. 152-153 p.

görög keleti) püspöknek. Ebben az időszakban a Körösök vidéke is külön román esperességet alkotott a Bihari püspökségen belül. A fő különbség abban volt, hogy a keleti vidék egyházának papjai a gyulafehérvári generális szinódushoz tartoztak, az északnyugati vidék papjai a tiszántúli egyházkerület zsinatának tagjai voltak. Pappá is a református zsinaton szentelték őket, ahogy már említettük.¹²⁹ Ebben a korszakban sok román egyházmegye (esperesi kerület) elszakadt a gyulafehérvári vladikától és egy időre közvetlen református kormányzás alá került, de ezek nem maradtak meg a magyar református egyház kebelében.

Az erdélyi területek közül legerősebb különállása a Fogaras vidéki három román esperességnek volt. Külön szervezetük a XVI. század utolsó harmadában keletkezett s fő felügyelőjük a fogarasi első református pap volt. A terület aztán 1595-ben visszakerült a fehérvári vladika alá.¹³⁰ Nemsokára azonban újra kivált belőle és visszakerült előbbi állapotába. Átmenetileg ezután is 1638-ban, 1660-ban visszakerült a terület a gyulafehérvári vladikák alá.¹³¹ I. Rákóczi György 1647-ben quasi püspöki jogokkal ruházta fel az első fogarasi román esperest. (A fejedelem más téren is szívén viselte a románok térítését 1638-ban Gyulafehérváron nyomdát állíttatott fel a misszió számára. 1648-ban kiadták a román nyelvű Újszövetséget és a Heilderbergi Kátét, 1651-ben pedig lefordították a zsoltárokat. Ebbe a munkába már részt vettek román református lelkészek is, sőt Matkó István karánsebesi román református lelkész és Vinczi János pópa angolból románra fordították a „*Kegyves cselekedetek rövid ösvénykéje*” című könyvet).¹³² 1662-ben pedig Fogaras földje külön püspököt kapott Daniil Pannoneanult (vizitációs jog nélkül), aki azonban húsz év múlva visszament Havasalföldre. Brankovic Száva (Sava Brancovici) kinevezése után (1656) a fogarasi terület kivételével más egyház különállásáról nem tudunk.¹³³

Legnehezebb, a máramarosi vidékek vallási viszonyainak az áttekintése. Itt feltehetően valóságos vallási anarchia volt. Hol a révi püspökhöz tartozott, hol külön püspöke volt, hol Munkácsról kormányozták, vagy pedig a gyulafehérvári vladikától függött. A máramarosi vladikák sorát egy-egy Rómával egyesült egyházfő is megszakítja.

1643-ban Simion Stefan püspöki kinevezését követő tárgyalásokról azt írta Geleji tizenhét esperesség tartozott a református püspök alá három esperesség pedig a vladika alá. A tárgyalások befejezését követően tizenegy átkerült a vladika alá, kilenc pedig a református

¹²⁹ JUHÁSZ 1940. 156 p.

¹³⁰ U.o. 157 p.

¹³¹ BITAY 1925. 15 p.

¹³² DRASKÓCZY László iratai. MRZsL 89 fond 2. doboz C. Könyvek kéziratai.

¹³³ JUHÁSZ 1940. 168 p.

szuperintendens alatt maradt.¹³⁴ A Geleji által elkezdett térítő munka, amelynek technikája az volt, hogy a térítést esperességenként kell folytatni, és amikor egy esperességben megszilárdult a reformáció akkor lehet a következőben folytatni. (A térítő tevékenység csak Fogaras vidékén folytatódott).

Barcsai Ákos (1658-1660) fejedelem az ortodox egyház megreformálásának a híve volt. Ennek ellenére megerősítette hivatalában a „konzervatív” püspököt, akiben Csulai és a fejedelem is megbízott. BITAY szerint a fogarasi terület különállása is megszűnt, azt is alárendelték Szávának,¹³⁵ és a kondíciók elfogadása is elmaradt.¹³⁶ Barcsay felmentette a román papokat a kincstárral szembeni kötelezettségeik alól, továbbá Lugoson és Karánsebesen iskolát alapított.

I. Apafi Mihály (1661-1690) fejedelem megerősítette a Barcsai fejedelem által adott kiváltságokat megtoldva azzal, hogy az ortodox papság szőlőit minden teher alól mentesítette. Ezt a döntését a segesvári országgyűlés érvénytelenítette 1680-ban, azonban Apafi 1682-ben újra megerősítette. A fejedelem az anyanyelvi hithirdetést és az iskolaépítést elhanyagoló Száva püspököt eltávolította, utódját Havasalföldre küldte felszentelésre. A fejedelem támogatta a román iskolákat, Gyulafehérváron, Hunyad és Máramaros vármegyékben valamint Kővár vidékén.¹³⁷

Szervezetileg az erdélyi ortodox egyházat kettős kötöttség jellemezte: a püspököt a havasalföldi metropolita szentelte fel, azonban a református püspök ellenőrzése alá vonva az erdélyi fejedelem erősítette meg. A fejedelmek pártfogásával létesített román iskolák nyomdák és román könyvek kiadása révén pedig már határozott formát öltött az erdélyi anyanyelvi műveltségű ortodox egyház. Apafi az ortodox papság anyagi és társadalmi helyzetének rendezésében nemcsak folytatta elődeinek politikáját, nemcsak mentességeket adott, hanem állami védelmet nyújtott bizonyos földesúri érdekek ellenében.

A román kereskedő- és kishemesi réteg meggyökeresedésével párhuzamosan a görögkeleti vallásúak pozíciókat nyertek az állami élet gazdasági fórumain. Brankovic Száva püspök, a legbefolyásosabb tanácsúrnak Székely Lászlónak rokona, diplomáciai feladatokat is ellátott. Az erdélyi ortodox püspök meghívót kapott az országgyűlésre, de nincs tudomásunk arról, hogy ott fel is szólalhatott.¹³⁸ Az Apafi korszak református püspökeinek fő törekvése a fehérvári vladikával való megegyezés, kondícióinak pontos megállapítása és az azok

¹³⁴ JUHÁSZ 1940. 159 p.

¹³⁵ BITAY 1925. 15 p.

¹³⁶ JUHÁSZ 1940. 164 p.

¹³⁷ FAZAKAS 2003. 48-49 p.

¹³⁸ KÖPECZI 1987. II. 886-887p.

megtartására való felügyelet maradt. Veresmarti Gáspár 1661-ben a marosvásárhelyi zsinaton lett püspök. A nagy reménységgel kinevezett Brankovic Száva nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem végezte el a neki szánt egyházi feladatokat. A felügyeletet Apafi egyenlőre nem a református püspök, hanem a román esperesek által választott kurátorok útján akarta gyakorolni. Két egyházi és két világi kurátort rendelt a püspök mellé.¹³⁹ Az intézkedések nem érték el céljukat, ezért Kovásznai Péter püspök Veresmarti Gáspár utóda erélyesebb lépésre szánta el magát. 1669-ben Apafi elé terjesztette a régi fejedelmek két missziói rendeletét, ezzel akarta őket erős református ellenőrzés és püspöki kormányzás alá vonni. Egy új feltétel is megjelent, a vladika mindenben a református szuperintendenstől függ, az ő beleegyezésével hívhatja össze a zsinatot is. A zsinat 1675-ben ült össze, még Száva elnöklete alatt. Száva akarata és irányzata ellenére két fő határozatot hozott, melyből az egyik témánk szempontjából kiemelkedő fontossággal bír - ezért a későbbiekben részletes kifejtésére kerül sor. A zsinat Szabályozta a püspöki vizitációt és a liturgia nyelvét a románt tette.¹⁴⁰ Nem lehet tudni, hogy ezek az intézkedések ekkor kerültek-e bevezetésre vagy csak újbóli megerősítést nyertek. Az biztos azonban, hogy az uniálni próbáló római egyháznak is sok nehézséget okoztak az általuk kifejtett hatások.¹⁴¹

Brankovic utóda Budai József is köteles volt a már említett kondíciókat elfogadni. A görög Joasaf (1682-1683) és Vesztimian Száva (1683-85) idejében nem újították meg a kondíciókat, azonban Varlaam megerősítő iratában 1686-ban azok megtalálhatóak. 1692-ben a Habsburg uralom kezdetén Bánffy György gubernátor tizenkilenc feltétel mellett erősítette meg Theopilust, aki 1692-97 között vezette a román egyházat és az utolsó volt a református egyházzal uniált gyulafehérvári püspökök sorában.¹⁴² 1698-ban a románok a budai szerb püspök joghatósága alá kerültek, az uniót kivédendő.¹⁴³

A vladikák közül a XVII. században hármat letettek a fejedelmek. Illie Iorest 1643-ban, Brankovic Szávát 1680-ban, Ioasafot 1682-ben, Daniil vladika pedig önként távozott 1628-ban. Az összes többi vladika haláláig viselte tisztségét. Topheus Mihály református püspök alatt történt az a két egyházi per - Brankovic Száváé és a görög Ioasafé - amelyek végkép megtörték az erdélyi román egyháznak a reformátussal szembeni szervezeti ellenállását, de

¹³⁹ JUHÁSZ 1940. 170 p.

¹⁴⁰ A püspöki vizitáció és az anyanyelv nagyon távol állt a keleti egyháztól. Dositheus pátriárka még 1698-ban azt írta a brassói román papnak, hogy minden liturgiai cselekményt szláv vagy görög nyelven végezzék. Amikor Athanasiust Dositheus felszentelte csak a szláv vagy görög nyelvű misét engedni neki mondani, mivel a román nyelvű kálvinista eretnokség. U.o. 225-226 p.

¹⁴¹ U.o. 227 p.

¹⁴² U.o. 171-172 p.

¹⁴³ TIMKÓ 1987. 337 p.

együttal végkép el is idegenítették érzelmileg az ortodox egyházat a reformátustól. Így elősegítették a Geleji féle uniós terv összeomlását.¹⁴⁴ Illie Iores és Brankovic Száva leváltását eltérően ítéli meg a román történetírás. Bunea szerint erkölcstelen és kálvinizáló püspökök voltak, Mangra szerint pedig az ortodoxizmus vértanúi voltak.¹⁴⁵

A XVI-XVII. század román misszió gyakorlatilag eredmény nélkül eltűnt, hiába való volt a fejedelmek minden fáradozása. Az kétségtelen tény, hogy román gyülekezetek nagy számban alakultak meg – mintegy negyven gyülekezet lehetett – Fogaras, Hátszeg, Lugos, Karánsebes környékén Zarándban és Biharban, de ezek a gyülekezetek mára már nyomtalanul eltűntek. A katolikus ellenreformációval néhány gyülekezet még sokáig küzdött – a cséhteleki román református lelkészről még 1726-ból is van feljegyzés¹⁴⁶ – de lassanként ezek is visszaolvadtak a keleti egyházba.

1675-ös zsinat¹⁴⁷

A román ortodox egyház, mint láttuk a XVII. század végére ismét erős kálvinista befolyás alá került. Ezt a befolyást tükrözik vissza az 1675-ös zsinat határozatai is, melyen a megfogalmazott hittételek erős kálvinista hatásról tanúskodnak. Az 1675-ös gyulafehérvári zsinat kötelezővé tette a román nyelv liturgikus használatát az erdélyi ortodox román egyházban. Azonban a tirgovisti ortodox metropolita (az exharcai jogokat birtokolta) aki alá az erdélyi ortodox vladika tartozott, ezeket a zsinatokat (sabor mare) sohasem ismerte el törvényesnek. Ezt bizonyítja az is, hogy a tirgovisti metropolita nem szentelte fel az erdélyi zsinatok által választott vladikákat automatikusan, hanem előbb a Pravila által megkövetelt szabályszerű választásnak vetette őket alá.¹⁴⁸ Így történt 1682-ben Jozafat vladikával is, aki Theodosius tirgovisti metropolitához ment, hogy felszentelje. A metropolita a Pravila értelmében egy három főpapból álló főpapi zsinatot hívott össze. Miután a főpapi zsinaton a Pravilában előírt hármas választást megtartották, a jelöltek közül Jozafátot erősítették meg.

¹⁴⁴ JUHÁSZ 1940. 173 p.

¹⁴⁵ BITAY 1925. 18 p.

¹⁴⁶ DRASKÓCZY László iratai. MRZsL 89 fond 2. doboz C. Könyvek kéziratái.

¹⁴⁷ Magyar Országos Levéltár. (Továbbiakban: OL). ME K-26 1907 – XXV-1910 , 8232/1897 nyomán

¹⁴⁸ 1682 óta a szentelésre a Havasföldre lemenő vladikát egy választásnak vetették alá, amely azonban csak formális volt, s mindig az Erdélyben megválasztott és kinevezett vladikát választották meg ott is. Ígéretet kellett tennie, hogy az ortodox egyházhoz és annak főpapjaihoz hű marad. Ez azért volt így mert a Havasföldi metropolita akkor erdélyi származású volt.(Vestény) Theodosie 1621-1708 és az ortodox egyház is új korszakba lépett. Dositheosz 1669-1708 pátriárka alatt. A román fejedelmek is figyelemmel kísérték és támogatták az erdélyi ortodox román egyházat.(Jeruzsálemi pátriárka volt, sokat időzött Havasalföldön és Moldvában. Erdélyben is járt Apaffy korában. Az ő hatására 1682-ben egy görög lett a románok püspöke. BITAY 1925. 5 p.

Hasonló eset ismétlődött meg Vestimian Száva és Varlaam vladikákkal is. Ilyen másodszori kánonszerű választás után szentelték fel Theofil és Athanaz püspököket is, akik alatt az unió kezdetét vette Az erdélyi román egyház szinódusa, az úgy nevezett sabor mare feltehetően nem volt egyéb, mint az erdélyi kálvinisták synodus generálisa és így az ortodox egyházjog szempontjából törvénytelen intézmény. Az antiochiai zsinat XX. kánonja, mely a Pravilában is megtalálható azt mondja: *„Nem szabad a püspöknek zsinatot tartani annak jelenléte nélkül, a kinek gondjaira van bízva a metropolia.”* Zonara a keleti egyház kánonjainak leghíresebb magyarázója erre vonatkozólag azt mondja: *„A kánonok nem engedik meg, hogy a püspök egy magában, nem lévén jelen a metropolita zsinatot tartson.”* Az erdélyi zsinat azonban csak a vladikából és papjaiból állott minden más főpap nélkül, sőt mikor a vladika választás vagy letétel volt, még egy püspök sem volt jelen. Az ilyen zsinatot a Pravilla nem ismeri, így az 1675-iki zsinat, melyre a Szentszék hivatkozik az ortodox egyházjog szempontjából nem volt törvényes és ennél fogva, határozatait nem ismerte el soha törvényesnek a tirgovisti metropolita. Az ortodox egyházjog szerint tehát nem voltak törvényesek az erdélyi zsinatok határozatai melyekkel a román nyelvet liturgikus nyelvvé akarták tenni. A zsinat határozatai a gyakorlatban soha nem voltak végrehajtva. Az unió előtti időkből tisztán román nyelvű liturgikus könyveket nem ismerünk. Dosilhei pátriárka Athanasius püspöknek adott utasításai b) pontjában azt mondja *„Szentséged a szent evangéliumot a liturgiánál úgy szólván vagy román nyelven olvashatja úgy, mint a boldog emlékezetű Konstantin Basarab havasföldi vajda idejében kinyomatott.”* Az első liturgikus és az ortodox román egyházban approbált könyvek melyekben a román nyelv utat talál magának a liturgikus használatban, a Konstantin Basarab féle könyvek voltak. Hogy ezekben a román nyelv inkább csak szertartási utasításokra vonatkozott mintsem magára az isteni tisztelet anyagát alkotó szövegre, kiviláglik ha megtekintjük a könyvek egyikét például a az Octoich-ot vagy is mai néven a Omoglamiet – ot. Ebben a versek szövege szláv és az egész könyvben nincs egyéb románul írva, mint a könyv címe, az ajánlás és a szertartási utasítások. Minden egyéb szláv nyelven van írva. Ezzel szemben némi haladást mutat a Pentecostariu amelyben már a szöveg egy része is például a sinaxarisok – románul van írva. Téves az a felfogás is mintha az 1675-iki gyulafehérvári zsinat magát a liturgia nyelvét tette volna románná *„Az Isten igéjét, melyre nagyobb szüksége volt a keresztényeknek és tudatlanoknak, mint sötét időkben a világosságra, hirdessék a mi román nyelvünkön melyen születünk, hogy az összes keresztények megértsék”*, mondja az idézett határozat. A második pontban azt írja, hogy ami román nyelven van írva, azt tanítsák a keresztényeknek a templomban és más helyen, ahol kell, és szükség van rá. Hogy ezek a román nyelven írott könyvek melyekkel templomokban és más helyeken kellett olvasni a

szentírás és egyes alkalmakra írott szent beszédfélék voltak, mint például az 1643-ban Varlaam iassi metropolita által a Vasilie Lupu fejedelem költségén kiadott *Carle romaneasca de inventatura*, vagy a Popa Ioan 1683-ban Apafi fejedelem költségén kiadott *Sicriul de aur Carde de propovedanie la morfiscosa din scriptile sante c.* műve, azt a román irodalomtörténetből tudjuk. A kálvinista felfogás Isten igéjének hirdetése alatt az evangélium olvasását és az azon alapuló szentírás magyarázatot illetőleg a prédikációt értette s ezt akarta az ilyesmit nem vagy alig ismerő görög keleti román egyházban meghonosítani, s nem a román nyelvű liturgiát. A tulajdonképpen való liturgia nyelvére annál kevésbé gondolhatott, mert hiszen a Kálvinizáló törekvések érdeke az volt, hogy a mise egészen feledésbe menjen. A többször említett zsinat *slujba dunnedesca* név alatt megemlékezik ugyan a liturgikus istentiszteletről is az adott utasítások második tételében, de annak nyelvéről egy szó említést sem tesz, csak is azt hagyja meg, hogy a városokban és nagyobb helyeken a pap minden nap tartsa meg kisebb templomokban pedig legalább vasárnap, kedden és pénteken. Ezekből világosan kitűnik, hogy az 1675-iki gyulafehérvári zsinat azon végzése, melyre az apostoli szentszék jegyzéke hivatkozik valójában és tényleg nem a liturgia nyelvére vonatkozik. Az unió kezdetekor a román nyelv, mint azt fenti adatok világossá teszik az erdélyi ortodox románságnak nem volt sem törvényesen, sem az általános gyakorlat által elfogadott liturgikus nyelve. Ilyen liturgikus nyelv a románt egyedül az unió tette, még pedig azért, hogy ily módon biztosíthassa az uniót szemben a román nyelvet kezdet óta a maga térítési céljaira használó erdélyi kálvinista egyházzal. A görög katolikus román egyházban a román liturgikus nyelv tehát nem a tényleges használaton alapuló engedmény volt az egyesülést elfogadó ortodox vallású románságnak, hanem kedvezmény a román nyelvet pártoló kálvinista törekvések ellensúlyozására. Ha azt vesszük alapul, hogy a román nyelv azért maradt meg liturgikus nyelvnek, mert az unió azt találta akkor ez érvül használható a magyar liturgikus nyelv mellett is felfogható, mert hiszen a XVII. században az erdélyi görög keleti románság egy részénél mely éppen az ismertetett Kálvinizáló törekvések következtében alapjában már el volt magyarosodva s mely később éppen az unió által liturgikussá lett román nyelv által románosodott vissza. A magyar nyelv sokkal több joggal volt liturgikus nyelvnek tekinthető mint a románság el nem magyarosodott többségénél a román nyelv. Az erdélyi kálvinisták is ezen a véleményen voltak. 1702-ben az erdélyi kálvinisták azért panaszkodtak Secean királyi biztos előtt, hogy a katolikusok azt akarják, hogy az oláh papok velük egyesüljenek, holott régi idők óta a Kálvinistákkal vannak egyesülve. Vagyis mint Bod Péter mondja „a reformációtól fogva az oláhok ebben a hazában vallás dolgában unióvalva voltak a reformátusokkal.” A XVII. század végén 1697-ben Veszprémi István úgy írja alá magát, mint

erdélyi református magyar és oláh püspök. Nilles Symbolae ad illustrandum első kötete közli Athanasius püspök azon 1700. október 26-ról kelt levelét melyben panaszt emel Circa János és tíz Hunyad megyei oláh pap ellen, kik magukat kálvinistának vallják, noha az istentiszteletet a Keleti szertartás szerint tartják és a keleti ünnepeket is megülik. Ezeknél az ortodox szertartást követő elmagyarosodott kálvinizáló románoknál a liturgiában is sokkal nagyobb szerepe volt a magyar nyelvnek, mint lehetett a románnak az el nem magyarosodott görög keleti románság Isten tiszteletében. Hasonló tény konstatálható a fogarasi románok nagy részénél is.

UNIÓK MAGYARORSZÁGON

A hazánkban letelepedett bizánci szertartású nemzetiségek körében a XVII. század elejétől kezdve uniós törekvések jelentkeztek. Ezek eredményeképpen a ruszin nép teljes egészében, a románságnak kb. a fele, a délszlávoknak pedig egy töredéke egyesült Rómával.

Az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg, játszódtak le. Maga az unió azonban mindenütt a Basel-Ferrara-Firenzei, XVII. Egyetemes Zsinaton (1431-1445) 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint: a keletiek elismerik a római pápa főségét, a primátust, a Filioque-tant, (vagyis, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik), a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont a keletiek megtarthatják szertartásukat és papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, amelyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik.

Ahogy a magyarországi és erdélyi ortodoxia bemutatásánál is láthattuk ilyen alacsony műveltségű papság és ilyen fanatikus nép között csak fokozatos munka, a hithirdetés, tanítás, nevelés szakadatlan gyakorlása ígérhetett sikert. A missziós törekvések fő feladata nem lehetett más, mint az unió megkötése és a Róma főhatóságát elismerő román egyházszervezet kialakítása, abban bízva, hogy az új egyházszervezet folytatja majd a megkezdett munkát. Az ortodox nemzetiségek vallási helyzete fokozott mértékben tette kötelességévé a misszió munkásainak, hogy megtartsák azokat az általános utasításokat, amiket a De Propaganda Fide Congregatio már 1669-ben előírt a görög rítus hívei közötti misszió számára. Az utasítás szerint a keleti misszionáriusoknak vigyázniuk kell arra, hogy a nyugati és keleti egyház közötti kevésbé lényeges különbségek megítélésében ne tanúsítsanak türelmetlenséget. Különbséget kell tenni *„az isteni hitre néző dolgok és az egyházi rendtartás, a hit dogmái és az egyházfegyelmet szolgáló törvények között.”* A rendtartásra és a fegyelmi törvényekre nézve világosan kell hirdetni, hogy a római egyház nemhogy kárhozhatná azokat, amelyeket a keletiek követnek, hanem egyenesen parancsolja azoknak teljes egészükben és tisztaságukban való megtartását. *„A misszionáriusok gondot viseljenek arra, hogy azok a keletiek, akik elfogadták a szent úniót, szorgalmasan megtartsák saját rítusuk böjtjeit, ünnepeit, szokásait, ceremóniáit, imádságait, kegyességi gyakorlatait, egyszóval mindazt, ami régi rítusuk teljességéhez tartozik.”* Az utasítás engedékenységre jellemző, hogy engedélyezi a julianus

naptár használatát a görög rítusúaknak – annak ellenére, hogy az nem tartozik szorosan a rítus sajátosságai közé. (A nyugatiak is ezt használták 1582-ig).¹⁴⁹

A déli területen élő szlávok uniója

A törökök elől Magyarországra menekülő rác, szerb s egyéb néven ismert bizánci rítusú néptömegek között az unió gondolata sokáig fel sem merült. Számukra egyet jelentett az ortodox egyház és a haza fogalma. Ennek ellenére az uniós folyamat éppen a délszlávok között indult meg. Ebben nem csak vallási eszme játszott közre, hanem az a tény is, hogy népük jövőjét katolikus környezetben csak az unió biztosíthatta. A magyarországi délszlávok uniója négy szakaszban játszódott le.¹⁵⁰

Először a márcsai unió 1611-ben, majd a zsumberaki 1630-ban, ezt követte a komáromi rácok uniója 1673-ban és végül a szerémségi és a dunántúli délszlávok uniója 1688-ban. Ezek közül a legjelentősebb a márcsai unió volt.

A XVI. század végén a törökök bosszújától rettegvé, több ezren kerestek menedéket a horvát a határőrvidéken. A menekült szerbek egy része, a zágrábi püspök birtokán telepedett le. Vezetőjük Simeon, Vretánia címzetes püspöke volt. A helyi katolikus papság időt és fáradságot nem kímélve meggyőzte Simeont az unióról. Simeon 1611. március 26-ára összehívta népének küldötteit Márcsára és ott kimondták az uniót. A pápa és a király Simeont kinevezte püspöknek, akinek a székhelye a körös megyei Márcsa lett. Az unió a szerbek között a márcsai kolostor elfoglalásáig fejlődött, bár Črnjevič pátriárka mindent elkövetett annak felszámolására. 1735-ben az unió ellenségeinek egy csoportja behatolt a márcsai kolostorba és elfoglalta azt. Az ezzel kapcsolatos vizsgálat három évig elhúzódott. Amikor a kolostort vissza kellett adni tulajdonosának, az azt megszálló rablóbanda Sima Filipovič unió ellenes püspök rábeszélésére felgyújtotta. Ettől kezdve az egyesült püspökök a Pribič birtokon lévő Zsumberakban laktak. VI. Piusz pápa 1777-ben kiadott bullájával a márcsai püspökség helyett létrehozta a körösi püspökséget. Amikor a márcsai püspökség önállóságát megszüntették az uniós folyamat a visszájára fordult.¹⁵¹

¹⁴⁹ JUHÁSZ 1943. 319 p.

¹⁵⁰ PIRIGYI 1990. I. 86-94 p.

¹⁵¹ MYZ 1999. 143-151 p.

Ungvári unió

Kárpátalján az egyház helyreállításának az eszméje a XVII. század fordulóján jelentkezett.

Az unió legfontosabb kiváltó okai a következők voltak.

- Az egyház egységének az eszméje.

- A keleti szertartásúak körében fellépő protestáns térítéstől való félelem. A század elején a jezsuiták működésének köszönhetően több főnemesi család katolizált az érintett területen. Birtokaikon ferences, pálos és jezsuita szerzetesek telepedtek le, akik a protestánsokat és a keleti szertartásúakat egyaránt eretneknek tekintették. A század első éveiben megjelenő jezsuita évkönyvek községek szerint tüntették fel a római katolikus vallásra térített reformátusok, evangélikusok és ortodoxok számát. A katolikus térítésre a protestáns válaszlépés nemsokára megérkezett. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk a kálvinista földesurak még a reformáció sikereinek tetőfokán kísérletet tettek arra, hogy keleti szertartású jobbágyaikat hitüktől eltérítsék. A szerzeteseket ellensúlyozva, az erdélyi fejedelmek – mint magyarországi főlesurak – a ruszin jobbágyokat és papokat meg szeretnék volna nyerni az uniónak. Az unió kezdeményezői úgy vélték, hogy a prozelitizmusnak az unió vethet csak véget.

- Társadalmi és gazdasági előrelépés vágya. Példaként ott volt a breszti unió, amely döntő változást hozott a lengyel papság életében. A papság felszavadult a jobbágysorból, a király a püspököket meghívta az országgyűlésbe, a papnövendékek, Rómában, Bécsben és más városokban tanulhattak, ugyan akkor a liturgia és az egyházfegyelem sértetlen maradt. Egyet érthetünk Hodinka álláspontjával, aki szerint a ruszinok uniója nem vallási, hanem társadalmi és gazdasági indíttatású volt.¹⁵²

Magát az ungvári uniót két, teljesen sikertelen kísérlet előzte meg. Az egyik Homonnai Drugeth György 1614-es Krasznibródi, a másik Taraszovics Bazil 1640-es munkácsi kísérlete volt.

Az ungvári unió szellemi előzményének tekinthetjük azt az eseményt, amikor Mihály román vajda elfoglalta a munkácsi várat és elűzte Petronius püspököt. Petronius aki maga is bazilita szerzetes volt, a lengyelországi szerzeteseknél keresett menedéket. Vilniusban a kárpátaljai menekültek ismeretséget kötöttek a későbbi kijevi metropolitával Rutzkyval és a később

¹⁵² HODINKA 1909. 269 p.

szenté avatott Jozafát Kuncewycz-el. Tőlük átvették az unió eszméjét. Petronius 1623-ban hazatért, mivel Munkács újból visszakerült Bethlen Gábor erdélyi fejedelem tulajdonába, és ismét elfoglalta a püspökséget. Vele együtt érkezett Ivan Grigorovics és Bazil Taraszovics szerzetespapok, akik később az utódai lettek. (Rutszky metropolita küldte őket segítségül az unió létrehozásához). Az ungvári unió alapjai az ő nevükhöz fűződnek. Petronius és Grigorovics rövid püspöksége után a papság Taraszovics Bazilt választotta meg püspökévé. Taraszovics azonban csak részben foglalhata el püspökségét, mivel az unió egyik fő ellenzője, a terület földesura, Rákóczi György megakadályozta azt. Még Taraszovics életében Ungvárra érkezett Parthén Péter, hogy a rutén papokat az unió eszméjének megnyerje. Parthén munkája sikerrel járt, s hosszas tárgyalások és előkészítés után 1646-ban megállapodtak az unió feltételeiben. A tárgyalásokat Jakusics György egri püspök vezette. Az unió feltételei az alábbiak voltak:

- A keleti szertartás teljes egészében sértetlen marad
- Az egyesültek püspökeit a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti
- Az egyesült papság megkapja mindazon egyházi és világi kiváltságokat, melyekkel a hazai latin szertartású papság rendelkezik.

A tárgyalások befejezése után, 1646. április 24-én az ungvári vártemplomban 63 ortodox pap letette a katolikus hitvallást. A következő években az unió elterjedt a püspökség egész területén, így az Alföldön is. A folyamat az 1664-es munkácsi és az 1721-es máramarosi unióval ért véget.¹⁵³

A munkácsi unió

A már említett Parthén Péter a munkácsi püspöki széket csak 1664-ben foglalhata el. Miután Parthén Munkácsra költözött megkezdődött az unió második szakasza, melynek során Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, és Zemplén vármegyék déli területének papsága is egyesült Rómával.¹⁵⁴

¹⁵³ PIRIGYI 1990. I. 95- 99 p., PIRIGYI 2007. 135 p., MYZ 1999. 151 – 154 p.

¹⁵⁴ U.o.

A máramarosi unió

1652-től a máramarosi kerület parókiáit az erdélyi fejedelme által kinevezett püspökök kormányozták, akik mindent megtettek az unió felszámolásáért. A püspökök először a miszticei, később az uglyai kolostorban laktak.¹⁵⁵ A máramarosi püspökség 1733-ig állt fenn, de papjai, - néhány kivétellel – már 1721-ben elfogadták az uniót.¹⁵⁶

A gyulafehérvári unió

A román ortodox lakosság a fejedelemség idején az időlegesen megtúrt felekezet státusát kapta. Katolizálásuk folyamata a fejedelemség függetlenségének megszűnése és Habsburg uralom alá kerülése nyomán kezdődött meg. Ennek kezdeményezői, agitátorai a jezsuiták voltak, akár az ellenreformáció idején. Nagy vonzerőt jelentett az ortodox papság részére, hogy a jezsuiták, az unió esetén, a római katolikus lelkészekkel azonos jogokat és kiváltságokat ígértek nekik. Így a politikai-nemzetiségi egyenlősítés helyett a vallási egyenjogúság kínálta a románok számára a nemzetiségi jogok elérését is.

Hosszú évek küzdelme után nyílt meg a lehetősége annak, hogy a jezsuiták a XVII. század végén megkezdhesék a románok katolikus egyházzal történő egyesítését Csupán egy missziós rend céltudatos munkája magyarázza meg Baranyi Pál jezsuita hősiességét, aki álruhában beszökik Erdélybe, Gyulafehérvárra mint a katolikus iskola tanítója működik akkor, amikor az 1653-i erdélyi törvények még érvényesek s a jezsuitáknak nem szabad Erdélybe menniük. Sőt, Baranyi, a református püspök felügyelete alá rendelt román püspökkel titokban megkezdte az uniós tárgyalásokat. Erdélyben egyébként csak 1697-ben kerül nyilvánosságra a jezsuitáknak a románok megnyerésére indított missziója, bár Şerban Cantacuzino havasalföldi vajdának Moszkvába küldött követe, Izaiás, egy athosz-hegyi szerzetes már 1688-ban azzal az indokkal kéri az orosz cár szövetségét a román vajda és a török nagyvezér számára, hogy a Habsburgok előnyomulása a keleti ortodoxiát fenyegeti, s a fanatikus jezsuiták a román falvakat járják missziójuk érdekében.

A jezsuita törekvések érvényesülésének mintegy száz évre visszanyúló missziói előzményei mellett a legdöntőbb feltétel, a közvetlen előzmény azonban kétségtelenül az erdélyi politikai főhatalom változása volt. 1685-ben Veterani generálisnak egy gyalog és négy lovas ezrede

¹⁵⁵ JANKA György: II. Rákóczi Ferenc és a keleti keresztények. In: Athanasia 18. Nyíregyháza 2004. 142 p.

¹⁵⁶ A máramarosi püspökségről bővebben: CZIPLÉ Sándor: A máramarosi püspökség kérdése. Budapest, 1910. 154 p.

telelt Máramarosban, 1686-ban Scherffenberg császári hadai Nagyszebenig nyomultak elő, 1687–1690 között pedig katonai megszállás alá került egész Erdély. A megszálló sereggel bejöttek a jezsuiták, s rövid időn belül megkezdhették szabadon a munkájukat. Kétségtelenül döntő segítségük volt ebben az, hogy a hadsereg parancsnoka, akié volt a tényleges hatalom, nemcsak 1687–1690 között, hanem 1690 után is, „*in spiritualibus*” a jezsuitáknak volt alárendelve.¹⁵⁷

A gyulafehérvári román ortodox érsek 1697-ben kis zsinatot tartott Gyulafehérvárott, ahol egy jezsuita atya közreműködésével elhatározták az uniót. Ennek megerősítésére 1698-ban újabb értekezlet ült össze Gyulafehérvárott, ahol a római egyházzal való egyesülés előfeltételül szabták, hogy a keleti egyház rítusát megtarthassák, a Julián-naptárt használhassák és maguk válasszák püspöküket. I. Lipót király 1699-ben hozzájárult az unióhoz. Ennek nyomán 1700. szeptember 4-15-e között ült össze Gyulafehérvárott a románok nagy zsinata, amelyre valamennyi esperesüket, papjukat és a nemesi állású román polgárokat meghívták. Az unió mellett érvelők annak anyagi és politikai előnyeit hangsúlyozták, mint a románság felemelkedésének egyetlen lehetőségét. Az uniós okmány kimondta: „azt akarjuk, hogy a jövőben mi is, mint a római katolikus egyház tagjai, azokkal a jogokkal és kiváltságokkal ruháztassunk fel, amelyeket a római katolikus anyaszentegyház klérusa élvez”. Az unióra lépő román papság azt is kikötötte, hogy az unitus lelkészek nem csak a római katolikus papság, hanem a protestáns lelkészek kiváltságait is megkapják, minden községben ahol unitus lelkész él, építsenek templomot, és a papok csak a püspöktől függjenek.

Az uniós okmányt a román papság (2270 pap) nevében Atanasie gyulafehérvári metropolita,¹⁵⁸ továbbá a jelenlévő 54 esperes és 1563 pap írta alá. Formálisan tehát a metropolita az egész erdélyi román ortodoxia nevében lépett unióra. 1701-ben a király Atanasie-t kinevezte az erdélyi görög katolikus románok püspökének, és még ugyanebben az évben Gyulafehérvárott beiktatták, a Hitterjesztés Kongregációja az uniót megerősítette, és engedélyezte a bizánci rítus használatát. (A liturgia nyelve ekkor még az ógörög volt, és csak később lett a román).¹⁵⁹

¹⁵⁷ JUHÁSZ 1943. 314 p.

¹⁵⁸ A gyulafehérvári református kollégiumban nevelkedett, a reformátusok támogatásával választották meg.

¹⁵⁹ GERGELY Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. In: Regio . Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 3.sz. 108 p.

A nagyváradi római katolikus egyházmegyében élő keleti szertartásúak uniója

A háborús események során kipusztult magyar lakosság helyére az elmúlt évtizedekben rácok és románok költöztek. A betelepülő lakosság mintegy hatvan, Bihar megyei román pappal együtt érkezett. Ők bejelentették, hogy a munkácsi püspököt ismerik el főpásztoruknak. Ezzel gyakorlatilag létrejött az unió. A Rákóczi szabadságharc az uniós munkát azonban megakasztotta. Nem használt az uniónak az 1717-es éhínség elől e területre beözönlő újabb román néptömeg sem. Ekkor rác ortodoxok megindították sikeres, unió-ellenes mozgalmukat. Ezt a bécsi udvar is elnézte, hiszen a rácokat a magyarok ellen akarta felhasználni. Hosszas küzdelmek után annak a bejelentésnek a hatására, hogy az egyesülteknek nem kell párbért fizetni 1765-ben létrejött az unió.

Az uniókban kísérlet történt arra, hogy hogyan tud a két szertartás, hagyományai és jogai megőrzése mellett, egyenjogúan egy fő alatt, egy hiten és kölcsönös szeretetben együtt élni. A kísérletnek azonban szemléleti és abból adódó gyakorlati nehézségei voltak. Elsősorban az, hogy a nyugati latin gondolkodásmód a keleti kereszténység egész problémáját a „*rítus különbség*” kérdésre egyszerűsítette le és úgy gondolta, hogy alapvető fegyelmi szabályok eltérő engedélyezésével (papi nósülés) lassanként a latin rítus univerzalitása az eredeti egység megteremtését az idő segítségével elvégzi. Az akkori szellemben megkötött unió alkalmassá lett arra, hogy a katolikus egyház és az ortodoxia között „*átmeneti formát*” hozzon létre, döntő megoldásra azonban nem tarthatott igényt, sőt bizonyos mértékig az óhajtott egység akadályává lett.

A magyar anyanyelvű és etnikumú ortodoxok az unió következtében nagyobb részben a munkácsi, kisebb részben pedig a fogarasi, majd létrejötte után a nagyváradi görög katolikus püspökség joghatósága alá kerülnek. Ezzel gyakorlatilag minden keleti szertartású magyar az unió részese lesz, s a később feltűnő magyar anyanyelvű ortodoxok már bevándorolt, a hitüket megtartó, de elmagyarosodott – főleg görög – jövevények leszármazottai.

A MAGYARORSZÁGI UNIÓS EGYHÁZSZERVEZET KIALAKULÁSA

Az egyház a latin és a görög szertartást teljesen egyenrangúnak ismeri el. Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Magyarországon illetve Erdélyben a latin szertartás már szent István óta szervezettel és kizárólagos joghatósággal bírt. A görög szertartású egyházakat a szent korona területén csak a XVII és XVIII. században szervezték a nemzetiségek számára, kezdetben személyhez kötött joghatósági alapon.

Az egyházmegyék első önállósulási mozzanata az ún. rítusvikáriátusok létrejötte volt. A rítusvikáriusok keleti szertartású katolikusok voltak, a latin szertartású megyéspüspök nevezte ki őket az unitusok számára. A következő lépés - néhol az első - az apostoli vikáriátusok létrehozása volt, a XIX. századtól pedig a fenti előzmények mellőzésével alakították meg a püspökségeket.¹⁶⁰

A fogarasi egyházmegye megalakítása 1701

Az unió elfogadása után, a király 1701-ben Atanasie-t uniós püspöknek nevezte ki. Atanasie 1713-ban meghalt. Halála után az egyházmegyét 1715-ig jezsuiták kormányozták. Az erdélyi latin egyházmegyét 1542 óta – mint ismeretes – nem püspökök, hanem vikáriusok irányították. A király (III. Károly 1711 – 1740) 1713-ban kinevezte az új püspököt, aki 1716 elején bevonult székhelyére. Mártonffy György püspök érvényesíteni szeretne volna a XII. egyetemes zsinat „*Quoniam*” határozatának IX. kánonját és az egyesültek főpásztorát saját rítusvikáriusának tekintette. Azt is kérte, hogy az unitus püspök az ősi székhelyről Gyulafehérvárról költözzön más városba. A Szentszék azonban – tekintettel a körülményekre – az említett kánon előírásait nem alkalmazta, az egyesültek számára külön püspökséget létesített.

Az első önálló román görög katolikus egyházmegye felállítására 1721-ben került sor. A *Ratione congruit* kezdetű bullával XIII. Ince pápa - III. Károly király javaslatára – az Erdélyben élő egyesült oláhok, rutének, rácok, görögök számára Fogaras székhellyel új egyházmegyét alapított. Javadalmazására a király a szamosújvári és alsószombatfalvi kincstári uradalmakat adományozta. Fogaras azonban az új egyházmegye szélén feküdt, ezért új központot kerestek. A Szentszék engedélyével a fogarasi püspökség székhelyét 1738-ban Balázsfalvára tették át (elnevezése azonban maradt). Az említett két uradalmat a kincstár elcserélte a Balázsfalvira. Az új székhely jelentéktelen község volt, semmilyen egyházi és

¹⁶⁰A fejezet irodaloma: MYZ 1999., Katolikus Lexikon vonatkozó kötetei, TIMKÓ 1971. PIRIGYI 1990. I – II.

egyéb intézménnyel nem rendelkezett. A községet - a püspök kérésére – Mária Terézia 1743-ban mezővárossá emelte. A fogarasi görög katolikus püspökség az esztergomi érseki tartományba tagolódott, tehát az esztergomi érsek volt a metropolitája.

A munkácsi püspökség megalakítása 1771

Róma a magyarországi rutén görög katolikusok egyházi főhatóságává az egri püspököt nevezte ki, így azok a latin egyházmegyébe tagolódtak. Az egri püspök nevezte ki számukra a helynököt. A vikárius azonban felszentelt püspök volt. A rutének Bizánczy György „munkácsi püspök” helynöksége idején fordultak a Szentszékhez, hogy tisztázzák a munkácsi és az egri püspökség jogviszonyát. (A probléma az okozta, hogy formailag még nem került felállításra a rutén görög katolikus egyházmegye, így a rutének püspöke nem volt ordinárius). A Hitterjesztés Kongregációja 1718. június 20-án foglalkozott az egri és a munkácsi püspökség jogviszonyával. Ekkor került szóba az egyesült papság ama kérése is, hogy a primáson kívül más latin püspök ne avatkozzék egyházi ügyeikbe. A Kongregáció kimondta, hogy az egyesültek megyéspüspöke az egri püspök. Bizánczyt értesítették, hogy csak az ő engedélyével szentelhet papokat és építhet templomot. Ezzel a vita az egri és a munkácsi püspökség között egy időre lezárult, hiszen a jogviszonyt Róma egyértelműen meghatározta. Az egyesült papság a döntést tudomásul vette.

A munkácsi püspökség önállóvá válásához és az egyházmegye felállításához valószínűleg nagyban hozzájárult a máriapócsi csoda, Szűz Mária pócsi ikonjának 1696. november 4-től december 8-ig tartó könnyezése. A könnyező Szűzanya képének megtekintésére és az előtte való ima céljából több tízezres tömeg zarándokolt egész Közép-Európából a kis faluba. A két könnyező ikon Máriapócsot az érdeklődés középpontjába helyezte. Az első ikon 1696. november 4. és december 8. között könnyezett. Ezt az ikont I. Lipót rendeletére Bécsbe szállították, és az ottani Szent István dómban helyezték el. E képről készült másolat került a pócsi templomban az eredeti helyére, ennek könnyezése 1715. augusztus 1-5. között történt. A máriapócsi kegytemplom építését Bizánczy György kezdte el 1731-ben, és Olsavszky, Mánuel fejezte be 1756-ban. Jelenlegi alakját csak 1907-ben nyerte el. A bazilita kolostort Olsavszky püspök építtette 1749-1753 között. Barkóczy egri püspök tiltakozott a kolostor felépítése és a baziliták pócsi letelepedése ellen. Arra hivatkozott, hogy a zarándokok ellátásáról az őket kísérő papok gondoskodnak, másrészt a baziliták jelenléte veszélyeztetni a ferenceseknek a vidékről származó jövedelmét. Ezért a bécsi udvartól az építkezés beszüntetését kérte. Olsavszkynak azonban sikerült megszereznie a Helytartótanáctól az

engedélyt az építkezés folytatásához. A kolostor felépítéséhez és fenntartásához igen jelentős anyagi támogatást nyújtott Rácz Demeter, gróf Károlyi Ferenc görög szertartású jószágkormányzója.

Az egyesült papok – mint említettük – tudomásul vették Róma döntését, mely kimondja, hogy megyésfőpásztoruk az egri püspök. A körülmények alakulása folytán azonban arra kényszerültek, hogy újra kezdeményezzék az egyházmegye függetlenségét. Mária Terézia levelet intézett XIII. Kelemen pápához (1758-1769) a munkácsi egyházmegye felállítása érdekében (1766. április 30.). Ebben emlékeztet arra, hogy a szakadárak azzal a feltétellel egyesültek a katolikus egyházzal, hogy püspökségüket megtarthatják. Ezzel szemben az egri püspökök a fennhatóságuk elismerésére kényszerítették őket. Emiatt az egyesültek között oly nagy az elkeseredés, hogy veszélybe került maga az unió is. Ezért arra kéri a Szentszék, hogy a munkácsi püspökséget, mely eddig csak nevében létezett, a kánoni előírásoknak megfelelően állítsa fel, javadalmazásáról ő gondoskodik. A pápa a királynő előterjesztésével kapcsolatban a bécsi nunciátúrától és Eszterházy egri püspöktől kért felvilágosítást. A nunciátúra a királynő állításait megerősítő választ azonnal megadta. Eszterházy azonban arra hivatkozva, hogy bérmaúton volt, csaknem egy esztendő elteltével küldte el Rómába a kért információt. XIII. Kelemen pápa Eszterházy érveit elfogadta, s az egyházmegye felállításához nem járult hozzá. A királynő a pápa döntését tudomásul vette; de Kaunitz kancellár által közölte Rómával, hogy tervét nem adta fel, hanem csak felfüggeszti.

Mária Terézia 1770. május 12-én levelet intézett XIV. Kelemen pápához (1769-1774), melyben a munkácsi püspökség szabályszerű felállítását kérte. Erre XIV. Kelemen pápa 1770. november 24-én tudatta a királynővel, hogy kívánságát hajlandó teljesíteni. Majd hónapokon át tartó tárgyalás után – melynek során minden részletkérdést tisztáztak – a pápa 1771. szeptember 10-én kiadta az „Eximia rogalium” kezdetű bullát, mellyel felállította a munkácsi egyházmegyét. A bulla kimondja, hogy a munkácsi püspököt – éppen úgy, mint az ország többi katolikus főpásztorát – a király nevezi ki, a pápa pedig megerősíti. Metropolitája az esztergomi érsek.

A nagyvárad püspökség megalakítása 1775

Nagyvárad 1692-es felszabadulása után helyreállították a várad püspökséget. Területén az egyesültek 1713-tól előbb római majd görög katolikus főesperes irányítása alá tartoztak. Róma 1743-ban az egyházmegye keretein belül ritushelynökséget létesített.

Kovács Meletius püspök, a Nagyvárad Egyházmegye területén élő görög katolikus ritusvikárius, a bécsi udvarnak ismételt tudomására hozta, hogy az unió terjedésének az a legfőbb akadálya, hogy az unitusok római katolikus megyéspüspök joghatósága alatt élnek. Ez azt is jelentette, hogy az unitus románok azt kívánják, hogy saját megyéspüspökük legyen. Patachich Ádám nagyvárad római katolikus megyéspüspök (1759-1776) azonban tiltakozott az unitus püspökség felállítása ellen. Kovács Meletius 1775. április 11-én meghalt. Ekkor Mária Terézia elhatározta, hogy a nagyvárad római katolikus püspök joghatósága alatt élő románok számára külön egyházmegyét alapít. Úgy vélte, hogy csak ezzel lehet megerősíteni az uniót és elősegíteni annak terjedését. A királynő Moise Dragas (az oklevelekben: Drágossy, Drágosi Mózes) nagyvárad esperest 1776. július 26-án nagyvárad görög katolikus püspöknek nevezte ki. Miután a bécsi kormány a püspök javadalmazása körül felmerült vitás kérdéseket megoldotta, VI. Piusz pápa (1775-1799) Mária Terézia kérésére 1777. június 16-án kiadta az „Indefessum” kezdetű bullát, melyben megszünteti a nagyvárad görög ritusvikáriátust és felállítja a nagyvárad görög katolikus egyházmegyét, és azt az esztergomi metropóliába osztja be. A nagyvárad görög katolikus püspökség gazdag javadalmat kapott; a latin szertartású püspökségtől a király átadta neki a mintegy 140 000 katasztrális holdas belényesi uradalmat.

A kőrösi püspökség megalakítása 1777

A pápa az egyesült szerbek számára nem területileg körülhatárolt egyházmegyét, hanem apostoli helynökséget létesített, melynek élére címzetes (tehát felszentelt) püspököt helyezett. Fél évszázaddal a márcsai unió után a zágrábi püspökök a XII. egyetemes zsinat „*Quoniam*” kezdetű határozatára hivatkozva – mely szerint a vegyes szertartású vidékeknek csak egyetlen főpásztoruk lehet, aki a más szertartású hívek számára ritusvikáriust nevezhet ki maga mellé – a márcsai püspököket ritusvikáriusuknak kezdték tekinteni. Mint ahogy említettük a márcsai püspökség 1739-től kezdve gyakorlatilag megszűnt, s ezzel együtt a délvidéki szerbek uniója csaknem teljesen megsemmisült, mert az említett okok miatt az unitus szerbeknek nem volt önálló egyházi szervezete. Mária Terézia az unió megmentése érdekében, sőt az országban

megtelepedett szerbek közötti terjedése reményében kérte a Szentszékét, hogy adjon az egyesült szerbeknek önálló püspökséget. Hosszas tárgyalások után VI. Piusz (1775-1799) létrehozta a kőrösi püspökséget, melynek székhelyéül Kőrös városát jelölte ki. A püspökség tényleges székhelye 1801-ig Tkalecen volt. A püspökségbe a megmaradt négy szerb parókia került kb. négyezer hívővel, valamint Bácskeresztúr és Kocúr bácskai ruszin parókiák kb. háromezer hívővel. E ruszinokat Mária Terézia telepítette a Bácskába, és az egyházmegye létesítéséig a kalocsai érsekséghez tartoztak. A püspökség metropolitája az esztergomi érsek volt. A napóleoni háborúk idején a püspökségnek majdnem a fele franciauralom alá került. Ekkor Bécsben felmerült megszüntetésének a gondolata, de ezt a veszélyt Sztanics Konstantin püspök elhárította.

Az eperjesi püspökség megalakítása 1816

A munkácsi püspökség alapításakor joghatósága 13 vármegyére terjedt ki. Bacsinszky András püspök a kormányzás megkönnyítésére 1787-ben létrehozta a kassai vikáriátust. Ennek székhelyét Bradács Mihály helynök Eperjesre tette át. 1810-ben (mikor a munkácsi püspökség betöltetlen volt) a munkácsi és az eperjesi szentszék I. Ferenc királytól a munkácsi egyházmegye kettéosztását illetve két másik (eperjesi és nagybányai v. máramarosszigeti) görög katolikus püspökség megalapítását kérte. A király részben teljesítette a kérést és 1816. február 6-án felállította az eperjesi egyházmegyét, melyet VII. Pius pápa 1818. szeptember 22-én kiadott „Relata Semper” kezdetű bullájával kanonizált. Az egyházmegyék javadalmait 1822-23-ban osztották fel. Az egyházmegye a királytól megkapta a lechnici, a varannói és a kolbaszói uradalmat is.

Gyulafehérvár – Fogarasi érsekég megalapítása 1853¹⁶¹

A román görög katolikusok vezetői már régóta arra törekedtek, hogy elérjék egy román metropolita és új püspökségek felállítását. Ezen óhajuk a szabadságharc leverése után teljesült. Ekkor ugyanis a románok az 1848-ban tanúsított lojális magatartásukra hivatkoztak, s ezzel megnyerték terveik számára az udvar jóindulatát. A román hierarchia kiépítése egyébként indokolt volt, hiszen a Fogarasi Egyházmegyének 1357 paróchiáját egyetlen

¹⁶¹ A változásokat az 1868. évi 39-es törvénycikk iktatta törvénybe. A tc. azt mondja ki, hogy a püspökségek a görög katolikusok részére lettek felállítva. Tehát a katolikus jelenti a vallást a görög a rítust. A nevezett három egyházmegyét mint román nemzetiségű intézményeket nem ismeri el. Esztergomi Primási Levéltár (Továbbiakban EPL) Cat. D/C Hajdúdorog. 23 csomó. (szám nélkül).

főpásztor eredményesen adminisztrálni aligha volt képes. Másrészt a bécsi kormányzat a hierarchia kifejlesztésével jutalmazni is akarta a románokat, amiért a szabadságharc idején a dinasztia érdekében a magyarok ellen fegyvert fogtak.

A bécsi kormány utasítására Scitovszky János esztergomi érsek Magyarország hercegprímása (1849-1866) Vasile Erdélyi nagyváradi püspök elnökletével bizottságot hozott létre, melynek az volt a feladata, hogy készítsen tervezetet a román egyházi szervezet továbbfejlesztésére. A bizottság jelentése alapján a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1850. november 18-án azt javasolta az uralkodónak, hogy: a fogarasi püspökséget emelje érsekség rangjára, továbbá Szamosújvár és Lugos székhellyel állítson fel két új román egyházmegyét. Azt is javasolta, hogy a nagyváradi, valamint a két új egyházmegyét a román metropolíába ossza be. A püspöki kar ezenkívül javaslatot tett a királynak a káptalanok szervezésére, a főpásztorok, a kanonokok fizetése, az egyházmegyék anyagi támogatása, valamint az új főpásztorok kinevezése ügyében is.

Ferenc József a püspöki kar előterjesztését 1850. december 12-én változtatás nélkül elfogadta, s azt megerősítés végett elküldte Rómába. IX. Piusz pápa azonban azt kívánta, hogy előbb az esztergomi érsek adjon nyilatkozatot, hogy a románok feletti metropolitai joghatóságról lemond, a fogarasi, a nagyváradi és a munkácsi püspökök pedig jelentsék ki, beleegyeznek abba, hogy joghatósági területükről paróchiákat csatolnak át a létesítendő új egyházmegyékbe. Miután a pápa a nyilatkozatokat megkapta, az 1853. november 26-án kiadott „Ecclesiam Christi” bullájával kanonizálta a román érsekséget és a két új püspökséget. A pápa román érsekséget Gyulafehérvár-Fogarasi érsekségnek nevezte el. A „Gyulafehérvár”-i cím emlékeztet az erdélyi román főpásztorok unió előtti címére.

Lugosi püspökség megalapítása 1853

Ferenc József főkegyúri jogával élve 1850. december 12-én felállította a lugosi egyházmegyét. Az egyházmegyét IX. Piusz pápa 1853. november 26-i „Apostolicum ministerium” bullájával kanonizálta. Az új egyházmegye a nagyváradi és a fogarasi egyházmegye parókiáinak egy részéből létesült.

Szamosújvári püspökség megalapítása 1853

I. Ferenc József király 1850. december 12-én felállította a szamosújvári egyházmegyét s azt IX. Piusz pápa az „Ad Apostolicam sedem” bullájával 1853 november 26-án kanonizálta. Az új egyházmegye a munkácsi és a fogarasi egyházmegyék parókiáinak egy részéből létesült.

A magyarországi katolikus és ortodox egyházak szervezete a török hódoltság után Mária Terézia által megalkotott központosított rendszeren alapult. Az országban csupán három érsekség volt, az esztergomi és a kalocsai katolikus és a keleti, karlócai egyháztartomány. A főegyházmegyék mindegyike több nemzetiségű volt, nemzeti jelleggel egyik sem bírt. Ennek egyik előnye az volt, hogy távol tartotta a nemzetiségi elemeket az oltártól. Ahogy láttuk kezdetben mindegyik görög katolikus egyházmegye az esztergomi egyháztartományba tartozott. A XIX. század közepén a helyzet azonban lényegesen megváltozott. Az esztergomi érseki tartományból a román ajkú görög katolikusokat kivették és megalakították számukra a külön görög katolikus román egyháztartományt.¹⁶² Hasonló sors érte a kalocsai érsekséget is, melyből a zágrábi érseki tartományt szakították ki. Ez fokozatosan délszláv nemzeti egyháztartományá alakult. A karlócai ortodox egyháztartomány is a nemzetiségek között oszlott meg, mivel a szerbek közül kivált a nagyszebeni ortodox román metropolita. A magyarországi egyházak szervezeti egységes megbomlott és helyébe a nemzetiségi elv lépett. Ennek a helyzetnek az lett a következménye, hogy a nemzeti egyházak missziójukat többé már nem csupán egyházi, hanem nemzetiségi szempontok alapján is végezték. Ennek egyik eredménye az volt, hogy a szervezetükbe került idegen ajkú hívőket igyekeztek beolvasztani, vagy legalábbis nem voltak nyelvükre kellő tekintettel.

A görög katolikus egyházkormányzat a XIX-XX. század fordulóján¹⁶³

Esztergomi érseki tartomány	Kalocsai érseki tartomány	Egri érseki tartomány	Zágrábi érseki tartomány	Gyulafehérvár-Fogarasi gk érseki tartomány
Munkácsi gk pk			Kőrösi gk pk	Nagyvárad gk pk
Eperjesi gk pk				Lugosi gk pk
				Szamosújvári gk pk

¹⁶² IX. Pius 1853. November 26-án kelt „Ecclesiam Christi ex omni lingua” kezdetű bullájában véglegesen megszervezte a görög katolikus román egyházat a szent korona egész területén. Az egyháztartomány összes püspökségének joghatóságát kizárólag a román anyanyelvűekre korlátozta. „ecclesiasticam provinciam graeco-catholicam unitam language Romenicae instituimus”.

¹⁶³ BALOGH Margit – GERGELY Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon. 1790 – 1992. Adattár. In: História Könyvtár. Budapest, 1993., MTA TTI. Vonatkozó részek.

Az unió és a román történetírás

Az említett uniók nagyban hozzájárultak a románok tudományos, társadalmi és politikai fejlődéséhez, mert az uniált püspökök Rómába kezdték küldeni képzés szerzése céljából a tehetséges fiatalokat. Onnan visszatérve sokan hozzájárultak a román nép fejlődéséhez. A Rómában tanult román püspökök által létesített iskolák a kultúrát szétárasztották az egész románság körébe. A Rómában tanultaknak fanatikus rögeszméjévé vált, hogy a román nyelv és a román hit forrása Róma, ami azután teljesen új irányt szabott a román nép történetének és politikájának. A román nemzetiségi kérdés megfogása is ennek köszönhető.

A XVII. századi erdélyi román egyháztörténet a protestáns missziói törekvések szakadatlan láncolatán át az erdélyi románságnak a római egyházzal kötött uniójához vezetett. E valláspolitikai változás úgy élt a köztudatban, mint egy előzmények nélküli politikai lépés, melynek kialakításában a Habsburg-ház birodalmi politikája és a román klérus privilégiumok utáni vágyódása a részes. Úgy tekintik az uniót, mint amelynek folyamata Lipót császár 1692-es, a magyarországi rutének számára kiadott privilégiumlevelével indul meg s Athanasius vladika bécsi esküjével fejeződik be 1701-ben.

E szemlélet kialakításában a legfőbb része annak a keleti egyházi román gondolkodásnak és történelemmagyarázatnak van, amely az uniót, mint nemzeti kettészakadást jellemzi és értékeli. A román nép lelki egységét a keleti egyház alakította ki és őrizte meg a politikai széttagoztság hosszú századaiban. Az uniót éppen ezért csupán múltó történelmi incidensnek tekinti, amelyet a politikai kényszerűség hozott magával és egy új politikai helyzet megsemmisíthet. Egyház és nemzet olyan egységének a feltételezése nyilvánul meg ebben az értékelésben, amely a keleti gondolkodásnak a sajátja s amely az egyháznak a nemzet életében betöltött hivatását a sajátos egyházi hivatás rovására hangsúlyozza. Ennek a keleti gondolkodásnak a hatását láthatjuk azoknál a görög katolikus egyháztörténészeknél is, akik az uniót szintén a nemzeti élet szempontjai szerint értékelik, és azt állítják, hogy az elerőtlenedett ortodox egyház a XVII. századi református hatásoktól megbolygatva nem a nemzeti lélek védelmezője, hanem annak elárulója volt. *„Nem kellett volna egyéb, – írja Bunea, a századeleji nevezetes görög-katolikus történész – mint az a szerencsétlenség, hogy az erdélyi román egyház továbbra is a kálvinista magyar befolyás alatt maradjon, mely kicsavart belőle mindent, ami jó és nemes volt, hogy így azután az idegen fajok és kultúrák által minden oldalról elnyomott és kihasznált román nép teljesen elpusztuljon vagy legalább is elveszítse annak lehetőségét, hogy valaha is politikai nemzetté lehessen.”* „E nemzeti veszélyben” – van

szerinte a román görögkatolicizmus kialakulásának nemzeti jelentősége – „a románok megértették, hogy a római egyházzal kötött unió révén, azáltal, ha magukat azoknak a törvényeknek az oltalma alá helyezik, melyek a katolicizmus fönmaradását biztosítják Erdélyben és a császári fegyvereknek a védelmét veszik igénybe, megmenekülnek az elveszéstől és jobb sorsot vívhatnak ki maguknak.”

Bunea fenti fejtegetése az únióról azt egészen megfosztja vallásos tartalmától. Politikai szükség és császári fegyverek nem adhatják magyarázatát egy olyan egyháztörténeti ténynek, mely közel két és fél évszázad óta határozza meg az erdélyi románság vallásos életét, kulturális fejlődését és nemzetté alakulását. A román unió leginkább a nyugati egyháznak a schizma megszüntetésére irányuló missziói törekvései történeti keretében érthető meg s közvetlen előzményei is egy évszázadnál hosszabb időre nyúlnak vissza.¹⁶⁴

A román történetírók majdnem kivétel nélkül hangoztatják ugyan, hogy az unió a legfontosabb tényezője volt a románság civilizációjának, mindazonáltal nem hallgathatják el az unió káros következményeit sem, mely szerintük a románságot két, ha nem is ellenséges, de minden esetre ellenlábás táborba osztotta. Az alábbiakban szeretném bemutatni – mivel nem tartozik szorosan vett témánkhoz, ezért kommentárok nélkül - néhány görög katolikus román történetíró véleményét az únióról.¹⁶⁵

Gheorge Şincai a Románok Krónikájában ezt írja: „*Nekünk románoknak az uniált klérust kivéve, mely különben is csak ötödik kereke a szekérnek, mi haszunk van és volt az unióból?*”

Simon Barnutiu 1848 május 16-án a Balázsfalva melletti Szabadságmezőn megtartott román népgyűlésen a következőket mondta:

„Az únióval együtt gyűlölet furakodott a románok közé, ne kívánják tőlem, hogy részletesen írjam le a poklok ama böszültségét, amely ebben a szerencsétlen időben, az unió folytán szétmarcangolta a románokat, ne kívánják tőlem, hogy az unió folytán miként civakodtak gyermekek szülőkkel, miként verekedtek testvérek egymás között, miként átkozták el egymást lelkészeink, miként buzgolkodtak a magyar főurak és püspökök az udvarnál aziránt, hogy erőszakkal uniálják a románokat, akik nem látták, hogy csak eszközei a magyarok irigységének arra nézve, hogy megzavartassék a románok között a testvéri béke. Olyan kárhózas volt az unió a románokra nézve, hogy 1735-ben Beinaul Nicoara, unitus esperes

¹⁶⁴ JUHÁSZ 1943. 309 – 311 p.

¹⁶⁵ OL, VKM K305 1. csomó 16 tétel. 476/1918, 112246/1918 nyomán.

ekként panaszkodott Clain Ince püspöknek: Attól félek, hogy az egész uniónak gyümölcse csak a testvérek közti gyűlölség és a lelkiismeret furdalása lesz.”

Laureanu a Magazinul Istoric (Történelmi Tár) című munkájában többek között a következőket írta: *„A románok az unió folytán elvesztették nemzeti függetlenségüket, gyulafehérvári érsekségüket, mely az unió után a jezsuiták és a magyar hercegprímás cezurájának alávetett egyszerű püspökséggé degradáltatott és a mi legfőbb – nemzetiségünket – A magasabb hivatalokba került uniált románok legtöbbször, azon tévtan hatása alatt, hogy az uniáltak tulajdonképpen katolikusok, elpártoltak nemzetiségüktől és elmagyarosodtak.”*

Ilarion Papiu Istoria Romanilor din Daciasuperiora (A felsődáciabeli románok történelme) című munkájában többek között a következőket írta: *„Az unió folytán a románok elmagyarosodtak – Maga az unio pedig végelemzésében azt eredményezte, hogy a románok két ellenséges táborra oszlottak, s melyek olyan dolgok felett vitatkoztak, s melyeket nem képes az emberi ész felfogni.”*

NEMZETISÉGI POLITIKA¹⁶⁶

Becslések alapján a Habsburgok a XVIII. században kb. 400.000 szerbet, 1.200.000 németet és 1.500.000 románt telepítettek be Magyarországra. Ennek következtében a magyarság török hódoltság előtti 80%-os aránya 40%-ra csökkent. Ez volt az oka annak is, hogy Erdélyben a románság száma megnégyszereződött, 200.000-ról 800.000-re nőtt a magyarok rovására. Mégis, ennek ellenére nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyarság meg tudta őrizni politikai vezető erejét, mert a nemzetiségek viszonylag szétszórta éltek. A magyarság együttélése a nemzetiségekkel szinte 1844-ig a magyar nyelv bevezetéséig, zavartalan és példamutató volt Európában. Biztosítva volt szabad fejlődésük, anyanyelvük használata. Az első szerb, horvát, szlovák könyvek Magyarországon láttak napvilágot. Az első román nyelvű könyvet 1544-ben nyomták Erdélyben, magyar fejedelem pártfogása alatt (amíg az első magyar nyelvű könyv 1527-ben jelent meg).

Az 1848-as áprilisi törvények kiegészítéseként elfogadott 1848. július 27-i Nemzetiségi Törvény (Szemere Bertalan belügyminiszter előterjesztésére) a maga nemében első volt a világon. A nemzetiségek jogegyenlőségének elfogadása annyira liberális volt, hogy fél évszázaddal később, csak sajnálni tudták a magyar, de a nyugati vezető politikusok is, hogy nem ezen minta alapján került sor a nemzetközi egyezmények illetve a nemzeti kisebbségek védelmét szolgáló törvényalkotásokra.

Kossuth Lajos 1858. november 18-án tartott glasgowi beszédében ezeket mondta: *„Nem hiszem, hogy az egész világ történelmében akadjon még egy nép, amely az évszázadok során a legrégebb időktől napjainkig, olyan türelmesnek, igazságosnak, liberálisnak mutatkozott volna más nemzetiségekkel szemben, mint a magyar.”*

A kiegyezést követően 1868 után azonban a nemzeti kisebbségek vagy nem akartak élni a lehetőségekkel vagy egyes vezetőik visszautasító magatartása miatt, ennek az ígéretes törvénynek a megvalósulása tökéletlen maradt. Az 1868 évi nemzetiségi törvény a körülményei között a lehető legtöbb engedményt adta a nemzetiségeknek. A nacionalizmus azonban az önálló államiság megteremtését tűzte ki célul. Ez olyan program, amellyel a tömegek mozgósíthatók, ám az indulatok is elszabadíthatók, függetlenül attól, hogy a program reális-e, vagy illúzió. Külön problémát jelentett a Monarchián belül a szláv népek sorsa. Ők a

¹⁶⁶ BERTÉNYI Iván-GYAPAY Gábor: Magyarország rövid története. Budapest, 1993., Maecenas. 485 – 489 p., Magyarország Története a 19. században. Szerk: GERGELY András. 2005. Osiris. 405- 467 p. nyomán.

birodalmon belül igen nagy számban éltek önálló államiság nélkül, s az orosz politika jól fel tudta őket használni expanzív céljai támogatására.

A másik oldalon a magyar vezetés, - mely Béccsel szemben kompromisszumokra kényszerült -, a nemzetiségekkel szemben szerette volna megmutatni a magyar állam erejét. Sajnos, 1888 után egyre inkább egy központosított, egységes állam felé tartó fordulat állott be, ami később jó ürügyül szolgált arra, hogy Magyarországot Trianonban feldarabolják.

A század végén a helyzet még feszültebb lett. A gazdasági fellendülés elbizakodottá tette a magyar vezetéset, de a nemzetiségek értelmiségi körei is radikalizálódtak. A feszültség éles hangú újságcikkekben és sorozatos sajtóperekben nyilvánult meg. 1895. augusztus 10-én a magyarországi nemzetiségek megbízottai a kormány engedélyével Budapesten kongresszust tartottak szerb, szlovák és román elnöklettel. Közös programot alakítottak ki, mely szerint a magyar nemzeti állam eszméje ellentétben áll Magyarország etnikai viszonyaival, történelmi fejlődésével és a nem magyar lakosság létérdekeit fenyegeti. Teljes szabadságot követeltek a nemzetiségeknek s a megyéket nyelvi határok szerint, az 1868. évi nemzetiségi törvényt pedig a nemzeti autonómia irányában akarták átalakítani. Síkra szálltak az általános, egyenlő közvetlen és titkos választójog mellett. Tárca nélküli nemzetiségi miniszter kinevezését is kérték. Tulajdonképpen egy nemzetiségi párt körvonalai bontakoztak ki, de a csoportosulás passzív volt, s csak 1905-ben léptetett fel a választásokon saját jelölteket.

A nemzetiségek vezetői nem titkolták, hogy az autonómia megadása csupán az első lépést jelenti a teljes elszakadáshoz. A magyar kormány önvédelmi politikája következményeként került sor az 1897-es törvényre, amely a kisebbségi iskolákban kizárólagos oktatási nyelvvé a magyart tette meg. Az 1892-es „Román Memorandum” azt követelte, hogy Erdély kapja vissza önkormányzatát a királyságon belül.

A huszadik században a nemzetiségi kérdés még bonyolultabbá vált. Az 1907-ben elfogadott „*a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól*” szóló XXVII. tc általános rendelkezései közt szerepelt: „*Minden iskola és minden tanító... a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint valláserkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni*”. A XIX.§. kimondta: „*A nem magyar tanítási nyelvű elemi népiskolákban ... a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában ... oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóban és írásban érthetően ki tudja fejezni.*” Ez a törvény nagyban fokozta a nemzetiségek körében a magyarelles hangulatot.¹⁶⁷ A

¹⁶⁷ A törvény célja irreális volt, az 1910-es népszámlálás adatai szerint a nem magyar anyanyelvű lakosságnak 77.5% nem tudott magyarul.

nemzetiségi kérdéshez szorosan kapcsolódott Ferenc Ferdinánd tevékenysége, aki 1905-től fokozatosan bekapcsolódott a politikai életbe, noha a döntések jogát Ferenc József haláláig fenntartotta. A trónörökös különösen a magyarok jogállását és pozícióit tartotta revideálandónak és célja volt a magyar nacionalizmus visszaszorítása.

1905-től a nemzetiségi párt aktivizálódott a magyar parlamentben, s ebben kétségtelenül szerepet játszott a nagyromán és nagyszerb irredentizmus is. Bethlen István egy 1907-es beszédében kifejtette, hogy *„a román mozgalom arra törekszik, hogy az ország keleti részében először társadalmilag, aztán katonailag, és ha lehet, nyelvileg is egy egységes területet alkosson... hogy ez aztán egy kedvező alkalomkor a független román királysággal veszély nélkül egyesíthető legyen.”* A feszültség az országban egyre nőtt. Több eseménynek köszönhetően nemzetiségi politikánk külföldön negatív fogadtatásra talált. Ezzel párhuzamosan az ország külpolitikai helyzete is fokozatosan romlott. Különösen ingatag volt a helyzet szomszédainkkal kapcsolatban. A magyar parlamentben Tisza István körül csoportosulók leginkább az orosz veszélytől félték, ezért Tisza a háborúra való felkészülést tartotta a legfontosabb feladatnak. Az ellenzék ezzel szemben a német szövetséget támadta, mondván, hogy a szövetség alárendeli Magyarországot saját törekvéseinek. Tisza István ebben a helyzetben igyekezett megjavítani a viszonyt a nemzetiségekkel, s jelentős nyelvi engedményeket tett. Ez a horvátokkal kapcsolatban sikerrel járt, a román nemzetiségi vezetőkkel azonban nem tudott megegyezni.

Aldo Dami, a két világháború közötti ismert svájci kisebbségi szakértő állapította meg, hogy : *„ha Magyarország erőszakos, beolvasztó politikát akart volna folytatni, kisebbségeivel szemben, erre évszázadokon keresztül bőségesen lett volna ideje.”* *„Magyarországot 1920-ban megbüntették azért, mert elhanyagolta az egyesítést és hagyta nemzetiségeit saját területén szabadon fejlődni.”*

EGYHÁZPOLITIKA

Korszakunk kezdete a közvélemény nagyfokú érdeklődése által kísért nagy parlamenti csatákat kiváltó egyházpolitikai törvények sorához kötődött. Az arisztokrácia zöme és a katolikus egyház minden eszközt felhasznált a törvények meghiúsítására.¹⁶⁸ A Szentszék a Constanti Hungarorum enciklikájában elítélte a reformjavaslatokat. Elleneztek a reformokat a román és a szerb ortodox egyház vezetői is. Ez azonban inkább csak erősítette a kormányt a parlamentben. A nyugat-európai országok zömében már jóval korábban bevezették és érvényesítették az állami anyakönyvvezetést, a polgári házasságot, a zsidó vallás recepcióját, a vallás szabad gyakorlását - lehetővé téve a felekezeten kívüliséget is.¹⁶⁹

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok végül, ha nagy küzdelmek árán is, 1894-95-ben bekerültek a főrendiház jóváhagyásával és az uralkodó szentesítésével a Magyar Törvénytárba. Az 1894 évi XXXI. tc. kimondta a kötelező polgári házasságot, amelyet a bíróság felbonthatott. A gyermekek vallásáról szóló 1894 évi XXXII. tc. pedig a korábbi törvényi rendezés jegyében a vegyes házasságokból született gyermekek vallását határozta meg. E szerint a fiúk apjuk, a lányok anyjuk vallását követik. A törvény azonban módot adott az előzetes írásbeli megegyezésre, a reverzálisra. A következő törvény az állami anyakönyvvezetést írta elő, s felügyeletét a belügyminiszterre ruházta (1894: XXXIII. tc.). A vallás szabad gyakorlását tartalmazó 1895. XLIII. tc. a bevett¹⁷⁰ vallások mellett elismert¹⁷¹ vallásokról is rendelkezett, amelyek számára lehetővé tette a hitéletet, illetve szabaddá tette a ki-, illetve a belépést valamely vallásfelekezetbe és elismerte a felekezeten kívüliséget is. A csak túrt vagy el nem ismert vallásokról azonban nem rendelkezett, azokat tehát egyesületnek, tagjait felekezeten kívülinek tekintették.

A kor fontos egyházpolitikai kérdései közé tartozott az egyháznak az állammal szemben való bizonyos mérvű önkormányzata és szabadsága, a katolikus autonómia. Az egyházjog szerint nincs elvi akadály annak, hogy a hívek e jogot el is fogadják, ha az önkormányzatnak nincs egyházellenes éle, sem annak, hogy a hívek az ilyen önkormányzati jogra törekedjenek, ha az nincs még meg. A katolikus autonómia egyidős a magyar állammal. A világi hívek bevonására 1848-ig nem volt szükség, mert az egyház – kivéve II. József uralkodását - teljes szabadsággal intézhette ügyeit. Előbb a királyi hatalom a püspökségek szent istváni alapítása címén, a XV. századtól pedig a pápa által megadott s kifejlődött főkegyúri jog címén a magyar királyok általában valódi védői voltak az egyháznak, de néha e védői jogkörön

¹⁶⁸ Pl: A Pesti Vigadóban országos katolikus nagygyűlést tartottak. 1894. Január 16-án. BALOGH-GERGELY 1993. 123 p.

¹⁶⁹ GERGELY A 2005. 422 – 423 p.

¹⁷⁰ Katolikus, evangélikus, református, görögkeleti, unitárius és az izraelita egyház.

¹⁷¹ Az elismert vallás kategóriája 1949-ig létezett, s csak két egyház kapta meg az elismerést: a baptista (1905) és a mohamedán (1916).

túllépve az egyház szabadságát önkényesen korlátozták. Ennek ellenére az egyház védőségét jelentő főkegyúr és a csak katolikusokból álló egyházi bizottság működése még mindig eléggé kedvező volt az egyházra nézve. Erdélyben már az 1568-as tordai országgyűléstől kezdve biztosítva volt az egyház szabadsága s önkormányzata. A bevett felekezetek közül az önkormányzatot egyetlen szerv, az erdélyi római katolikus Státusz gyakorolta évenkénti közgyűlésein.¹⁷² A viharos erdélyi évek után a Státuszt 1713-ban III. Károly állította helyre. Különbőféle módosítások után az erdélyi Státusz működését az 1873-ban elfogadott Utasítás szabályozta. Eszerint a státuszgyűlés önkormányzati szerv, melynek elnöke a püspök s egy világi társelnök, tagjai egyharmadát a papok, kétharmadát világiak adják. A püspök s a társelnök vezetése alatt álló igazgató-tanács tagjai a státuszgyűlés által 3 évre választott 8 egyházi és 16 világi tanácsstag.

Magyarországon az 1848. XX. tc. tárgyalásakor Rónay János törvényjavaslat tervezetet nyújtott be az önkormányzat érdekében. Az ortodox autonómia bekerült a törvénybe a katolikus, mint elkésett javaslat, mellőzésre került. A kiegyezés után br. Eötvös József kultuszminiszter az autonómia megvalósulásának fontosságáról nyilatkozott. Szükségesnek tartotta, hogy az egyháznak legalább a protestánsokéhoz hasonló önkormányzata legyen. Erre Simor hercegprímás egy bizottsággal kidolgozta az autonómia vázát, de ezt Deák Ferenc egy későbbi előkészítő kongresszussal akarta kidolgoztatni. A kongresszus össze is ült 1869 júniusában és kidolgozta a választási szabályzatot. Az első szervező kongresszust Simor hercegprímás nyitotta meg 1870-ben. Az itt elfogadott szervezeti szabályzatot egy évvel később küldöttség nyújtotta át a királynak, mint főkegyúrnak. A király nem hagyta jóvá, hanem alkotmányos tárgyalásra leküldte a kultuszminiszternek, a kultuszminiszterek azonban nem intézkedtek a királyi jóváhagyás végett. A kormány 1880-ban királyi elhatározást eszközölt ki, amely a vallás és a tanulmányi alapot, valamint az egyéb egyházi alapokat egy független, egyházi és világi tagokból álló 15-fős ellenőrző bizottság felügyeletére bízta. Ettől kezdve a püspöki kar 1895-ig nem foglalkozott az autonómiával. Ennek oka a püspöki kar által egyházellenesnek ítélt törvények sora volt, valamint az, hogy nemzeti egyház követelőinek is megerősödött a hangja. Nem volt mellékes szempont az sem, hogy az

¹⁷² A reformáció következtében az erdélyi katolikus egyházmegye működése ellehetetlenült. Az 1610-es beszercei országgyűlés határozata szerint a katolikusoknak nem lehetett püspöke. A XVII. század végéig a katolikus papok létszáma jelentősen csökkent, ezért a hitélet fenntartása érdekében világiak is végeztek egyházi teendőket, őket hivatalosan licenciátusnak, nevezték. A katolicizmus mellett elkötelezett nemesi családok közösen próbáltak tenni a katolikus egyházmegye érdekében. Ez a közösség a történelmileg kialakult Státusz nevet használta. Első fellépésük az 1615-ös erdélyi országgyűlésen történt, ahol panaszt tettek az egyházat sújtó igazságtalanságok ellen. Ezt követően engedélyezte Bethlen Gábor, hogy a katolikusok vikáriust, vagyis püspöki helytartót állítsanak. Az Erdélyi Római Katolikus Státusz elnevezést törvényesen 1653-ban ismerték el.

autonómia megvalósítása kezdetben nagyon költségesnek látszott, mivel a kormány ragaszkodott a katolikus alapok kezeléséhez. A második szervező kongresszus 1897-ben nyílt meg Vaszary Kolos hercegprímás elnöklésével. A fő cél az egyház külső ügyeinek, vagyonának, iskoláinak felügyelete volt. Egy külön szervező bizottság dolgozta ki a szervezeti szabályzatot. Ezt 1902-ben a kongresszus elfogadta s átnyújtotta a királynak, aki azt ismét a kultuszminiszternek küldte el véleményezésre. Az autonómia ügye 1911-ig megint elakadt. 1911-ben Zichy János kultuszminiszter az erdélyi Státusz jogait akarta megadni a magyarországi autonómiának. Apponyi Albert 1917-ben olyan törvényjavaslatot nyújtott be, amely a katolikus egyháznak a többi felekezetek autonómiájával való egyenjogúságot juttatott volna. Ezt a javaslatot azonban a háborúvégi viszonyok elsöpörték.¹⁷³

A GÖRÖG SZERTARTÁSÚ KATOLIKUSOK NEMZETISÉGE

¹⁷³ GERGELY A 2005. 422 – 430 p., SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867 – 1918. München 1974. 262 p., ADRIÁNYI Gábor: A magyar egyház és a Vatikán (1848 – 1918)] In: Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Budapest, 1996. 211 - 254 p.

A századfordulón Magyarország területén Horvátországot ide nem értve, a görög katolikus hívők létszáma 1.841.272 volt. Ebből 1.064. 780 román, 529, 864 szláv, 246. 628 pedig magyar anyanyelvű volt. A román és szláv anyanyelvűek közül 181.673 tudott magyarul.

A magyar anyanyelvű hívők zöme 140.373 a Tisza bal parti vármegyéiben (Szabolcs, Szatmár, Hajdú, Ugocsa, Bihar, Máramaros vármegye) élt. Lélekszámra nézve ezt követte a Tisza jobb partja (Zemplén, Abaúj, Bereg, Ung, Borsod vármegye) 72.877 hívővel. Erdélyben (Csík, Maros Torda, Szolnok Doboka, Háromszék vármegye) 22.721 hívő élt.. A többiek pedig megoszlottak a Duna és a Maros-parti vármegyék között. Olyan vármegye nem volt ahol magyar anyanyelvű görög katolikus hívő ne lett volna (legalább mutatóba).

Erdélyben a nem magyar anyanyelvű, de magyarul beszélő hívek száma 67.207 volt. Budapesten a görög katolikusok létszáma 5.806 fő ebből magyar anyanyelvű 3.745 nem magyar anyanyelvű, de magyarul beszélő pedig 1.139. A törvényhatósági városok közül érdemes megemlítenünk Nagyváradot, ahol 2.884 hívőből 1.765 volt magyar anyanyelvű és a fennmaradókból is csak 219 nem tudott magyarul. Kolozsvárott 7.208 hívőből 1.927 a magyar anyanyelvűek száma és még 2.922-en tudtak magyarul.

A görög katolikus románság többsége természetesen Erdélyben lakott, létszámuk 658.406 volt. Ezután övetkezik a Tisza bal partja (Szilágy, Szatmár, Máramaros, Bihar vármegye) 307.729 lélekszámmal és a Tisza Maros szög (Krassó, Szörény, Arad, Temes vármegye) 46.583 fővel.

A görög katolikus szlávok legnagyobb számban a Tisza jobb partján éltek, létszámuk 327.352 fő, a Tisza bal partján pedig 174,738-an laktak. Legtöbben 132.067-en Máramaros vármegyében éltek, ezt követte Bereg, Zemplén, Ugocsa, Ung, és Gömör vármegye.

Mint láthatjuk a görög katolikus egyházmegyék a Lugosit kivéve csak a Tisza jobb és bal partján valamint a kőrösit kivéve csak Erdélyben léteznek.¹⁷⁴

Minthogy a görög katolikus magyarság túlnyomó része is ezeken a területeken lakik és az egyházmegyék nem rendelkeztek pontos statisztikai adatokkal, megállapíthatjuk, hogy mindegyik egyházmegyében nagyobb létszámú magyar görög katolikus népesség élhetett.

A Statisztikai Hivatal kimutatása szerint 1880 és 1900 között a magyar anyanyelvű görög katolikusok száma az egyéb nemzetiségűekkel szemben nőtt. A görög katolikus magyarság létszáma 1880-ban 135.650, 1890-ban 180.680, 1900-ban pedig 246.628 fő volt. Az

¹⁷⁴SZABÓ Jenő: A magyarországi görög katolikusok nyelvi statisztikája és az ó hitű magyarság veszedelme. Radó Izidor nyomdai műintézete Budapest, Szerecsen utca 13. OL ME K-26 1907-XXV-1910 (1649-1904) nyomán Szabó az adatokat átvette A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. X. Végeredmények összefoglalása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 27

emelkedés 20 év alatt 110.978 fő volt. Ez azt jelentette, hogy a görög katolikus magyar népesség húsz év alatt csaknem megkétszereződött. Ez olyan eredmény, amit természetes szaporulat útján nem lehet elérni csak beolvasztással.

Százalékos bontásban láthatjuk, hogy 1880-ban az össz görög katolikusság 9.1%-át, 1890-ben 10.9%-át, 1900-ban pedig 13,4%-át teszik ki a magyarajkú görög katolikusok.

Ahogy írtuk a legtöbb magyar görög katolikus a Tisza bal partján élt. Itt a görög katolikus magyarság létszáma 1880-ról 1900-ra 76.903 főről 140.373 főre emelkedett. Míg a magyarság 1880-ban ezeken a területeken a görög katolikus népesség 14,6%-át tette ki, addig 1900-ra aránya elérte a 20,9%-ot, ami igen tekintélyes növekedést jelent. Nagyon jelentős volt a növekedés a Tisza jobb partján is, ahol 13%-ról 18,2% nőtt a lélekszám. Legkevésbé Erdélyben nőtt a magyar görög katolikusok száma, ahol a túlnyomóan román népességnek 1880-ban 2,1, 1900-ban pedig 3,3%-át tette ki a magyarság.¹⁷⁵

1900-ban a 2.102 görög szertartású parókia közül, a többnyelvűeket az egyes nyelvek között arányosan felosztva 146-ban (6,95%) volt magyar nyelvű az egyházi ének és a szentbeszéd, 31-ben (1,47%) szlovák, 1.484-ben (70,6%) román, 441-ben (20,98%) pedig rutén.

1910-ben viszont az ekkori 2.109 parochia közül 169 (8,01%) volt magyar, 50 (2,37%) a szlovák, 1.479 (70,13%) a román és 411 (19,49%) a rutén nyelvű.¹⁷⁶

E számok a román nyelvnek a román nemzetiségűek százalékát meghaladó uralmát mutatják. Ennek lehet a magyarázata, hogy a görög katolikus hívők nagy része, köztük a székelyföldiek is, a gyulafehérvár-fogarasi érsekség és az alája rendelt nagyváradi, szamosújvári és lugosi püspökségek joghatósága alá tartoztak, s ezeknek pedig, mint említettük, román volt a liturgikus nyelve s szinte természetszerű volt, hogy papjaik nem korlátozták hivatásukat pusztán egyházi ügyekre.

A görög katolikus papok közül 1894-ben 334-en (15,8%) nem tudtak jól magyarul. Ez a szám azonban még mindig sokkal kedvezőbb a két görögkeleti egyház papjainak magyar nyelvtudásánál, hiszen közülük ugyanekkor 932-en (43,7%) nem tudtak magyarul.

A görög katolikus iskolák túlnyomó többségében is román, illetőleg rutén volt az oktatás nyelve. 1885-ben 2.177 elemi közül csak 165-ben tanítottak magyarul. 1918-ban viszont – feltehetően az államosítás hatására – számuk 1.693-ra¹⁷⁷ csökkent.

¹⁷⁵ U.o. ill. BALOGH – GERGELY 1996. 163 p..

¹⁷⁶ SALACZ 1974. 147 p.

¹⁷⁷ U.o. 141 p.

A lenti táblázatban láthatjuk azt, hogy tíz év alatt, hogyan változott a magyarországi görög katolikusok lélekszáma nemzetiségek szerint.

	Magyar	Német	Szlovák	Román	Rutén	Horváth	Szerb	Egyéb	Összes
1900	246628	1411	101578	1064780	410775	254	1638	14208	1594544
	13,39%	0,08%	5,52%	57,83%	22,31%	0,01%	0,09%	0,77%	86,61%
1910	304322	1734	79119	1133541	456027	427	1908	30838	1703594
	15,2%	0,1%	3,9%	56,5%	22,7%	0,0%	0,1%	1,5%	84,8%

A magyar nemzetiségűek létszámának növekedéséhez talán hozzájárult a Magyar Királyi Miniszterelnökség 1903. január 3-án kelt V. számú elnöki rendelete is, amely az összes állami hatóságot utasította, hogy a joghatóságuk alá eső területeken az egyének és az intézmények megjelölésénél kerüljék a rutén elnevezést és helyette csak a görög katolikus elnevezést használják. Ugyan ekkor határozott utasítást kaptak, hogy a vallás megállpításánál csak a görög katolikus kifejezést használhatják, tilos használni a görög katolikus rutén elnevezést.¹⁷⁸

MIÓTA MAGYAROK A MAGYARORSZÁGI GÖRÖG KATOLIKUSOK?

A fejezet címében feltett kérdés melyet D. MOLNÁR Istvántól kölcsönöztünk azt sugallja, hogy hazánk területén a görög katolikusok nem magyar származásúak. Ha vizsgált korszakunkra, vagyis a történelmi Magyarországra gondolunk akkor ez természetes, magától

¹⁷⁸ EPL Cat D/C Hajdúdorog 23. csomó. (szám nélkül).

értetődő. Ha a jelenlegi Magyarországot vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy csaknem kizárólag magyar görög katolikusok maradtak. Értekezésünkben azonban kizárólag a történelmi Magyarországgal foglalkozunk.

A görög katolikusok nemzetiségi bemutatásánál többször is magyar, magyar ajkú görög katolikusokat említettünk, a vonatkozó szakirodalomhoz hasonlóan. Ahogy láthattuk a szakirodalom nem egységes a görög katolikus magyarság eredetét illetően.

Ahogy a keleti kereszténység és a magyarság kapcsolata fejezetben említettük a bazilita monostorok kihalása után a keleti szertartású magyarokról írásos feljegyzések nem maradtak, történetüket sűrű homály fedi. Az Árpád-kori és a mai magyar görög katolikusság kontinuitását éppen ezért nem is tudjuk kimutatni.

Szintén e fejezetben a XVI századi események tárgyalásánál megjegyeztük, hogy egyes szerzők (TIMKÓ I: A keleti kereszténység, kelet egyházak 436 p., PIRIGYI I: A magyar görögkatolikusok története 1990. I. 77 p. ill 83 p.) nem tartja elképzelhetőnek, hogy Kelet-Magyarországon ill. Erdélyben léteztek keleti szertartású magyar községek a mohácsi vész után is. Véleményük szerint „*A kontinuitás, vagyis a keleti szertartású magyarság továbbélése csak azért nem bizonyítható, mert írásos adatok nem állnak a rendelkezésünkre.*”

A szerzők egy része a keleti szertartású magyarság és székelység továbbélésére vonatkozó közvetett bizonyítéknak tekinti az úgynevezett „*Aranyos-Mohácsi-Miatyánkot*”.

(Az erdélyi Aranyos-Mohács község Grigor nevű román papja 1599 – 1619 között készítette azt a 236 lapból álló román kéziratot mely „*Codex Sturdzanus*” néven ismert. Ennek 153 lapján található a Miatyánk magyar szövege, melyet a lelkész cirill betűkkel írt le).

Egyes kutatók feltételezik, hogy a lelkésznek magyar nyelvű hívei is voltak, és a Miatyánkot az ő kedvükért írta le.¹⁷⁹ Életszerűbbnek tűnik az a magyarázat – s amit szintén írtunk már -, hogy a római katolikus magyarok egy része a reformáció idején csatlakozott az ortodoxiához.¹⁸⁰ Akik a nemzetiségi környezetben nem veszítették el magyar identitásukat azok szintén a mai görög katolikusok ősei lehetnek.¹⁸¹

A kérdés tisztázásánál még egy nem elhanyagolható tényre kell figyelembe vennünk, amely nem más, mint a keleti szertartású nemzetiségek megmagyarosodása volt. A Délvidékre fokozatosan érkeztek különböző délszláv népcsoportok, főleg keleti szertartású szerbek. Erdélyben a keleti kereszténységet főleg a románság képviselte, de egyesek szerint székelyek

¹⁷⁹ PIRIGYI 1990. I. 83 p.

¹⁸⁰ Forrást ld. 37. jegyzet

¹⁸¹ PIRIGYI 2007. 133 – 134 p.

is maradnak meg rítusuk hűségében, főleg Kézdiszékben és a régebben ebből telepített Aranyosszékben. Míg Erdélyben a keleti keresztény székelyek egy része (Aranyosszék) elrománosodik, addig a Tiszántúlra – különösen a Hajdúságba, Nyírségbe, a Bodrogeközbe és az Érmellékre – betelepített hajdúk között a szerbek (rácok), a románok (vlachok), a rutének (kárpat-ukránok, ruszinok) és a szlovákok egyre inkább megmagyarosodnak, sőt lassan egyre nagyobb igényük támad a magyar-nyelvű liturgia biztosítására. A fenti események következtében a Tiszántúlon viszonylag egy tömbben élő keleti szertartású magyar nemzetiségű népcsoport alakult ki.

Tekintettel a később tárgyalandó részekre tegyünk egy rövid kitérőt Erdélybe. A román családok beolvadásának folyamatát, jóformán semmilyen történelmi adalék nem jelzi. Csak feltételezésekre és néhány cáfolhatatlan, a helyi társadalomban működő tényezőre utalhatunk. A földrajzi áttelepülés egyszeri és végleges lehetett, nincs nyoma annak, hogy az elhagyott környezettel kapcsolatot tartottak volna fenn az áttelepültek. A többségi nyelvi környezetbe betelepültek anyanyelvhasználatát a családi életbe szorult vissza. A nyelvhasználathoz a XVII – XVIII. században nem tapadtak ideologikus értékek e társadalmi környezetben. A nyelvhasználatot kizárólag gyakorlati szempontok szabályozhatták, s ezek a szempontok jelenthették a később a nemzetiségek által emlegetett asszimilációs nyomást ebben az időben. Kutatók néhány éve felmérést végeztek a csekély számú erdélyi magyar görög katolikusok körében. A legidősebb korosztály sem emlékezett arra, hogy nagyapáik románul tudtak volna, vagy, hogy beszéltek valaha arról, hogy román nyelvtudással rendelkeztek. A nyelvcsere után a származástudatot a görög katolikus valláshoz tartozás őrizte tovább. „*Román származásúak csak úgy voltunk, hogy görög katolikusok voltunk.*”¹⁸²

Összefoglalva – az egyháztörténet, a néprajz e témában hivatottabb kutatóival együtt - valószínűsíthetjük, de aligha bizonyíthatjuk, hogy a görög katolikusok túlnyomó részének ősei nem magyar anyanyelvűek voltak.¹⁸³

KÜZDELEM A MAGYAR NYELVŰ LITURGIÁÉRT ÉS AZ ÖNÁLLÓ PÜSPÖKSÉGÉRT

¹⁸² OLÁH Sándor: Magyar görög katolikus „románok”. In: Regió 4. évf. (1993). 2 sz. 99 – 120 p.

¹⁸³ PIRIGYI 1990, TIMKÓ 1971 vonatkozó részek, D. MOLNÁR István: Mióta magyarok a magyarországi görög katolikusok. In: Posztbizánci Közlemények 1997. 46 – 49 p., OLÁH 1993. 99 – 120 p. UDVARI István: Adalékok a XVIII. Századi hajdúdorogi cirillbetűs iratokhoz. In: Hermann Otto Múzeum évkönyve XXV-XXVI. Miskolc, 1988. 325 – 339 p., ILLYÉS Zoltán: A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben. Székelyföld 2003. május. 109 - 122 p.

Mielőtt érdemben vizsgálnánk a második rész címében foglaltakat, máris előre kell bocsátanunk azt, hogy e küzdelem nem egyszerre kezdődött és egy darabig nem is párhuzamosan haladt egymás mellett. Sokáig úgy tűnt, hogy a magyar nyelvű liturgia megvalósítható önálló püspökség nélkül, majd egy darabig mégis úgy látszott, hogy a kettő szükségszerűen együtt jár, míg végre megvalósult a püspökség, de magyar liturgia nélkül. Végül az önálló egyházmegye létrejötte után több évtizeddel engedélyeztetett a magyar nyelv teljes körű liturgikus használata, de ez már kívül esik dolgozatunk időbeli keretein, s csak szükség szerint fogunk erre utalni a későbbiekben a megfelelő helyen.

A liturgia jellege, nyelve nem feltétlenül függ össze az önálló püspökség, egyházmegye kérdésével. A keresztény ember számára a liturgia a „*lelkiség forrása*”¹⁸⁴, s tekintettel arra, hogy a nyugati és keleti liturgia már korábban elvált egymástól, az eltérő liturgiák eltérő lelkiséghez is vezettek. Említettük, hogy a létrejött uniók központi eleme volt a keleti liturgia megtartása. Így adott esetben a liturgiát akár külön szervezeti keretek nélkül is meg lehetett őrizni (legalábbis elvileg). A püspökség viszont egyházmegye, a hívek életének, a hit gyakorlásának szervezeti kerete, melyet a püspök, mint főpásztor, teljhatalommal kormányoz isteni joggal, csak a pápának alárendelve. Kánonjogilag tehát a liturgia és egyházmegye kérdése nem feltétlenül jár együtt. Esetünkben a problémákat az okozta, hogy – mint a korábbiakban már utaltunk rá – a magyarországi görögkatolikus püspökségek alapvetően szláv, illetve román jellegűek voltak, hasonló liturgikus nyelvvel. Tekintettel arra, hogy a keleti egyházak tagozódása eredendően más volt, mint a nyugatié, a görög nyelvű liturgiát hamar kezdték felváltani a „nemzeti” nyelvűek.

A PÜSPÖKÖK BÉCSI KONGRESSZUSÁTÓL A HAJDÚDOROGI KONGRESSZUSIG

1770-ben a katolikus püspökök Bécsben értekezletet tartottak, melynek fő témája a keleti szertartású katolikus egyházmegyék eltérő szokásainak egységesítése volt. Az értekezleten részt vett Bacsinzky András munkácsi, valamint Major Gergely fogarasi püspök is. Az

¹⁸⁴ FODOR György: *Lelkiségünk ókeresztény forrásai és patrisztikus hagyományai*. In: Jubileumi Emlékkönyv. Szerk: TIMKÓ Imre. Nyíregyháza 1987. 14 p.

értekezleten még nem kerülnek szóba a magyar anyanyelvű görög katolikusok, de mégis figyelemreméltó, hogy a két püspök az értekezlet előtt álláspontjukat tisztázandó már magyarul leveleznek egymással.¹⁸⁵ Ez arra utal, hogy a magyar nyelvet az istentiszteleten kívül már általánosan használták az egyházon belüli érintkezésre, s tekintettel arra, hogy ez időben a magyar még nem hivatalos nyelv, ez nyilvánvalóan a magyar nyelvű görög katolikusok jelentékeny számára utal.

Bacsinszky püspök már hajdúdorogi parókusként segítette a magyar nyelv érvényesülését a liturgiában, így pl. maga is több éneket fordított görögből magyarra. Püspökként szintén jóindulatúan viselkedett a hasonló törekvésekkel szemben, s így ebben az időben több kéziratos liturgiafordítás is született, melyek közül a legjelentősebb Krucsay Mihály Aranyszájú (Khrüszosztomosz) Szt. János fordítása.¹⁸⁶ Ez a tény ismét csak a magyar nyelvű görög katolikusok jelentőségére és a magyar liturgia iránti igényükre utalt. Külön felmérés ugyan nem készült róluk, de a későbbi adatokból valószínűsíthetjük, hogy számuk már ekkor százezres nagyságrendű lehetett. A bevezetőben már utaltunk rá, hogy vannak közöttük teljesen magyar származásúak, de elmagyarosodott betelepülők (pl. nyírségi szlovákok, románok, hajdúsági rácok, görögök, macedónok) is.¹⁸⁷ Mindenesetre, ebben az időben a magyart beszélők anyanyelvként, a liturgikus nyelv kérdésében azonban álláspontjuk még nem egységes. Vannak, akik egyre inkább igénylik a magyar nyelvű liturgiát a keleti egyházak hagyományaira is hivatkozva, mások viszont hagyománytiszteletből ragaszkodnak az ószláv, vagy román liturgikus nyelvhez azon meggyőződésből, hogy a magyar nyelv talán nem is alkalmas ájtatosságra.¹⁸⁸ Ebben a meggyőződésükben megerősíthette őket a római katolikus egyház gyakorlata is.

A magyar liturgikus nyelv igénye a XIX. században válik mind erősebbé, ami a lelki igényen és elvi megfontolásokon túl, a nemzeti öntudatra ébredés időszakával is összefüggésbe hozható. E törekvés központja egyre inkább a már említett Hajdúdorog lett. Az unióval ők is görög katolikusok lettek.¹⁸⁹ (Ahogy írtuk a Hajdúságban egyébként a betelepített keleti szertartású idegenek is hamarosan elmagyarosodtak). Hajdúdorog 1632-ben már mezőváros (oppidum).¹⁹⁰ Mint láthattuk, a magyar liturgia igénye itt vetődik fel először, már a múlt század második felében. A századfordulón a szent liturgia kivételével már minden szertartást

¹⁸⁵ PIRIGYI 1990. II. 9 p.

¹⁸⁶ IVANCSÓ István: A magyar görögkatolikus liturgikus könyveinek anyanyelvi fordításai és kiadványai In: TIMKÓ 1987. 158–159 p.

¹⁸⁷ TIMKÓ 1971. 466 p.

¹⁸⁸ FARKAS Lajos: Egy nemzeti küzdelem története. Budapest, 1896. 12 p.

¹⁸⁹ BERKI 2007. 121 p.

¹⁹⁰ SZ. KÜRTI Katalin: A hajdúdorogi Görög katolikus Székesegyház, TKM Kiskönyvtár, Budapest, 1989. 2p.

magyarul végeztek. A városban eredetileg ószláv és román parochia is volt, ezek közül azonban a román 1819-ben „érdeklődés hiányában” megszűnt. 1833-ban már nyomtatásban is megjelent egy magyar görög katolikus énekeskönyv,¹⁹¹ amely a jellegénél fogva tovább és szélesebb körben növelte az igényt a magyar nyelv hitéleti célú használata iránt. Ez vezetett oda, hogy az 1843–44-es reformországgyűlésen a magyar görög katolikusok már szertartási könyveik államköltségen történő lefordítását és kiadását kérték.¹⁹² Az idő kedvezőnek tűnt, hiszen ezen az országgyűlésen alkottak törvényt a magyar nyelv hivatalossá tételéről, s egyházakat érintő törvényjavaslatokkal is foglalkoztak. A javaslat végül szimpátiát kelt, de az ország anyagi helyzetére való hivatkozással határozat nem született a kérdéstről.¹⁹³ (Ezen az országgyűlésen tűnt fel írnokként a hajdúdorogi születésű Farkas Lajos, aki később a magyar nyelvű liturgia iránt indított mozgalom fáradhatatlan élharcosává vált).

Az országgyűlés után viszont a magyar anyanyelvű görög katolikus hívek kérésére Leményi János (Ioan Leményi) fogarasi román püspök fordul az erdélyi főkormányshoz keresztül az esztergomi érsekhez a magyar liturgia érdekében, ám Kopácsy érsek a kérelmet elutasítja.¹⁹⁴

A hamarosan bekövetkező szabadságharc alatt a magyar görög katolikusok túlnyomó többsége a nemzeti ügy mellé állt, ezzel is bizonyítva hovatartozását. (A már említett Farkas Lajos pl. honvéd századosként harcolt).¹⁹⁵ Ebben az időben Eötvös József kultuszminiszter a kormány nevében kötelezettséget is vállalt a megfelelő liturgikus fordítások elkészítésének anyagi támogatására. Erre azonban már nem került sor a szabadságharc bukása miatt.¹⁹⁶

A bukás után az abszolutizmus politikai légköre nem volt alkalmas a hasonló követelések előterjesztésére. A megtorlás az egyházi személyeket sem kímélte, így Ferenc József Habsburg uralkodó püspököket is elmozdított a székükből, akiket kompromittáltak talált, vállalva emiatt a Vatikánnal való ütközést is.¹⁹⁷ Így kényszerítették lemondásra 1850-ben a magyarokkal szimpatizáló Leményi fogarasi román püspököt is.¹⁹⁸ Ahogy már többször említettük 1853-ban került megszervezésre az erősen román nemzeti színezetű gyulafehérvár–fogarasi érsekség – melynek alárendelték a magyar anyanyelvű hívőket is magukban foglaló nagyváradi, lugosi és szamosújvári püspökségeket. Ezen érsekség pusztája léte is akadályozta a

¹⁹¹ TIMKÓ 1987. 161 p.

¹⁹² PIRIGYI 1990. II. 85 p.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ PIRIGYI István: A görögkatolikus magyarság története Budapest, 1991. 101–108 p.

¹⁹⁵ PIRIGYI István: A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei. In: TIMKÓ 1987. 194 p.

¹⁹⁶ PIRIGYI 1990. II. 85 p.

¹⁹⁷ ECKHART Ferenc: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. 28 p.

¹⁹⁸ PIRIGYI 1990. II. 32 p.

magyar liturgia bevezetése iránti törekvéseket. A nehézségeket növelte, hogy a Szentszéknek sokáig tudomása sem nagyon volt arról, hogy magyar görög katolikusok is léteznek, csupán a számbelileg jelentősebb, szervezett egyházzal rendelkező románokat és ruténeket tartotta számon.¹⁹⁹ A román liturgikus nyelv következtében a gyulafehérvár-fogarasi egyháztartomány nemzetiségileg teljesen elkülönült a magyarságtól s fejlődése kizárólag román nemzeti irányban haladt, ami miatt XIII. Leo meg is intette Balázsfalvát. Nemzetiségi különállása abban is érvényesült, hogy amíg püspökeiket a kormány javaslatára, érsekét már az érsekválasztó-zsinat hármassal jelölése alapján jelölte ki a király.

A román egyházmegyékkel szemben, az esztergomi érseki tartományhoz tartozó ószláv liturgikus nyelvű munkácsi és eperjesi görög szertartású egyházmegyék püspökeinek és papságának magyar szelleme, a hívők túlnyomó részének rutén nemzetisége ellenére is megakadályozta, hogy a két egyházmegye korszakunkban nemzetiségi irányban fejlődjen. Ebben kétségtelenül része volt annak is, hogy a munkácsi egyházmegyének jelentékeny számú magyar ajkú hívője volt. Az orosz állam által is támogatott ortodox propaganda vissza akarta téríteni a magyarországi ruténeket az orosz ortodox egyházba, de törekvése korszakunk végéig nem járt sikerrel, annak ellenére, hogy a kormány alábecsülte annak erejét s csupán vallási jellegűnek ítélte azt, s a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényre hivatkozva nem hallgatta meg a görög katolikus papok erre vonatkozó panaszait. (Tekintettel az egyházpolitikai fejezetben írtakra 1890 körüli években még örültek is egyes körök annak, hogy gyengül általa a katolicizmus). A kormány a mozgalom ellen csak akkor lépett fel, amikor már nyílt nemzetiségi izgatás folyt.²⁰⁰

A görög katolikus magyarok a hajdúdorogi egyházmegye felállítására előtti ószláv és román liturgikus nyelvű egyházmegyékben éltek. Az Apostoli Szentszék az eperjesi és a munkácsi egyházmegye főpásztorát a rutének püspökének kezdte nevezni, s a fogarasi érsekséget kifejezetten a románok számára szervezte. Hazánkban egyre nehezebbé vált a görög katolikus magyarok sorsa. Felélénkült a nemzetiségi mozgalom. Mint látni fogjuk a magyar liturgikus nyelvet (a meglévő fordítások ellenére) nem engedélyezték. Az idegen liturgikus nyelv miatt a közvélemény szembefordult a görög katolikus magyarokkal is. A magyar vidékeken működő görög katolikus papokat azzal vádolták, hogy fő feladatuknak nem népük szolgálatát, hanem az idegen szertartási nyelv fenntartását tekintik. A hívek állandó gúnyolódásnak, gyanúsítgatásnak és zaklatásnak voltak kitéve szertartásuk miatt. Az értelmiségiek körében megindult a szertartás és vallásváltoztatás. A magyar társadalom

¹⁹⁹ U.o.

²⁰⁰ SALACZ 1974. 143 p.

jelentős része a szertartás nyelvét azonosította a nemzetiséggel, a magyar görög katolikusokat oroszoknak vagy románoknak tekintette, s ezt velük, lépten-nyomon érezte.

Miután az egész országra nehezedő nyomás 1860 után enyhülni kezdett, Ferenc József a magyar országgyűlést 1861-ben újból összehívta, a magyar görög katolikusok mozgalma is hamarosan éledni, majd terebélyesedni kezdett. Ennek a provizórium sem vetett gátat, s az ország leghomogénebb és legerősebb keleti rítusú magyar közössége, a hajdúdorogi 1863. május 22-re közgyűlést hívott össze a nemzeti liturgikus nyelv érdekében, Farkas Lajos, a város főhadnagya („polgármestere”) kezdeményezésére. Abból a feltevésből kiindulva, hogy a „keleti egyházakon” belül a nemzeti nyelvű liturgia a hívők joga és e kérdésben a megyéspüspök illetékes dönteni, küldöttséget menesztenek Popovics Vazul munkácsi püspökhöz. A püspök kedvezően fogadta a küldöttséget, jogosnak ítélve kérésüket. Ehhez azonban szükséges a fordítások egyházmegyei hatóság általi hitelesítése, így addig csak az elismert ószláv liturgikus nyelv használható. Az ügyről azonban tudomást szerez Scitovszky hercegprímás, esztergomi érsek, aki a magyar nyelvű liturgiával szemben lép fel. Erre tekintettel a munkácsi püspök további intézkedésig csak a szláv nyelvű liturgiát engedélyezi, de az Evangéliumot, a Hiszem uram és vallom kezdetű imát magyarul is megengedi, valamint a kántor és a nép magyarul is énekelhet. A püspök tehát lehetőségeihez képest a maximális jóindulatot tanúsította magyar híveivel szemben.²⁰¹ A liturgia nyelve kapcsán azonban máris elérkeztünk az első olyan jelentős problémához témánk vonatkozásában, amit csak az egyházjog segítségével tudunk megválaszolni.

Mint a korábbiakban már hivatkoztunk rá, a keleti egyházaknál korán kialakult, s hagyománnyá lett a nép nyelvén való liturgia. A római pápa fősége alatti nyugati keresztény egyházban viszont a célul is kitűzött, univerzális jelleg folytán a latin liturgia vált kizárólagossá. Még az egyházzakadás előtt megjelent a nyugati egyházon belül az un. „triglosszia-elv”,²⁰² amely mindössze három szent, liturgiára alkalmas nyelvet ismer el, a

²⁰¹ PIRIGYI 1991. 101 – 108 p.

²⁰² Nyugaton terjedt el. Ennek értelmében csak három olyan nyelv van, amely méltó arra, hogy azon az ember az Istent dicsérje: a héber, a görög és a latin. A kereszt felirata ezen a három nyelven készült, a népnyelvű liturgia hívei a triglossziát Pilátus találmányának tartották, s annak követőit Pilátus-fiaknak nevezték. Velencében a triglosszia hívei Konsztantinosz fő művét a szláv írásbeliséget és a liturgikus szövegek lefordítását támadták. Arra hivatkoztal, hogy a szent könyveket sem az apostolok sem az egyházatyák nem fordították le a barbárok nyelvére. Konsztantinosz előbb különféle érvekkel, a Szentírásból vett idézetekkel akarta meggyőzni ellenfeleit. Majd a történelmi fejlődésre hivatkozott s ezzel kapcsolatban elmondta, hogy számos olyan népet ismer, melyek saját nyelvükön végzik az istentiszteletet és saját nyelvükön írt szertartási könyveik vannak. A többi között ilyenek az avarok, a türkök és a kazárok. Rómában II. Adorján pápa (867-872) Konsztantinosz érveit elfogadta, személyesen áldotta meg a szláv liturgikus könyveket és jóváhagyta a szláv liturgiát. Ez a triglosszia-elv feladását, vagy legalábbis felfüggesztését jelentette. Metod (aki Szirmium érseke és Pannónia apostoli legátusa lett) halála után VI. István pápa (885 – 891) felújította a triglosszia-tant, s a szláv nyelv liturgikus használatát betiltotta. A triglosszia-elv merev alkalmazása a magyar görög katolikusok újkorai történetében is végzetes szerepet játszott.

latint, a görögöt és a hébert.²⁰³ A keleti egyházak azonban ezen elvet soha nem fogadták el, továbbra is általános volt körükben a népnyelvi liturgia.

Már utaltunk rá, hogy az uniós megállapodások is biztosították a keleti rítusú egyházak számára az általuk használt nyelv további zavartalan használatát. A magyar liturgikus nyelvvel azonban már ezen a szinten problémák keletkeztek. Az uniók idején ugyanis még nem kerültek előtérbe a magyar anyanyelvű görög katolikusok, így a megállapodások alapvetően szláv, illetve román jellegű egyházakkal kötöttek meg. Ennek megfelelően az általánosan használt ószláv és román nyelvű liturgia megtartására kaptak engedélyt, a magyar nyelvet nem nevesítették.

A latin egyházon belül a liturgia meghatározása, változtatása, így a latinon kívül más liturgikus nyelv engedélyezése kizárólag a pápa jogosítványa, mégpedig a legfőbb papi hatalmánál fogva (egyebekben rendelkezik még a tanítói és a kormányzati hatalom teljével is).²⁰⁴ Erről egyértelmű határozatot hozott a tridenti zsinat (1545–1563).²⁰⁵

A keleti egyházaknál viszont nem alakult ki olyan abszolút egyszemélyi egyházfő mint a római pápa, a pátriárkáknak tiszteletbeli elsőbbségük van „csupán”. Így a püspökök a latin egyházhoz képest még szélesebb jogosultsággal rendelkeznek a híveik vonatkozásában. Mivel pedig az uniós megállapodások alapján a keleti rítusú egyházak az egyetemes (katolikus) egyházon belül a saját szervezetüket is megőrizhették, a püspöki tekintély a hívek előtt töretlen maradt. Sőt, éppen a magyarországi görög katolikus püspököknél megfigyelhető volt, hogy az unióval régebbi pátriárkáikat elvesztvén, részben a pátriárkai funkciókat is kezdték betölteni, noha általában az esztergomi metropólia alá kerültek. Álláspontunk szerint mindezek a körülmények indokolhatták azt, hogy nemcsak a magyar anyanyelvű hívek fordultak a nemzeti liturgia érdekében teljes bizalommal püspökuhöz engedélyért, hanem kezdetben maga a püspök is fontolóra vette a hiteles fordítást követően a magyar nyelvű liturgia saját hatáskörben történő engedélyezését.

A magyarországi görög katolikusok egyházjoga azonban erre az időre már teljesen a latin egyházjog felé tolódott el, mint azt PAPP György behatóan bizonyította.²⁰⁶ A latin jog általánosan alkalmazott volt az országon belüli bizánci rítusú katolikusok körében, főként a munkácsi egyházmegyében, ahol a magyar ajkú hívek jelentős része élt, s a hajdúdorogi központ is található volt. (Ennek a ténynek még később jelentősége lesz). Így érvényesült a

²⁰³ PIRIGYI 1990. II 13 p.

²⁰⁴ SZEREDY József: Egyházjog. Pécs, 1879. 348 p.

²⁰⁵ PIRIGYI 1990. II 87 p.

²⁰⁶ PAPP György: A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai. Budapest, 1942. 6–7 p.

pápa joga is a liturgiaváltás vonatkozásában, annál is inkább, mert a Szentszék, az erre vonatkozó zsinati határozatot kifejezetten kiterjesztette bizánci rítusú híveire.²⁰⁷

Mindebből egyértelműen megállapítható volt a hajdúdorogi mozgalom vezetői számára, hogy az adott keretek között nem érhető el könnyen a magyar liturgia. Ezért arra a következtetésre jutottak, hogy önálló magyar egyházmegye megalapítását tűzik ki célul, remélve, hogy ennek segítségével az anyanyelvi liturgia is könnyebben elérhetővé válik. E lépésükkel pedig a problémájukat részben a magyar közjog síkjára is terelték, tekintettel a magyar uralkodók főkegyúri jogára, amit a megfelelő helyen még érinteni fogunk.

A HAJDÚDOROGI KONGRESSZUS

A kongresszus előzményei

Hajdúdorog egyházi és világi vezetői 1866 májusában ismét közgyűlést tartottak városukban. Erre kedvezően hatott az a tény, hogy ebben az időben már ülésezett a kiegyezést előkészítő országgyűlés.

²⁰⁷ PIRIGYI 1990. II 87 p.

A közgyűlésen feliratot fogalmaztak I. Ferenc József királyhoz (aki ugyan ekkor még nincs megkoronázva, de ténylegesen gyakorolja az uralkodói jogosítványokat, és a körülmények egyértelműen az alkotmányosság helyreállítása felé mutattak), Simor hercegprímáshoz, a főkancelláriához és az országgyűléshez. Ebben kérték:

- önálló magyar püspökség felállítását az összes magyarországi magyar ajkú, görög rítusú katolikus hívő részére;
- amennyiben ez rövid időn belül nem lehetséges, átmeneti megoldásként egy hajdúdorogi székhellyel működő vikariátus létesítését;
- egy Hajdúdorogon megtartandó értekezlet engedélyezését a görögkatolikus magyarok belső ügyeinek rendezésére.

A beadványban arra is hivatkoztak, hogy sérelmes számukra, hogy a román és ószláv liturgikus nyelv miatt a többi magyar ajkú polgár nem is tartja őket igazi magyaroknak. Ebből kiderül, hogy elsődleges céljuk továbbra is a magyar nyelvű liturgia elérése volt. Utaltak az időközben elhalálozott Popovics munkácsi püspökre, aki még meg is ígérte számukra ennek kieszközlését a pápától, halála után azonban az egyházmegyében a rutén törekvések erősödtek fel, s ez háttérbe szorította a jogos magyar igényeket.²⁰⁸ Az országgyűlési beadványhoz külön kérelemmel csatlakoztak a Szabolcs megyei és a makói hívek is. E beadványokban együtt szerepelnek az egyházmegye felállítására és a magyar nyelvű istentisztelet engedélyezésére vonatkozó igények.²⁰⁹

Úgy hisszük, az eddig előadottakból is megállapítható, hogy a magyar ajkú hívek elhatározták: indokolt igényük teljesítése érdekében végigjárják mind a kánonjogilag, mind a közjogilag szükséges procedúrát.

Egy egyházmegye felállításának jogi aktusai

Nézzük hát meg röviden, hogy ebben az időszakban hogyan lehetett felállítani egy új egyházmegyét Magyarországon!

Egyházzogi szempontból feltétlenül megemlítendő, hogy a tárgyalt korszakban a katolikus egyháznak nincs egy egységes, átfogó kánonjogi kódexe, a Corpus Juris Canonicit terjedelmes gyűjtemények alkotják, amelyek pápai ügyleveleket (litterae decretales, főként

²⁰⁸ PIRIGYI 1990. II 88 p., valamint: Az 1865–1868-dik évben tartott Országgyűlés Nyomtatványai. A képviselőház jegyzőkönyveinek tartalommutatója – 497. és 535. sz. beadványok. Pest, Légrády testvérek, 1870.

²⁰⁹ Az 1866-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, II. kötet, LXV. Országos ülés Pest, 1866. III. kötet, LXXIX. országos ülés Pest, 1867.

IX. Gergely, VIII. Bonifác és V. Kelemen ügyleveleit), külső iratokat (extravagantes, főként törvénygyűjteményekbe nem kerülő ügylevelek), általánosan elfogadott zsinati határozatokat, bullákat tartalmaznak. Alapvető természetesen a Gratianus-féle Decretum, noha azt egyik pápa sem szentesítette, a gyakorlatban mégis általánosan használták. Ez a helyzet viszont azt eredményezi, hogy egy-egy adott probléma kapcsán esetleg nincs egyértelmű, könnyen kikereshető megoldás, kánon- és közjogi problémák merülhetnek fel. Az azonban a Vatikán szempontjából ebben az időben egyértelmű, hogy egyházi hivatalt csak rendes egyházi hatalom állíthat, így püspökséget általában csak a pápa, már a XI. századtól fogva. Ez pedig a legfőbb kormányzati hatalmából ered. Ugyanakkor az egyház a hivatal létesítésével és betöltésével kapcsolatos bizonyos jogosítványait átengedheti más, világi közegeknek is. A kánonjogi álláspont szerint tehát itt egyértelműen az egyház önkéntes engedményéről van szó. Esetünkben azonban a magyarországi viszonyokat kell behatóan vizsgálni. A korszak legjelentősebb magyar egyházi jogi összefoglalása erről így nyilatkozik: *„az érsekségek, püspökségek, székes és társas káptalanok, apátságok, káptalanbeli új méltóságok ... felállítására a magyar sz. koronának egyik elvitázhatatlan jogát képezi. Ezen jogot királyaink sz. Istvántól kezdve napjainkig folyton gyakorolták; az általuk alapított egyházi javadalomra nézve azonban az apostoli szentszék megegyezése, illetőleg megerősítése is kívántatik.”*²¹⁰

Érdeemes megemlítenünk, hogy a szerző maga is egyházi személy, művét nem állami szempontok motiválták. Az újabb történettudomány azonban már differenciáltabban szemléli ezt a kérdést.

Jelen dolgozatnak természetesen nem feladata a magyar uralkodók főkegyúri jogának hozzávetőleges tisztázása sem. Mégis, a témánk szempontjából az eddigi feldolgozások alapján rögzítenünk kell, hogy miből kívánunk kiindulni. A kérdésnek viszonylag nagy irodalma van a magyar világi és egyházi történet- és jogtudományban is.²¹¹

Abban a feldolgozások általában egyetértenek, hogy a magyar királyok a kezdetektől fogva viszonylag széles jogkört gyakoroltak mind az egyházmegyék megszervezése, mind a püspökök, mind más egyházi elöljárók kinevezése terén. Ennek a mértéke változó volt történetileg, s a Szentszékkel való kisebb-nagyobb viták kísérték ezt. Szintén elég általános az a felfogás, hogy a vizsgálatunk tárgyát képező időszak gyakorlatának az előzményeit Zsigmond királynál kell keresni. Az azonban már igencsak vitatott, hogy a konstanzi zsinaton

²¹⁰ SZEREDY 1879. 702–703 p.

²¹¹ CSIZMADIA Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 442 p. ECKHART Ferenc: Magyarország története. Budapest, 1933. Káldor. 324 p, MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Gondolat, 1984. 338 p, SZEREDY 1879, 348 p., BÁNK József: Kánoni jog I–II. k. Szent István Társulat, 1960–63. 771 p., 988 p.

miféle felhatalmazást kapott az uralkodó a tetszvényjog (placetum regium) és a főkegyúri jog szabad érvényesítésére. A skála a bullától a zsinati határozaton át a bíborosok kollégiumának egyszerű ígervényéig terjed, és még ennek tartalmáról, értelmezéséről is viták folynak. Tényként viszont leszögezhetjük: valamilyen eredményt az uralkodó mégis elért a zsinatnál, és azt követően mind ő, mind pedig az őt követő magyar uralkodók akadálytalanul élnek ezen jogosítványokkal. Vonatkozik ez különösen Mátyás királyra, de később a Habsburg-uralkodók zömére is. A főkegyúri jog alkalmazásának legnagyobb – a még egyházjogilag és közjogilag is elfogadott – mértékét Mária Terézia uralkodása alatt érte el. II. Józsefre azért nem hivatkozunk, mivel a tevékenysége a magyar közjog szempontjából is igen aggályos volt, és így halála után nagy részben nem is maradtak érvényben intézkedései.

Mária Terézia 1758-tól pápai engedéllyel viselte az apostoli király címét. Ennek megfelelően teljesen szabadon létesített, egyesített és különített el püspökségeket, főpapokat nevezett ki, javadalmakat adományozott. Jelentősen szűkítette a főpapok kisebb javadalmakra vonatkozó betöltési jogát, hiszen a továbbiakban ezt csak királyi kegyből gyakorolhatták, s nem isteni jogon, mint ezt az egyházi jog rögzíti. Az ő idejében dolgozza ki Kollár Ádám jogtudós azt az elméletet, hogy az uralkodó főkegyúri joga közvetlenül isteni kegyelemből, felhatalmazásból ered, tehát nem a Szentszék engedményéből. Ennek megfelelően az uralkodónak korlátlan intézkedési joga van egyházi ügyekben is. Az elmélet szerint a zsinati határozatok is csak annyiban vonatkozhatnak a magyar korona országaira, amennyiben azok a magyar jogszokásokat és törvényeket nem sértik.²¹²

Mária Terézia gyakorlata azért is érdekes számunkra, mert ő alapítja 1771-ben a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét. Ekkor a Szentszék is egyértelművé tette, hogy a magyar uralkodót a magyarországi görögkatolikus egyházak vonatkozásában is ugyanazok a jogok (így a főkegyúri jog) illetik, mint a római katolikus egyház esetében!²¹³ A továbbiakban ennek a figyelembe vételével fogjuk majd vizsgálni a magyar görögkatolikus egyházmegye megalapításának történéseit is.

A következő lényeges módosulás a főkegyúri jog gyakorlásának történetében a Ferenc József és a Szentszék között 1855-ben létrejött concordatum volt, ami határozottan szűkítette az uralkodó magyar királyként élvezett jogait. Először is lemondott a tetszvényjogról, engedélyezve a püspökök, papok és a nép közvetlen, szabad, uralkodói jóváhagyás nélküli kapcsolatát a Szentszékkel, biztosította az érsekek és püspökök javadalombetöltési jogát. Ami viszont számunkra a legérdekesebb: változott a püspökségalapítási és a kinevezési jogkör is.

²¹² ECKHART 1933 1–4 p. és CSIZMADIA 1966. 67–68 p.

²¹³ PAPP 1943. 22 p.

A korábbiakban láthattuk, hogy a magyar király a concordatum előtt szabad püspökségalapítási joggal bírt, püspökséget, érsekséget emelhetett (éppen Ferenc József cselekedett így a fogarasi egyházmegye vonatkozásában), a pápának csak utólagos megerősítési joga volt e tekintetben. A concordatum szerint viszont az egyházmegye alapítás joga a Szentszéket illeti, ugyanúgy új megyehatárok kijelölése is, akkor, ha ezt a hívek lelki java így kívánja. E jogokat azonban csak a császári kormánnyal egyetértésben gyakorolhatja, értelemszerűen előzetesen tanácskozva azzal. A concordatum tehát megcserélte a szerepeket, a kezdeményezés jogát határozottan a Szentszéknek biztosítva, amely így azt is elérte, hogy az ilyen igények esetén a hívek és az illetékes egyházi személyek a világi hatóságok előtt a Vatikán felé keressék a kapcsolatot, az adott ügyet minél tovább egyházi keretek között tartva. Korábban a király a püspököt kinevezte, és a kinevezésnél a „conferre” kifejezést használta, a concordatum szerint viszont az uralkodónak az elődeitől örökölt apostoli joga folytán a püspökválasztásnál ajánlási, vagy bemutatási (praesentatio) és megnevezési (nominatio) joga van, de a kinevezés joga a pápáé! Vagyis a királyi kinevezési okmányból értelemszerűen törölni kell a továbbiakban a „conferre” kifejezést.

A főpapoknak azonban a kormányzás átvétele előtt hűségesküt kell tenniük az uralkodóra.

A concordatum XXII. cikke úgy rendelkezik, hogy minden metropolitai vagy érseki és suffragán egyházban az első méltóságot a pápa adományozza, kivéve a magánkegyúri jog eseteit. A többi méltóság, a kanonoki javadalmak vonatkozásában a kinevezés joga a királyt illeti, ezen jogát csak a püspöki szabadadományozás esetei, valamint a törvényes kegyúri jog korlátozzák.²¹⁴ A concordatum császári nyílt parancsként került kihirdetésre birodalom egész területén (így Magyarországon is). Elvileg tehát ez még 1866-ban hatályban van, ténylegesen alkalmazzák, noha a magyar közjog szempontjából érvénytelen, tekintettel arra, hogy nem az ország törvényeinek megfelelően született és került kihirdetésre. Ebben az időben azonban éppen az alkotmányos rend helyreállításának időszakát éli az ország, s az átmenet kora olyan problémákat is felvet, hogy az abszolutizmus időszakának jogszabályaiból mi használható. Csak utalunk rá, hogy az 1861-ben összehívott Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokban a magyar törvények hatályának helyreállítása mellett átmenetileg több, az önkényuralom alatt bevezetett osztrák jogszabály használatát is elrendeli. Így amíg létezett, a concordatummal is számolni kellett. Elvileg az is elképzelhető volt, hogy az országgyűlés majd törvénybe iktatja, és ezzel legitimálja azt. Erre ugyan nem került sor, mert 1870-ben az uralkodó rendelettel újra bevezeti a tetsvényjogot Magyarországra nézve, s

²¹⁴ Az MDCCCLV. Aug. XVIII. austriai Concordatum fölvilágosítása. Pest, Landerer és Heckenast, 1856. 116–134 p.

az 1870. július 30-i kézirata formálisan is megszünteti a concordatumot. Ennek ellenére bizonyos elemei tovább is érződni fognak, de erről a későbbiekben még szólnunk.

Kérelmük előterjesztésénél a görög katolikusok értelemszerűen az adott állapotokból indultak ki, ennek megfelelően igyekeztek azzal minden illetékest megtalálni.(Vö.101 p. A kongresszus előzményei). Az esztergomi érsekhez mint metropolitájukhoz fordultak az egyházi hierarchiának megfelelően (hiszen a korábbiakban már a püspöküket is megkeresték ez ügyben). Az uralkodó jelentős szerepét épp az előbb taglaltuk, a főkancellária egyike a volt helyreállított korábbi kormányzéseknek, s szerepei közé tartozott hasonló esetekben az uralkodói előterjesztések elkészítése a Magyarországon székelő kormányzésekkel való informálódás után.²¹⁵ Az országgyűlés pedig a törvényhozói hatalom legfontosabb szerve volt, amely képviselői révén nyilvánosságot tud biztosítani a jelentősebb problémáknak, s egyébként is, a már felállított egyházmegye törvénybe iktatása is majdan feladata lesz.

A hajdúdorogi kongresszus és a Végrehajtó Bizottság megalakulása

Érdemi reagálás azonban a kérelmeket ekkor még nem követte. Az országgyűlésen ugyan megéljenezték a hajdúdorogi beadvány előterjesztését, a kérelmet azonban a Vallás és Közoktatásügyi Bizottságnak adták át,²¹⁶ a makói kérvényt pedig a Kérvényügyi Bizottságnak.²¹⁷ Az országgyűlés azonban a kiegyezés előkészítésével, majd a kiegyezési törvények becikkelyezésével volt elfoglalva, s értelemszerűen az uralkodó és az illetékes kormányzások is e feladatokat tekintették fontosabbnak. A magyar ajkú görög katolikusok ügye, bár végre országos nyilvánosságot kapott, elintézését azonban még sem nyert. Sőt 1867-ben Papp-Szilágyi József (Josif Papp Szilágyi) nagyváradai görög katolikus püspök a joghatósága alá tartozó makói templomban betiltotta a már régóta meghonosodott magyar nyelvű éneklést, s a románt kívánta bevezetni.²¹⁸ Ez a túlnyomó többségükben magyar makói híveket arra készítette, hogy felvegyék a kapcsolatot más egyházmegyéhez tartozó hajdúdorogiakkal (az országgyűléshez intézett kérelmeket ugyanis valószínűleg egymástól függetlenül terjesztették elő), amely az alapját képezhette az összes magyarországi magyar ajkú hívek összefogásának. Így került sor az 1868. április 16-án Hajdúdorogon megtartott

²¹⁵ ECKHART 1933. 192 p.

²¹⁶ Az 1866-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, II. kötet, LXV. Országos ülés Pest, 1866. III. kötet, LXXIX. országos ülés Pest, 1867.

²¹⁷ U.o.

²¹⁸ PIRIGYI 1990. II 88–89 p.

országos kongresszusra, amelyre hivatalos volt az összes magyar görög katolikus egyházközség képviselője. (Az erdélyi egyházközségek nem kaptak meghívást).

A nagyváradi püspök azonban egyházmegyéje papjainak megtiltotta a részvételt. A makói parókusnak ezt az intézkedését a következőképpen indokolta:

- az egyházon belül nemzeti liturgiák nem léteznek, a nép nyelve liturgikus használatra nem alkalmas, hiszen az nem biztosítja a dogmatikai kifejezések változatlanóságát;
- a román liturgiát az erdélyi fejedelmek vezették be a románok számára azért, hogy a reformáció felé közelítsék őket. Az unió azért hagyta meg ezt, mivel már a birtokában voltak annak; a román liturgiát nem a románok, hanem Rákóczi vezette be abból a célból, hogy könnyebben kálvinizálja a románokat,
- Magyarországon belül tiszta nemzeti püspökségek létrehozása egyébként is etnikai képtelenség;
- az egyház belső ügyeit autonómiája érdekében nem lehet polgári hatalom elé vinni.

A püspök tehát összefoglalta a magyar egyházmegye létrehozásával kapcsolatosan felmerülő egyházi aggályokat. Hivatkozott még arra is, hogy ő maga értesítette a pápát a magyar nyelvű liturgia iránti igényről, aki szigorúan megtiltotta a népnyelvű liturgiákat.²¹⁹

A kongresszuson végül 33 egyházközség 220 küldötte jelent meg, valamint 20 lelkész. Elhatározták, hogy ismételten feliratban kérik a királyt és az országgyűlést:

- a magyar püspökség felállítására Hajdúdorog székhellyel;
- a szertartási könyvek állami költségen történő fordítására és kiadására;
- a magyar liturgikus nyelv szentesítésére.²²⁰

Ugyanilyen tartalmú levéllel megkeresték Eötvös József Vallás- és Közoktatási Minisztert is,²²¹ mivel a magyar alkotmányos rend helyreállítását követően a király az őt megillető jogosítványokat – így a főkegyúri jogot is – az illetékes magyar miniszter ellenjegyzésével gyakorolhatta.²²² Így értelemszerűen a korábbi kormányzások előkészítő, végrehajtó feladatait, ügykörén belül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vette át. A közgyűlés a további ügyintézés céljából Állandó Végrehajtó Bizottságot szervezett, s ennek elnökévé Farkas Lajost választották.

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Uo.

²²¹ A Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházközség levéltárában található az 1868. Szent György hó 16-i keltezéssel a kultuszminiszterhez intézett levél.

²²² Az 1847/8. évi országgyűlési törvények, III. tcz. 6–7. §-ai. Közli: Codex Hungaricus, az alkalmazásban levő magyar törvények gyűjteménye. Az 1687–1867. évi törvények. Budapest, Révai Rt., 1911. 67–68. p.

A megszerkesztett kérvényeket 24 tagú küldöttség vitte Budapestre, s adta át a miniszterelnöknek, illetve a házelnöknek. A küldöttség vezetője Sillye Gábor a Hajdúkerület főkapitánya volt.

Vezető politikusokkal is tárgyaltak ügyükben, akik a támogatásukról biztosították őket. Eljutottak Simor hercegprímáshoz is, aki az új püspökség felállításával kapcsolatban semmi problémát nem látott, de egyházjogilag teljesen megalapozottan a liturgikus nyelv megváltoztatásának ügyében Rómához irányította az érdekelteket, utalva arra, hogy ennek elintézése nem fog gyorsan menni.²²³

Az országgyűlés a kérvényt élénk helyesléssel fogadta, amikor az soron kívül, 1868. június 13-án a képviselőház elé került. Felirattal támogatta azt Hajdúnánás város és Szatmár vármegye, kérvénnyel pedig az ország szinte összes érintett városi és megyei törvényhatósága (20 vármegye, 6 város, közösen a szepesi 16 város, a hajdú és jászkun kerületek).²²⁴ Azonban érdemi lépések az ügyben nem történtek, ezért Túry Sámuel képviselő 1869. december 14-én ismét előterjesztette Hajdúdorog kérvényét. Előadta, hogy 200.000 magyar óhitű egyesült hívő kivételét kéri a rutén és román egyházmegyék joghatósága alól. Egyben a „*keleti egyház sarkalatos elvei*” szerint a magyar oltári nyelv biztosításához is igénylik az országgyűlés segítségét. A kérelmet ezzel újra benyújtottnak tekintve a Kérvényügyi Bizottsághoz kérte áttenni. Szentimrei Károly elnök azonban a ház helyeslése és teljes egyetértése mellett egyenesen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz továbbította a megújított kérelmet.²²⁵

A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKI HELYNÖKSÉG FELÁLLÍTÁSA

Mindezek az akciók mégsem maradtak teljesen hatás nélkül sem az egyházi, sem a világi körökben. Pankovics István munkácsi püspök 1871. szeptember 19 – 20-án látogatást tett az egyházmegyéjébe tartozó Hajdúdorogon. Az erről készült jegyzőkönyv szerint az egyházközségnek 8045 híve volt, ebből tényleges hajdúdorogi 7856 fő, a hajdúnánási fiókegyházhhoz 63 fő, a szegegyházihoz pedig 96 fő tartozott. A püspök megígérte: a továbbiakban a püspöki kormány hivatalos levelezései magyarul folynak a magyar nyelvű

²²³ PIRIGYI 1990 II. 90 p.

²²⁴ Az 1865–1868-dik évben tartott Ogy. Nyomtatványai. A képviselőház jkv-inek tartalommutatója VII. k. 3542., 3578., 3583., 3588., 3617., 3663., 3726., 3743., 3776., 4025., 4046., 4059., 4060., 4118–4119., 4138., 4153., 4178., 4215., 4261., 4278., 4390., 4414–4415., 4508., 4579., 4580. sz. beadványok. Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Ogy. Képviselőházának naplója. CCXXXIX. országos ülés, CCXL. országos ülés.

²²⁵ Az 1869-dik évi ápril. 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója IV. k. Pest, 1870. 85. országos ülés 78 p.

egyházközségekkel, a püspök közbenjár az egyházmegyéjén belüli hajdúdorogi vicariatus (külhelynökség) létesítése érdekében, kellő lépéseket tesz a megfelelő helyen „*a magyar nyelv oltári nyelvvé emeltetése tárgyában.*” Eljár a naptáregyesítés ügyében is. Jegyzőkönyvön kívül, de kedvezően nyilatkozott az önálló magyar püspökségről.²²⁶ Talán érdemes megemlítenünk, hogy a jegyzőkönyv magyar nyelven készült. Ebből álláspontunk szerint két dolgot érdemes kiemelni.

A vikariátus, mint utaltunk rá, helynökséget, külhelynökséget jelent. Ez lényegében egy egyházmegyén belüli terület külön kormányzatát jelenti a vikárius (helynök, külhelynök) irányítása alatt. A helynökség az egyházi jog szerint un. helyettesítő rendes hatalom, e hatalmat a helynök nem a saját, hanem egy magasabb fórum nevében gyakorolja, jelen esetben tehát az adott területen, a püspök közvetlen hatalmát képviseli. A létesítés az illetékes egyházi felső hatóság joga, amelyet hivatal átruházás révén gyakorol.²²⁷ Magyarországon azonban erre is kiterjedt a főkegyúri jog, amelyet ebben az időszakban Ferenc József már ismét csorbítatlan joggal gyakorol, mint arra a korábbiakban már utaltunk. Átmeneti lehetőségként a vikariátust maguk a dorogi hívek vetették fel. Ez azonban igen kétélű megoldás volt. A külhelynökség ugyanis csírája lehet valóban egy új egyházmegyének (pl. a kassai külhelynökségből lett az eperjesi egyházmegye), de zsákutcába is vihet.

Ami a naptáregyesítést illeti: köztudott dolog, hogy a keleti keresztények általánosan a Julián-naptárt, a nyugatiak pedig a Gergely-naptárt használják. A nyugati keresztény kultúrájú országokban: államilag is a Gergely-naptárt alkalmazzák, így volt ez természetesen Magyarországon is már a múlt (XVIII.) században. A hivatalos és a liturgikus naptár közötti különbség sok kellemetlenséget okozott a magukat magyarnak valló görögkatolikus híveknek, akik azért sok szállal kapcsolódtak a római katolikus és a protestáns magyarsághoz is. A hivatalos naptáregyesítés a különbségekből eredő problémákat lett volna hivatva feloldani, hiszen azokat egyesek felhasználták a magyar ajkú görögkatolikus hívők magyarságának megkérdőjelezésére is.

²²⁶ PIRIGYI 1990. II 91p. Valamint a hajdúdorogi egyházközségi levéltárban található jegyzőkönyv

²²⁷ BÁNK 1960. I.490–491p., 554–555 p.

A püspöki látogatást követően a bizottság kérelmére a kormány tárgyalta Pankovics püspökkel.²²⁸ Miután megállapodásra jutottak a részleteket illetően, a kormány előterjesztésére a király – főkegyúri jogával élve – felállította a hajdúdorogi külhelynökséget 1873-ban. Ennek megszervezése azonban már az időközben elhalálozott Pankovics püspök utódára, Pászthelyi Kovács János püspökre hárult, aki helynökké Danilovics János kanonokot nevezte ki. A helynök az alárendelt parókiák fölött részleges, átengedett püspöki jogokat gyakorolt, egyebekben viszont a püspöknek engedelmességgel tartozott.

A külhelynökség felállítása a magyar ajkú híveknek – elsődlegesen a hajdúdorogiaknak – mégis csalódást okozott. Ők ugyanis azt szerették volna, ha legalább a munkácsi egyházmegye összes magyar görögkatolikus egyházközsége a külhelynökséghez kerül, ehelyett azonban a vikariátus mindössze 33 parókiából alakult meg. (főként Hajdú, Szabolcs és Szatmár megyékből). A mozgalom vezetői azonban – tudtukon kívül – végzetes hibát követtek el akkor, amikor a magyar püspökség ügyét és a magyar liturgia igényét összekötötték. PIRIGYI István szerint a Szentszék előbb utóbb beleegyezett volna egy új püspökség felállításába, de a kizárólag a nép nyelvén végzett liturgiát ebben a korszakban nem tűrte volna el.²²⁹ A helynökség létrehozásának okát Wlassics Gyula vallás és közoktatásügyi miniszter 1896 júliusában Vaszary Kolos hercegprímáshoz írt bizalmas levelében így indokolja: *„Ezen külhelynökség kizárólag azért engedélyeztetett, hogy a magyarajkú g.sz. katolikusok megnyugodjanak a tényleges helyzetben és a kérelmezett püspökség eszméjétől annál inkább álljanak el, mert a püspökség felállításának csak nehezen leküzdhető akadályok állnak útjában. A cél azonban nem éretett el.”*²³⁰ A kormány tehát ekkoriban még nem tartotta időszerűnek a püspökség felállítását.

Maga a helynök azonban igen áldásos tevékenységet végzett, főként a liturgikus fordítások terén. Kilenc tagú fordítóbizottságot szervezett, a kultuszminisztériumból 30.000 Ft-ot szerzett a célra. Ennek is köszönhető, hogy a külhelynökségen belül egyre inkább kezdett a magyar nyelvű liturgia terjedni.²³¹

A további gondoknak azonban éppen ez volt az okozója. Az eddigiekben már egyértelművé tettük, hogy hivatalosan új liturgikus nyelvet csak a szentszék engedélyezhet. Amikor tehát Rómában kezdett elterjedni a magyar nyelvű liturgia híre, az első reakció a tiltásé volt.

²²⁸ Az 1869-dik évi ... ogy. képviselőházának naplója, XXIII. k. Pest, 1872. 367–369 p. Az 1872. március 28-i 472. sz. országos ülésen Pauler Tivadar kultuszminiszter válaszolt Oláh Miklós képviselő interpellációjára, s adatunkat ebből vettük.

²²⁹ PIRIGYI 1990 II. 91 p.

²³⁰ EPL Cat. D/C Hajdúdorog. 23 cs. 3668/1896

²³¹ PIRIGYI 1990 II 91 – 93 p.

Felszólították Pászthelyi püspököt ennek megakadályozására, az ószláv nyelvű liturgia visszaállítására. Ezzel nyilván a Szentszék jogait kívánták megvédelmezni. Ugyanakkor azt is egyértelműen jelezték, hogy a területi elkülönülés és a liturgikus nyelv problémája egymástól különválasztható, legalábbis nem indokolt ezeket egymással összefüggésbe hozni. A püspök a rendeletet körlevélben közölte egyházmegyéje papjaival, az azonban a gyakorlatban már végrehajthatatlan volt immár, és az ezt követő tapasztalatok azt mutatták, hogy a munkácsi püspökök nem is szorgalmazták különösebben a végrehajtást.²³² A körülmények ilyenén alakulása azonban ismét lépésre készítette a dorogi Végrehajtó Bizottságot, és 1881. január 23-
ra újabb értekezletet hívtak össze Hajdúdorogra.

AZ 1881-ES ÉRTEKEZLET

Az említett értekezletről Wlassics, a már idézett levélben így írt: „1881-ben ismét erőteljes mozgalmat indítottak a püspökség ügyében. Nem csak a magyar ajkú g.sz. katolikusok, de az ország csaknem minden törvényhatósága sorompóba lépett és az országgyűléshez feliratokat intéztek. A képviselőház további eljárás végett Trefort Ágoston akkori miniszternek adta ki az iratokat.”²³³ Az értekezlet tehát újabb kérvény előterjesztését határozta el a királyhoz, a

²³² U.o 93.

²³³ EPL Cat D/C Hajdúdorog. 23 cs. 3668/1896

képviselőházhoz és a kultuszminiszterhez. Ebben ismét a püspökség felállítását kérték, tekintettel arra, hogy a helynökség önmagában nem képes a problémákat megoldani. Arra is hivatkoztak, hogy lassan már a magyar nyelvű hívek léte kerül veszélybe, mivel több magyar egyházközségben idegen nyelvű papok vannak, s aki meg akarja őrizni magyarságát az kénytelen a latin rítusra áttérni, vagy egyenesen protestánsná válni.²³⁴

Az országgyűléshez intézett kérelmet támogatta Hajdú és Szatmár megye is. Csak érdekességképpen említjük meg, hogy Homrogd község lakói az országgyűléstől egyenesen a magyar nyelvű istentisztelet bevezetését remélték, ami ugyancsak arra utal, hogy a hívők zöme nemigen volt tisztában az egyházjog vonatkozó kánonjaival!²³⁵

A kérelmek – mint az idézetből is láthattuk - Trefort kultuszminiszterhez kerültek áttételre elintézés végett. A minisztert az uralkodó is felhatalmazta az illetékes egyházi hatóságokkal való tárgyalások megkezdésére. Trefort véleményt kért az ügyben Simor esztergomi, Haynald kalocsai érsektől, Pászthelyi munkácsi, Tóth eperjesi, Zalka győri, Pável nagyváradai román püspöktől és a budapesti Hittudományi Kartól.²³⁶

A beérkezett vélemények közül kettő szolt a püspökség felállítása mellett öt pedig ellene. Pászthelyi János munkácsi püspök válaszában támogatta az elképzelést, bár véleménye csupán azért bírt jelentőséggel, mert ő volt a területileg leginkább érintett püspök a kérdésben. Tóth Miklós eperjesi püspök pedig csak a nemzetiségi kérdés szempontjából tekintette át az ügyet.

Az öt ellenvélemény közül Simor János hercegprímás és Pável Mihály nagyváradai görög katolikus püspök véleményét a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium érdemben nem vizsgálta. A kultusztárca szerint, Simor hercegprímás értekezése azt bizonyítja, „*hogy mikor az érvek elfogynak, akkor a gyanúsítás szokott következni*”, Pável Mihály nagyváradai görög szertartású püspök pedig a kérdésben teljesen tájékozatlan volt.²³⁷

A minisztérium szerint „*amilyen odavetett, felületes munka*” az előbbi két vélemény olyan tartalmas a győri püspök, a kalocsai bíboros-érsek és a Hittudományi Kar által adott válasz. Mint látni fogjuk, mind a három vélemény elutasítja a magyar liturgikus nyelvű püspökség felállítását, azonban a felállítás ellen azonban más-más érveket hoznak fel.

²³⁴ PIRIGYI 1990 II. 94., valamint a hajdúdorogi egyházközségi levéltárban őrzött eredeti levél. Ez precedensekre is hivatkozik arra vonatkozóan, hogy több esetben vikariátusokból püspökségek fejlődtek ki (pl. eperjesi és szatmári vikariátusok).

²³⁵ Az 1881–84. évi Országgyűlés nyomtatványai. A képviselőház jegyzőkönyveinek tartalommutatója. Budapest, 1884. 2321., 2554., 3075., 4004., 4320. sz. irományok.

²³⁶ OL K-721 1/a 1881, SALACZ 1974. 150 p.

²³⁷ OL K 721 1/a 1881

Zalka győri megyéspüspök szerint az országgyűlésnek nincs joga a püspökség felállításával foglalkozni, hiszen az, az egyház belügye. A magyar állam szerint azonban ez a jog az apostoli királynak, a magyar szent koronának elvitathatatlan joga.²³⁸ A győri püspök az 1855-ös konkordátumra²³⁹ hivatkozott érvelésében, azonban mint említettük a konkordátumot 1870-ben hatályon kívül helyezték. A magyar királyoknak az a joga, hogy püspökségeket hozzon létre, szüntessen meg, vonjon össze vagy alakítson át, érintetlen maradt. A Zalka kivitelezhetetlennek tartja az új püspökség területének kialakítását is, valamint véleménye szerint a Szentszék nem fog beleegyezni a magyar nyelvű liturgiába sem.²⁴⁰ A Hittudományi Kar a területi beosztás kivitelezhetetlenségét tartotta a legnagyobb nehézségnek. Véleményük szerint a püspökség felállítása *„ellenkezik az egyház egyetemességének tanával, nemzetiségi egyházak keletkezését mozdítja elő, ezáltal az egyháznak nemzeti egyházakká való szétdaraboltságát eredményezné és kezdetét jelentené annak, hogy az egyház megszűnjék lenni az és olyan, miné és minővé isteni alapítója tette.”*²⁴¹

Haynald Lajos bíboros, érsek érvei közt is első helyen szerepel a magyar nyelvű liturgia biztosra vehető szentszéki elutasítása. Nem tartja szükségesnek a magyar püspökség felállítását, azért sem *„mert nem hiheti, hogy találkozék egy, a magyar minisztérium előterjesztésére, a magyar királytól kinevezett görög szertartású püspök, ki magyar ajkú híveinek lelki érdekeit és nemzetiségi méltányos óhajait elhanyagolná, azokat sérteni akarná, tudná.”*²⁴² A kérdés így ismét lekerült a napirendről. A fenti álláspontok háttérében a következőket kell látnunk: a megkérdezett püspökök többsége a hívők számarányának megfelelően természetesen római katolikus volt. A román nacionalizmus hatása alatt álló román görög katolikus püspök szinte természetszerűleg nem helyeselhetette a magyar nyelvű liturgia rovásukra törtéző terjedését és azt sem, hogy a felállítandó új püspökségbe az ő egyházmegyéikből is csatoljanak el egyházközségeket. A püspökök általában a magyar görög katolikusok elkülönülését sem vallási, sem nemzeti szempontból nem tartották célszerűnek. A katolikus főpapok attól is tartottak, hogy az esetleges magyar liturgia hasonló igényeket vetne fel a római katolikusok részéről is, ennek teljesítése pedig ekkor még képtelenségnek tűnt.²⁴³

²³⁸ Tripartitum I.r. 11 cím, az 1715.102, 1741:65, 1765:43 törvények

²³⁹ Az egész Habsburg-korban jellemző körülmény volt, hogy ugyanaz a nuncius volt Magyarország ügyeiben illetékes, akinek a pápát elsősorban a bécsi udvar felé kellett képviselnie. Éppen ez a helyzet tette problematikussá az 1855-ös osztrák konkordátumot, melynek megkötésére az 1848-49-es szabadságharc leverése utáni légkörben került sor. ERDŐ Péter: A Szentszék és Magyarország. Katolikus Szemle (1991) 3-4, 140-148 p.

²⁴⁰ OL K 721 1/a 1881

²⁴¹ U.o.

²⁴² U.o.

²⁴³ „Nem kívánhatja a magyar püspökség és magyar liturgia létesítését az országnak érdekeit és a magyar állameszmének biztonságát és erősödését óhajtó magyar ember, mint ilyen sem.” Idézet Haynald véleményéből. U.o.

Tartottak attól is, hogy esetleg az anyanyelvű liturgia miatt éppen a római katolikus hívek fognak liturgiát váltani. Ráadásul az egész mozgalomnak nacionalista jelleget tulajdonítottak, amitől az egyház univerzális jellege folytán igencsak ódzkodtak.²⁴⁴

Utólag igencsak megkérdőjelezhető, hogy ilyen keresett és nem is tisztán kánonjogi alapokon álló indokok tolták el még évtizedekre az egyházmegye megalapítását. Érezhető az indokolásokban az egyházmegye és a liturgikus nyelv kérdésének egybemosása, noha ekkorra, már ilyen jelentős egyházi személyiségek előtt, világos kellett volna hogy legyen: a kettőt egyházi szempontból határozottan el lehet különíteni. Mindenesetre nem lehet véletlen, ahogy lentebb látni is fogjuk, hogy 1897-ben az akkori miniszterelnök, Bánffy Dezső egy interpellációra adott válaszában „*kellő indokolás nélkül*nek” találta az egyházi vezetők ezen álláspontját.²⁴⁵ Tekintettel azonban az egyházmegye alapítás vonatkozásában az egyházi és állami szervek szükségszerű együttműködésére és egymásrataltságra – amit már a főkegyúri jog elemzése kapcsán érintettünk –, az állam az egyházi ellenkezésre tekintettel az ügyben tovább nem léphetett, annak ellenére sem, hogy a levéltári források szerint a kormányzat kész tervekkel rendelkezett a püspökség felállítására.

A hajdúdorogi püspökség felállításának tervezete 1881-ben²⁴⁶

A kormány a püspökséget nem az amúgy is túlterhelt vallásalap, hanem az állami költségvetés terhére szándékozta felállítani. Az állami költségvetésben a görög katolikusok segélyezésére 90 ezer forint volt előirányozva. A tervek szerint ezt az összeget emelték volna meg 50 ezer forinttal. Ehhez adták volna még hozzá a hajdúdorogi helynök 3 ezer forintos fizetését. Az így rendelkezésre álló 53 ezer forintot az alábbi módon tervezték felosztani:

²⁴⁴ PIRIGYI 1990. II 94 p.

²⁴⁵ Az 1892. évi február 18-ra hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi napló XXXIV. k. Budapest, 1896. 65–66. Bánffy Dezső miniszterelnök válasza Kováts József képviselő interpellációjára.

²⁴⁶ OL K721-1881.I/a nyomán

1. A püspök fizetése 20.000 forint
 2. Négy kanonok fizetése 12.000 forint
 3. Erdélyi külhelynök fizetése 4.000 forint
 4. Püspöki irodai általány 1.000 forint
 5. Irodai személyzet fizetése 1.000 forint
 6. Papnevelés 6.000 forint
 7. Az új egyházmegye papságának segély 2.7000 forint
 8. Beruházások törlesztése 5.500 forint
- Összesen 53.000 forint

A kormányzat az utolsó tételszám alatti beruházások összegét 100 ezer forint körül kalkulálta. Véleményük szerint nagyjából ennyire lesz szükség, hogy a püspök és a káptalan elhelyezhető legyen. Elképzelésük szerint az említett összeg az alábbiak szerint oszlott volna meg:

1. A hajdúdorogi templom átalakítása, megnagyobbítása 50 ezer forint
 2. Püspöki lakás 20.000 forint
 3. Négy kanonoki lakás 16 ezer forint
 4. Papnevelő épülete 10.000 forint
 5. Erdélyi külhelynök lakása 4.000 forint
- Összesen 100.000 forint.

A kormány a költségszámításnál úgy kalkulált, hogy Hajdúdorog az építkezésekhez szükséges telkeket ingyen bocsátja majd rendelkezésre. Elképzelésük szerint a 131 ezer holdas nagyváradi görög katolikus püspöki birtokból (ami mint emlékszünk a nagyváradi római katolikus püspök birtokából lett kiszakítva), egy részt hasítottak volna ki a püspökség javadalmazására. A tervbe vett erdélyi külhelynökséghez azokat a településeket kívánták csatolni ahol a magyarság többségben vagy erős kisebbségben van „*tekintet nélkül az ott lakó más anyanyelvűekre*”. A szórványban lévő és csekély lélekszámú parókiákat viszont az egyházmegyénkben hagyná a tervezet. A tervek szerint – ha eddig nem sejtettük volna – az egyházmegye központjául Hajdúdorogot szánták.

Az egyházmegye felállításánál és a területi beosztás kialakulásánál érdemes lesz visszalapoznunk e rövid kitérőhöz, mely után térjünk vissza az események további tárgyalásához.

A MOZGALMAS 90-ES ÉVEK

A kudarcot követően egészen az 1890-es évek elejéig a Hajdúdorogi Mozgalom viszonylag keveset hallat magáról. Közvetlenül az elutasítás után egy ideig aligha lehetett előjönni az önálló püspökség iránti igénnyel, ami pedig a liturgikus nyelvet illeti, azzal legalább a helynökségen belül hallgatólagosan a tilalom ellenére is tovább éltek a hívek. A Mozgalom 1890-es években való feléledésének álláspontunk szerint három közvetlen kiváltó oka volt:

- a nagyváradai román püspök egyik 1892-es intézkedése leplezetlen támadás volt a magyar nyelv és a magyar nyelvű hívők ellen;

- a hajdúdorogi Végrehajtó Bizottság 1893. szeptember 2-án tartott gyűlést,
- a közelgő millenium hazafias hangulatát is megpróbálták ügyük javára felhasználni.

Pável Mihály (Michail Pável) püspök intézkedése

Pável Mihály nagyváradai görögkatolikus püspök 1892-ben körlevelet intézett egyházmegyéje papjaihoz, amelyben elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol a nép nem beszél a templom (egyház) nyelvén – vagyis románul – az iskolákban az olvasás, írás, a szent imák, a templomi énekek, az elemi hittan oktatása a templom nyelvén folyjon a gyónás és a szentáldozásban való részesedés céljából!²⁴⁷

A püspök tehát megtalálta a megoldást a magyar görögkatolikusok problémájára: már az iskolás gyermekektől meg kell vonni az anyanyelvi oktatás lehetőségét, a híveket kényszeríteni kell arra, hogy a legszemélyesebb hitbeli cselekedeteket is idegen nyelven végezzék, és így egy idő után valószínűleg senki sem fog már magyar liturgiát kérni.

Mindez pedig történt a dualizmus idején, amikor még létezett a történeti Magyarország a „*magyar dominanciával*” együtt. Nem sokkal később, a történelmi körülmények változásával, a nagyváradai püspöknek szépszámmal akadtak önkéntes követői az alapelveit illetően. Az már a sors és a történelem iróniája, hogy néhány évtized múltán a román nemzeteszmé kibontakoztatásában meghatározó szerepet játszó román görögkatolikusok is az üldöztetés sorsára jutottak, formálisan fel is számolták őket. Mindenesetre ez a sors talán mégis arra indította őket, hogy megértőbbek legyenek más üldözöttekkel szemben. Legalábbis az 1989 őszen még belső száműzetésben élő Alexandru Todea érsek úgy nyilatkozott, hogy a hívek anyanyelvét tiszteletben kell tartani.²⁴⁸

E kis kitérő után azonban térjünk vissza a szorosabb értelemben vett témánkhoz!

A nagyváradai püspök akciója természetesen nem maradt visszhang nélkül. Saját egyházmegyéje magyar lelkésze is tiltakozott a nyílt románosítás ellen, akivel viszont a püspök egyházhatósági, kormányzati hatalma révén kíméletlenül leszámolt.²⁴⁹ Madarász József parlamenti képviselő interpellált az ügyben, és hazai sajtóvisszhangja is volt. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy amikor 1907-ben az un. Lex Apponyi csupán a magyar nyelv kötelező oktatását rendeli el a nemzetiségi iskolákban is (tehát nem a magyar

²⁴⁷ Az 1892-es egy. képviselőházi naplója (ld. az előbbi jegyzetet) XIII. k., 290. Madarász József képviselő interpellációjában szó szerint idézi a sajtóban is megjelent körlevelet (239. sz. országos ülés, 1893. október 4.). ill. PIRIGYI 1990. II 95 p.

²⁴⁸ BEKE György: Magyar gondok Erdélyben. Budapest, Magvető, 1990. 121 p.

²⁴⁹ PIRIGYI 1990. II 47 p. Pituk Béla lelkészről van szó.

tannyelvet!), jóval nagyobb a negatív, alapvetően magyarellenes reflexiója nem csupán a hazai nemzetiségi, de az európai sajtóban is!

A Végrehajtó Bizottság 1893-as ülése

A már korábbiakban említett hajdúdorogi Végrehajtó Bizottság 1893. szeptember 2-án tartott újabb gyűlést, ahol ismét hitet tettek az 1868-as országos kongresszus célkitűzéseinek megvalósítása mellett.

Feltehetően a Végrehajtó Bizottság gyűlése kavarta fel a kormányzat részéről e kérdésben tapasztalható állóvizet. A kultuszminisztérium 1893-ban bizalmasan, magánúton, a kérdéssel kapcsolatosan emlékiratot küldött a hercegprímáshoz. Véleményünk szerint a levél részben tájékoztató részben pedig véleménykérő indíttatásból születethetett, mivel 1891-ben váltás történt az esztergomi érseki székben és Vaszary Kolos lett az új hercegprímás. Ezen irányú gyanúkat igazolhatja Vaszary 1894-ben kelt válaszlevele, amelyet Eötvös Loránd miniszternek írt.²⁵⁰ A bevezető sorokat követően az érsek így folytatja levelét: „*Ezen alapon nyilatkozom Exelentiád előtt, midőn a hazáért nyugvó lelkem nyíltságával kérem ne méltóztassék ez, ügyet ez idő szerint nyilvános diskusszió tárgyává tenni.*

Azt hiszem, bővében vagyunk ugyanis a nemzetiségi izgalmaknak és separtisztikus törekvéseknek, a vallásfelekezetek féltékenykedése és irigykedéseis eléggé ébren van tartva, nekünk katolikusoknak van okunk a magyar kormány egyházpolitikája miatt bizalmatlankodnunk, velünk együtt a romai Szent Szék idegesen érzékeny a magyar kormány valláspolitikai érintésére ily körülmények között. Exelentiád bölcsessége mérlegelje: időszerű volna e egy oly kérdést felvetni melynek tárgyalása a nemzetiségi féltékenykedést izgatná a különnyelvű lyurgia szerint való kiválása buzdítani, a vallás felekezetek kölcsönös irigykedése fejlesztene , és ezáltal a nemzeti együttérzést lazítana megoldása nagyon is problematikus nem csak azért mert a római Szent Szék az ily lyurgikus különválást fontos fegyelmi okokból ellenzi, hanem azért is, mert éppen a magyar kir. kormánnyal szemben kénytelen a legnagyobb óvatosságot kifejteni.”²⁵¹

Az idézetből láthatjuk azt a feszült viszonyt az egyház és az állam között, melyre már az egyházpolitikai résznél utaltunk és utalást találunk az egyre éleződő nemzetiségi helyzetre is. Témánk szempontjából azonban a legfontosabb az, hogy az új hercegprímás egyértelműen elutasítja a magyar püspökséget és liturgiát.

²⁵⁰ EPL Cat. D/C Hajdúdorog. 23cs. 4315/1894.

²⁵¹ U.o.

Időközben nem csak a magyar primási székben történt változás, hanem a Végrehajtó Bizottság élén is. 1884-ben meghalt Farkas Lajos utóda Farkas Pál lett. Az 1885-ben elhunyt Danilovics helynök utóda pedig Lengyel Endre nagykállói esperes lett.²⁵²

Az 1896-os kérvény

1896-ban, amikor a magyar nép az ország fennállásának ezredik évfordulóját ünnepelte, a Végrehajtó Bizottság ismét kérelmezte a magyar püspökség felállítását.

A korábbiakban utaltunk rá, hogy korszakunkban a mozgalom felélénkülésének egyik oka, az ezredéves ünnepek nemzeti hangulata volt, amely azonban egyházi szempontból nem kívánatos jelleget is adott a magyar ajkú hívek igényének, a nacionalizmus ódiúmával megterhelve azt. Ez pedig – mint szintén utaltunk már rá – a katolikus egyház univerzális jellegével ellenkezett. A magyarországi nemzetiségi és a külföldi sajtó úgyszólván asszimilációs politikával vádolta a magyar kormányt, és e vádaknak különösen Bánffy Dezső miniszterelnök időszaka alatt – amelybe a millenium is beleesett – talán volt is némi alapjuk. Teljesen hamisak voltak azonban ezek az állítások a magyar görög katolikusokkal szemben, akik éppenséggel pusztán létükért küzdöttek és – mint láttuk – főként a román egyházmegyék vezetői részéről olyan diszkriminációnak voltak kitéve, mint egyik nemzetiség sem a magyar központi kormányzat részéről. Sajnálatos módon azonban a magyar sajtóban és könyvkiadásban is találhattak hivatkozási alapot azok, akik a magyar görög katolikus egyházmegye felállításában a magyarosítás egyik eszközét látták.²⁵³ Óvatlan hangok elhangzottak az önálló egyházmegye érdekében politikai eszközökkel küzdők részéről is, pl. Rátkay László képviselő egy 1897-es interpellációja során úgy nyilatkozott, hogy magyar görögkatolikus püspökség *„nemcsak vallási kérdés, hanem a magyar nyelv és vele a magyar nemzet ügye”*, és erre tekintettel sürgette a kultuszminisztert, hasson oda, hogy minél előbb kerüljön felállításra az.²⁵⁴ Úgy hisszük, nem kell különösen indokolnunk, hogy ezt a kijelentést milyen irányba is lehetett magyarázni.

A Végrehajtó Bizottság által az 1896-ban megfogalmazott kérvény is hivatkozott a nemzeti érdekre a román egyházmegyéekben élő magyarok veszélyeztetett helyzetére utalva. Ez az érv azonban teljesen megalapozott volt, mint láthattuk. Foglalkozott a kérelem az egyházmegye felállításának gyakorlati kérdéseivel is, hivatkozva arra, hogy Hajdúdorogon megvan a

²⁵² PIRIGYI 1990. II 95 p.

²⁵³ U.o.

²⁵⁴ Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója X. k. Budapest, 1898. 208

székesegyház céljaira alkalmas templom és a püspök számára megfelelő épület (értelemszerűen a külhelynöki lakhely). Így a kormány gondja csak a püspök és a káptalan tagjainak javadalmazása lenne. A kérelmezők hivatkozásaikkal arra utaltak, hogy a püspökség felállításának a költségvetési kihatása nem lenne túl jelentős.²⁵⁵

A Végrehajtó Bizottság a kérvényeket és a már megjelent magyar nyelvű liturgikus könyvek egy-egy példányát népes küldöttség kíséretében adta át Bánffy Dezső miniszterelnöknek, Vaszary Kolos esztergomi érseknek, Wlassics Gyula vallás-és közoktatásügyi miniszternek és Szilágyi Dezső házelnöknek.²⁵⁶

A küldöttséget minden érintett kedvezően fogadta, a küldöttség tagjai mindenütt meleg fogadtatásban részesültek, és biztató ígéretek kaptak. Az volt a benyomásuk, hogy a millennium éve a magyar görög katolikusok kívánságának teljesítését is meghozza. A kérelmet most is támogatta külön több törvényhatóság is. (Pl. az országgyűléshez intézett feliratával Szilágy vármegye).²⁵⁷ A Végrehajtó Bizottság a kérvényben egységesen kezelte a püspökség felállítását és a magyar liturgikus nyelv engedélyezését, s ezt alátámasztandó kérelméhez a már elkészült liturgia-fordításokat is mellékelte.

A kérvény átadását megelőzően a hajdúdorogi választókerület országgyűlési képviselője Kovács József a parlament május 27-i ülésén kérdést intézett Wlassics Gyula miniszterhez: *„Szándékozik-e a kormány valahára Hajdúdorogon a görög katolikus püspökséget felállítani, s tett – e már e tárgyban előterjesztéseket a koronánál?”*²⁵⁸

Wlassics Gyula kultuszminiszter Vaszaryhoz írt levelében így kommentálta az eseményeket: *„Most újabb mozgalom indult meg. Előbb interpelláció intéztetett a miniszterelnök úrhoz és hozzám a képviselőházban s mielőtt erre vonatkozólag a kormány válaszát megadhattam volna, egy tekintélyes küldöttség járt nálam, a miniszterelnök úrnál, a képviselőház elnökénél és a hírlapok szerint Eminentiádnál is.”*²⁵⁹ Véleménye szerint a fő probléma az, hogy a magyar nem liturgikus nyelv.²⁶⁰ Megoldási javaslata szerint – melyet Bánffy miniszterelnök szeptember 5-én a képviselői kérdés válaszában is kifejt - *„az első lépést kellene megtenni és ez a magyar liturgiai nyelv elismertetése. A püspökség felállításának kérdését akkor lehetne*

²⁵⁵ PIRIGYI 1990. II 96 p.

²⁵⁶ EPL Cat D/C Hajdúdorog 23 cs. 3905/1896

²⁵⁷ Az 1896–1901. évi Országgyűlés nyomtatványai. Budapest, 1902. 1425. sz. jkv

²⁵⁸ PIRIGYI 1990. II 97 p.

²⁵⁹ EPL Cat.Hajdúdorog D/C 23 cs. 4629/1896

²⁶⁰ U.o.

*majd tárgyalni, ha a nyelv kérdésében Róma kedvezően határozott.*²⁶¹ Mint látjuk a kormány és a görög katolikus magyarok fordítva gondolkodtak. Az utóbbiak úgy gondolták, hogy az új egyházmegye püspöke kieszközli majd a magyar nyelvet. A kormány véleménye pedig az volt, hogy amíg a Szentszék nem biztosítja a magyar nyelv liturgikus használatát is, addig nincs szükség új egyházmegye alapítására.²⁶² A kormány tisztában volt a kérvény átadóinak félelmeivel, mely szerint „*a magyar nemzeti nyelvet és ezzel nemzetiségüket féltik*” és azt jogosnak is tartotta „*a magyarajkú görög katolikusok aggodalmát alaptalannak nem tarthatom s a kérelem elől annál kevésbé zárkozhatom el, mert valóban ismert és elszomorító, hogy Magyarországon megengedik a román és szláv liturgiát, a szomszéd Horvát-Szlavonországban még a római katolikusoknál is concessiót tett a liturgia nyelv tekintetében a Szentszék*²⁶³ *de a magyar állam nyelvén a görög katolikusoknak nem szabad – legalább nem legalisan – vallási szertartásokat gyakorolni.*”²⁶⁴ A hercegprímás is változtatott régebbi, elutasító álláspontján, sőt megoldási javaslatot is tett a kultuszminiszter felé mely szerint a bizánci liturgiában a latin nyelvet kellene bevezetni. Wlassics azonban ezt visszautasította „*Éppen ezért attól félek, ha a Szent mise latin, a többi szertartások pedig magyar nyelven végeztetnének, ez magát a Szent Uniót is veszélyeztetné, nemzeti tekintetben pedig elidegenítőleg hatna rájuk.*”²⁶⁵ A kormány látva a hercegprímás eddigi elutasító álláspontjának elmozdulását arra kérte Vaszaryt, hogy nem hivatalosan, tegyen puhatolózó lépéseket a Szentszéknel a magyar liturgia ügyében és amennyiben pozitív visszajelzéseket kap, akkor a kormány megteszi a szükséges diplomáciai lépéseket.²⁶⁶ Vaszary feltehetően nem tette meg a kormány által kért lépéseket vagy nem jelzett vissza a történelekről, mert Wlassics, még 1896 szeptemberében nyomatékosan megkérte, hogy ha tett lépéseket az ügyben, akkor azokról haladéktalanul számoljon be.²⁶⁷ Vaszary eleget téve a felkérésnek 1897 januárjában az alábbiakról tájékoztatta a kormányt: Kérte a Szentszékét, hogy kiemelten kezelje a hajdúdorogi püspökség felállításának és a magyar liturgiának az ügyét. Az erre vonatkozó előterjesztés tervezetben ismertetni kívánta Rómával a magyar kormányzat álláspontját.

²⁶¹ U.o.

²⁶² „Annyit azonban már előre is jelezhetek, hogy a Szentszék kedvező határozatának esetén sem úgy képzelem a kérdés megoldását, hogy egy esetleg később létesítendő egyházmegye határain belül engedélyeztessék a magyar liturgia, hanem úgy, hogy a gör. kath. híveknek az ó-szláv és román liturgia mellett általában engedtessék meg a magyar is, melynek életbeléptetését a hívek anyanyelv szerint való számarányában, később lehetne elhatározni”

²⁶³ Glagolit ószláv nyelvet engedélyezték. SALACZ 1974. 152 p. A Szentszék tehát nem élő nyelvet engedélyezett.

²⁶⁴ EPL. Cat. D/C Hajdúdorog 23 cs. 4629/1896

²⁶⁵ U.o.

²⁶⁶ U.o.ill. a Kormány nem akart túllépni a azon a hatáskörön amelyet a magyar kormányok e tekintetben eddig elfoglaltak. OL K721-1897-I/a

²⁶⁷ EPL Cat D/C Hajdúdorog 23 cs. 4629/1896

Mielőtt azonban a levelet elküldhette volna Rómába a nunciatúra, a hitterjesztési kongregáció és Rampolla bíboros államtitkár (a pápa megbízásából) kérdést intéztek a primáshoz, arra vonatkozóan, hogy mit válaszolt a nála járt hajdúdorogi küldöttségnek.²⁶⁸ Erről a bíboros a következőket írta: „Az ügy anyagi része a Felséghez, szellemi része a Szentszékhez tartozik. Ha a két tényező véleményadásra fôlszólít azt őszintén elô fogom adni. Mindenkor vártam, hogy e jelentésem folytán véleményadásra fôlszólíttassék, de ez nem történt meg. Az események azt igazolják, hogy mástól kéretett vélemény. Ez az oka annak, hogy Rómába eddig jelentést nem tettem.”²⁶⁹

Az 1896-os magyar liturgia és következményei

A Végrehajtó Bizottság a légkört kedvezőnek ítélve olyan elhatározást hozott, hogy mintegy kész helyzet elé állítva az egyházi és világi hatóságokat, a kérelmüknek egy nyilvános magyar liturgiával adnak nyomatékot.

1896. június 27-én a budapesti Egyetemi templomban, Újhelyi Andor hajdúdorogi lelkész, ünnepélyes magyar nyelvű liturgiát végzett.²⁷⁰ A görög katolikus hívőkön kívül sok érdeklődő is megjelent mivel a fővárosi lapok az eseményről előző nap értesítették az olvasókat. Az akció azonban éppen a szervezők akaratával ellentétes hatást váltott ki.

Korábbiakban már leszögeztük, hogy egységes egyházi törvénykönyv hiányában a magyar görög katolikusok mozgalmának megindulása, idején volt némi bizonytalanság abban, hogy a keleti rítusú katolikusok esetében, mely egyházi hatóság jogosult új liturgikus nyelv engedélyezésére, de utána egyértelművé vált, hogy a döntés jogát a Szentszék ilyen esetekben magának tartja fenn. Ezt a magatartást tehát egyértelműen az egyházi fegyelem megszegésének tekintették, ami ismerve a szigorú katolikus egyházi hierarchiát és a katolikus egyház saját maga által is elismerten monarchikus berendezkedését²⁷¹ nem is volt meglepő. Ennek következtében a Sacra Congregatio S. Officii, a pápa jóváhagyásával úgy döntött, hogy megtiltja a magyar liturgikus nyelv alkalmazását, s elrendelte a már elkészült magyar szertartási könyvek megsemmisítését is.²⁷² Mint mondtuk, a döntésben alapvetően egyházfegyelmi okok játszottak szerepet, de nem lehet lebecsülni a már hivatkozott magyarosítási vádak jelentőségét sem, melynek híre a Szentszékhez is eljutott. A tiltást a

²⁶⁸ EPI Cat D/C hajdúdorog 23 cs. 3668/1896 (Vaszary levele Rampollához)

²⁶⁹ OL ME K-26 1907- XXV-1910 1137/1897

²⁷⁰ PIRIGYI 1990. II 96 p.

²⁷¹ SZEREDY 1879. 167–168 p.

²⁷² SALACZ. 1974. 151p. ill. PIRIGYI 1990. 96 p.

Hitterjesztési Kongregáció (Congregatio Propaganda Fide) prefektusa közölte az illetékesekkel.

Az érintett főpásztorok reagálása nem volt egységes. A románok esetében a rendelet különösebb problémát nem okozott, hiszen eddig is határozottan a magyar liturgia ellen léptek fel. A munkácsi és az eperjesi egyházmegyékben azonban a gyakorlatban kisebb vagy nagyobb mértékben már érvényesült a magyar liturgia. Vályi eperjesi püspök kihirdette a rendeletet, de igazán komolyan a végrehajtását nem szorgalmazta. Firczák munkácsi püspök viszont a rendelet tudomásulvétele után rögtön annak enyhítéséért folyamodott a Szentszékhez, a már meggyökeresedett gyakorlatra hivatkozva. Annyit elért ezzel, hogy a Vatikán a fokozatos megszüntetést, visszafejlesztést engedélyezte. A munkácsi püspök erre tekintettel a tiltást nem hirdette ki, hanem kötelezővé tette a rutén nyelv tanítását a magyar népiskolákban is, amelyek felügyelete alatt állottak (de nem a szláv tanyelvet, mint ahogy tette azt a románokkal nagyváradi kollégája.), a papnevelő intézetekbe való felvétel előfeltétele a rutén nyelv ismerete lett, a teológiai oktatás során pedig nem lehetett hangoztatni a magyar nyelv liturgikus használatának jogát.

A kedvezőtlen döntés nyomán a munkácsi és eperjesi egyházmegye magyar ajkú görög katolikusai körében lényegében a következő egységes liturgikus gyakorlat alakult ki: a csendes imák és az átlényegülés szavai ószlávul hangoztak el, a mise többi része pedig magyarul.²⁷³

A hivatkozott döntés 1896. szeptember 2-án született és egyházi oldalról nehezítette meg a hívek helyzetét. Szinte ugyan ebben az időben állami oldalról is történt azonban olyan lépés, amely a másik tükrében csaknem illuzórikussá tette a további küzdelmet. Bánffy Dezső miniszterelnök Kováts József képviselő parlamenti interpellációjára 1896. szeptember 5-én adott válaszában határozottan leszögezte a kormány álláspontját: a püspökség felállítása előtt a magyar liturgia az elérendő cél, amivel kapcsolatosan megígérte ugyan a kormány támogatását, utalva már folyamatban lévő tárgyalásokra, tekintettel azonban arra, hogy a liturgia vonatkozásában az állam semmiféle jogosítvánnyal nem bírt, ez aligha lehetett biztatató a hívek számára! Az államnak ugyanis, az uralkodó főkegyúri joga folytán inkább lett volna lehetősége egy új püspökség megalapítására, elnyerve ehhez a Szentszék hozzájárulását, mint kieszközölni az előzmények után, a magyar liturgiát. A már említett miniszterelnöki választ követve nem sokára a parlamentben Wlassics is foglalkozott az ügyel. Megerősítette a hercegprímásnak írt véleményét, mely szerint püspökség csak akkor létesüljön, ha a magyar nyelv liturgikus használata megoldott. Elismerte, hogy a magyar

²⁷³ U.o. 98 p.

liturgikus nyelv kérdéséről Róma hivatott dönteni, a kormánynak viszont kötelessége a kérdés történeti fejlődésének és a fennálló helyzetnek a feltárása. Így tudomására kell hoznia Rómának, hogy például a munkácsi püspökségben 76 anya és 3 fiókegyházban a szertartásokat, s a mise kánoni részének kivételével, részben a liturgiát is, magyarul végzik.²⁷⁴

A kormány a szavát megtartotta: 1897-ben két jegyzékben is kérte a Szentszék től a magyar liturgia engedélyezését a keleti szertartású keresztények között általánosan érvényesülő gyakorlatra hivatkozva, külön nevesítve a románokat. Amennyiben mégsem lenne lehetőség a teljes anyanyelvi liturgiára, úgy legalább a diakónus és a nép által mondott részekre kérte az engedélyt, valamint a liturgikus fordítások engedélyezését.

Az 1897 februári memorandumban²⁷⁵ a nuncius közvetítésével hívták fel a Szentszék figyelmét arra, hogy a magyar liturgikus nyelv a magyar ajkú görög katolikusok nemzeti fejlődésének követelménye s mivel a románok nemzeti nyelvüket használják a liturgiában, viszonyosság alapján jogos a magyarok óhaja.

A Szentszék a memorandumot azzal utasította el, hogy a nemzeti nyelv liturgikus használatára nincs lehetőség. A románok kivételes helyzetben vannak ők a szertartásaikat már az unió előtt is románul végezték és az unió érdekében meg kellett hagyni őket ennek használatában.²⁷⁶

Ezt követően a minisztertanács 1897 szeptember 8-i ülése felhatalmazta Wlassicsot, hogy a kormány nevében újabb jegyzéket juttasson el a nunciushoz. Ebben kifejtette, hogy azok az istentiszteleti cselekmények, amelyekben a nemzeti nyelv a Szentszék válasza alapján érvényesülhet, a görög katolikusok vallási életében nem számottevőek, így az nem elégíti ki a magyar ajkú hívőket. A kérelem tehát fenn marad a liturgia fő részére vonatkozóan is. Emlékezteti Rómát, hogy a keleti szertartásúakkal kapcsolatban mindenhol eltekintett a liturgikus nyelvekre vonatkozó általános elvektől, s csak a magyar görög katolikusok részesülnek mostoha elbánásban. Ezért újra kéri a magyar liturgia engedélyezését. Ha jelenleg erre nincs mód, kéri, hogy engedje meg Róma a magyar nyelv használatát a mise egyes részeiben, valamint engedélyezze a liturgikus könyvek magyar fordításának elkészítését.²⁷⁷

A Szentszék nem teljesítette a kormány kérelmét, viszont a már elkészült liturgikus fordítások kizárólag magáncélú felhasználását megengedte, ha a fordítások püspöki ellenőrzés és jóváhagyás mellett történtek, ezzel értelem szerűen módosítva a korábbi rendelet

²⁷⁴ SALACZ 1974. 152 p.

²⁷⁵ A kormány a memorandumban felhívta a Szentszék figyelmét az Amerikában élő görög katolikus magyarok hátrányos helyzetére is. OL. K 721-I/a-1897

²⁷⁶ U.o

²⁷⁷ OL ME K-26 1907-XXV-1910 6650/1897 8232 sz

megsemmisítésre vonatkozó részét. Ismét leszögezte, hogy a nemzeti nyelv liturgikus használatára nincs lehetőség.

A kormány közbenjárása eleve nem ígért sok jót az ügy szempontjából, tekintve, hogy az 1894–95-ös egyházpolitikai törvények miatt ekkor egyébként is elég feszült volt a liberális magyar kormányzat és a Vatikán közötti viszony.

A kormány a visszautasítást követően nem volt hajlandó tovább a magyar liturgia ügyével foglalkozni.²⁷⁸

Az Országos Bizottság megalakulása

A magyar görög katolikusok körében, mikor látták, hogy a magyar nyelvű liturgiát tiltó rendelet végrehajtása egyes helyeken ténylegesen megkezdődött, nagy volt a felháborodás, ők maguk vették kezükbe az ügyet. A kialakult helyzet elgondolkodásra készítette a magyar ajkú görög katolikus híveket, és felvetette a hogyan tovább kérdését. A jelek arra utaltak, hogy a Hajdúdorog vezette eddigi mozgalom semmilyen eredményt nem tudott elérni a közös ügyben, sőt még a gyakorlatban kialakult eredmények (a munkácsi és eperjesi egyházmegyékben már ténylegesen használt magyar liturgia) is veszélybe kerültek. Sokan – főleg az értelmiségiek közül – nem remélve belátható időn belül a közös cél elérését, egyéni megoldást választva a liturgiaváltás útjára tértek, így remélve magyarságukat megőrizni. Ilyen esetek leginkább a román egyházmegyékben fordultak elő, ahol hallgatólag sem tűrték a magyar nyelvet a templomokban, és a magyar egyházközségekbe tudatosan nem magyar papokat küldtek.²⁷⁹

A munkácsi és eperjesi egyházmegyéből származó fővárosi értelmiségiek felvették egymással a kapcsolatot, majd hosszas előkészítés után 1898 június 20-án Budapesten megalapították a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságát amely Szabó Jenő főrendiházi tagot választotta elnökévé.²⁸⁰

A Hajdúdorogi Végrehajtó Bizottsággal történt megállapodás értelmében ez a szervezet folytatja a küzdelmet a magyar püspökség felállításáért. Az Országos Bizottság ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar liturgikus nyelv törvényes bevezetése érdekében

²⁷⁸ PIRIGYI 1990 II.99 p.

²⁷⁹ U.o. 101 p.

²⁸⁰ Szabó Jenő még a közmunka és közlekedésügyi minisztérium főtisztviselőjeként igen sokat tett a magyar görögkatolikus vidékek bekapcsolásáért az ország vasúti vérkeringésébe (így épült ki a Debrecen-Hajdúnánás közti fővonal, amely Hajdúdorogot is érintette). 1896-ban nevezte ki az uralkodó főrendi taggá, s a bizottság abban hízott, hogy tekintélyét és befolyását fel tudja majd használni hittestvérei érdekében. PIRIGYI: A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei. In: TIMKÓ 1987. 200 p.

nem szükséges megbolygatni az egyházmegyék kereteit.²⁸¹ Véleményük szerint a görög katolikus híveknek nemzetiségi alapon történő elkülönítése egyházi és nemzeti szempontból egyaránt hátrányos következménnyel járna. A magyar egyházközségek földrajzilag annyira szétszórtnak fekszenek, hogy azokat lehetetlen egyetlen egyházmegyébe beosztani. Ezért a jelenlegi egyházmegyei keretek fenntartása mellett az egyes egyházközségek liturgikus nyelvét a Szentszéknek kell meghatározni a hívek anyanyelve alapján.²⁸²

A bizottság célkitűzései a következők voltak:

- a magyar szertartás törvényes elismertetése, annak szabadsága minden magyar ajkú görögkatolikus egyházközségben az egyházmegye területétől függetlenül;
- naptáregyesítés;
- a liturgikus mozgalom tisztán egyházi jellegének helyreállítása, a politikai és nacionalista jelleg kiküszöbölése.²⁸³

Ezekből is látható, hogy az új szervezet több tekintetben is más úton indult el a dorogi mozgalomhoz képest. Visszatért a liturgikus nyelv problémájához, és nem vetette fel az önálló egyházmegye kérdését. A naptáregyesítéssel, a többi magyarhoz képest az ünnepek kapcsán fennálló különbséget akarta felszámolni – mint az már a munkácsi püspök 1871-es látogatása kapcsán is felmerült. A harmadik célkitűzés pedig a legfelsőbb szintű egyházi támogatás megnyerését célozta ügyük érdekében. A liturgia kérdésének előtérbe helyezése valószínűleg annak is köszönhető, hogy a keleti szertartás „*folytonos párbeszéd a pap és a hívők között*”, ezért a nemzeti nyelvnek ebben az esetben valóban meghatározó szerepe van. Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy ennek a biztosítása még az egyházmegye felállításához képest is sokkal nagyobb nehézségekbe ütközött eddig. A továbbiakban azt kísérjük figyelemmel, milyen eredményekkel járt az új taktika.

²⁸¹ Mindnyájan abban a meggyőződésben voltunk és vagyunk, hogy ha idővel a munkácsi egyházmegye nagy terjedelme miatt egy új egyházmegye kihasítása szükségesnek fog bizonyulni ennek az új egyházmegyének elsősorban a görög katolikus magyar vidékeket kellend felkarolnia. Az azonban, hogy ebbe az új egyházmegyébe valamennyi magyar ajkú hitközség besoroztassék, vagy hogy abból különben területileg összefüggő más hitközségek kihagyassanak: geographiai helyzet miatt teljes lehetetlenség. Ezért ruházza át kézséggel a hajdudorogi értekezlet végrehajtó bizottsága az Országos Bizottságra a liturgia ügyére vonatkozó megbízatást és magának csakis az új püspökség felállításának szorgalmazását tartja fenn. GRIGÁSSY 1913. 58 p.

²⁸² PIRIGYI 1990. II 100 p.

²⁸³ U.o.

Az Országos Bizottság elhatározta, hogy a mozgalmat tisztán vallási alapra vezeti vissza, a politikai célokat távol tartja tőle. Célkitűzései érdekében zarándoklatot szervez Rómába, s ennek során a pápától emlékiratban kérelmezi a magyar liturgia szentesítését.²⁸⁴

A RÓMAI ZARÁNDOKLAT

Utaltunk rá, hogy a bizottság a tervéhez elsősorban egyházi – lehetőleg minél magasabb szintű – jóváhagyást igyekezett szerezni, ami teljes mértékben érthető is volt.

Erre (kétszeri halasztás után) 1900-ban kínálkozott látványos lehetőség, amikor a pápa jubileumi szentévet hirdetett. A bizottság elhatározta, hogy zarándoklatot szervez Rómába, s

²⁸⁴ U.o.

ott emlékiratban kéri a pápától a magyar liturgia engedélyezését. Ezt maximálisan támogatják az eperjesi és a munkácsi püspökök, akik már eddig is tanúságot tettek a magyar hívekkel szembeni jóindulatukról.

A 461 főből álló zarándoklatot (ebből 37 lelkész) Vályi János eperjesi püspök vezette, s Rómában csatlakozott hozzájuk Firczák Gyula munkácsi püspök is.²⁸⁵

A zarándokok, egy viszontagságos út során megérkeztek Rómába. A zarándoklat alatt a püspökök minden nap misét mutattak be, de nem a bizánci liturgiában megszokott keleti pompával, hanem inkább a latin liturgiára jellemző csendes módon. Ennek, az lehetett az oka, hogy kerülni akarták az esetlegesen előforduló bármilyen nem kánoni nyelv használatát a liturgiában. Erre utal az a tény is, hogy Vályi püspök megtiltotta az éneklést.

Rómába érkezve a zarándokokat az a hír várta, hogy XIII. Leó pápa nem tudja fogadni a magyar zarándokokat az alatt a rövid idő alatt, amit az Örök Városban töltenek. Szabó Jenő ekkor elhatározta, ha kell, egész vagyonának feláldozása árán addig tartja ott a magyar zarándokokat, míg a pápa elé nem járulhatnak. Erre azonban mégsem lett szükség mivel a pápa március 9-én fogadta őket.²⁸⁶ A pápai kihallgatáson átadták az emlékiratot és szóban is előadhatták kérelmüket. Vályi püspök a pápa előtt tartott beszédében erősen exponálta magát a magyar liturgia mellett. Amint várható volt XIII. Leó válaszában megdicsérte a zarándokokat, de a magyar liturgia kérdésére nem tért ki. A zarándoklat fontos eredménye az lett, hogy a Szentszék meggyőződött arról, hogy nagy számban vannak magyar görög katolikus hívek, akiknek a sorsát rendezni kell. A másik eredménye az lett, hogy a Szentszék nem szorgalmazta egyelőre az 1896-os tilalom végrehajtását.

A zarándoklat végén az Országos Bizottság Hajdúdorogon tartott záróünnepséget, ahol 90 egyházközség fejezte ki a bizalmát az elnök és a Bizottság iránt.²⁸⁷ A hely kiválasztása azt mutathatta, hogy az Országos Bizottság együtt akar működni a hajdúdorogi Végrehajtó Bizottsággal, s megbecsüli a hajdúdorogi hívek eddigi tevékenységét. A későbbiekben azonban – mint látni fogjuk - az együttműködés nem lesz ilyen zavartalan. Az Országos Bizottság a zarándoklatról 1901-ben díszes emlékkönyvet adott ki.²⁸⁸

²⁸⁵ A zarándokokkal tartott egy rövid időre Drohobeczky Gyula kőrösi püspök is.

²⁸⁶ Ahhoz, hogy a pápa fogadja a magyarokat jelentősen hozzájárult az is, hogy a monarchia római követe, illetve a Rómában tartozkodó Fraknoi Vilmos v. püspök mindent megtett annak érdekében. Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901. Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága. 206 p.

²⁸⁷ PIRIGYI: A magyar görögkatolikuság történetének kiemelkedő személyiségei. In. TIMKÓ 1987. 201 p.

²⁸⁸ Emlékkönyv 1901.

A zarándoklattal egy időben, a románok Balázsfalván zsinatot tartottak ahol élesen ellenezték a magyart, mint liturgikus nyelvet.²⁸⁹

Mivel a zarándoklat a kívánt eredményt nem érte el, a Bizottság módosított álláspontján a püspökség kérdésében. Először az a variáció merült fel, hogy az összes magyar görög katolikus egyházközséget egy, már meglévő püspökségbe kellene beosztani (ez értelemszerűen a munkácsi lehetett volna, amely eddig is a legnagyobb jóindulatot tanúsította magyar hívei iránt),²⁹⁰ majd ezt felváltotta az önálló egyházmegye megalapításának gondolata. Az első lépcsőt a magyar híveknek a román egyházmegyékben „élvezett” már ismertett helyzete tette volna égetően szükségessé. Ezzel párhuzamosan azonban folytatta a bizottság a küzdelmet a magyar liturgia érdekében is.²⁹¹

A MAGYAR KORMÁNY ÉS A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSSÁG KAPCSOLATA A SZÁZADFORDULÓN

²⁸⁹ SALACZ 1974. 153 p.

²⁹⁰ Egyesek szerint Demkó Kálmántól (az 1903-ban létrehozott Görögkatolikus Hírlap főszerkesztője, gimnáziumi tanár a Magyar Történelmi Társulat alelnöke) származik az elképzelés. Demkó ruszin származású volt, és szembefordult Szabóval, mikor az Országos Bizottság felvette programjába a püspökség megalakítását. Nem akarta, hogy elválasszák egymástól a magyar és ruszin görög katolikusokat. PIRIGYI 1990. II 105 p.

²⁹¹ U.o. 101 p.

Mint láttuk a mindenkor magyar kormány – ha nem is mindig hitbéli érdekektől vezéreltetve - 1881-től folyamatosan nyomon kísérte, támogatta a magyar görög katolikusság küzdelmét. Az e témával foglalkozó könyvek, tanulmányok, számtalanszor az akkori kormányzat szemére vetik, hogy egy-egy fellángolás után nem törődött kellően az ügyel. Az előzőekben talán sikerült ennek részbeni cáfolatára is rávilágítanunk.

Az egyházmegye történetével foglalkozó szakirodalomból gyakorlatilag kimarad – a budapesti parókia ügyének vázlatos ismertetésétől eltekintve - a római zarándoklat (1900) és a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1910 végén beadott kérvénye közt eltelt tíz esztendőnek a bemutatása. E fejezetben, az említett tíz évnek a (színfalak mögötti) történéseit szeretnék bemutatni, melyek döntően hozzájárultak az egyházmegye felállításához. Külön ki kell emelnünk a korszak magyar miniszterelnökei közül Tisza Istvánt (1903-1905) aki mind végig kiemelten támogatta a magyar görög katolikusság küzdelmeit.

A Monarchia és a nemzetközi helyzet

Az 1880-es években a Monarchia a nagyhatalmi rendszerben a szerencsés véletlennek is köszönhetően előnyös helyzetet foglalt el. A kilencvenes években már egyre több kedvezőtlen előjel mutatkozott. A századfordulót követően pedig teljesen megváltoztak a körülmények. A Monarchia egyre előnytelenebb nemzetközi helyzetbe került. A kettős szövetség és a hármas szövetség a kontinentális hatalmak ellentéteiből, illetve érdekeiből nőtt ki, de a századfordulótól az Angliával is szembekerülő Németország terveit szolgálta. A Monarchia balkáni pozíciója is a német „Drang nach Osten” politika láncszemébe tartozott, így szövetségese révén Anglia is ellenségei táborába került. Ráadásul olyan nagyhatalmi viszonyrendszer részese lett, ahol fő ellenfele, Oroszország, már nem állt elszigetelten, francia szövetségese mellett Anglia támogatását is élvezte. A Monarchia viszont saját szövetségi rendszerében mind gyengébb helyzetbe került. Oroszországgal a viszony Bosznia és Hercegovina anektálása után romlott meg végképp. Háborúra csak azért nem került sor, mert az orosz kormány még nem volt felkészülve az összecsapásra.²⁹² Oroszország a háború helyett más típusú hadviselésbe kezdett a Monarchiával szemben. Ortodox papokat küldött Magyarország területére, akik a rutének körében elkezdték terjeszteni a skizmát.²⁹³ A közvélemény ennek következtében a görög katolikusok ellen fordult.

²⁹² 20. századi egyetemes történelem. Szerk: Diószegi, Harsányi, Krausz, Németh. I. köt. Budapest, 1995., Korona Kiadó.

²⁹³ A polgári és az egyházi sajtó is fellépett a skizmatikusokkal szemben. Az érvelések igen különbözőek voltak. A Görög Katolikus Szemle egyik olvasója például azt javasolta, hogy a görög katolikus püspököknek és papoknak legyen kötelező borotválkozni.

Magyar görög katolikusok a századfordulón

A népszámlálási adatok szerint korszakunkban Magyarország területén 1.841.272 volt a görög katolikus hívők lélekszáma. Ebből 1.064.780 román anyanyelvű, 529.864 szláv anyanyelvű, 246.628 pedig magyar anyanyelvű volt. A román és szláv anyanyelvű hívők közül 181.673-an tudtak magyarul. Ez az adat azért fontos, mert a görög katolikusok jelentős része ekkor még az anyanyelvet összetévesztette vallásával, és így feltételezhető, hogy a vegyesajkú területeken, ahol az egyházi nyelv az ószláv vagy a román volt – a nép akkor is szlávnak vagy romának vallotta magát, ha anyanyelve vagy származása magyar volt. A román egyházmegyékben a híveket erre kötelezte nem egy esetben egyházi főhatóságuk is.²⁹⁴ Feltételezhetjük, hogy a magyar anyanyelvű hívők száma a valóságban több volt, mint a fent ismertetett adatok mutatták.

Mint már többször említettük a görög katolikus román egyháztartományban mintegy hetvenezer magyar nemzetiségű hívő élt. Az ő helyzetük volt a legsúlyosabb. A liturgikus nyelv a román akadémiai nyelv volt, tehát nem az ó román, hanem az élő román nyelv.

Az Gyulafehérvár-fogarasi metropólia nem csak a Szentszék tilalma miatt tiltotta a magyar nyelvet, hanem román nemzeti érdekből. (Pl: tiszta magyar településeken, Kisterem, Aknasugatag, Éradony, gyakorlatilag nem volt magyar prédikáció). Ennek a magatartásnak egyenes következménye, hogy mint láthattuk, a magyarság az országos átlagot figyelembe véve gyarapszik, addig a román nyelvterület határán és a román nyelvterületen, a szórványban élő magyarság lassan beleolvad a románságba. A román királyság határán ennek következtében, lassan egy tiszta román nyelvterület kezdett kialakulni, amely a görög katolikus és görög keleti nemzeti egyházakban önálló nemzeti szervezettel is rendelkezett. Az ebben rejlő veszélyre maga a miniszterelnök hívta fel az uralkodó figyelmét emlékiratában.

„A romániai iskolákban már olyan térképeket használnak, amely szerint a román föld határa a Tisza és ezen Nagyrománia úgy a magyar állam területeit, mint az osztrák Bukovina egy részét magában foglalja. Diplomataink jelentéséből jól tudjuk, hogy az un Culturliga keretében működő román társadalom az irredentát nyílt és titkos eszközökkel szítja. A román kormány ugyan minden ilyen agályt kizár, de a jövő perspektívája igen sötét alakul ki, ha a

²⁹⁴ 1905-ben óriási botrányt kavart a román sajtóban, hogy a román püspökök részt vettek a 1905 őszi megrendezett püspöki konferencián. Felháborodott cikket közölt a Drapelul, Gazette Transilvaniei, Libertatea. A román püspöki kar tagjai kivétel nélkül szinte a román nemzeti párthoz tartoztak, azt nyíltan támogatták. A balázsfalvi érsekség lapjának az Uniera-nak a szerkesztőjét a kolozsvári esküdtszék 1906-ban 3 rendbeli sajtóperben 8 hónapi államfogházra ítélte és 1200 korona büntetésre, a magyar állam elleni izgatásért. OL K-305 VKM 1. csomó 16. tétel. 476/1918, 112246/1918

magyar népszigeteket a román nyelvtengerben veszni hagyjuk. A múlt század közepén kialakult román egyházi szervezkedés a románokat nagyon megerősítette, s most a monarchia románjai mögött egy folyton erősödő a nemzetközi politikában is számottevő románia áll. Ezért a magyar végek megerősítése kívánatos.”²⁹⁵

A görög katolikus rutén egyházmegyékben élő 168 ezer magyar helyzete jóval kedvezőbb volt, mivel az egyház vezetőitől itt távol állt a beolvasztási szándék és a magyarországi ruténeknek sem voltak szeparasztikus törekvései – még ekkor. Ennek ellenére a magyar nemzetiségűek itt is számokra idegen nyelvű liturgia befolyása alatt álltak. Vályi eperjesi püspök, maga is elismerte, hogy az ószláv liturgikus nyelv annyira közel áll a rutén nyelvhez, hogy azt a nép minden nehézség nélkül megérti. Azonban ha jobban körbenézünk, akkor láthatjuk, hogy a magyarság beolvasztására irányuló törekvések itt is történtek. Erre példa az izai eset is, amit a kormány csak büntető eljárással tudott annak idején lezárni.

A kormányzat szerint a századfordulón a 246 ezres görög katolikus magyarság beolvasztása lassan, de következetesen folyt. Ennek a folyamatnak a megakadályozására jött létre a magyar liturgiáért küzdő mozgalom. A miniszterelnök szerint a mozgalom indokolt volt, de rossz irányba haladt, mert nem a megfelelő vezetők álltak az élén. A helyzet Szabó Jenő színrelépésével megváltozott, pozitív fordulatot vett. Az új vezetők először felhagytak a régiek követeléseivel és zarándoklatot vezettek Rómába. Róma - mint láttuk – a magyar liturgiát tiltó határozatát nem vonta ugyan vissza, de annak végrehajtását sem szorgalmazta.

A tilalomról Vályi János eperjesi püspök azt írta, hogyha az 1896-os tiltás hatályban marad „akkor jön a skizma”, mivel Szentpétervár engedélyezte az amerikai magyar ortodoxoknak a magyar liturgikus nyelv használatát. Viszont ha a Szentszék hozzájárulna a magyar liturgikus nyelvhez, akkor a folyamat fordított lehetne.²⁹⁶

A kormány szerint is lépéseket kell tenni az ügyben, mert ha a szláv és a román liturgikus nyelv továbbra is kizárólagos lesz, akkor az iskola és a templom által a magyarság fokozatosan beolvad a nemzetiségekbe.

Sokak szerint veszélyes lehet az is a magyar államra nézve, ha létrejön egy magyar nyelvű egyházmegye és ezzel kizárólagossá válna az eperjesi és a munkácsi egyházmegyékben az ószláv liturgia. Ez, a szomszédos galíciai egyházmegyékkel való nemzetiségi alapokon megvalósuló egyesülést segíthetné elő. A monarchia, a galíciai egyházak megerősítésével

²⁹⁵ OL ME K26-1907-XXV-1910. 3169/1905

²⁹⁶ OL ME K-26 1907-XXV-1910 (45)

(melyet Moszkva ellenes lépésként tett meg) akaratlanul is gyengítette a magyar és a lengyel népet. A munkácsi püspökség mindig is soknyelvű volt. Az unió előtt a munkácsi püspökök magukat a magyarországi görög keletiek püspökének nevezték, nem a rutének püspökének. A későbbi egyházmegyében, a szamosújvári püspökség felállításáig, román nyelvű liturgia is volt. 1855 után azonban csak a magyar liturgia adta az egyházmegye nemzetiségi jellegét. A fentiekre tekintettel, ha a többször említett tiltás hatályban marad, akkor fennáll annak a veszélye, hogy a munkácsi és az eperjesi egyházmegye kapcsolata szorosabb lesz a galiciaiakkal, és ha nevezettek eléri törekvésüket, hogy érsekségük pátriárkátus legyen, akkor újabb két egyházmegye szakadhat el a magyar katolikus egyháztól. A kormány ebben a helyzetben próbálta megtalálni a kiutat.²⁹⁷

A kormányzat elképzelései

A kormány szerint a Szentszéket nem lehet álláspontjának a megváltoztatására rávenni. (Mint tudjuk a kúria, a rítus ügyekben soha nem enged beleszólást a világi hatóságoknak). Jelen helyzetben, csak annyit lehetne elérni, hogy a Vatikán a magyar liturgikus gyakorlatot továbbra is hagyja érvényesülni. Ez azonban a magyar állam szempontjából nem oldaná meg a problémát, mert a román egyházi főhatóság úgysem engedné a román nyelv magyarral történő felváltását. A kormány szerint el kellene halasztani a magyar liturgia bevezetését. Először egyházszerkezeti téren kell valamilyen előrelépést tenni. (Itt emlékeztetni kívánok az 1897-es kormányzati véleményre mely szerint, *„amíg a Szentszék nem biztosítja a magyar nyelv liturgikus használatát is, addig nincs szükség új egyházmegye alapítására.”*)²⁹⁸

A miniszterelnök véleménye szerint a legjobb megoldás egy önálló püspökség volna, de mivel a kúria *„a magyar kívánalmak iránt igen csekély figyelmet szokott tanúsítani”*, be lehetne érni azzal is, hogy a meglévő görög katolikus püspökségek valamelyikének magyar jellegét jobban megerősítsék. Ezt úgy lehetne elérni, hogy a görög katolikus magyarság által lakott községek, melyek a román egyháztartományba tartoznak, inkardinálva lennének a munkácsi egyházmegyébe. Ezzel csökkenne az elrománosodás veszélye, de a nyelvkérdés nem oldódna meg. *„Kétségtelen az lenne a legjobb, ha Szent István koronájának országában a katolikusok egy nemzeti jelleggel nem bíró és csak magas szellemi hivatását munkáló egységes szervezet alatt élhetnének. Miután azonban a szervezeti egység már meg van bontva és a nemzetiségi elven alapuló feldaraboltság foglalta el helyét, az osztó igazság is úgy hozza magával, hogy mint a rutének és románok már megkapták a külön egyházi szervezetüket akként a magyar*

²⁹⁷ U.o.

²⁹⁸ OL ME K-26-1907-XXV-1910. 3169/1905

görög katolikusok is kapják meg.”- írja Tisza István az uralkodónak 1905-ben. Arra kérte Ferenc Józsefet, hogy a kérdésben vesse latba személyes befolyását a Szentszéknél, annál is inkább, mert Budapesten egy magyar görög katolikus parókia létesül nemsokára és ez *„alkalmat fog szolgáltatni a denuntiációkra.”* A Tisza emlékiratában foglaltakkal a Vallás és Közoktatásügyi miniszter is egyetértett és arra kérte a miniszterelnököt, *„hogy ha lehet a puhatolózások eredményeit”* vele is közölje.²⁹⁹

A kormány komolyan foglalkozott az egyházmegye felállításának tervével, amit támogatott a munkácsi és az eperjesi püspök is. A minisztérium bekérte az ügy kapcsán az Országos Levéltártól az erdélyi görög katolikus érsekség felállításával, majd pedig a zágrábi és kalocsai érsekségek felállításának aktáit is.³⁰⁰

Tisza 1904 januárjában gr. Szécsen Miklóshoz a Monarchia Szentszéki nagykövetéhez bizalmas kéréssel fordult. Pontos tájékoztatást kívánt kapni a Szentszék vélekedéséről a magyar liturgia ügyéről. Levelében informálta a követet a magyar kormány tervezett *„nemzeti szempontból fontos”* elképzeléseiről is, és elmarasztalta a Szentszék egyházpolitikáját. Róma ugyanis, hogy további teret nyerjen az ortodox egyházak között, rendszeresen a magyar érdekek ellen csellekedett véleménye szerint. *A magyar kormányt – Tiszát idézve – semmi agresszív célzat nem vezeti... hanem kizárólag és tisztán deffenzív alapokon áll. Midőn a magyar liturgia kérdésének megoldását sürgette, szót emel az ellen, hogy a magyar állam területén a magyarságot egyházi eszközökkel nemzetiségi céokra való kihasználása által el akarják románosítani.*” Szécsen válaszában semmi biztatót nem tudott írni. Rómában az az általános vélemény, hogy a magyar nyelv nem felel meg a katolikus egyház szabályainak. Ara lát csupán esélyt, *„hogy azok a részek (a liturgiában) ahol a hívők aktívan részt vesznek, magyarok maradhatnak.”*³⁰¹

A kormány 1904-ben nagy mennyiségű magyar nyelvű bizánci szertartású liturgikus könyv kinyomtatását határozta el. Ennek forrását megjelenítette a költségvetési törvényben is.³⁰² (Az ügy a politikai helyzetre való tekintettel 1905-ben ad acta tétellett a VKM rendelkezése szerint).³⁰³ Ehhez kapcsolódóan kérte Berzeviczy Albert kultuszminiszter Tisza segítségét, hiszen – véleményük szerint – nem rendelkeztek pontos adatokkal a magyarországi görög katolikusok nemzetiségi megoszlásáról.³⁰⁴ Erről a miniszterelnök is hasonlóan vélekedett. *„A*

²⁹⁹ OL ME K-26 1907- XXV-1910. 3045/1904 XV. tétel 1649

³⁰⁰ OL 1907. XXV. tétel K-26 706 csomó. 3366/1905

³⁰¹ HAJDÚ DEMETER DÉNES: "...Nyelvünk iránt forró szeretettel viseltetünk...". Budapest, 1997. Erdély Művészetéért Alapítvány. 39 – 40 p.

³⁰² OL ME K-26 1907 – XXV-1910 XV. tétel 3045/1904

³⁰³ OL ME K-26 1907-XXV-1910.1971 XV tétel.1649

³⁰⁴ OL ME K-26 1907 XXV-1910. 3045/1904

liturgikus gyakorlatot senki sem ismeri a magyarulakta görög katolikus egyházközségekben. Csak a Statisztikai Hivatal gyűjtött e téren adatokat de ez az adatsor a papok egyoldalú bevallásán alapult ezért hiányos kétséges és nem teljesen megbízható.” Tisza éppen ezért cselekvési tervet dolgozott ki. Elképzelése szerint azokon a helyeken, ahol az 1900-as népszámlálás során több mint 50 görög katolikus magyart írtak össze, a Statisztikai Hivatal egyházmegyénként a magyarság csökkenő sorrendjébe foglalja az adatokat táblázatba. Ennek célja, hogy minden egyes helyiségben a magyarság számaránya a nem magyar ajkú görög katolikus népességhez viszonyítva százalékosan kigyűjtésre kerüljön és pontosan tisztázódjon, hogy milyen a liturgikus gyakorlat.³⁰⁵ Az elkészült kimutatás alapján: *„a figyelembe jövő községek megjelölése mellett fel lesznek hívandók az illetékes főispánok, hogy a magyar liturgia fokozatos behozatal acéljából kidolgozott és ugyancsak itt fekvő részletes kérdőív szerint nem a lelkészek útján, hanem szavahihető emberek kihallgatása mellett, de minden felesleges feltűnés szigorú kerülésével a közigazgatási hatóságok útján nyomoztassák ki a liturgikus gyakorlatot, valamint azt a tényt, hogy az 1896-iki római tilalom alapján hol történt és hol kíséreltetett meg a magyar liturgia visszafejlesztése.*

*Hogyha azután ezen adatok egybevetése alapján meg lesz állapítható, hogy mely egyházközségekben kielégítő s főleg melyekben nem kielégítő a liturgikus gyakorlat, akkor a ki nem elégítő helyek püspökségként és fontosság szerint csoportokba lesznek sorolandók és Szécsen gróf tanácsai értelmében nem Róma, hanem a hazai görög katolikus püspökök lesznek rászoritandók, minden feltűnés nélkül utasítsák papjaikat, hogy fokozatosan térjenek át a kívánt liturgikus gyakorlatra.”*³⁰⁶ Tisza nem kívánt egyéb diplomáciai lépéseket tenni e kérdésben, terveit szerint Drohobeczky körösi püspök „felhasználásával” csak azt kellene elérni, hogy Róma, a körvonalazott magyar liturgikus nyelv fejlesztését ne akadályozza meg. Szerepet kapott még Tisza terveiben a legtöbb magyar görög katolikust magába foglaló munkácsi egyházmegye püspöke Firczák Gyula is. Firczák püspök – a miniszterelnök véleménye szerint a máramarosi áttérések miatt erőteljesen rá van szorulva a magyar kormány jóindulatára. Ezért a máramarosi görög katolikus papság illetményének a felemelése előtt szóban köteleznék Firczákot, hogy a magyar liturgikus nyelvet fokozottabban propagálja egyházmegyéjében. A püspököt egyébként ez ügyben ténylegesen felkérték a miniszterelnökségre.³⁰⁷

³⁰⁵ OL ME K-26 1907-XXV-1910 (1649-1904)

³⁰⁶ U.o.

³⁰⁷ U.o.

Hamarosan a Statisztikai Hivatal elnöke megküldte Tiszának a kért kézirat húsz példányát. Kísérőlevelében felróta a magyar kormányoknak, hogy nem voltak elég körültekintőek és a román egyháztartományt kiengedték a kezük közül. Példaként hozta fel, hogy 1872-ben Máramaroson, amely a munkácsi egyházmegyéhez tartozik engedték, hogy egy szamosújvárihoz tartozót is létrehozzanak. Hasonló volt a helyzet Szatmárnémetiben is.³⁰⁸ Véleménye szerint a megoldás: „*A román egyháztartományba munkácsi, eperjesi magyar püspökök és kanonokok kellene. A románokat Eperjesen és Munkácson kellene javadalomhoz juttatni. A balázsfalvi érsekválasztásnál, így idővel a friss, józan erő jutna hatalomra. A kanonokok számát ezért Balázsfalván tízről tizenötre, máshol hatról tizenkettőre kell emelni. Ez nem nagy kiadás a szerényebb díjazású görög katolikus kanonoki stallumok esetében.*”³⁰⁹

A Tisza kabinet távozásával a tervezett elképzelések megvalósulása is lekerült a napirendről. Az elkövetkezendő két évben a viharos magyar belpolitikai helyzetben az egyházmegye ügyében semmi előrelépés nem történt. Wekerle Sándor miniszterelnökségével az akták tanúsága szerint ismét érdeklődést mutatott a kormányzat az egyházmegye és a magyar liturgia ügye iránt, azonban érdemi előrelépés nem történt.

A kormány az érdekelt területeken külön figyelmet fordított a nemzetiségi mozgalmak figyelemmel kísérésére is.³¹⁰ Mikor ezek a mozgalmak ismét erősödni kezdtek, akkor ismét komolyabban kezdtek foglalkozni az egyházmegye felállításának kérdésével.

Egyesületek

Magyar Görög Katolikusok Egyesülete

³⁰⁸ OL ME K-26 1907-XXV-1910 3045/1904

³⁰⁹ U.o.

³¹⁰ Szilágy vármegye főispánja tájékoztatja a belügyminisztert a Román irodalmi és közművelődési egyesület gyűléséről. „A rendezvényre 46 csendőr volt kivezényelve beavatkozásra. Nem volt rájuk szükség. Lukács László volt a fő szereplő. A rendezvényen mintegy 3000 fő volt. 1/6 volt a műveltebb réteghez tartozónak nevezhető. Este fél kilenckor megérkezett Bukarestből automobilon Cantakuseno és Butkulesku Emanuel bojárok, valamint Floresko a volt romániai liga secretóriusa, valamint Filipesku Niku volt bukaresti polgármester és miniszter is. Részt vett még Papp György Mihályi Tivadar nagyilondai képviselő, Barbolovics Alimp szilágysomlyói püspöki helynök, Lukács László lacfalvi lelkész, Pap László meszesszentgyörgyi főesperes”. OL K-467 Miniszterelnök magánlevelezése Wekerle 1907 13/a, ill. A románok 1905 január 10-én Nagyszebenben értekezletet tartottak. Az értekezleten elhatározták, hogy aktivizálják magukat és az ország választókerületeiben román nacionalista képviselő-jelölteket indítanak nemzetiségi programjuk alapján. Tisza a hír hallatán levéllel fordult a román püspökökhöz. Levelében arra kérte őket, hogy igazolják hovatartozásukat. Felhívja figyelmüket arra, hogy örvendetes tény, hogy a szomszédos Románia ilyen virágzásnak indult, de ez csak akkor folytatódhat, ha egy nagyhatalom, jelesül az egységes Magyarország a szomszédja. Ehhez szükséges, hogy a román nemzeti honpolgárok nagy nemzeti ideáljukat úgy szolgálják a legjobban, ha teljes erejüket a magyar állam erősítésére fordítják. A magyar nemzet csakis az egységes nemzetállam alapján képzelhető, de teljes egyenlőséggel és testvériséggel. Kéri a püspököket, hogy vessék latba ez ügyben befolyásukat. Válaszukban a püspökök maguk és híveik hűségéről biztosították Tiszát. MREZSL 44a/3, 1

1902. december 3-án Budapesten megalakult a Magyar Görög Katolikusok Egyesülete, elnöke Szabó Jenő lett. Az Országos Bizottság elsősorban a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért küzdött. Az új egyesület célja az volt, hogy a budapesti illetve a munkácsi és eperjesi egyházmegye híveinek egységét megteremtse, a görög katolikusok anyagi és erkölcsi érdekeit előmozdítsa. Tagjai ruszinok, elmagyarosodó ruszinok voltak. Az egyesület lapot indított Görögkatolikus Hírlap címmel.³¹¹

Vasvári Pál Kör

1904. október 20-án megalapították a Vasvári Pál kört. Az egyesület első elnöke Kutkafalvy Miklós lett. A vasvári Pál Kör megalakulása után belépett az Országos Magyar Szövetségbe. A szövetség célja a társadalom megszervezése volt az egységes magyar nemzeti állam védelmében. A VPK igyekezett összefogni és támogatni a budapesti görög katolikus egyetemistákat is.³¹²

A korszaknak még két eseményét érdemes megemlítenünk. 1910-ben felmerült egy görög katolikus érsekség létrehozásának az ötlete³¹³ valamint ekkor került sor a debreceni görög katolikus templom felszentelésére is. A templomot 1910. május 23-án szentelte fel Firczák Gyula munkácsi püspök. A püspököt Debrecenben kiemelt ünnepélyességgel fogadták. Ideiglenes szállásán Eröss Lajos református püspök és a város vezetése köszöntötte. Eröss Lajos, aki a püspök mellett ült az ünnepi ebéden, beszédében kifejtette, hogy félre kell tenni minden ellenségeskedést és „*Isten, ember, és hazaszeretetben kell versengeni.*”³¹⁴

A BUDAPESTI PARÓKIA ÉS A MAGYAR LITURGIA

A római zarándoklat után a Végrehajtó Bizottság a budapesti parókiát igyekezett megszervezni. A budapesti görög katolikus plébánia megalakítását Popovics Jenő kúriai bíróval az élen már 1892-ben elhatározták a fővárosban élő magyar anyanyelvű görög katolikusok. 1895 januárjában megalakult az egyháztanács Pászthélyi Jenő elnökletével. A főváros 1898-ban magára vállalta a templom kegyuraságát, azzal a feltétellel, hogy érvényesül liturgiájában a magyar nyelv.

³¹¹ PIRIGYI 1990. II 104 p.

³¹² U.O. 159 p.

³¹³ Görög Katholikus Szemle 1910. május 23. Az érsekség terve talán a Lembergől érkező egyre nagyobb nyomás ellenlépéseként szolgált. A leMBERGI érsek szerette volna saját suffragánjának tudni a munkácsi és az eperjesi püspökségeket.

³¹⁴ PIRIGYI 1990 II 159 p.

A kánonjog szerint a kegyuraság kötelezettségek és jogok, illetve kiváltságok összessége, amely a templomok, kápolnák, javadalmak alapítóit, illetve jogutódait illeti meg. Kegyúr lehet világi természetes személy, illetve jogi személy (testület) is. A jogok és a kiváltságok azonban csak az egyház által átengedett mértékben illetik meg a kegyurat, ezek közül a legjelentősebb a javadalmat betöltendő egyházi személy bemutatásának joga, a többi inkább csak lelki természetű kedvezmény. Csak utalunk rá, hogy a majd 1917-ben kihirdetett egységes egyházi törvénykönyv már nem is tette lehetővé új kegyuraságok keletkezését, és a régiek vonatkozásában is igyekezett korlátozni a bemutatási jogot is.³¹⁵

Ebből is látható, hogy a liturgia kérdésében a kegyúrnak semmiféle jogosítványa nem volt, hiszen ebbe a Szentszék beleszólást még a széles főkegyúri jogot élvező magyar uralkodónak sem engedett. Így az ajánlkozó kegyúr feltétele kánonjogilag eleve érvénytelen volt, az a fölöttes egyházi hatóságokat nem kötötte. A felállítandó parókiával a Szentszék részéről a Hitterjesztési Kongregáció foglalkozott, amelyet már érintettünk a magyar liturgia betiltásánál. Ennek a szervnek a feladata volt többek között a nem önálló hierarchiával rendelkező területek egyházkormányzata.³¹⁶ Döntése alapján az új parókia az esztergomi főegyházmegye joghatósága alá került közvetlenül, amely a munkácsi és eperjesi egyházmegyéknek is metropoliája volt. E két egyházmegye szintén igényt formált volna az új parókia feletti joghatóságra, azonban egyházmegyék közti vitát a Hitterjesztési Kongregáció Esztergom javára döntötte el 1902 decemberében.³¹⁷

A budapesti parókia felállításával egy időben újra szóba hozták a parlamentben a magyar liturgia ügyét. Kérték a kormányt, hogy támogassa az ügyet Rómában, a külügyi képviselő pedig ügyeljen arra, hogy semmiféle hamis információ ne érvényesülhessen ez ügyben.³¹⁸

A parókiát végül Vaszary Kolos esztergomi érsek állíttatta fel 1905-ben a fővárosban élő valamennyi görög katolikus hívő számára. A joghatóság kiterjedt a nem magyar anyanyelvű hívőkre is, első lelkésze Melles Emil lett. Az egyházközség megkapta a Szegényház téri (ma Rózsák tere) római katolikus templomot. A bizánci szertartás előírásainak megfelelően átalakított templomban az első misét 1905-ben mutatta be Melles apát. Melles Emil parókus a liturgia nyelvénél az eperjesi és a munkácsi püspökség magyar parókiáiban kialakult

³¹⁵ BÁNK 1960. I 624–630 p.

³¹⁶ GERGELY Jenő: A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 323 p. SZEREDY 1879. 398 p.

³¹⁷ SALACZ 1974. 153 p.

³¹⁸ Az egyik képviselő Rabár Endre csak egyházi kérdésnek tekintette az ügyet. A másik felszólaló Rátkay László viszont nemzeti ügynek. Szerinte a szentszéki osztrák-magyar követség akadályozza a kérdés megoldását. U.o.

kompromisszumos gyakorlatot választotta, vagyis a szentmisét az áldozópap csendes imáin és az átlényegülés szavain kívül magyarul végezte, az említett részeket pedig ószlávul.

Ezzel kapcsolatban feltétlenül megemlítendő, hogy az esztergomi érsek kompromisszumos megoldásként már ekkor javasolta nem kötelező jelleggel a nem magyarul mondott részekre a görög nyelv használatát. Tekintve, hogy a görög eleve szakrális nyelv (ld. triglosszia-elv), ehhez esetleg külön szentszéki engedély sem kellett volna. A többségében a rutén egyházmegyékből származó egyháztanács azonban a már általa ismert gyakorlat mellett döntött. A fővárosi románok tiltakoztak a magyar jellegű egyházközségbe való beolvasztás ellen. Erre példa Fazekas Mihály és Melles Emil vitája. Fazekas bepanaszolta Mellest a budapesti érseki helynökségen, hogy a parókus nehezen engedi el fiát hittanról, és nagy a távolság a lakás és a hittanóra helye között, s mindent egybevetve, ráadásul ők románok. A helynökség – véleményünk szerint - kompromisszum készségeéről tesz tanúságot mikor a nagy távolság miatt felmenti a fiút a hittanról és engedi, hogy arra iskolájába járjon³¹⁹. A válasz azonban egyik felet sem elégítette ki. Melles apát levélben szólítja fel a Fazekas családot, hogy a fiú legalább misére hozzá járjon. Fazekas a hercegprímáshoz fordult panasszal. A panasz szerint ő román és fia is az. Arra kéri az érseket, hogy ne keljen az orosz templomba járnia, mondja ki a hercegprímás, hogy ezentúl is a római templomba jár hassanak³²⁰. Vaszary prímás aki nem egy ilyen és ehhez hasonló tiltakozó levelet kapott, Rómához fordult döntésért. Rómához fordultak a Budapesten élő román görög katolikusok is. A Hitterjesztés Kongregációja az 1907. október 1-jén hozott határozatával a románokat kivette a budapesti parókia joghatósága alól, tekintve, hogy az úgymond rutén szertartású, egyidejűleg pedig a lakhelyük szerint illetékes római katolikus plébániák joghatósága alá rendelte őket. Az esztergomi érsek a határozatot október 16-án körlevélben hirdette ki.³²¹

Az egyházközség és a főváros tiltakozott a rutén jelző ellen. A Budapesti Hírlap április 23-i száma a következőképpen értékelte a helyzetet: *„A görög-katholikus magyarok eddig alkalmazkodtak a törvényekben előírt görög-katholikus elnevezéshez, abban a reményben, hogy ily módon meg fog szűnni a görög-katholikus hívőknek a nemzetiség szerinti megkülönböztetése. Minthogy azonban ez a remény nem teljesedett be és a görög-katholikus magyarság is szenvedni kezd e visszás helyzeten mozgalom indult meg abban az irányban, hogy egyházközségeink a görög-katholikus magyar egyház elnevezést vegyék fel.”*³²² A Főváros vezetése támogatólag állt az egyházközség mellé, azonban a nyilatkozatok nem

³¹⁹ E lépést a görög katolikus magyarok iránti gesztusként kell felfogni, mivel nem a román származást emeli ki.

³²⁰ EPL. Cat. D/C Hajdúdorog 23 csomó (szám nélkül).

³²¹ PIRIGYI 1996. 102 p., PAPP 1943 Bp. 65 p.

³²² Görög Katolikus Szemle 1909. április 25.

elégítették ki a hívőket. Véleményük szerint az emberek hozzáállását is meg kell változtatni e kérdésben „*Mi egyházainkat magyar egyháznak fogjuk nevezni, de más vallású társadalom, melyben élünk és ez a világ is melyet nem lehet eléggé kárhóztatni, orosz vallásról, orosz templomról, orosz papról, orosz intézetről fog beszélni. S az a nevetséges valóban, hogy mi mikor magunkat magyarnak tartjuk az a társadalom nevez minket oroszoknak ami szeret magyarságával kérkedni. Így asszimilál a magyar társadalom.*”³²³ Az idézetből újra visszaköszön a talán már elfeledettnek hitt probléma, aki görög katolikus az nem lehet igazi magyar. E rövid hírlapi kitérő után kanyarodjunk vissza a budapesti „*rutén szertartású*” parókia ügyéhez. Az említett határozat kihirdetését követően viszont a budapesti szláv értelmiségiek elégedetlenkedtek a „*rutén szertartású*” parochia részleges magyarnyelvű gyakorlatával szemben, és panasszal élt a szentszéknél. (A budapesti rutén munkások önálló parókiát kezdtek szervezni maguknak). Ennek hatására a Propaganda Fide az 1910. április 9-ei leiratával „végleg” betiltotta a magyar liturgiát.³²⁴

Ezzel a fejleménnyel szembe kellett nézniük az Országos Bizottság azon vezetőinek is, akik abban reménykedtek, hogy a budapesti gyakorlat hatására majd legalizálni lehet legalább a részleges magyar nyelvű liturgiát. Ennek a kudarca azonban ezt illuzórikussá tette, így a bizottságnak is változtatnia kellett álláspontján. Említettük, hogy már a római zarándoklat eredménytelensége után felvetődött a szervezeti, területi változások lehetősége, s most Szabó Jenő is arra a következtetésre jutott, hogy az alapvető cél az önálló egyházmegye felállítása, s majd ennek keretei között lehet küzdeni a magyar liturgiáért. Valószínűleg ennek tudható be az is, hogy a budapesti egyháztanács úgy döntött, mégis a görög liturgikus nyelvet vezetik be az ószláv helyett.³²⁵ (Eredetileg Vaszary ötlete volt). Ezzel kifejezésre akarták juttatni az elhatárolódásukat a román és az ószláv rítustól, másrészt pedig eleget akartak tenni a szentszéki elvárásoknak is.

Az Országos Bizottság megalakuláskor, 1898-as célkitűzései közül mindössze egyet vitt közelebb a megoldáshoz: a naptáregyesítést. A Propaganda Fide 1909. augusztus 2-án kelt 25.966. számú decretuma ugyanis a budapesti görög rítusú híveknek megengedi, hogy a Gergely-naptár használatára térjenek át.³²⁶ Ez a döntés precedens jelleggel bírt a más területen

³²³ U.o.

³²⁴ PIRIGYI 1996. 65 p.

³²⁵ Szokatlan, érthetetlen volt e hó 16-án tartott misén, hogy az átváltozás, az eddig szokásos ó szláv nyelv helyett görögül mondta el lelki Atyánk. A mienket mondotta ó szláv nyelven, természetesen csendesen. De hogy kinek a parancsára mondták vele az átváltozást az eddigi ó szláv helyett görögül arra már igazán kíváncsiak vagyunk. Görög Katolikus Szemle 1910. október 23.

³²⁶ U.o.

élő hívek számára is. A naptáregyesítés bevezetését azonban nem csak a különállás hangsúlyozása érdekében szorgalmazták. *„Nem csak katolikus voltunk, hanem kivált társadalmi és gazdasági életünk követelményei is arra sarkallanak, hogy ünnepeinket a római katolikusokéval és a reformátusokéval egy napon tartsuk”.*³²⁷ A naptáregyesítés nem csak Budapesten volt napirenden. A hajdúdorogi püspöki helynök május 18-án a szabolcsi és a szatmári esperesi kerületek papjait ez ügyben tanácskozássra hívta össze Debrecenbe.

Miután az országos bizottság a küzdelem súlypontját az önálló egyházmegye megteremtésére helyezte át, ennek időpontjáig változott az álláspont a liturgikus nyelvvel kapcsolatban is. Szabó Jenő szerint a szentszéktől nem a teljes magyar liturgia engedélyezését kellene kérni, amire - tekintettel az előzményekre - úgysem lenne sok esély. A rutén egyházmegyékben már kialakult gyakorlat szentesítését kellene elérni, annál is inkább, mert időközben ezt már tudomásul vették a római katolikus püspökök is, sőt Vaszary hercegprímás akár ilyen irányú előterjesztést is hajlandó lett volna Róma felé tenni. Az ilyen irányú pozitív változásokhoz nyilvánvalóan hozzájárultak az utóbbi évtizedek fejleményei is, amelyek egyértelműen bebizonyították, hogy a latin rítusú hívek a már ténylegesen kialakult magyar szertartás esetén sem váltanak liturgiát, hanem a tisztázatlan helyzet miatt, inkább a görög rítusúak liturgiaváltása történik.³²⁸ Nem lehet lebecsülni annak a jelentőségét sem, hogy az immár több évtizedes küzdelem, annak célkitűzései, érvei is a köztudatba kerültek (ez alatt természetesen a politizáló elitet és a politikára hatni képes társadalmi osztályokat értjük). Erről egy idő óta gondoskodott a sajtó, és a téma egyébként is rendszeresen szerepelt az országgyűlés ülésein.³²⁹

Mindezekre tekintettel az Országos Bizottság a liturgikus nyelv vonatkozásában azt az álláspontot alakította ki, hogy az ógörög liturgikus nyelvet elfogadja a budapesti példa alapján, ha mellette a magyar legalább annyira érvényesül, mint korábban az ószláv mellett.³³⁰

³²⁷ Görög Katolikus Szemle 1909. április 25. Az 1900-as zárándoklaton a munkácsi és eperjesi egyházmegyék esperesi kerületei már kérték a naptáregyesítést.

³²⁸ PIRIGYI 1990. II 103 p.

³²⁹ Uo. 95–97 p.

³³⁰ U.o..103–104 p.

AZ EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSÁNAK ÉS MEGSZERVEZÉSÉNEK A PROBLÉMÁI

Eddig röviden végigkövettük azt az utat, amelyet a magyar görög katolikusok megtettek, amíg eljutottak önálló egyházmegyénk megalapításának küszöbéig. Láttuk azt is, hogy ezért fel kellett adniuk – legalább időlegesen – a nemzeti nyelvű liturgia iránti igényüket, noha a küzdelem elsődlegesen e cél érdekében indult. Ennek elérése azonban az adott időszakban olyan kánonjogi problémákba ütközött, amelyek megoldásában a kormányzat sem tudott megfelelő segítséget nyújtani. Annak a gondolatnak az elfogadásával azonban, hogy először az önálló püspökség felállítására kerüljön sor, az ügy a kánonjogi vetület mellett erőteljesen a magyar közjog síkjára is terelődött, ahol a világi hatalom már hathatós segítséget tudott nyújtani. Valószínűleg ezzel vetett számot a kultuskormányzat is, amikor elfogadta az

ismertetett megoldást a korábbi elvi ellentétes álláspontja feladásával. Az érdemi egyházi és közjogi kérdések azonban majd az egyházmegye felállításával, a püspök kinevezésével és a püspökség megszervezésével kapcsolatban merültek fel, s a következőkben ezeket próbáljuk majd értelmezni, természetesen nem megfélemlítve a történelmi környezetről sem, hiszen ennek általában igen jelentős szerepe van a hasonló kérdések megválaszolásánál.

Az Országos Bizottság és a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1910 végén együtt kérte a kormányt, hogy hozzon elvi határozatot a püspökség felállításáról. E határozat megvalósítása előtt, eszközöljön ki a Szentszéktől olyan értelmű utasítást az illetékes főpásztorok számára, hogy azok a magyar nyelvű istentiszteletet a latin rítus mintájára szabályozzák.³³¹ A felterjesztésnek nem lett eredménye, mert a kormány továbbra is ahhoz az 1896-ban hozott döntéshez tartotta magát, mely szerint az egyházmegye felállításának előfeltétele a magyar liturgikus nyelv engedélyezése.

Időközben I. Ferenc József – két év után – 1911. március 19-én kinevezte az új hajdúdorogi püspöki helynököt Jaczkovics Mihály alapítványi pénztáros, szentszéki tanácsos személyében. A helynök beiktatására május 21-én került sor. A beiktatást Matyackó Tivadar kanonok végezte. Székfoglaló beszédében Jaczkovics kifejtette, hogy tevékenységének *„nemcsak a magyar ajkú görög katolikusok szertartásainak erősítése, sikeresebb virágoztatása a célja, hanem az a magyar nemzeti vér és faj védelmére is irányul.”*

A PÜSPÖKSÉG ÜGYE A FÖRENDIHÁZBAN

1911. június 30-án Szabó Jenő főrendiházi felszólalásban sürgette a püspökség felállítását célzó lépések megtételét, s igyekezett a kormányt rávenni álláspontja megváltoztatására:

„... sajnos a 250.000 főből álló görög katolikus magyarságnak a képviselőházban egyetlen képviselője nincsen, hogy ott – ha már egyszer ami kényes szövetű ügyünk szóba jön – megvédelmezhesse a magyarság érdekeit. Már pedig nem szerénytelenség tőlem, ha azt állítom, hogy a logika törvényei szerint mégis csak mi, görög katolikus magyarok vagyunk a legkompetensebb szakemberek és informátorok olyankor, mikor a görög katolikus magyarság létérdekeiről van szó”³³², majd ezt követően idézte a kultuszminiszter két kijelentését: „A görög katolikus magyarság helyzete nem olyan sötét és szomorú, mint némelyek állítják. Határozottan kijelenthetem ugyanis, hogy a görög katolikusok egyházi élete szabályos

³³¹ A római katolikus egyházban a hívek a latinul végzett misét népénekek kísérték. A nemzeti nyelv az egyháztartomány főpásztorai által megállapított mértékben érvényesült a az ún. liturgián kívüli egyházi szolgálatban is.

³³² Görög Katolikus Szemle 1911. július 9. Az összes idézet innen.

mederben folyik és sehol sem látni jeleket arra nézve, mintha a rutén elem ószláv liturgikus nyelv hátrányosan befolyásolná a magyarságot.” A másik idézet a régóta óhajtott magyar görög katolikus püspökségre vonatkozott. E-szerint, ha felállítanák az egyházmegyét „könnyen megtörténhetik, hogy az új egyházmegyéből kimaradó exclusiv rutén jellegű területen esetleg felmerülhetnek oly nemzetiségi visszahatások, a melyeknek horderejét ma egyáltalán kiszámítani nem tudom.” Szabó szerint, Zichy egyáltalán nem foglalkozik a román egyházmegyékben élő magyar görög katolikusokkal. Nyugtalanítónak tartja a magyarság helyzetét mindaddig, míg a magyar liturgia ügyét törvényesen nem szabályozzák, illetve nem létesítenek külön egyházmegyét a magyar ajkú híveknek. Majd hosszas, tudományosan alátámasztott fejtegetésbe kezd arról, hogy az ószláv nyelv is élő, tehát nem kihalt nyelv. A nyelvkérdéshez hasonlóan hosszasan ismertette a görög katolikusok küzdelmét a magyar liturgiáért és püspökségért. Elhibázottnak tartja a kormány és a Szentszék politikáját. „Először azért, mert a görög rítus egyházi nyelveinek kialakulási története azt tanúsítja, hogy mindenütt előbb alakult ki, valamely megelőző egyházi nyelv aegisze alatt, az egyházi terület s csak azután alakult ki az új egyházi nyelv, másodszor azért, mert a magyar lithurgia teljes kialakulása külön püspöki székesegyház és püspöki kormány nélkül nem is képzelhető, s harmadszor azért, mert a magyar liturgia egyházi elismerésének természetes és szükségképi előfeltételeihez tartozik az is, hogy legyen legalább egy egyházmegye, melyet egészében magyarnak lehet tekinteni. Az új egyházmegye nem jelentené szükségkép a görög katolikus egyházmegyéknek nyelvterületek szerinti elkülönülését. Ez az elkülönítés úgy magyar nemzeti szempontból, mint hitélet szempontjából indokolt lehet a románokkal, de nincs indokolva a hazafias és magyar érzelmű szláv görög katolikusokkal szemben.” Tisztában van azzal, hogy képtelenség minden magyart egy egyházmegyébe tömöríteni. Véleménye szerint a teljes magyar liturgia engedélyezése egymagában nem segíthetné elő a görög katolikus magyarok emancipálását. Ezt csak egy külön egyházmegye érhetné el. „A legfontosabb cél megszüntetni azt a régi előítéletet, hogy Magyarországon mindenki lehet magyar, de ki görög katolikus, az csak román, vagy rutén lehet de magyar nem lehet.” Végül kéri a kormányt, hogy „legyen kegyes az új egyházmegye létesítését, illetve az erre vonatkozó, már érintett 1896. évi kormány határozatot újabb concideratio tárgyává tenni”. A nagy sikert aratott beszéd után Zichy János vallás-, és közoktatásügyi miniszter röviden reflektált az elhangzottakra. Visszautasította Szabó arra vonatkozó vádjait, mely szerint ő minden áron az ószláv liturgikus nyelv fenntartását akarja. Reméli, hogy a kúria megtalálja azt a módot, mely szerint a magyar nyelv a liturgiában megfelelően érvényesülhet. Majd így folytatta beszédét: „Én részemről nagyon szívesen foglalkozom a magyar püspökség létesítésének kérdésével abban az

egymásutánban is, hogy azt ő méltósága kifejtette, de őszintén be kell vallanom, hogy nem tudom magam emancipálni attól a felfogástól, hogy tulajdonképpen a logikai rend szerint elsősorban a liturgikus nyelv rendezése kell, hogy bekövetkezzék és csak azután dönthető el a magyar püspökség kérdése.” Legfőbb aggodalma az új egyházmegyével szemben a nemzetiségi kérdés. Zichy emlékezteti Szabót az általa vezetett Országos Bizottság 1900-as állásfoglalására. Az Országos Bizottság, mint tudjuk, nem tekintette feladatának az önálló püspökség létrehozásáért való küzdelmet és nem tartotta szükségesnek megbolygatni az egyházmegyék kereteit, még pedig azért, „*mert a különböző ajkú hittestvéreknek ilyen elhatárolása, egymástól való elszakítása úgy az egyházi mint a nemzeti békére nézve ugyanazon hátrányos következményeket vonhatná maga után, mint amilyeneket a román egyházi provincia kihalása körül tapasztaltunk.*” Beszéde végén azonban Zichy kimondja azokat a szavakat amelyekre oly régóta várt a görög katolikus magyarság: „*Én a legnagyobb előszeretettel és kötelességszerűen szívesen fogok foglalkozni ezzel a kérdéssel ő méltósága által kontemplált szellemben és intencióval is.*”

VÉLEMÉNYEK A FELÁLLÍTANDÓ ÚJ PÜSPÖKSÉGRŐL

A kormány végül magáévá tette az Országos Bizottság álláspontját és nem ragaszkodott a magyar liturgikus nyelv engedélyezéséhez. A felsőházi események nagy sajtóvisszhangra találtak és megosztották a hazai görög katolikusokat. Sokan lelkes agitációra szólítanak fel a magyar püspökség érdekében. Mások viszont nem teljesen így gondolták az események folyását: „*Nekünk magyar görög katolikusoknak, mint általában a munkácsi és eperjesi egyházmegyék papjainak s hívőinek, de különösen hazánknak nem egy magyar püspökségre, hanem a munkácsi és eperjesi egyházmegyéket felölelő görög katolikus érsekségre van szükségünk.*”³³³ „*A munkácsi egyházmegyéből kihaló kisebbségi magyar rész lenne az új magyar püspökség területe, kijelöltetnének ennek az új püspökségnek a határai, melyen innen magyar ezen túl mindörökké orosz maradna népünk.*”³³⁴ A ruszin származásúak között erősödött a félelem, hogy azok az egyházközségek, amelyek nem kerülnek majd az új

³³³ Görög Katolikus Szemle 1911. július 23.

³³⁴ U.o.

püspökséghez orosznak minősülnek majd. A megoldást egy új érsekség felállításában látták, ami, mint önálló metropólia jobban képviselhetné a görög katolikusok ügyét, mint az esztergomi érsek sufragán püspökségei. Az érsek és a két püspök intézné a görög katolikusok ügyes bajos dolgait, és akkor talán sikerülne rendezni a kongruát, az özvegy-, és az árva ellátást. A nép³³⁵ szívben és lelkében mindig magyar volt, és ma is az. Az idézett cikk egy költői kérdéssel zárul: „Az óhajtott magyar püspök milyen nyelven tartaná miséjét.” A talán cinikus, de jogos kérdésből is láthatjuk, hogy még csak elvi elhatározás van a püspökség felállításáról s mégis milyen viharokat kavart. A sajtó idő előtt kezd nem létező problémákat feszegetni és ezzel komolyan kezdi veszélyeztetni az általa is annyira áhított püspökséget. A Görög Katolikus Szemle augusztus 6-i számában Farkas Győző főjegyző, a Végrehajtó Bizottság elnöke bejelentette, hogy a püspökség székhelye csakis Hajdúdorog lehet. Kijelenti mindezt akkor, amikor még csak szóbeli hozzájárulás van az új püspökséghez. Volovcsák Miklós pedig tovább tervezi a görög katolikus érseki tartományt. Véleménye szerint az eperjesi egyházmegyét érintetlenül kell hagyni. A munkácsi püspökséghez csatlakozna Bereg, Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegye, Munkács központtal. Az új püspökség pedig Ungvár központtal Hajdú, Szabolcs, Ung, Zemplén vármegyéket ölelné fel. Teljesen mindegy, hogy melyik lenne az érseki székhely, az úgy is csak pénz kérdése. Még nincs hivatalos kérelem az új püspökségért, és máris két székhely került szóba.³³⁶ A hívek azonban nem csak az egyházmegye központjának a kijelölésével, hanem a liturgikus nyelv eldöntésével sem várják meg a Szentszéket. A makói hívek, mintegy fél ezren, arra kérték Boros János parókust, hogy végezzen magyar nyelvű liturgiát. Boros hosszas unszolás után, püspöki engedély nélkül, augusztus huszadikán megtette ezt.³³⁷

³³⁵ A ruszinokról van szó.

³³⁶ Hajdúdorog, Ungvár

³³⁷ JANKA György: A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok. In: HEGEDŰS – BÁRDOS 1999. 162 p.

UTOLSÓ LÉPÉSEK AZ EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSA ELŐTT

A rendelkezésre álló adatok alapján utólag már nem lehet meg állapítani, mi volt a döntő ok, amely a kormányt végül is arra készítette, hogy az álláspontját megváltoztassa. Tény azonban, hogy Khuen-Héderváry miniszterelnök és Zichy kultuszminiszter közbenjár az uralkodónál az egyházmegye létesítése érdekében, aki erre ígéretet is tett. Tekintettel arra, hogy a főkegyúri jog szerint ez az uralkodó jogosítványa, az önálló püspökség létesítésének egyik alapvető akadálya elhárult. A pápa is késznek mutatkozott az új püspökség létrehozására.

A Püspöki Kar a kérdést az 1911. november 9-10-i ülésén tárgyalta. Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy a püspökség létrehozását mind a Szentszék, mind pedig a király támogatja, felállításának költségeit a magyar állam állja.³³⁸ A püspökkari értekezleten az egri érsek elnökölt a hercegprímás betegsége miatt. A püspökség szentszéki előterjesztését és a nunciussal való tárgyalást ugyancsak Csernoch János kalocsai érsek végezte a püspöki kar

³³⁸ OL f/616. Püspökkari jegyzőkönyvek. 1911. november 9-10.

megbízásából. A tárgyalásokról Csernoch levélben tájékoztatta Vaszaryt. Az érsek megküldte a primásnak a püspöki kar megbízásából az apostoli nunciushoz intézendő levél tervezetét is. Kérte, hogy amennyiben Vaszary egyet ért az abban foglaltakkal, továbbítsa azt a nunciushoz.³³⁹ A fogalmazvány szerint³⁴⁰ a görög katolikus magyar püspökség felállítását célzó tárgyalásokat a kormány kezdte el, így biztos, hogy azzal a király is egyetért. A kormány – Csernoch reményei szerint – tudja, hogy az új püspökség összes költségét neki kell állnia, mint annak idején a szamosújvári püspökség felállításánál. A püspökség felállításához szükséges az Apostoli Szentszék beleegyezése, ez azonban valószínűsíthető a nunciussal történt egyeztetés után. A nuncius találkozni kíván a püspökökkel és ki akarja kérni véleményüket, továbbá biztosítékot akar arra vonatkozólag, hogy a magyar nyelv nem lesz használatos a liturgiában. Az új egyházmegye határaitól az illetékes püspököknek kell nyilatkozniuk. Ha vonakodnának átadni a kijelölt területeket, hiába teszik, hiszen a pápával és a királlyal szemben úgysem tudnak mit tenni. Nagyobb problémának tartja Csernoch a magyar nyelvet. *„Ami azonban a liturgikus nyelvre való biztosítékot illeti, hogy az ti. valamely használatban lévő élő nyelv ne legyen, ez a biztosíték vagy meg nem adható vagy pedig a püspökség föl nem állítható. Ha ugyanis megadatik a biztosíték, hogy a magyar nyelvet a liturgiában használni nem fogják, akkor a püspökség felállításának a szüksége elesik, mert készen a mozgalom, melynek első komoly eredményeképp jelentkezik a kormánynak mostani lépése”*. Véleménye szerint, ha nincs magyar liturgikus nyelv, akkor nincs szükség a püspökségre, a Vatikán viszont nem engedi a magyar nyelv használatát. Ezzel szemben a magyar nyelv de facto liturgikus nyelvé vált az idők folyamán. A románok hivatalosan használhatják beszélt nyelvüket a liturgiában, de igazuk van a magyar görög katolikusoknak is, hisz nekik is ugyanolyan joguk van a saját nyelvüket használni, mint a románoknak. A román egyháztartományban élő magyarok kénytelenek román liturgián részt venni, s ez veszélyezteti gyermekeik magyar nemzetiségét. Igazságtalan az, hogy az uralkodó nemzet nem használhatja saját nyelvét. A kalocsai érsek még hosszasan vizsgálja a nyelvügyet, majd összehasonlítja a latin és a bizánci liturgiát. A fogalmazvány végén megoldási javaslatot tesz. Át kéne venni a pesti templom gyakorlatát a fölállítandó egyházmegyében is. A pap görögül misézne és a nép magyarul válaszolna. Ezáltal a mise lényeges része nem élő nyelv lenne, és így ki lenne zárva a szövegromlás veszélye. Véleménye szerint az alábbi intézkedéseket kéne megtenni: *„Állapíttassék meg a felállítandó püspökségnek a liturgikus nyelve. Meg lévén ez állapítva készíttessenek el a liturgikus könyvek s azután állíttassék fel*

³³⁹ EPL. Cat D/C Hajdúdorog 23 csomó. 8123/1911

³⁴⁰ U.o.

maga a püspökség.” Erre az eljárásra azért van szükség „Mert ha a püspökség felállítása a liturgikus nyelv megállapítása előtt mondatnék ki, akkor már nehezebb volna a liturgikus nyelvnek az apostoli szentszék intencióinak megfelelő megállapítása.”

A görög katolikus püspökség felállításának híre futótűzként terjedt. Aradon magyar –rutén parókiát szerveztek e hír hallatára.³⁴¹ Feltehetően ezzel is elő akarták segíteni, hogy a román egyházmegyéből biztosan az új egyházmegyébe kerüljenek.

A püspökkari előkészítő tárgyalások során az érdekelt püspökök közül a munkácsi és az eperjesi püspökök részleteiben is hozzájárultak a püspökség alapításának a terveihez. Mint láttuk, a novemberi püspöki konferencián nem emeltek kifogást a román püspökök sem. Mikor megtudták, hogy a román egyháztartományból is több parókiát akarnak átsatolni az új egyházmegyébe, metropolitájuk, Mihályi Viktor, írt Bavona bécsi nunciusnak s kérte, hogy ezt ne tegyék meg az ő beleegyezésük nélkül.³⁴²

Az idős és beteges Mihályi érsek helyet 1912 januárjában Suciú Vazul kanonok tárgyalta erről Rómában. De nem csak a román érsek volt beteges, hanem a magyar prímás is, ezért az 1912. február 8-án a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban megtartott tárgyalásra Rajner Lajos segédpüspökét küldte el maga helyett. A hercegprímás felhatalmazta segédpüspökét, hogy nevében kijelentse, amennyiben a budapesti görög katolikusok mindhárom nemzetisége az új püspökséghez akar csatlakozni, nem emel ellene kifogást.³⁴³ E leiratnak a nemzetiségekre vonatkozó részét a későbbi események ismeretében igen naivnak kell neveznünk. Nem feltételezhetjük, hogy Vaszary ennyire nem ismerte a budapesti viszonyokat, inkább jóindulatát kereshetjük benne.

Mindezzel egy időben a románok erős ellen tevékenységbe kezdtek szinte minden létező fórumon. Netzhammer bukaresti érseket felkereste Dr. Alexander Vajda-Voevod budapesti magyar képviselő.³⁴⁴ Vajda arra kérte az érseket, hogy járjon közben Bécsben és Rómában a magyar görög-katolikus püspökség magyar területen történő alapítása ellen. Véleménye szerint ez nagyban károsítaná az erdélyi, Rómához tartozó románok érdekeit, és veszélybe

³⁴¹ Görög Katolikus Szemle. 1911. december 8.

³⁴² SALACZ 1974. 154 p.

³⁴³ EPL Cat. D/C Hajdúdorog. 23 csomó. (szám nélkül).

³⁴⁴ Erdélyi orvos, aki a nyári szezonban Karlsbadban gyakorolja praxisát, ahol rendszeresen találkozik a királyság több románjával. Képviselő Budapesten, a Román Nemzeti Párt tagja, a parlamenti ellenzékhez tartozik

sodorná az egész egységet Rómával. Vajda azt kérte, hogy legalább azt akadályozza meg, hogy ezt az ügyet Rossi Stockalper fiatal uditor³⁴⁵ kezelje és intézze.³⁴⁶

Netzhammer szerint Vajda azért jött Bukarestbe, hogy mozgósítson a tervezett keleti rítusú magyar püspökség ellen. Vajda bukaresti tartózkodása alatt memorandumot fogalmazott meg Vladimir Ghica herceg részére és elküldte neki Szófiába N. Filipescu miniszter által, ahol Vladimir testvérénél, Demeternél időzött. A nuncius a találkozó végén megígérte Vajdának, hogy minden lehetségest megtesz Bécsben és Rómában a püspökség ügyében.

Netzhammer nem sokkal ez után, ígéretéhez híven azonnal levelet írt a bécsi apostoli nunciátúrára az ügyben, majd Vladimir Ghica herceget levélben szólította fel, hogy írjon határozott levelet Rómába a magyar püspökség ellen. Végül Gotti bíborshoz fordult a hajdúdorogi püspökség ügyében. Az érsek a bíborshoz írt levelében felvázolta azokat a nehézségeket, amelyeket a románok akarata és érdekei ellen irányuló keleti rítusú magyar egyházmegye alapítása a romániai katolicizmus számára jelenhetne – véleménye szerint.

A sikerrel kecsegtető magyar egyházi és állami tárgyalásokat egy hírlapi kacsa zavarta meg. Február 9-én Budapesten egy közlemény jelent meg, mely szerint Róma engedélyezte a magyar liturgiát. E hírlapi közleménynek olyan súlyos következménye lett, mint az egyetemi templomban 1896-ban tartott magyar nyelvű misének. A bécsi nunciátúra azzal gyanúsította meg a magyar kormányt, hogy a Szentszék felre akarja vezetni. A kormány csak hosszas diplomáciai tárgyalások után tudta tisztázni a dolgot. Emellett írásbeli kötelezvényt kellett adnia arról, hogy a magyar nyelv liturgikus használatát megakadályozza.³⁴⁷

Az eset kiélezte Hajdúdorog és a budapesti székhelyű Országos Bizottság egyébként sem zavartalan viszonyát.³⁴⁸ Az utóbbi ugyanis az előbbit vádolta meg dezinformációval, és így a helyzet elmérgesítésével. A két központ közötti feszült viszonyt csak fokozta a tényleges székhely körül kialakult vita, amelyet külön fejezetben részletesen is ismertetni fogunk.

Ennek ellenére az egyházmegye szervezése tovább folytatódott. A hercegprímás megbízásából Kohl Medárd vagy Rajner Lajos esztergomi segédpüspök kérte fel Jazckovics

³⁴⁵ Római Kúria: kihallgatóbíró az egyházi bíróságon; vagy: a pápai diplomáciai szolgálat középső rangfokozata.

³⁴⁶ NETZHAMMER Raymund: Bischof in Rumänien, 2. Bde., Südostdeutsches Kulturwerk, München 1995, herausgegeben von Nikolaus Netzhammer. 347-348 p.

³⁴⁷ PIRIGYI 1990. II 107 p.

³⁴⁸ A bulla szigorú pápai tilalmát a magyar nyelv vonatkozásában a budapesti központhoz tartozó Sztripszky Hiador úgy próbálta enyhíteni, hogy azt álláspontja szerint nem dogmatikai okok indokolták, hanem a magyar római katolikus többsége tekintő egyházpolitikai cél. Az egyházpolitika változása esetén pedig az egyháznyelvi fegyelem is változhat, a mostani végleges tiltásnak tehát nem lehet abszolút jelleget tulajdonítani. Az egyház XX. századi fejlődése azután fényesen igazolta a szerzőt. A sajtópolémiahoz SZABÓ 1914. 237 p. (a cikk eredetileg a Budapesti Hírlap 1912. június 9-i számában jelent meg.) A magyar liturgikus nyelv tilalmáról id. mű XIV. p. (Sztripszky Hiador bevezetője.)

Mihály hajdúdorogi külhelynököt az új egyházmegye statisztikai adatainak begyűjtésére és térképének elkészítésére.³⁴⁹ A kért adatokat Újhelyi Andor miniszteri tanácsos küldte meg a püspöknek. A válaszlevélen nincs dátum, tehát nem tudhatjuk, hogy mikor íródott. Újhelyi a munkájában tételesen felsorolta – vármegyék szerint – mind a 159 parókiát és pontosan megadta a felállítandó egyházmegye lélekszámát is: 204.209.³⁵⁰

A román püspökök az említett budapesti tanácskozás után, február 17-én, gyűlést tartottak.³⁵¹ A gyűlésen elhangzottakat emlékirat formájában nyújtották át Rómának. Az emlékiratban előre sejtették az alapító bulla „*lingua hungarica utuntur - fere omnes hungarice loquantur*” kifejezéseit. Azzal érveltek egyházközségeik átcsatolása ellen, hogy maga a nyelv, amelyet valaki beszél, a nemzetiségnek nem egyetlen kritériuma, a magyar nyelvet beszél az összes intelligens román és néhány év múlva az ország összes lakója. Hitük szerint teljesen megfelelnek a Szentszék és a kormány intencióinak, ha átengedik mindazokat a parókiákat, amelyeknek hívei nem románok. Bevallották, hogy nem szívesen engedik át azokat a parókiákat, melynek hívei mindennapi társalgásukban inkább a magyar nyelvet használják mint a románt, de a román szertartási nyelvet nem akarják elhagyni. Véleményük szerint az énekek is a liturgia lényeges elemei, tehát a liturgián énekelni sem lehet magyarul.³⁵² Itt tehát mégis jelentkezett a magyar nyelvvel szembeni, elvekkel alá nem támasztható hagyományos rosszindulat.

Ezt követően márciusban Radu Demeter nagyváradi és Hosszu Vazul szamosújvári püspökök személyesen tárgyaltak Rómában. A két püspök fellépésére az új egyházmegyét kanonizáló bulla megszövegezése alkalmával a hivatalos statisztikai adatok alapján vissza is adtak a már elfogadott beosztásból nyolc egyházközséget a nagyváradi, hármat a szamosújvári és négyet a balázsfalvi román görög katolikus egyházmegyének.³⁵³

Ezzel egy időben február 22-én a bukaresti érsek és Maiorescu román külügyminiszter elhatározták, hogy a Szentszéket megpróbálják a magyarok ellen fordítani, mert keleti rítusú magyar püspökséget akarnak alapítani - véleményük szerint – a román érdekek kárára és sok román közösség végleges magyarosítására.³⁵⁴ A megbeszélést követően e tárgyban, Netzhammer, Rampolla bíborshoz fordult levélben, néhány nappal később pedig Fürstenberg

³⁴⁹ Levelek a mellékletben. EPL Cat D/C Hajdúdorog 23 csomó. (szám nélkül).

³⁵⁰ A felsorolást lásd a mellékletben. A parókiák számának tárgyalását lásd később.

³⁵¹ Az értekezleten megjelent Radu Demeter nagyváradi gk. püspök, Hosszu Vazul szamosújvári püspök, Georgiu János lugosi vikárius és Mihályi Viktor balázsfalvi érsek aki a gyűlésen elnökölt. A román nemzetiségi párt részéről: Illéfalvi Papp György, Mihályi Tivadar, Vajda Sándor, Maniu Gyula, Hosszu Ferenc, Papp Karján, Papp Izidor.

³⁵² SALACZ 1974. 154 p.

³⁵³ U.o., PIRIGYI 1990 II 107 p.

³⁵⁴ NETZHAMMER 1995. 348 p.

herceggel folytatott hosszas megbeszélést a tervezett püspökségről, amelyről – elmondása szerint már igen sokan beszélnek. Fürstenberg ez ügyben járt a királynál is és megtudta, hogy az uralkodó a püspökség kérdésében elküldte a nunciushoz Maiorescu-t is. A király felkérte Fürstenberget is, hogy ebben a románoknak egyáltalán nem tetsző terv ügyében Bécsbe írjon. A király attól tartott, hogy ez visszaüt a romániai katolikus egyházra, és hogy veszélyeztetheti a jó kapcsolatokat Magyarországgal is.³⁵⁵ Nem sokkal, a külügyminiszterrel és Fürstenberg herceggel történt megbeszélése után Netzhammer érsek a katolikus román királlyal tekintette át a tervezett püspökség helyzetét.³⁵⁶

„Felség, Rómából jó híreink vannak; a magyar püspökség ügye halasztódik.”

„Ez igazán örvendetes!”

„Titkosított táviratot küldtünk Szófiába Vladimir Ghicának és kértük, hogy azonnal utazzon Rómába.”

„Vannak híreik róla?”

„Igen! Vives bíboros jól fogadta őt. Merry del Val bíboros kissé hűvösebb volt; ő meglehetősen közönyös a püspökség ügyét illetően.”

„Gyanús nekem ez a közömbösség! Nagyon is tartok attól, hogy az egész ügy éppen az államtitkár kezében van, hiszen egy igen fontos politikai dolgról van szó!”

„Bécsben is tettünk lépéseket. Sajnos azonban Ferenc Ferdinánd trónörökös elutazott Bécsből; a császár öreg és ígéreteket fog tenni a magyaroknak, ha keresztülviszi velük a valutareformot.”

„Sohasem gondoltam volna, hogy a magyarok keleti püspökség alapítására fognak törekedni. Sturdza úr beszélt már nekem néhány évvel ezelőtt arról a törekvésükről, hogy magyar nyelven mondják a misét.”

„De csak nem a római rítus szerintit?”

„Úgy értettem, mintha a latin rítusú katolikus papok a latin helyett a magyar nyelvet akarnák használni. Ilyen körülmények között mondtam akkor Sturdza úrnak, hogy őrizze meg a hidegvérét, mert a Szentszék semmilyen körülmények között nem fogja engedni elhagyni a latin nyelvet, még a magyarok kedvéért sem!”

„Nekem azt mondták, hogy a keleti liturgikus könyveket magyarra fordították és ezen a nyelven nyomtatták is.”

„Ez így van, felség! Ezt megbízható forrásból tudom. Három évvel ezelőtt egy vagonban utaztam Budapestről Temesvárra Dr. Várady prelátussal, a magyar kultuszminisztérium

³⁵⁵ U.o.

³⁵⁶ U.o. 350 – 352 p.

katolikus ügyekért felelős miniszteriális igazgatójával. Már korábbról is ismertem az urat, mert ő közvetített az itteni magyar iskolák és a Szent László egyesület között, amelyhez az iskolák tartoznak.”

„Az úr tehát fontos személyiség?”

„Felség! Számunkra a legfontosabb Budapesten! Ez a miniszteriális igazgató egészen nyíltan megmutatta a kártyáit és elmondta, mi a szándékuk.”

„Ez nagyon érdekes!”

„Magyarországon van egy sor olyan közösség, magyarázta Várady, amelyek eredetileg románok vagy rutének voltak, most azonban nyelvük, szokásaik és kultúrájuk szerint magyarok. Keleti vallásúak maradtak, és a keleti rítust követik. Ezeknek akarják most adni a magyart mint egyházi nyelvet!”

„De ez nem lehetséges!”

„Ugyan azt állítják, folytatta Várady, hogy csak holt nyelv lehet a liturgia nyelve; a románok azonban kivételt tesznek, amikor nemzeti nyelvüket egyházi nyelvként használják. Ekkor Várady így következtetett: A magyaroknak nem engedhető meg, ami az oláhoknak szabad, a magyar nyelv talán nem ér annyit, mint az oláh?”

„Egyre szebb!”

„Erre elmesélte az igazgató úr, hogy minden keleti egyházi könyvet kinyomtattak magyarul és szétosztották már a közösségek papjai között. Már van is néhány olyan keleti rítusú pap, aki a magyart használja a liturgiában!”

„Miért nem avatkozik közbe Róma ilyen törvénytelenések esetén?”

„Róma erről hivatalosan semmit sem tud! Maga Dr. Várady is azon a nézeten van, hogy a keleti rítusú miséken a magyar nyelv használatát illetően egyszerűen kész tények elé kellene állítani a Szentszékét!”

„Tudja, miről tárgyalt Rossi, a bécsi nunciatúra tapasztalatlan uditora heteken át Budapesten?”

„Valószínűleg a magyarosított román és rutén közösségek egy püspökségben történő összefogásáról! Az uditor már régóta Bécsben van, és kétségkívül kiismeri magát a dologban.”

Mint ahogy említettük a román nemzeti párt vezetői nem tudtak belenyugodni a román egyháztartomány megcsonkításába, sem a magyar jellegű görög szertartású egyházmegye létesítésébe sem.

Nemcsak a román érsek, hanem Ferenc Ferdinánd trónörökös is felkeresték, aki közbenjárásukra megkísérelte megghiúsítani az új egyházmegye felállítását. Ferenc Ferdinánd

román bizalmasai tájékoztatása alapján úgy értesült, hogy a magyarság a románság kárára hatalmi pozíciójának növelésére törekszik. A trónörökös, mivel a magyarságban nem bízott, a románokat pedig a legdinasztiahűbb nemzetiségnek tekintette, mindenáron meg akarta akadályozni. Mivel ő maga a Vatikán és az Olasz királyság feszült viszonya következtében nem mehetett Rómába, a Monarchia Szentszéki követét Schönburg-Hartentstein herceget pedig, e kérdésben, a magyar kormány vak eszközének tekintette, már 1911-ben megbízta a pápák történetíróját, a római osztrák történeti intézet igazgatóját, Pastort, eszközölje ki a pápánál a Merry del Val bíboros-államtitkárnak a következő évi bécsi eucharisztikus kongresszusra legátusként való kiküldetését, hogy alkalma legyen így mindent elmondania, ami a szívet nyomja. Ezt elsősorban a magyar egyházi ügyek miatt tartotta szükségesnek. Kétségtelen, hogy elsősorban a magyar püspökségre gondolt. Azt hitte, hogy idejében meg tudja akadályozni létesítését, e reményében azonban csalatkoznia kellett. A pápa nem az általa kért államtitkárt, hanem a németül is beszélő van Rossum bíborost küldte el legátusaként.³⁵⁷

Ferenc Ferdinánd nyilvánvalóan értesülhetett a püspökség ügyében történő tárgyalások előrehaladtáról, hiszen nem várt a kongresszusig, hanem 1912 április 3-án, egy román nyelvű görög katolikus püspökség érdekében, román bizalmasaitól kapott emlékeztetőt küldött Pastornak. Kísérőlevelében arra kérte Pastort, hogy hasson oda, hogy a magyar püspökséget ne állítsák fel: *„Pontosan ismerem a viszonyokat és teljes meggyőződéssel mondhatom, hogy megvalósítása mind egyházi mind politikai tekintetben veszedelmesen hatna. A magyarok mint ismeretes, mindig rebellisek voltak és most fokozottabban azok, a románok császárhűek és föltétlenül megbízhatóak, és mindig is azok voltak. Egy uralkodónak, bárki is legyen az, Magyarországon a nemzetiségekre és elsősorban a románokra kell a jövőben támaszkodnia. Rettenetes lenne ezért ha ezeket a derék embereket még az egyház is ex officio magyarosítaná s ezáltal kimondott rebellisekké tenné. Ennek abszolúte nem szabad megtörténnie, s ezért a legmelegebben kérem, hogy ilyen értelemben járjon közben a Szentatyánál. Higgyen nekem a Szentatya s teljesítse kérésemet. A minisztérium a követség stb. útján valószínűleg minden lehető 'Erpressungsversuch' meg fog történni, de remélem, hogy Róma esdeklő kérésemre szilárd marad a dinasztia és a monarchia érdekében.*”³⁵⁸

Pastor innsbrucki otthonában volt még, amikor az április 13-i hírlapokban nagy meglepetésére azt a pesti távirati jelentést olvasta, hogy a Vatikán már kijelentette: elvileg hozzájárul az új,

³⁵⁷ SALACZ 1974. 155 p.

³⁵⁸ U.o.

görög szertartású magyar püspökség alapításához. Nem reménykedett lépése sikerében, de Ferenc Ferdinánd telefonon megkérte, hogy e hír ellenére is interveniáljon.³⁵⁹

Áprilisban, a bencés káptalanon Rómában tartózkodó Netzhammer érsek, a püspökség ügyében egykori szentelőjét Gotti bíborost kereste fel. (Az érsek szerint a tervezett magyar püspökség egészen elszomorította Gotti bíborost). A bíboros elmondása szerint a püspökég pártfogói a propagandaosztályt megkerülve jártak el. Nem jutott el az illetékesekhez Radu memoranduma, sem a Rómához tartozó románok tiltakozása, Vladimir Ghica herceg közbenjárása pedig nem érték el eredményt; az ügy el van intézve, minden készen áll a kihirdetésre. Gotti szerint Vaszary bíboros, Magyarország primása évek óta támogatta a liturgiában a magyar nyelv használatára irányuló törekvéseket.³⁶⁰

Annak ellenére, hogy semmi remény a sikerre, - s Vladimir Ghicát is csak azzal a feltétellel fogadta a pápa, hogy nem említi találkozójukon a magyar keleti püspökséget – azt javasolja Netzhammernek, hogy nyugodtan adja elő kifogásait a pápai audiencián.

A Gotti-val való beszélgetés után Netzhammer a Vatikánba ment, ahol pápai kihallgatást kért monsignore Ranuzzi udvari marsallnál, majd felkereste Merry de Val bíboros államtitkárt. De Val előszobájában találkozott monsignore Gianival, aki arról tájékoztatta, hogy a Szentszék az új magyar püspökség ügyében nem bocsátkozhat tárgyalásokba Romániával. Merry del Val-al történt találkozó során a bíboros arról tájékoztatta az érseket, hogy figyelembe vették a bécsi nunciatúrához és Rampolla bíboroshoz írt leveleit.³⁶¹ Ezt követően került sor a gyakorlatilag feleslegesnek mondható alábbi megbeszélésre X. Piusszal.³⁶²

„Nincs ok nyugtalanságra a magyar püspökséggel kapcsolatban!” (a pápa)

„Őszentsége nagyon bízik a magyarokban!” (Netzhammer)

„Így van! De olykor a magyarok tényleg borzalmasak! Gondoljunk csak arra, amit most az öreg császárral csinálnak!”

„De hiszen a császár végül mindig enged a magyaroknak!”

„Mi mást csinálna? Megpróbálja megnyerni őket! Olykor már püspökökkel szemben is engednie kell, s köztük Magyarországon igen különös emberek is vannak, mint az egri püspök, s az Ön testvére, Vaszary bíboros!”

³⁵⁹ U.o. ill. Feltehetően a nyirábrányi görög katolikus hívekhez is eljutott ez az újsághír. Egy részük azzal a kéréssel fordult a püspöki karhoz, hogy hitközségük az új püspökséghez csatoltassék. A hívek másik része viszont ellenjavaslatot terjesztett elő. A püspöki kar a hozzá érkezett beadványt tárgyalás nélkül a kormányhoz továbbította. OL f/616. Püspökkari jegyzőkönyvek 1912. április 25 – 26.

³⁶⁰ NETZHAMMER 1995. 360- 361 p.

³⁶¹ U.o.

³⁶² U.o. 362 – 363 p.

„Úgy látom, hogy éppen ezek az urak nyerték meg terveik számára a császárt, és a Szentatyát a magyar mint liturgikus nyelv kérdésében félrevezetik, s Őszentségét kész tények elé állítják!”

„Ezt mégsem teszik a magyarok!”

„Szentatya! Monsignore Váradytól tudom ezt, amikor ő még minisztériumi tanácsosként a kultuszminisztériumban dolgozott!”

„Vagy úgy, monsignore Váradytól! Már Velencében megismertem őt; sokáig halogattam püspökké szentelését, de végül beadtam a derekam. Minisztériumi tanácsosként nem tett rossz benyomást, de rossz ötletnek tartom, hogy a püspöki javakat részben parasztoknak akarja átengedni, és ezt meg is mondtam neki. Hogyan nyilatkozott Önnek a magyar egyházi nyelvvel kapcsolatban?”

„Hogy egyszerűen be fogják vezetni, a Szentszéket pedig kész tények elé állítják!”

„Nem ismeretlenek előttem ezek a magyarországi tendenciák, és harcolunk ellenük. De az új egyházmegyében az ógörög lesz a liturgia nyelve, ahogyan azt maguk a magyarok javasolták és fogadták el a magyar nyelv elutasítása után.”

„De vajon betartják-e ezt? A keleti liturgikus könyveket már lefordították magyarra, s ki is nyomtatták!”

„Tudom, ott vannak fent!”

„Már most vannak olyan magyar keleti papok, akik a liturgiát a magyar nemzeti nyelven ünneplik. Valóban attól tartok, hogy a Szentatyát félrevezetik ebben a fontos ügyben.”

„Ez lehetséges!” De hát el kell hinnem, ha maga Magyarország primása és püspökei biztosítanak arról, hogy nem a magyar nemzeti nyelvet, hanem utasításaink szerint az ógörögöt fogják liturgikus nyelvként az új egyházmegyében használni!”

„Hogy a magyarok ezt az utasítást végrehajtják, azt egyetlen román sem hiszi el!”

„A románok nem vethetnek semmit a magyarok szemére! Hiszen a románok jogtalanul használják a román nemzeti nyelvet liturgikus nyelvként!”

„Szentatya! Attól tartok, hogy Romániában nagy lesz a felháborodás, különösen velünk, római-katolikusokkal szemben, ha híre megy, hogy Erdély sok román, Rómához tartozó plébániáját az új magyar egyházmegyéhez csatolják!”

„Remélem, minden nyugalomban zajlik majd! Hiszen Ön is nyugtathatja és csitíthatja az embereket az Ön köreiből!”³⁶³

³⁶³ Az új magyar püspökség ellen különösen Rampolla és Bisleti bíborosok emeltek szót. Ők osztották egyedül Netzhammer véleményét arról, hogy a püspökség tisztán politikai célokat szolgál.

A fentiekből láthatjuk, hogy nem vezetett sikerre az újabb próbálkozás, sőt a Szentatya jogtalannak nevezte a románok nyelvhasználatát. Netzhammerrel szinte egy időben Pastor is megkapta a lehetőséget és kihallgatáson fogadta őt a pápa. X. Piusz az emlékeztetőben lévő szempontok ellenére kijelentette, hogy az egész magyar püspöki kar, beleértve a románokat is, elvben az új egyházmegye létesítése mellett nyilatkozott, a román püspököknek egyes parókiákat illető kívánságait pedig a legnagyobb mértékben figyelembe vette a Szentszék. A magyar kormány írásbeli biztosítékot adott továbbá a magyar nyelv liturgikus használatának kizárását illetően, s arra vonatkozóan, hogy ott, ahol jogtalanul elterjedt, meg fogják szüntetni. A Szentszék – mondotta X. Piusz - a magyar kormány nyomatékos szorgalmazása ellenére megvizsgálta az ügyet, pártatlan szakértők közreműködését is igénybe vette, s csak ezután készítette el a bullát. Feltehetően Ferenc Ferdinánd erőszakos fellépése – ami erős visszatetszést szült – is siettethette az eseményeket. A pápa egy alkalommal úgy nyilatkozott róla, hogy felesége szemével látja a dolgokat és van benne valami II. Józsefből, amikor tisztán egyházi ügyekbe is beavatkozik.

A felállítani kívánt új egyházmegye 215. 500 hívőjének 85%-a magyar anyanyelvű volt. A nem magyar anyanyelvűek közül is csak 8000-en nem tudtak magyarul. Az egyházmegyén kívül maradt 120. 000 magyar ajkú hívő. A román nemzeti bizottság erős agitációba kezdett az egyházmegye határainak megállapítása ellen, s a tervezet revízióját követelte. Május 22-én, tehát még a bulla kiadása előtt, tiltakozó kongresszust tartottak Gyulafehérváron s kérték Mihályi érseket, hogy akadályozza meg a bulla kiadását.

A román nacionalisták vezetője felkereste Netzhammer érseket, és éles kirohanást intézett a Vatikán ellen. Az érsek ismerve a helyzetet óva intette Lucaciut. Bukarest érseke szerint a püspökség csak akkor fog problémát okozni, ha tovább folytatják az erdélyi, Rómához tartozó románok hergelését, folyton tiltakozó levelek írására biztatják őket, és nem csak a magyarok, hanem Róma ellen is izgatják őket!³⁶⁴

³⁶⁴ Tegnap este felkeresett Pârintele Lucaciu. Nagyon izgatott volt. Folyton a magyarokat szidja, mint a legnagyobb és legkiálthatatlanabb sovínisztákat, s eközben nem veszi észre, hogy ő maga is az egyik legnagyobb román fanatikus. Lucaciu nagyon fel van háborodva a magyar püspökség miatt, és átkozza azokat, akik az ügyben a Szentszékkel félrevezették és becsapták. Ha létrejön ez a szerencsétlen hajdúdorogi püspökség, kiáltotta Lucaciu, Erdélyben minden szétesik, vége az uniónak, és strada polonâi Vazul-templomomat bombázni fogják! E szavainál az arcába nevettem a dühös úriembernek, ami dühét még fokozta. Ekkor én is komolyabban kifejtettem álláspontomat és azt feleltem neki, hogy a veszély egyáltalán nem olyan nagy, ahogyan ő látja, s csak akkor lesz valóban jelentős, ha folytatják az erdélyi, Rómához tartozó románok hergelését, folyton tiltakozó levelek írására biztatják őket, és nem csak a magyarok, hanem Róma ellen is izgatják őket! A túlbuzgóság kárt okoz! Most, amikor a hullámok Erdélyben magasra csapnak, az ő feladata és kötelessége éppen az lenne, hogy csitítsa a kedélyeket! Lucaciu úgy vélte, a vezetők feladata a nép felvilágosítása. Rómába akar utazni, és tesz egy utolsó kísérletet. „Ön elkésett”, kiáltottam a szenvedélyes politikusnak. NETZHAMMER i.m. 368 – 369 p.

Ezzel egy időben Netzhammer tájékoztatta Maiorescu román miniszterelnököt a Rómában tett sikertelen tárgyalásairól. Az érsek szerint abban reménykedhetnek még a románok, hogy a bulla határozatait nem hajtják végre. A miniszterelnököt tájékoztatta még a bécsi nunciaturán tett látogatásáról is. Elmondása szerint a nunciaturán Rossi Stockalper uditor arról tájékoztatta, - hogy amint említettük is - Ferenc Ferdinánd trónörökös is fellépett az egyházmegye ellen, de hiába, mert a pápa személyesen írt az ügyben a császárnak, s mert Merry del Val bíboros államtitkár is támogatja a „különös” püspökség alapítását.³⁶⁵

A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSA

AZ EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSÁNAK KÁNONJOGI FELTÉTELEI

Már utaltunk az egyházmegye felállításával kapcsolatban a magyar királyt megillető főkegyúri jogra, s a korábbiakban részletesen foglalkoztunk ennek történetiségével, és tartalmával. Így csak utalunk arra, hogy az 1955-ös concordatum (amely a magyar közjog szempontjából úgysem volt érvényes) felbontása után –, amely 1870-ben következett be – a főkegyúri jog értelemszerűen abban a formában létezett, ahogy az a történelem során kialakult, vagyis az uralkodó szabad püspökségalapítási joggal bírt utólagos pápai megerősítés mellett.

Mielőtt belekezdenénk a püspökség tényleges felállításának ismertetésébe, tisztáznunk kell, hogy mit értünk egyházzogi értelemben az egyházmegye, püspökség fogalma, alatt, és milyen

³⁶⁵ U.o. 369 p.

feltételei vannak az alapításnak! Mint már említettük, ebben az időszakban még nincs egységes egyházi törvénykönyv, hanem a több, különböző forrásból, gyűjteményből álló Corpus Iuris Canonici az irányadó az egyházi jogviszonyokra. 1904-től azonban már folyamatban van a kodifikáció és 1917-ben ki is hirdetik az 1918-ban hatályba lépő egyházi törvénykönyvet, amely alapvetően szintén a forrásokon alapul. Így a tárgyalt időszakban adott esetekben már a törvényelőkészítő munkálatok is éreztethették hatásukat, ezért szükség szerint fogunk majd utalni az új kódexre is.

Az ismertető álláspont szerint a püspökség, mint intézmény isteni eredetű, a területe azonban nem az, hanem csak az egyházi közigazgatás szervezeti kerete. A püspökség ún. tökéletes szervezet, így a püspök mellett szükségszerűen léteznek káptalanok, consistoriumok, amelyeket az egyházmegye felállításával összefüggésben meg kell szervezni. A püspöknek általános helyettese (vikárius) is van. A megyék főesperességekre, esperességekre, ezek plébániákra, vagy parókiákra oszlanak. Ezek az ismertetőjegyek teljes mértékben álltak a görög katolikus egyház szervezetére is, mint ahogy a megjelölt egyházi személyek jogállására és hatáskörére is a római katolikus egyházban érvényesülő kánonjogi elvek voltak irányadók.³⁶⁶ Püspökség többféle módon is keletkezhet (ezekkel azonban részletesen nem foglalkozunk), de legáltalánosabb a felállítás, alapítás (*erectio, creatio, nova fundatio*), s mivel témánk szempontjából ez a meghatározó, a továbbiakban erre koncentrálnunk. Ennek megvannak a meghatározott feltételei, amelyek a következők:

- alapos ok (*justa causa*), vagyis annak Isten nagyobb dicsőségét, az isteni tisztelet előmozdítását és az egyház közjavát kell szolgálnia;
- alkalmas hely (*congruus locus*), mivel a kánonok szerint azt csak városban, vagy jelentősebb mezővárosokban lehet felállítani. Több alkalmas város közül azt kell választani, amelyből a megyét legkönnyebben lehet kormányozni. A püspökség a nevét a székhelyéről kapja, s a püspöki székesegyház az egyházmegye összes híveinek anyaegyháza. Ezzel később még részletesen foglalkozunk a székhely problémájánál;
- illő jövedelmi forrás (*dos*), az alapítónak; ugyanis a javadalmat /*beneficium*/ is biztosítania kellett. A magyar uralkodók a javadalmat adták, adományozták (*dat, donat, confert*);
- az érdekeltek meghallgatása, pl. új egyházmegye felállítása esetén azon püspököké, akiknek a joghatósága alá a felállítandó új megye hívei tartoznak;

³⁶⁶ SZEREDY 1879. 607 p.

- az 1917-es egyházi törvénykönyv a szabályszerű okiratot (documentum) is nevesített érvényességi kellépként kívánta meg, bár ez álláspontunk szerint az előzetes feltételek megléte esetén már csak a koronát tette fel az aktusra, és természetszerűleg általánosan érvényesült végig az egyháztörténet folyamán.

Az általunk tárgyalt időszakban egészen az új kódex hatálybalépéséig a hivatalnak és a javadalomnak még együtt kellett járni, utána a hivatal már járhatott javadalom nélkül is. Az egyházi hivatal létesítésénél viszont szintén az új kódex alapján meg kellett különböztetni az eszmei létesítést (constitutio) – amely a pápa legfőbb törvényhozói hatalmából ered –, a tényleges felállítástól (erectio), amely közigazgatási aktus.³⁶⁷

Mint hivatkoztunk rá, a fenti feltételek kifejezetten kánonjogi jellegűek, az egyházmegye felállítása pedig a Magyar Királyság területén a világi uralkodó jogosítványa volt. Ennek realizálásához pedig utólagos pápai megerősítés volt szükséges, amely értelemszerűen csak akkor volt lehetséges, ha a király a hivatkozott előírásokat betartotta, amelyek így értelemszerűen kötötték őt. Az álláspontok tisztázása érdekében pedig előzetes egyeztetésekre volt szükség. Miután a pápa előzetesen hozzájárult az egyházmegye felállításához, ezzel valószínűsítette, hogy ő maga is alapos okot lát erre. A hozzájárulást követték az előkészítő tárgyalások, ezek részét képezték az érdekeltek meghallgatásai is.

AZ EGYHÁZMEGYE FELÁLLÍTÁSA

I. Ferenc József, Magyarország királya főkegyúri jogával élve 1912. május 6-án megalapította a hajdúdorogi egyházmegyét. *„Vallás-és közoktatásügyi miniszterem előterjesztésére az eperjesi, munkácsi, nagyváradi, szamosújvári görög katolikus egyházmegyékből, valamint a gyulafehérvár-fogarasi görög katolikus érseki egyházmegyéből és az esztergomi érseki egyházmegyéből kihalású plébániák számára Hajdúdorog székhellyel, az ó görög liturgikus nyelv használata mellett, görög katolikus püspökséget létesítek és az ezzel kapcsolatban szükséges intézkedések végrehajtásával vallás és közoktatásügyi miniszteremet megbízom.”*

³⁶⁷ U.o. 702–703 p. BÁNK 1960. 576 p., 543–544 p.

Erről Erről Zichy János vallás-, és közoktatásügyi miniszter 1912 július 11-én kelt levelében értesítette Vaszary Kolos bíboros hercegprímást,³⁶⁸ illetve a miniszterelnököt.³⁶⁹

X. Pius pápa pedig az 1912. június 8-án kiadott „Christifideles Graeci” bullával kanonizálta az uralkodó által alapított püspökséget. A bulla 1912. július 1-én jelent meg a Vatikán hivatalos lapjában, az Acta Apostolicae Sedisben.

AZ ALAPÍTÓ BULLA

A pápai bulla címében a bullák bekezdésénél használt kúriai stílust fedezhetjük fel. A bullákat mindig a kezdő szavukról nevezik el, így lett a hajdúdorogi egyházmegyét felállító bulla neve Christifideles.³⁷⁰

A Magyarországon lévő hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye alapítása.

³⁶⁸ EPL Cat. D/C Hajdúdorog 23 csomó. 4813/1912

³⁶⁹ Zichy Jenő miniszter értesíti a belügyminisztériumot is vezető miniszterelnököt, hogy a király 1912 május 6-án Hajdúdorog székhellyel ó-görög liturgikus nyelv használata mellett görög katolikus püspökséget létesített. 1912. július 11. OL K-467 VKM 394 csomó 22 tétel 4892/1912

³⁷⁰ A bulla fő részének közlését magyarul azért tartom szükségesnek, mert könyvben sehol nem jelent meg, legalábbis nem találtam. A fordítást a Görög Katolikus Szemle július 12-i száma vázlatos fordítása, illetve saját fordításom alapján közlöm. A bulla eredeti szövegét a Jubileumi Emlékkönyv mellékletéből vettem.

Piusz Püspök

Isten szolgáinak szolgája. Örök emlékezetül.

„A Krisztusszerető görög szertartású katolikusok, kik a magyar királyság alá tartoznak, sosem lankadtak el az apostoli szék iránti kiváló hit, jámborság és példanyújtásban, ez mindenki előtt ismeretes. Nem csodálatos tehát, a római főpapok különös jóakarattal viseltettek irántuk és minden igyekezetükkel odahatottak, hogy közöttük az egyházi szervezet napról-napra növekedjék, új egyházmegyéket állítva fel, valahányszor azt kívánták akár a hívek megnövekedett száma, akár más katolikus-tan és hit fejlesztésére irányuló intézmény létesítésének szüksége.”

A pápa a Krisztusszerető görög katolikusokról akar gondoskodni, célja tehát nem a magyar nemzetiség felemelése és a románok elnyomása. Az egyházmegye alapításának fő oka a hierarchia fejlesztése a magyarországi görög katolikusoknál.

„Ezt valóban kimutatta IX. Pius pápa, a mi elődünk, aki, hogy különös jóindulatának és atyai törekvésének bizonyosságát adja a román katolikusokkal szemben, a régi román-szertartású egyházmegyékhez az új lugosit és armenopolitánit vagy szamosújvárit szervezte, a melyekből azonfelül egy egyházi tartományt létesített; az érseki címet s ennek jogait és kiváltságait a régi fogarasi és gyulafehérvári püspöki székek adományozta. Ezt a megbecsülést pedig a katolikus románok nem csak megérdemelték, hanem arra a jövőben is méltókká lettek, részint mivel a hitet erősen védik és terjesztik a román szakadárok között, részint mivel oly szeretettel és fiúi engedelmességgel viseltetnek a római főpap iránt, hogy az egész Kelet katolikusainak példaképekül szolgálnak az összes erényekben.”

Hivatkozik a magyarországi görög katolikusok hitükhöz és a Szentszékhez való ragaszkodására. Ez indokolja szükség szerint új egyházmegyék megszervezését. Így történt a szamosújvári püspökség és a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány megalapításánál is. A pápa szerint a román görög katolikusok sorsa sokkal nehezebb, hiszen ők együtt élnek az ortodoxokkal. A hitet nem csak megtartaniuk, hanem terjeszteniük is kell.

„Már pedig a görög szertartású hívők között megsokasodott azok száma, kik a magyar nyelvet használják és akik már lankadatlanul kérték a szentszéktől, hogy számukra egyházmegye állíttassék föl. Valóban kétséget nem szenved ez a létesítés nagyon is megfelel, hogy ezzel a keresztény vallás, a béke és egyezés maguk között a több nyelven beszélő görög szertartású hívek között tápot kapjon, szorosabbá húzódjanak – a kötelékek, melyekkel szent Istvánnak apostoli országa az apostolok fejedelmének trónjához simul, úgyszintén elháruljon annak a legfelsőbb főpapok által többször elítélt helytelen visszaélésnek a veszélye, nevezetesen a nemzeti nyelveknek a szent liturgiába való behozatala.”

A hívek között megsokasodott azok száma, akik a magyar nyelvet használják, s rendszeresen kérték is külön egyházmegye alapítását számukra. Kérésük teljesítésének két különleges indoka is van:

- erősödjék meg a keresztény vallás, a béke és az egység a különböző nyelven beszélő görög szertartású hívek között (ez sajnálatosan jámbor óhaj maradt, mivel a püspökség felállítása már az előkészítés során is viharokat kavart, s okoz majd problémát a végrehajtás is – mint majd látni fogjuk);
- el kell háritani, mint visszaélést, a nemzeti nyelv liturgikus alkalmazásának veszélyét, ez az új egyházmegyének lesz majd feladata!

„A miért mi kegyesen fogadva Ő Felségének Ferenc József Ausztria császárijának és Magyarország apostoli királyának ígéreteit, nem különben tisztelendő testvéreinknek az esztergomi bíboros primás – érsek és azon birodalom többi főpapjainak kéréseit mindent beható és érett tanulmányai megfontolva, kiegészítve azonfelül azok beleegyezésével, a mennyire szükséges, akiknek érdekében van: vagy érdekében lehet apostoli hatalmunk teljességéből, Magyarországon egy görög szertartású katolikus egyházmegye létesítését határozzuk el, mely Hajdúdorognak nevezendő, olyan módon, miként következik.”

Ennek a szövegét elemezve már a tárgymegjelölésnél feltűnik, hogy a pápa a saját szerepére vonatkozóan is az „erectio” kifejezést használja, később a királynál viszont az institut!

Álláspontunk szerint e megfogalmazásokból kiindulva talán nem alaptalan az a következtetés, hogy a pápa, elvben nemigen fogadta el az 1855-ös concordatum (amely az egyházmegye alapítás jogát a Szentszék számára biztosította) egyoldalú megszüntetését az uralkodó részéről, s legalább formálisan ragaszkodott az ott rögzített jogaihoz. Természetesen Ferenc József is élt a főkegyúri jog teljével, a gyakorlatban azonban talán azért lehetett elkerülni a komolyabb súrlódásokat, mivel bárkit is illetett az alapítási jog, a kölcsönös előzetes egyeztetés és egyetértés minden esetben elengedhetetlen volt. Az uralkodó pedig, aki élt a jogaival, a pápai bullát nyugodtan tekinthette pusztán megerősítésnek. Az egyházmegye nevét Hajdúdorogról kapta

„Mindenekelőtt ezen új egyházmegye területéhez csatoljuk és részére örökre biztosítjuk az alább írott parókiákat, amelyeket tehát apostoli tekintélyünkkel elválsztjuk és elkülönítjük azoktól az egyházmegyéktől amelyekhez most tartoznak és pedig:

Az eperjesi egyházmegyéből: Felsőzsolca, Görömböly, Hejőkeresztur, Miskolc, Sajópálfalva, Sajópetri, Sajószöged, Komlósa; a munkácsi egyházmegyéből: Bodrogkeresztur, Bodrogolaszi, Mezőzombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva, Sárospatak, Sátoraljaiújhely, Végardó, Zemplén, Bodrogszerdahely, Cséke, Dámóc, Kisdobra, Bodrogmező, Zemplénagárd, Bököny,

Hajdubüszörmény, Debrecen, Hajdudorog, Érpatak, Tiszabüd, Ujfehértó, Ajak, Révaranyos, Nyirkarász, Nyirmada, Nyirtass, Tornyospálca, Nyirgyulaj, Kállósemyén, Kisléta, Levelek, Máriapócs, Nyirbakta, Biri, Kotaj, Nagykálló, Napkor, Nyiregyháza, Oros, Nyirpazony, Nyirgelse, Nyirbéltek, Nyirlugos, Nyirpilis, Penészlek, Piricse, Balsa, Buj, Kenézlő, Vencsellő, Timár, Nyirderes, Fábiánháza, Gebe, Hodász, Nagydobos, Nyircsászári, Nyirvasvári, Ópályi, Nyirparasznya, Jánk, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközujlak, Nagykároly, Szatmárnémeti, Szárazbereg, Turterebes; a szamosújvári egyházmegyéből: Batizvasvári, Szatmár, Szatmárudvari, Józsefháza; a nagyváradi egyházmegyéből: Amac, Szatmárzsadány, Nagykolcs, Csengerbagos, Csegöld, Csengerujfalu, Óvári, Pete, Porcsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykároly, Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Ortelek, Vezend, Éradony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyiracsád, Nyiradony, Piskolt, Nyirábrány, Vasad, Álmosd, Bagamér, Érkenéz, Érseling, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta, (rutén): a balázsfalvi érseki egyházmegyéből: Árkos, Nagyborosnyó, Nagykászon, Csikszentgyörgy, Csikázárfalva, Gelence, Ilyefalva, Lemhélly, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Böződujfalu, Sóvárád, Szárazajta, Székelyszenteerzsébet, Székelyudvarhely, Oláhszakod, Gyergyóalfalu, Csikszentdomokos, Szépvíz, Gyimesbükk, Gyergyószentmiklós, Gyergyóvasláb, Nyáradandrásfalva, Nyárádbálintfalva, Harasztkerék, Nyárádkarácsony, Kebeleszentivány, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság, Szentlőrinc, Kisterem és azonkívül a budapesti görög - katolikus egyházközség³⁷¹

Ami a balázsfalvi érseki egyházmegyétől elválasztandó egyházközségeket illeti, amelyek az új egyházmegyétől külön állanak és a püspöki széktől távol esnek, megengedjük, hogy a hajdudorogi ordinárius egy általa kinevezett vikárius által kormányozza”.

A bulla 162 parókiát osztott be az új egyházmegyébe, amelyek közül egy az esztergomi, nyolc az eperjesi, hetven a munkácsi, négy a szamosújvári, negyvennégy a nagyváradi, harmincöt pedig a fagarasi egyházmegyéhez tartozott korábban. A 162 parochia alá 215.438 hívó került, akik közül 183.757 magyar, 26.823 román, 1623 szlovák és 2509 más anyanyelvű volt. A nem magyar ajkúak közül 24.094-en beszéltek magyarul is, 7.829-en nem. 21 parochia híveinek többsége román volt. Az országban azonban ekkor összesen 169 magyar

³⁷¹ Az egyházmegyékhez csatolt plébániák száma az egyes tanulmányokban illetve forrásokban eltérő: A legérdekesebb eltérés a harmadik mellékletben látható kimutatásban látható: Az esztergomi főegyházmegyéből 1, a munkácsi püspökségből 74, az eperjesi püspökségből 36, a nagyváradi püspökségből 43, a szamosújvári püspökségből pedig 5 parócia. Összesen 159. Az alapító bulla szerint: esztergomi főegyházmegye 1, munkácsi egyházmegye 70, eperjesi egyházmegye 8, nagyváradi egyházmegye 39, szamosújvári egyházmegye 4, balázsfalvi főegyházmegye 35 parócia. Összesen: 157. Pirigy szerint: esztergomi főegyházmegye 1, munkácsi egyházmegye 70, eperjesi egyházmegye 8, nagyváradi egyházmegye 44, szamosújvári egyházmegye 4, fagarasi főegyházmegye 35. Összesen 162. SALACZ Gábor szerint 163 parócia került az új püspökséghez.

görögkatolikus parochia volt 304.322 hívővel. Az egyházmegye felállítása alapvetően nem oldotta meg sem területileg, sem személyileg a magyar ajkú görögkatolikusok problémáját, jelentős részüket idegen egyházmegyék fennhatósága alatt hagyta.

Mivel a fogarasi egyházmegyéből átcsatolt területek a központtól igen messze vannak, a pápa engedélyt ad, hogy azt a püspök egy helynök segítségével kormányozza! Az előkészítő tárgyalások során (februárban) nem esett még szó a helynökségről, mivel a balázsfalvi érsekség területéről nem találunk parókiát a statisztikában.

„Hajdúdorog város, mint már fentebb is említettett, a meghatározott új püspökség székhelyévé emeltetik. A püspök a város által felajánlott házakban fog lakni, amelyeknek átalakításáról és fenntartásáról a magyar kormány gondoskodik, fizetése egy évre 40.000 korona lesz s az egyházmegyei hivatalok részére külön 12.000 korona, amit évről-évre a kincstár fizet. A káptalan hat kanonokkal, a szeminárium felállítása, a tanárok fizetése, a papnövendékek tartása a kormányt fogja terhelni.”

A pápa a hajdúdorogi templomot székesegyház rangjára emelte, felruházva az ezzel járó minden kiváltsággal. A püspök, a kanonokok és a központi tisztségviselők javadalmazásáról a magyar állam fog gondoskodni (ez a főkegyúri joggal együttjáró kötelezettség, mint azt láthattuk is már eddig, s a püspökség felállítása előtti egyeztetés során a kormány képviselői meg is állapodtak ebben a Vatikánnal).³⁷² Külön hangsúlyozta a bulla a papnevelő intézet felállítását, amelyhez az anyagi feltételeket szintén a kormány biztosítja. A bulla érintetlenül hagyta az egyházmegyék javadalmaikat. (Többek között a dúsgazdag nagyváradiét is, melynek birtokait 1777-ben a latin püspökség javadalmaiból szakították ki).

„Ami a liturgikus nyelvet illeti, megparancsoljuk, hogy az az ó-görög nyelv legyen, a magyart csak annyiban szabad használni, amennyiben a latin szertartásúak használják.”

Az eddigiek során láthattuk, hogy a magyar görögkatolikusok mozgalmának központi eleme, első számú megvalósítandó célja a magyarnyelvű liturgia volt. Miután belátták, hogy ez az adott körülmények között teljes egészében nem megvalósítható, helyezték át küzdelmük súlypontját az önálló egyházmegye megteremtésére, kompromisszumos megoldást keresve a liturgikus nyelv vonatkozásában. A kormány is ilyen értelemben tette meg az előterjesztést, ezért külön érdeklődésre tarthatott számot a bullának a liturgikus nyelvre vonatkozó rendelkezése, amely azonban a vártnál is szigorúbb lett: kizárólag a klasszikus görög nyelvet (graeca antiqua) nevezi meg, a magyar nyelvről azonban újólag leszögezi, hogy az nem liturgikus nyelv, így a szent liturgiában *sohasem* (nunquam) szabad használni!

³⁷² PIRIGYI 1990 II 109 – 110 p.

A hivatalos liturgiát azonban csak három éven belül kell bevezetni, a lelkészeknek addig kell a görög nyelvet elsajátítaniuk. A meghatározott időpontig minden templomban azon a nyelven kell végezni a szertartásokat, ahogy eddig végezték, természetesen a magyart kivéve (vagyis románul, vagy ószlávul).

A pápa tehát újól meg szigorította a magyar nyelv tilalmát, annak még akkora teret sem engedve, ami az 1896-os tiltás után alakult ki kompromisszumként a gyakorlatban. A magyar nyelv használatát pusztán a liturgián kívüli tevékenységekre engedélyezte, úgymond a latin rítusú egyház mintájára. E szigorú szabályozás előzménye volt a már említett 1912 február 9-i újságcikk.

„Őfelségének joga lesz, mint a többi egyházmegyébe is, hogy bemutassa Őszentségének azt, akit a pápa által püspökké kineveztetni kíván. A hajdúdorogi egyházmegye a hercegprímás szufragánja lesz”.

A bulla az esztergomi metropolia alá vetette a megszervezendő püspökséget, noha keleti rítusa új egyházmegye esetében gyakran előfordult, hogy azokat a pápa kivette a területileg illetékes metropolita joghatósága alól, és közvetlenül csak a saját felügyelete alá vonta. Amíg azonban az egyházmegye felállítása be nem fejeződik, a joghatóságot és a felügyeletet a S. Congregatio de Propaganda Fide pro negotiis Ritus Orientalis látja el. A Propaganda Fide szerepét már ismertettük. A Keleti Rítusok Kongregációja ebből vált ki 1862-ben, a nevében foglalt feladatok ellátására. A két kongregáció azonban ez után is szorosan együttműködött egy közös elnök vezetése alatt, de külön apparátussal.³⁷³

„Ezen Bulla végrehajtásával a bécsi nuncius bizatik meg.”

Kelt: 1912. július 8.

A. Agliardi bíboros, kancellár.

Scipio Tecchi ülnök.

M Riggi jegyző.

Gróf Brechtold közös külügyminiszter értesítette Lukács László miniszterelnököt, hogy a Szentszék hozzájárult az új magyar püspökség felállításához. A bullát a szokásjognak megfelelően a vatikáni államtitkár Schönburg hercegnek (a monarchia vatikáni követe) ünnepélyesen átadta.³⁷⁴

³⁷³ SZEREDY 1879. 398–399 p.

³⁷⁴ Görög Katolikus Szemle 1912. július 12

A BULLA ÉS A VÉGREHAJTÁSI DEKRÉTUM KIADÁSA KÖZÖTT ELTELT IDŐSZAK ESEMÉNYEI

-

Közvetlenül a bulla megjelenése után a két nagy bukaresti napilap a Seara és az Adevărul éles hangú támadást intézett a bukaresti érsekség ellen. – Támadásuk, mint láttuk teljesen jogtalan volt, hiszen az érsek mindent tőle telhetőt megtett az egyházmegye felállítása ellen.

A sajtótámadásokról később kiderült, hogy Vaida képviselő állt mögöttük. Időközben – megkésve ugyan, de megérkezett Rómába a már említett Lucaciu is, hogy ott fejtsse ki tevékenységét a bulla ellen.³⁷⁵

A bukaresti lapok után a balázsfalvi érsekség lapja, az Uniera,³⁷⁶ július 18 - án elkeseredetten írt a „*nagy veszedelemről*”, amibe a román uniált egyház került. Hangoztatta, hogy tízezreket

³⁷⁵ NETZHAMMER 1995. 374 – 375 p.

³⁷⁶ Lásd melléklet.

nem lehet akarata ellenére rítusváltoztatásra kényszeríteni. A Desteptarea³⁷⁷ hiába írta ugyanekkor, hogy az új egyházmegyébe kerülő hívek között nagyon kevés a román, s hogy a nagyváradi egyházmegyéből csak a tiszta rutén vagy egyes románokkal kevert parókiákat csatolták hozzá. Az aradi Românu³⁷⁸ ugyanaznap arra szólította fel a román püspököket, hogy tegyék életüket kockára a gyilkos bulla visszavonása érdekében. *„A császártól semmit sem merészelünk várni, de a pápai székről nem mertük feltenni, hogy képes lesz egy ilyen felháborító erkölcstelenségre”*, írta a lap. Augusztus 6-i számában újra támadta X. Piuszt, aki *„ezen istenverte ország szabadkőműves kormányával egyesült”* ellenük. *„Ne ismerj el új magyar püspököt, ha faludba jön, húzd félre a harangokat, csináljon csendőrszuronnal magának helyet, „, szólított fel a lap. A brassói Gazeta Transilvanei³⁷⁹ július 20-i számában pedig azt írta, hogy a görög katolikus román püspököknek a pápa széke elé kellene dobniuk pásztorbotjukat és koronájukat, mint haszontalan dolgokat, mert csak így menthetik meg saját maguk és nemzetük becsületét, az új egyházmegyébe került románokat pedig az ortodoxiába való áttérésre buzdította. Erős szavakkal sérelmezte a püspökség alapítását 1912. július 25-én tartott népgyűlésén a román nemzeti párt. Mihályi érsek, mivel a skizmatól féltette a híveit, a bulla megjelenése után a pápához intézett memorandumában panaszkodott a román egyháztartományhoz tartozott egyházközségek átcsatolása miatt.³⁸⁰ Panaszja azonban hatástalan maradt, miután az érsek, Merry del Val bíboros államtitkárnak február végi felszólítására, konkrét észrevételeket az elszakítandó egyházközségeket illetően nem tett. Radu Demeter, valamint Hosszu Vazul, e felszólítás után tárgyaltak Rómában, amikor kérésükre, mint már említettük, 15 egyházközségnek az új püspökséghez való átcsatolását el is ejtették. A románok a népgyűlésen elhatározták, hogy a bécsi eucharisztikus kongresszuson tüntetni fognak. A Balázsfalvi komité felszólított minden elnyomott románt, hogy menjen el kongresszusra. Bejelentették, hogy teljesen külön lesznek román viseletben, s minden igaz románnak sírba kell szállni a román nép érdekeiért.³⁸¹ A románoknál nemzeti gyász uralkodott. Szamosdobon a román esperesi kerület tanítói ezekben a napokban tartották meg*

³⁷⁷ Lásd melléklet.

³⁷⁸ Lásd melléklet.

³⁷⁹ Lásd melléklet.

³⁸⁰ A memorandumban kijelentette, hogy ő is örül a püspökségnek mint minden román püspök. Tudja, hogy a Szentszéknak joga van az ő megkérdésük nélkül is dönten. Azért kéri a nunciust a bulla terveinek végrehajtásának a felfüggesztésére mert ő ismeri hívei gondolkozásmódját és fél, hogy skizmatikusak lesznek. Ő nem akarja ezt a nagy felelőséget vállalni. Görög Katolikus Szemle 1912. szeptember 29. XIII. évf. 39 sz. 3. Alátámaszthatja a román püspökök kifelé meglévő jóindulatú hozzáállását az is, hogy Radu Demeter Nagyváradon Firczak Gyula betegsége miatt papokat szentel a munkácsi és a létrejövő új egyházmegye számára. Tehát nem kellett a magyar származású Drohobeczy körösi püspököt felkérni. Görög Katolikus Szemle 1912. április 7. XIII. évf. 14 sz. 2.

³⁸¹ Görög Katolikus Szemle 1912. július 14. XIII. évf. 28 sz. 3.

szokásos évi gyűlésüket és az összejövetel alkalmából táncmulatságot akartak szervezni, de ezt mindenhol megtiltotta a román egyházi hatóság.³⁸²

Ferenc Ferdinánd a bulla megjelenése után neki, és a románoknak tetsző püspököt szeretett volna látni az egyházmegye élén. Ezért 1912. július elején megkérte Pastort, hogy érje el a pápánál az új püspök kinevezésének elhalasztását. Pastor nem fordult közvetlenül a pápához, hanem a bíboros államtitkárnak terjesztette elő írásban az ügyet, s az államtitkártól megnyugtató választ kapott.³⁸³

Szeptemberben, Bécsben megkezdődött az eucharisztikus kongresszus. A román püspökök szeptember 13-án az udvari templomban misét mutattak be. Ezt követően felkeresték Scapinelli apostoli nunciust, akinek átadtak egy memorandumot is. Este Radu püspök fogadást adott a Metropol szállóban. A fogadáson a hangulat azonban nyomott volt, mivel a nunciusi audiencia nem hozta meg a kívánt eredményt.³⁸⁴

A bukaresti érsek véleménye a bulláról

„A bevezető elmondja, miért és kinek a kívánságára hozzák létre az új püspökséget. Megnevezik Ferenc József császárt és királyt, Magyarország bíboros primását és a magyar püspököket. 162 fennálló plébániát csatolnak az új püspökséghez, 82 rutént és 80 románt. A gyulafehérvár-fogarasi Rómához tartozó érseki egyházmegye 36, a nagyváradi Rómához tartozó püspökség 44 plébániát veszít el. Aki csak kicsit is ismeri a románok magyarokkal szembeni gondolkodását, az felmérheti azt a fájdalmat, hogy ne mondjam, dühöt, amelyet kelt bennük plébániáik kiszakítása a nemzettestből a magyarok javára egyházpolitikai hatalmi igények miatt! Ugyan már a konstitúció bevezetője megemlíti, hogy el kell háritani annak veszélyét, hogy a liturgiában bevezessék a nemzeti nyelvet, de éppen ez irányban lesznek a románok meggyőződve arról, hogy a magyarok meg fogják próbálni nyelvük révén teljesen magyarosítani az idegen nemzetrészeket. Az apostoli konstitúció megparancsolja, hogy az ógörög legyen az új püspökségben a liturgia nyelve, és hogy a nemzeti nyelv csak a liturgián kívüli alkalmakkor fogadható el, amint az a latin rítusú egyházakban is a Szentszék rendelkezései szerint megengedett. – Az új püspökség papjainak az alapítástól számítva három év áll rendelkezésére, hogy elsajátítsák az ógörög nyelvet. Ez idő alatt használhatják a plébániájukban megszokott nyelvet, a magyar azonban tilos, mivel az nem liturgikus nyelv,

³⁸² Görög Katolikus Szamle 1912. augusztus 11. XIII. évf. 32 sz.

³⁸³ SALACZ 1974. 157 p.

³⁸⁴ U.o 392 – 393 p.

azaz használata a liturgiában sohasem megengedett. A románok minden beszámolóban kételkednek abban, hogy a magyarok betartják ezt az előírást.”³⁸⁵

A BULLA VÉGREHAJTÁSI DEKRÉTUMA

Az alapító bulla intézkedéseinek végrehajtásával a pápa Scapinelli bécsi nunciust bízta meg a Congregatio Consistorialis felügyelete mellett. Ez a kongregáció X. Pius pápa reformjainak következtében a második legfontosabb kongregáció volt közvetlenül a Szent Officium után. Feladata valamennyi egyházszerkezeti kérdésben való döntés, adminisztrátorok, koadjutorok kinevezése, a püspökök kinevezését megelőző vizsgálat, valamint a püspökök fölötti általános felügyelet.

A bullához hasonlóan, a dekrétum kiadását is tárgyalások előzték meg. A tárgyalásokra 1912 szeptemberében került sor. A tárgyalások menetéről Andor (Anhauppel) György esztergomi kanonok a VKM I. ügyosztályának a vezetője tájékoztatta Csernoch érseket: „A nuncius

³⁸⁵ NETZHAMMER 1995. 375 p.

hajlandónak mutatkozott a bulla mihamarabbi kiadására, ezt csupán két kérdéshez kötötte.” Az egyik „*hogy mi – mármint a kormány - a hozandó törvényben némi elégtételt adjunk a sérelmesnek látott legf. Revolutioért.*” A nuncius e célból ismerni kívánta a törvény és indoklásának a szövegét. (Ezt a tisztviselők lefordították és a kanonok eljuttatta hozzá). A másik akadályozó tényező az volt, hogy a nuncius, utasítást várt a Szentszéktől az új egyházmegye adminisztrátorára vonatkozólag addig, míg az új püspököt ki nem nevezik. Erre két lehetséges mód kínálkozott. Az egyik, hogy a munkácsi püspököt bízzák meg az apostoli adminisztrátori funkciókkal vagy a régi püspökök nyílt pápai felhatalmazás útján tovább adminisztrálják az eddig hozzájuk tartozott parókiákat. A nuncius és a VKM ügyosztályvezetője ezt a megoldást támogatta, mivel véleményük szerint ez átmenetet képezhetne a végleges kiválás előtt. A miniszter és két államtitkára inkább az első variációt támogatta, mert attól tartottak, hogy a román püspökök és papok tovább folytatnák izgatásukat. Oszthatjuk Andor megjegyzéseit aki Csernoch-hoz írt levelében megjegyzi, hogy nézete szerint így is úgy is izgatni fognak.

A tárgyalásokon a nuncius sürgette az új eperjesi³⁸⁶ és hajdúdorogi püspökök kinevezését is. A kormányzattól azt az ígéretet kapta, hogy ezek a kérdések novemberben, decemberben rendeződni fognak.³⁸⁷

A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások után Raphael Scapinelli nuncius 1912. november 17-én adta ki a bulla végrehajtására vonatkozó dekrétumot, melyben a következőket hozta a hajdúdorogi egyházmegye papságának a tudomására:³⁸⁸

1. A Szentszéktől való felhatalmazás alapján az egyházmegye apostoli kormányzójává Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki.³⁸⁹
2. A magyar nyelvet a liturgikus cselekményekben sosem lesz szabad használni. A klasszikus görög nyelvet ezért nem csak a lelkészeknek kell elsajátítani, hanem gondoskodni kell arról is, hogy a nép is megtanulja legalább olvasni. A liturgia ógörög nyelvű elsajátítására 3 évet hagyott. Ez idő alatt minden parókia az eddigi liturgikus nyelvét használhatta a magyar kizárásával.
3. A nép nyelvét kizárólag a liturgián kívüli ájtatosságokban szabad használni.

³⁸⁶ Novák István 1913 októberében kapta meg püspöki kinevezését.

³⁸⁷ Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár. Továbbiakban (KFL I. 1. c. Csernoch János iratai).

³⁸⁸ EPL Cat. D/C Hajdúdorog 23 csomó. 7877/1912.

³⁸⁹ Görög Katolikus Püspöki Levéltár (továbbiakban GKPL) 1/1912

4. A pápa biztosra veszi, hogy a lelkészek mindent elkövetnek, hogy a nép körében az egység és a béke helyreálljon.

Az egyházmegye apostoli kormányzójává a nuncius az egyeztetéseknek megfelelően Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki, értelemszerűen ráruházva ezzel az egyházmegye megszervezésével kapcsolatos jogosítványokat. Scapinelli ismételten leszögezte a magyar nyelv liturgikus használatának tilalmát, azzal egészítve ki a bullát, hogy a görög liturgia jellegére tekintettel, az abban résztvevő laikusoknak is meg kell tanulniuk görögül legalább olvasni (utaltunk már rá, hogy a görög liturgia párbeszédességű). Nem számolt azonban azzal, hogy a görög nyelvben a papok zöme sem volt eléggé jártas, nekik is elég komoly gondot okozott annak elsajátítása. A magyar ajkú görög katolikus hívek pedig zömmel a szegényebb néprétegek közül kerültek ki, nem volt ritka volt közöttük analfabéták száma, s még az írni-olvasni tudó egyszerű emberek számára is szinte megoldhatatlan problémát jelentett volna felnőtt korban a görög alfabétikum elsajátítása. (Egy 1896-ban készült felmérés szerint az ország lakosságának 41%-a analfabéta volt). A klasszikus görög nyelv egyébként nem az ókori görög nyelvet, hanem a görög Biblia nyelvét jelentette, amely a koinén alapult.³⁹⁰

A nuncius meghatározta pontosan azt is, hogy a nép nyelvét kizárólag a liturgián kívüli ájtatosságokban, a magán imádságokban, a szentbeszédekben és a nép tanításában lehet használni. Végezetül békére intette mind a papokat, mind a híveket.³⁹¹

Az utolsó pont feltehetően az Alapító Bulla és a Végrehajtási Dekrétum közt eltelt időszak eseményeire utal.

ÚJABB TILTAKOZÁSOK A HAJDÚDOROGI PÜSPÖKSÉG ELLEN

A nuncius rendelkezése értelmében Papp Antalra hárultak a szervezés első lépései. Ezek azonban még el sem kezdődhettek, máris súlyos problémák jelentkeztek.

Ezúttal a román nemzeti bizottság igyekezett a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt Bihar és Szatmár megyei román többségű egyházközségeket ellenállásra bírni, hogy erre hivatkozva az egyházmegye határainak revízióját kieroszakolhassa. Akadt néhány egyházközség, amely szembeszállt az átcsatolás végrehajtására érkező kiküldöttekkel. (Kismajtényban, Szamosdobon, Szaniszlón, Reszegén és Nagykolcson). Általánosságban azonban gond

³⁹⁰ BÁNK 1963. II. 35 p., PIRIGYI 1990. II 110 p.

³⁹¹ U.o.

nélkül történt az egyházközségeknek az új egyházmegyébe való incorporációja, csak Kismajtényban és Szamosdobon történt erőszakos cselekmény. Kismajtényban maga az átcsatolást végrehajtó dorogi helynök, Jaczkovics Mihály sem járt el tapintatosan. Ezt Csernoch hercegprímás is elismerte a főrendiházban, s így inzultálását részben önmagának köszönhette.³⁹² Az ügyészség cselekedetükért perbe fogta a kismajtényiakat. Később Miklósy püspök ugyan lépéseket tett a per törlése érdekében, de közbenjárása eredménytelen maradt. Fellépésének tulajdonítható mégis, hogy sok vádlott ellen elejtették a vádat, az ítéletben többeket felmentettek, egyházi per pedig egyáltalán nem indult ellenük.³⁹³

Az ellenállási mozgalmak közül azonban a legnagyobb a 1912 decemberében magtartott ún. szatmári gyűlés volt.

A szatmári gyűlés

1912. december 1-én Szatmáron tizennégy lelkész, december 6-án pedig Nagybányán négy egyházközség hívei tartottak tiltakozó gyűlést melyen a résztvevők kijelentették, hogy egyházközségeiket továbbra is a nagyváradai és a szamosújvári püspökséghez tartozónak tekintik, tehát nem ismerik el az új egyházmegyéhez történő csatolásukat.³⁹⁴

A tiltakozás híre mind egyházi, mind a magyar állami hatóságok körében nagy vihart kavart. Jaczkovics Mihály hajdúdorogi püspöki külhelynök mihelyt tudomást szerzett a Budapesti Hírlap 1912. december 12-i számából a történetekről, másnap azonnal levélben fordult a hajdúdorogi egyházmegye apostoli kormányzójához. Levelében elítélte a gyűlést, és az alábbi javaslatot tette: *„Azért mély alázattal esedezem Méltóságod magas színe előtt kegyeskednék megengedni, hogy én a hajdúdorogi püspöki külhelynökség területén munkálkodó lelkészeket egy értekezletre hívjam egybe, melyben megbeszélve a módozatokat a rágalmakat vissza utasítva beigazolnánk azt, hogy méltóságod legjobb atyánknak hűséges és jó fiai vagyunk.”* Jaczkovics az értekezletet még 1912 decemberében meg kívánta tartani.³⁹⁵

Az eset kivizsgálására Papp püspök Volosin Ágoston szentszéki ülnököt kérte fel. Volosin véleménye szerint értesíteni kell a vikáriust, hogy a hajdúdorogi külhelynökséghez tartozó papok bizalmáról a püspök meg van győződve, nagyra becsüli őket, azonban a gyűlést megtartása nem célravezető. A püspöknek a kánoni engedelmességről és tiszteletről

³⁹² Pl: Reszege községből a csendőrség mentette ki, mivel egyedül ment oda, mert későn jelezte a látogatást a biztonsági szerveknek. Görög Katolikus Szemle 1913. március 16. XIV. évf. 11 sz. 2.

³⁹³ PIRIGYI 1990. II 113 p.

³⁹⁴ Ld melléklet

³⁹⁵ GKPL 162/1912

megfelelkező papokkal szemben az egyházi törvények szerint kell eljárni. Javasolja, hogy Marchis Romolus nagykárolyi főesperes lelkésztől és Hubán Gyula szatmári lelkésztől igazoló jelentést kérjenek és kezdődjék meg ellenük a kánoni fegyelmi eljárás.³⁹⁶ Papp Antal az előadó véleményével egyet értett, s felszólította a nevezett lelkészeket, hogy nyolc napon belül tegyék meg igazoló jelentésüket.³⁹⁷

Az igazoló jelentést Hubán Gyula postafordultával küldte meg a püspöknek. *„Tény az, hogy 1912 évi december hó 1-én Szatmáron több görög katolikus lelkész gyűlést tartott, azonban teljesen téves a hírlapoknak azon közlése, hogy azt nálam, az én házamnál tartották meg, mert a gyűlésre engem meg nem hívtak, én azon részt nem vettem, részemről semmiféle határozatot alá nem írtam, ez okból azt se tudhatom, hogy e gyűlésen a hajdúdorogi egyházmegye lelkészei közül kik és hányan vettek részt.”*

De nem csak az egyházi, hanem a világi hatóságok is élénk érdeklődést mutattak a történetek iránt. A belügyi államtitkár 1912 decemberében érdeklődött Papp Antalnál a Szatmáron megtartott gyűlésről, melyen – az aradi Romanul cikke szerint - a király és a pápa akaratának ellenszegültek és a résztvevők kijelentették, hogy egyházközségeiket továbbra is a nagyváradi és szamosújvári püspökséghez tartozónak tekintik. A kormány véleménye szerint amennyiben a hír igaz, úgy az a főkegyúr rendelkezése elleni súlyos engedetlenség lenne és ezért szankciókat vonna maga után. Mielőtt azonban a szankciókat megtennék, arra kéri a püspököt, hogy az értekezletről szóló megbízható értesüléseket és az ott hozott határozatokat juttassa el a minisztériumba. Papp Antal eleget téve az államtitkár kérésének 1913. január 18-án kelt levelében az alábbiakról tájékoztatta a minisztert.

A Marchis Romolusz elnöklete alatt megtartott szatmári értekezleten a következő hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt román lelkészek vettek részt: Papp Elek szaniszlói, Selagián Flórián piskolti, Ternován János nagykolcsi, Ardelan Vazul vetési, Darabont Kornél amaci, Marosán György kismajtényi, Papp Gyula csegöldi, Anderkó Viktor szatmárudvari, Bolla Miklós verendi, Abrudán Kornél reszegei, Mihálka János szatmárzsadányi, Szerbák János józsefházi és Germán Tivadar mezőteremi lelkész.

A december 6-án Nagybányán tartott gyűlésen három hajdúdorogi egyházmegyés papon kívül csak világiak voltak jelen s Papp Antal levele szerint a határozatok megszövegezésében állítólag nem vettek részt. Az apostoli kormányzó szerint a gyűlés első főpásztori körlevelével foglalkozott és itt határozták el a tiltakozó iratok megszövegezését. A tiltakozó községek közül Csengerbagosról, Érdengelegről, Érendrédről és Érvádról, számos magyar hangzású

³⁹⁶ U.o.

³⁹⁷ GKPL 21/1913

nevalírással ellátva román nyelvű tiltakozás érkezett a püspökhöz. A későbbi felszólítás után e hitközségek lelkészei igazoló jelentéseket küldtek be, melyek közül Muresan Aurél érdengelegi és Muresán Demeter érvaradi lelkészeké román nyelvű volt, ezért őket a püspöki hivatal magyar nyelvű jelentés beküldésére szólította fel. A jelentések szerint nevezettek a tiltakozásról vagy nem tudtak vagy tudtak és nem akadályozták meg.

Az alábbi 14 egyházközség, a fenti négygel azonos tartalmú román nyelvű tiltakozó irattal együtt visszaküldte az első főpásztori körlevelet is. A hitközségek a következők: Pornaköz, Józsefháza, Kismajtény, Mezőterem, Nagykolcs, Piskolt, Portelek, Reszege, Szamosdob, Szaniszló, Szatmárnémeti (keltezés nélkül), Szatmárudvari, Szatmárzsadány és Vezend.

Ezeknek az egyházközségeknek a lelkészei csaknem mindannyian részt vettek a Szatmári értekezleten. Már ez a körülmény is valószínűvé teszi azt a föltevést, hogy ők maguk kezdeményezték ezt a tiltakozást. A püspöki hivatal véleménye szerint – *„ha ez beigazolást nyerne, akkor az illető lelkészek az egyházi tekintély elleni lázítás súlyos vétsége miatt kánoni eljárás alá esnek”* Papp Antal erre felhívta az illető egyházközségek lelkészeinek figyelmét valamint az alábbi kérdéseket tette föl nekik:³⁹⁸

„a, Hogyan jutott a klérushoz intézett körlevelem a tiltakozást aláíró kezébe?

b, Volt e a lelkészeknek tudomása a tiltakozás keletkezéséről?

c, Ha volt tudomása, mit tett a tiltakozás megakadályozása érdekében?”

A felhívásra magyar nyelvű védekezést küldött be: Tasvedán István, csomaközi, Gezma Tivadar mezőteremi, Selegian Flórián piskolti, Bogdán András porteleki, Bolla Miklós verendi lelkész. Román nyelvű jelentésben válaszoltak: Abrudán Kornél reszegei, Ciordariu Mihály szamosobi, Papp Elek szaniszlói, Marozsán György kismajtényi lelkészek.

Határidőn túl küldte vissza válaszát: Anderkó Viktor szatmárudvari és Mihálka János szatmárzsadányi lelkész. Felhívást nem vette át, hanem visszaküldte Szerbák János józsefházai lelkész.

A püspök levelében külön felhívta a miniszter figyelmét Anderkó Viktor szatmárudvari lelkészre és azokra a papokra, akik meg sem kísérelték az igazoló jelentésüket megküldeni. Levelében arra kéri a minisztert, hogy amennyiben valamelyik lelkészről bebizonyosodik a lázítás vétsége, akkor arról feltétlenül értesítse, hogy az illető lelkész ellen a kánoni eljárást megkezdhesse.

A megkezdett állami eljárások végül nem fejeződtek be, Miklóssy püspök közbenjárásának köszönhetően. Az illető lelkészek feltehetően a saját nevükben cselekedtek, mert a vezetésük alatt álló egyházközségek magyarok voltak, s éppen ezért kerültek az új egyházmegyébe.

³⁹⁸ GKPL, 28/1913 püspöki utasítás

Márciusban több román pap, akik idáig is izgattak az új egyházmegye ellen, tiltakozó levelet küldött a pápának. A pápa a nuncius útján felszólította Papp Antalt, hogy szigorúan alkalmazza a renitens román papokkal szemben a kánoni eljárást.³⁹⁹

A SZÉKHELYVITA

Már a püspökség létesítésénél utaltunk arra, hogy annak egyik feltétele az alkalmas hely. Ennek megfelelően püspökséget a kánonok szerint városokban, vagy jelentősebb mezővárosokban lehet felállítani. Több alkalmas város közül pedig azt kell választani, amelyből az egyházmegyét a legkönnyebben lehet kormányozni. Erre azért van szükség, mivel a püspök hagyományosan nem hagyhatta el székhelyét a metropolita engedélye nélkül. Ez a szokás az idők folyamán némileg fellazult, de a tridenti zsinat megpróbálta visszaállítani, s VIII. Orbán és XIV. Benedek pápák is megerősítették azt. A residentiát az 1917-ben kihirdetett kódex fenntartotta, meghatározva azonban az ideiglenesen mentesítő körülményeket is.⁴⁰⁰ A püspök tehát személyesen is érdekelt volt abban, hogy hol található a székhelye.

Az önálló magyar egyházmegyéért vívott küzdelem központja nagyon sokáig elismerten Hajdúdorog volt. A Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottságnak jelentős szerepe volt a külhelynökség felállításában, s ez többször leszögezett álláspontjuk szerint a püspöki székhely számára is alkalmassá tette a helységet. Ahogy már említettük a századforduló körül az

³⁹⁹ Görög Katholikus Szemle 1913. március 9.

⁴⁰⁰ SZEREDY 1879. 702–703 p.

Országos Bizottság létrejöttével a mozgalomnak kialakult egy másik, budapesti központja is, s a továbbiakban a két szerv hol közösen, hol egymással is rivalizálva folytatta az alapvetően közös célért való küzdelmet. Hajdúdorog azonban egyre inkább háttérbe szorult a budapesti központ mögött, amely a fővárosban befolyásos pártfogókat is megnyerve komolyabb politikai támogatást tudott szerezni az ügy érdekében. Emellett jelentősen rontotta Hajdúdorog esélyeit a püspöki székhelyért való küzdelemben az is, hogy időközben mezővárosi rangját is elvesztette (1886-ban), nagyközséggé minősült vissza, így tulajdonképpen a püspöki székhelyre vonatkozó kánonjogi feltételeknek sem felelt meg. Ilyen irányú ambícióit azonban továbbra sem adta fel. Az alapító bulla, az egyházmegye székhelyéül ténylegesen Hajdúdorogot jelölte meg. A dorogi mozgalom mellett álló hívek először azt gondolták, hogy ezzel a dolog rendben is van, felkészülhetnek a püspöki székhely kiépítésére, s majdan a kinevezés után a püspök fogadására.

Egyre több kritikai észrevétel érte azonban Hajdúdorogot a megszervezendő egyházmegyén belül az illetékesek és az érintettek részéről. Ezeknek a lényege az volt, hogy földrajzi fekvése miatt nem alkalmas az egyházmegye kormányzására, az ahhoz szükséges középületei sincsenek meg, valamint nem rendelkezik olyan kulturális intézményekkel sem, amelyek az új egyházmegye szellemi központjává tehetnék.⁴⁰¹ Külön problémát okozott a görög katolikus papoknál általános nőülés is. Az új egyházmegyék becsatolt parókiák papjainak gyermekei ugyanis tovább már nem tanulhattak kedvezményesen a régi egyházmegyék tanintézteiben. A családos papok tehát olyan városban kívánták berendeztetni a püspöki székhelyt, ahol az igénybe vehető kulturális intézmények rendelkezésre állnak. Ezek a vélemények a sajtóban is napvilágot láttak és különösen aktív volt e polémiákban Szabó Jenő, aki teljesen Nyíregyháza mellett kötelezte el magát az Országos Bizottsággal és a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt parókiák jelentős részével együtt.

Hajdúdorog városának a székhely iránti igényét 1911. augusztus 6-án jelentette be Farkas Győző, a Hajdúdorogi Végrehajtó Bizottság elnöke: *„A püspöki székhely csakis Dorog lehet. Itt más székhelyről álmodnunk sem szabad, ha csak nem akarjuk, hogy ezen kérdésnek soha megoldása ne legyen. Dorogon van a magyar görög katolikusság zöme. Itt van az 1873-ban felállított püspöki külhelynökség. Ezen külhelynökség olyan díszes palotában van elhelyezve, hogy az bátran lehet püspöki palota is. Itt van a külhelynökségnek 67 holdas birtoka. Itt van a magyar görög katolikusság legnagyobb elemi iskolája, mely főiskolává könnyen*

⁴⁰¹ Balázsfalva mikor székhely lett gyakorlatilag csupán egy falu volt

*átalakítható. A legközelebben fekszenek a magyar hitközségek, melyekből az új püspökség alapítható.*⁴⁰²

Szintén a hajdúdorogi székhely mellett foglalt állást az 1911. szeptember 12-én tartott külhelynöki értekezlet is: „(Az értekezlet) Óhajtja a magyar görög katolikus püspöki székhelyt Hajdudorog székhellyel, mert Hajdudorog a magyar görög katolikusság metropolisa, mert Hajdudorog volt ezen mozgalomnak a megindítója. Hajdudorogon tartatott megy az a történelmi fontosságú nagy gyűlés 1868. évi április hó 12-ikén., amely egyhangú határozattal mondja ki a magyar görög katolikus püspökségnek hajdudorogi székhelyel való felállítását. Itt mondatott az első magyar nyelvű mise. Itt székel az 1873. évben létesített hajdúdorogi püspöki külhelynökség. Innen folytatódik szent ügyünkért az örökös csaknem fél-század óta tartó küzdelem. A magyar püspökségért eddig is nagy áldozatot hozott Hajdudorog és nem riadunk vissza ezután sem az áldozat hozataltól. Hiszen Hajdudorog városa és a magyar püspökség már a közvéleményben is egy fogalommá lett, úgy hogy e kettőt egymástól elválasztani alig is lehetne.”⁴⁰³

Mint láthattuk Hajdúdorog lakossága hosszú évtizedeken át rengeteg áldozatot hozott a püspökség felállítása érdekében, de infrastrukturálisan nem készült fel arra, hogy annak székhelye legyen. A település megközelítése földrajzi fekvése miatt a legtöbb parókiáról igen körülményes volt, nem voltak meg azok az intézményei, melyek már a szervezés időszakában elengedhetetlenek lettek volna.

Ennek ellenére jó eséllyel pályázott a püspöki székhelyre, hiszen a Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztérium 1912 februárjában felszólította, hogy tegye meg erre vonatkozó ajánlatát.⁴⁰⁴ A szükséges intézmények - talán - a kormány és a város támogatásával idővel kiépültek volna, csakhogy erre az adott helyzetben nem lehetett várni.

A kormány felkérésével szinte egy időben jelentette be Nyíregyháza igényét az egyházmegye székhelyére. A város 1912. február 12-én tartott közgyűlése egyhangúlag úgy határozott, hogy felkéri a kormányt, hogy a létrehozandó görög katolikus püspökség székhelye ne Hajdúdorog, hanem Nyíregyháza legyen. E cél érdekében a város „áldozatoktól (anyagi) sem riad vissza.” Kérésének támogatását terjedelmes beadványban⁴⁰⁵ kérte a miniszterelnöktől illetve a kultuszminisztertől. A beadvány részletesen felsorolta és bemutatta Nyíregyháza kulturális, pénzügyi intézményeit, gazdasági helyzetét és kifejtette, hogy Hajdúdorog miért alkalmatlan a püspökség székhelyére. Véleményük szerint Hajdúdorog szerepe ugyan elvitathatatlan a

⁴⁰² Görög Katolikus Szemle 1911. augusztus 6.

⁴⁰³ Görög Katolikus Szemle 1911. szeptember 17.

⁴⁰⁴ Görög Katolikus Szemle 1912. február 8.

⁴⁰⁵ EPL Cat. D/C Hajdúdorog 23 csomó. 6240/1912.

püspökség létrehozásában, de egy püspökség felállításában a múltra, a múlt tradícióira hagyatkozni nem lehet. A jelenből kell kiindulni, amely szerint abból az infrastrukturális fejlődésből, amelyben Magyarország csaknem valamennyi városa részesült Hajdúdorog csaknem teljesen kimaradt. (Hajdúdorognak ekkor csupán népiskolája volt, nem voltak kultúrintézményei). Az 1910-es (Ekkor még feldolgozatlan népszámlálás adatai szerint Nyíregyháza lakosainak száma 39204 fő volt. Az ekkor már feldolgozott 1900-as népszámlálás adatai szerint Szabolcs vármegye népessége: 288.672 fő, ebből görög katolikus 56515 fő. Hajdú vármegye népessége 148.606 fő ebből görög katolikus 11.486 fő volt.

A fenti adatok alapján nyilvánvaló, hogy a görög katolikus egyházközségek zöme nem Hajdú, hanem Szabolcs vármegyében van, amelynek központja Nyíregyháza. A beadvány szerint azonban nemcsak a megye, hanem az alakítandó püspökség központja is. *„Hajdu, Szatmár, Zemplén alsó része, Bihar felső része mintegy gyűrű veszi körül Szabolcsot, mely a gör. katolikus magyarságnak mint már említettük a zömét foglalja magában 34 egyházközséggel. Ha figyelembe vesszük, hogy 66 egyházközség, melyek eddig a munkácsi egyházmegyéhez tartoztak s ezen felül idegen egyházmegyékből, - a felsorolt politikai vármegyékből még 54 egyházközségből fog kialakulni az új egyházmegye, egy szempillantás a térképre s nyilvánvaló, hogy ezeknek nem csak geográfiai képezi Nyiregyháza a központját, hanem a kölekedési viszonyokat tekintve az egyedüli hely, mely a magyar lakta településekről 9 irányból megközelíthető.”*

Az Alapító Bullát 1912 júniusában adta ki a Szentszék. A bulla kiadásáig az egyházmegye székhelyeként az alábbi javaslatok jöttek szóba. A hajdúdorogi külhelynökség javaslata – ahogy említettük Hajdúdorog volt. Ruttkay Gyula szabolcsi főesperes Nyíregyházát, Volovcsák Miklós ungvári lelkész Ungvárt szerette volna székhelyként látni. A budapesti parókia javaslata az volt, hogy a püspökség Hajdúdorogról legyen elnevezve, de a székhely Nyíregyháza legyen. A püspöki kar Nyíregyházát a kormány pedig Debrecen szerette volna székhelynek. Azonban a debreceni vezetés a kormány felkérését február 7-én visszautasította.⁴⁰⁶

A püspöki kar e visszautasítás után tárgyalta a kérdést 1912. április 25-én megtartott ülésén. *„Az (püspökkari) előkészítő bizottság elnöke jelenti, hogy a munkácsi és eperjesi egyházmegye sok hitközsége azon kéréssel fordul a püspöki karhoz, hasson oda, hogy a felállítandó görög katolikus magyar püspökség székhelye ne Hajdúdorog hanem Nyíregyháza legyen. A püspöki kar Papp Antal püspöki koadjutor pártoló felszólalása után*

⁴⁰⁶ Debrecen és a görög katolikus püspökség. In. Budapesti Hírlap 1912. Október 31.

kimondja, hogy miután a kormány már állást foglalt Hajdúdorog mellett, s a püspöki kar Debrecen után szintén ily értelemben nyilatkozott, nem vetheti fel újra a székhely megváltoztatásának kérdését, hanem azt a kormány szabad mérlegelésére bízta mindazonáltal azon óhajással, vegye figyelembe azon kánonjogi szabályt, hogy a püspökség minél tekintélyesebb helyen állíttassék fel.”⁴⁰⁷

Ezek szerint a kormány a debreceni visszautasítás után Hajdúdorog felkérését komolyan gondolta. A püspöki kar feltehetően nyíltan nem akart szembefordulni a kormány akaratával, egyet nem értésüknek az idézet utolsó mondatával adnak hangot. Az ülésen Papp Antal munkácsi püspök – az egyházmegye jövődó kormányzója – sem támogatta a kormány elképzelését. Ennek ellenére, mint várható volt a bullában a kormány akaratát érvényesült. A székhely Hajdúdorog lett.⁴⁰⁸

Az e kérdésben sokáig hallgató Szabó Jenő, az Országos Bizottság elnöke, június 24-én az új egyházmegye parókiáihoz megküldött levelében – melyben a püspökség alapítását is bejelentette – tudatta azt, hogy az új püspökség székhelyének kérdésében Nyíregyháza mellett foglalt állást.⁴⁰⁹

Tehette ezt abban a hitben, hogy a Vallás és Közoktatásügyi Miniszterrel folytatott tárgyalásai során, még a bulla kihirdetése előtt, megállapodtak abban, hogy az egyházmegye székhelyeként megjelölt Hajdúdorogon ugyan változtatni nem lehet, de ez nem akadályozta annak, hogy az egyházmegye központi intézményei más, e célra alkalmasabb városban kerüljenek elhelyezésre. Erre a megegyezésre Szabó többször is emlékeztette a kormányzatot.⁴¹⁰

Az Országos Bizottság elnöki tanácsának tagjai pedig „*Felhívás és kérelem*” címmel fordultak az új egyházmegye papságához és tanítóikhoz. Az aláírók örömmel vették tudomásul, hogy az új püspökség a város érdemeinek elismeréséül Hajdúdorogról lett elnevezve, azt azonban, hogy a püspökség székhelye is ténylegesen Hajdúdorog lett már nehezebben fogadták el. „*Hajdúdorog nem az ma, a mi volt régen. A protestáns részről odaférközött és odatapadt befolyásnak uralma alá került, a mely pár évvel utóbb, 1896-ban a dorogiak által Budapesten az egyetemi templomban megtartott magyar misét is rendezte.*”

Amint már fentebb említettük az 1896-os tüntetés a görög katolikus magyarság számára majdnem végzetessé lett. A magyar misét az Országos Bizottság szerint a „*dorogiak*

⁴⁰⁷ OL f/ 616. Püspökkari jegyzőkönyvek. 1912 április 25-26.

⁴⁰⁸ Szabolcsvármegye főispánja ígéretet kapott a kormánytól, hogyha az új püspökséghez csatolandó plébániák fele Nyíregyháza mellett foglal állást megfontolja, hogy a püspökség székhelyét oda helyezze. Görög Katolikus Szemle 1912. szeptember hó 29.

⁴⁰⁹ EPL Cat. D/C Hajdúdorog 23 csomó. 4840/1912

⁴¹⁰ GKPL 2821 /1913

protestáns protekciója” szervezte s „miután a bajt megcsinálta, szépen félreállott és várta, hogy a felzaklatott néplélek mikor viszi oda a dorogiakat, hogy protestánsokká legyenek, a magyar vidéki egyházakban pedig megindult csendesen, de tudatosan a magyar istentisztelet visszaszorítása.”

Debrecen mellett először a püspöki kar foglalt állást. Mint említettük Debrecen 1912. február elején elutasította a püspökséget. Hajdúdorog ezután tette meg ajánlatát, Nyíregyházát megelőzve. A *Felhívás* szerzői szerint ez ugyan lokálpatrióta cselekedet volt, de teljesen figyelmen kívül hagyta a görög katolikus magyarság érdekeit. Véleményük szerint ezt a lépést *„ismét a protestáns protekció cselekedte meg, a mely 15 évvel ezelőtt már egy ízben komoly katasztrófa elé állította”* a görög katolikus magyarságot.

A *„Felhívás”* szerzői szerint a *„dorogiak”* tévesen értéklik pozitívumnak, hogy Hajdúdorog püspöki székhelyé tételét a debreceni református püspök és a főgondnok támogatta, valamint azt, hogy a nyíregyházi evangélikus vezetők a város és a vármegye állásfoglalásával szemben elutasították a püspökség székhelyeként nyíregyházát. Ezt – véleményük szerint nem Hajdúdorog iránti elismerésük, hanem a protestantizmus jól felfogott érdekei miatt tették. Hajdúdorog csupán eszköz a protestánsok kezében, amellyel meg akarják bénítani az egyházmegye működését a kezdetektől.

A *„Felhívás”* szerzői felkérték az új püspökséghez csatolt parókiákat, hogy csatlakozzanak ők is mozgalmukhoz, mely arra irányul, hogy Nyíregyháza legyen a székhely. Véleményük szerint az Alapító Bulla örök időkről szóló kijelentései a székhely tekintetében csak szokásos stiláris formulák, mivel a munkácsi püspökség alapítása után öt év múlva Ungvárra, gyulafehérvár-fogarasi érsekség pedig alapítása után 15 év múlva Balázsfalvára költözött, jóllehet az alapító bullák ezeknél is örök időkről szóltak.⁴¹¹

A protestáns befolyás vádja, igen megosztotta a magyar görög katolikus papságot. E témában éles sajtóvita bontakozott ki Melles Emil budapesti parókus és Újhelyi Andor hajdúdorogi lelkész között. Újhelyi Andor nyílt levélben utasította vissza a *„Felhívás”* szerzőinek vádjait. Válaszában Melles Emil egyenes válaszokat kért Újhelyitől az alábbi témákban. *„A budapesti 1896-iki magyar mise tervét annak megtörténte előtt megbeszélte-e György Endre⁴¹² úr önmagyméltóságával? Ha igen, a most említett kegyelmes úr elősegítette e tanáccsal, közbenjárással.”* ... *„Továbbá tisztelettel kérdezi: Ha György Endre úr önmagyméltósága a*

⁴¹¹ Mint a munkácsi és a csanádi egyházmegyék példája mutatja, a pápai bulla nem fog útjába állni annak, hogy a tényleges székhely másutt legyen, sőt van oly eset is, hogy másutt van a székhely (Körös) és másutt (Zágráb) a papnevelő intézet. Civitas Hajdudorog. Budapesti Hírlap 1912. június 9.

⁴¹² György Endre a Fejérváry kormány nyugállományú földművelésügyi minisztere, neves református klerikus tisztségviselő.

budapesti 1896 évi magyar mise gondolatát nem helyeselte volna elvégezte volna –e ön azt a misét György Endre úr ő nagy méltósága nélkül, sőt ellenére is.” Újhelyi rövid válaszában mindössze annyit közölt, hogy nem beszélt György Endrével, tehát nem tért ki mindegyik kérdésre. György Endrével Szabó Jenő folytatott igen éles sajtóvitát szintén e kérdésről. A György Endrét támadók azzal érveltek, hogy ő sodorta bele – református létére – Újhelyit a budapesti magyar nyelvű misébe. Véleményük szerint – nem teljesen alaptalanul – részben e misének volt köszönhető, hogy a Szentszék, aki saját maga elleni támadásként értékelte a magyar nyelvű misét, mereven elzárkózott annak engedélyezésétől.

A debreceni városi tanács, látva a magyar görög katolikusok székhely körüli vitáját, szeptember 11-én határozatot hozott, hogy abban az esetben, ha Hajdúdorog mint székhely elejtetnék, Debrecen szabad királyi város, nemzeti, gazdasági és kulturális jelentőségénél fogva a görög katolikus püspökséget Debrecenben kívánja felállítani. E célra kész a megfelelő anyagi áldozatot is megtenni. Zichy János október 3-án a debreceni városi tanács ajánlatára reagálva kijelentette, hogy a pápai bulla már kijelölte a székhelyet. A fenti javaslatot csak akkor tudja komolyan venni, ha konkrét javaslatot terjesztenek elé arról, hogy mit értenek anyagi áldozat alatt.⁴¹³

A kormánnyal ellentétben a magyarországi református közvélemény a tervet a kálvinizmus elleni merényletnek tartotta. Október végén tiltakozása jeleként a debreceni református ifjúság tüntetést rendezett, zászlókkal vonult a városháza udvarára, ahol Bányai János szenior vezetésével 10 tagú küldöttséget választottak majd a küldöttség átadta a református ifjúság tiltakozását az új püspökség debreceni székhelye ellen Kovács János polgármesternek.⁴¹⁴ De nem csak az ifjúság tiltakozott az új püspökség ellen, hanem az egész református közvélemény is. Véleményük szerint *„ez a püspökség csak az alföldi kálvinisták hathatós segítségével jöhetett létre pánromán és pánorosz áramlatokkal szemben, az is ami létrejött, nem az, amiért mi és a dorogiaiak küzdöttünk és a liturgia nyelve ebben a püspökségben sem lesz magyar, ennek a püspökségnek a székhelye mind a magyarság érdekében mind valláserkölcsei szempontok folytán csak Hajdúdorog városa lehet”*. A tiltakozók szerint a püspökség székhelye azért sem lehet Debrecen, mert ezt az érintettek sem akarják. Az új egyházmegye hívei közül a magyarok Hajdúdorogot szeretnék a magyarul tudó románok és oroszok (sic!) pedig Nyíregyházát látnák szívesen székhelyként. A székhely azért sem lehet Debrecen, mert ez kihívása lenne a debreceni református polgárságnak és Debrecen

⁴¹³ Debreceni Protestáns Lap 1912. október 30.

⁴¹⁴ Görög Katolikus Szemle 1912. október 27.

református vezető szerepét is veszélyeztetné.⁴¹⁵ Debrecen nagyságának alapja kálvinizmusa, amit nem lehet ezer görög katolikusért veszélyeztetni.⁴¹⁶

A közvélemény nyomására a debreceni képviselőtestület november 19 – 21-i ülésén újratárgyalta Zichy János miniszternek a görög katolikus püspökség felállításáról szóló leiratát. (A város jogi és pénzügyi bizottsága korábban azt javasolta, hogy a város a püspökség céljaira adjon egy telket melynek értéke kb. egymillió korona). Az egyházkerület elnöksége a püspöki székhely Debrecenbe történő költöztetését egyébként elutasította. (Ezért a döntéséért a közgyűlés háláját fejezte ki).⁴¹⁷

Megnyitó beszédében gróf Degenfeld József egyházkerületi főgondnok kiemelte, *„hogy sokak körében nem csekély aggodalmat okozott, hogy szóba került az, hogy az új, görög nyelvű görög katolikus püspökség székhelyének Debrecenben történő elhelyezése. Természetesen ahol a püspökség felállítatik, teológia és papnevelő is állítatik fel és akkor nagyon közel feküdt volna a gondolat, hogy a teológiai fakultást bekapcsolják az egyetembe. Azzal az óriási áldozattal, melyet egyházkerületünk hoz a hazafias szempontoknak akkor, mikor főiskolánk felsőbb tanszakait átengedi az állami egyetemnek, egyáltalán nem nyugodhatnánk bele, hogy ezen az új egyetemen, amely mint mondtam- főiskolánk fejleménye lenne, két különböző felekezeti teológiai fakultás állítatnék. Igen nagy aggodalomra adhat az okot. A kérdés ugyan egyenlőre elintézettnak látszik, amennyiben Debrecen szabad királyi város minden hozzájárulást a görög katolikus püspökséghez megtagadott, de mindamellert résen kell lennünk, mert nem tartom teljesen elsietettnak a dolgot.”* A bevezetőt követően a kérdéstről nagy vita alakult ki, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Jósa Vince (aki az egyik elindítója volt a mozgalomnak) kérte, hogy olvassák fel a kérelmezők neveit, hiszen jó néhányan vannak köztük a most ellenzők köréből is.⁴¹⁸ Véleménye szerint az ügyszem nemzeti és nem felekezeti szempontból kell hozzáállni. Jánosi Zoltán református lelkész kijelentette, hogy az ügyszem felekezeti tere terelődött s így alkalmas a béke megbontására. Véleménye szerint a debreceni közgyűlés határozata szerint a székhelynek Hajdúdorogon kell lennie. Debrecen városa az igényét arra az esetre jelentette be, ha Hajdúdorog valamilyen oknál fogva elejtetnék. A kultuszminiszter ezek után kérte fel Debrecenre, hogy tegye meg felajánlásának részletezését. Nagyrészt ugyan azok a közgyűlési tagok megtették újabb, részletesebb javaslatukat. A javaslatban kétszázötvenezer korona készpénzt, kétmillió téglát és 6400 négyszögölnyi telket

⁴¹⁵ Pl: Ajtay Dezső Nyírmártonfalvi lelkész segílyt kér, hogy egy harmadik iskolát állíthasson fel. Ez azért szükséges, hogy vezető szerepüket megőrizték a görög katolikus lakosság között. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Továbbiakban: Tt REL) I.1.e.282 /1913

⁴¹⁶ Debreceni Protestáns Lap 1912 október 30.

⁴¹⁷ Tt REL I. 1. a. 42

⁴¹⁸ Józsa Vince Melles Emil budapesti gk apátblébános levelével kereste meg a közgyűlési tagokat

ajánlottak fel. Nem félti a református világot a püspökségtől, de mivel az egész ország református közvéleménye a debreceni református közösséget árulással vádolja, kéri az ügynek napirendről való levételét.

Degenfeld József újabb hozzászólása szerint nemzeti érdekről ebben az esetben nem lehet beszélni. Véleménye szerint a görög katolikus magyarok helyzete megalázó, mivel nem imádkozhatnak magyarul, ennek ellenére a reformátusság speciális helyzete miatt nem lehet a püspökséget Debrecenben felállítani. Kéri, hogy a Közgyűlés utasítsa el a javaslatot.⁴¹⁹ Hasonló tartalommal szolt hozzá a témához Ferenczy Gyula is. Az utolsó felszólaló Révi Nándor kijelentette, hogy a magyarság szempontjából kívánatos volna a püspökséget Debrecenben felállítani.⁴²⁰

A közgyűlés a vitát követően az alábbi határozatot hozta. *„Miután törvényhatósági bizottságunk már két ízben azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a felállítandó görög katolikus püspökség és igazság és méltányosság szerint Hajdudorogot illeti meg és a nevezett püspökséghez a maga igényét csak arra az estre jelentette be, ha az illetékes tényezők részéről székhelyül kijelölt és megállapított Hajdudorog valamely más ok miatt elejtetnék, a nagyméltóságú magyar királyi vallás-és közoktatásügyi miniszter leiratából pedig az tűnik ki, hogy az illetékes tényezőknek Hajdudorogra, mint püspöki székhelyre vonatkozó rendelkezése teljes erejében fenn áll és így az a feltétel, melyhez ajánlatunkat kötöttük, be nem következett: törvényhatósági bizottságunk a maga ajánlatának részletezését időelőtti, sőt már két ízben elfoglalt álláspontjával ellentétben állónak tartja és így attól a jelen viszonyok között eltekint.”*⁴²¹

A városi tanács szintén tárgyalta ezt a kérdést és úgy határozott, hogy mivel Debrecen városa már úgysis Hajdúdorog mellett foglalt állást és azzal versenyezni nem kíván, a közgyűlésnek azt az előterjesztést teszi, hogy mégsem támogatja a javaslatot.

Mint láttuk Debrecen a kormány szemelte ki az új egyházmegye székhelyéül. Debrecen városa a javaslatot elutasította. A görög katolikus magyarság egy része ekkor a debreceni székhely ötletét végleg elvetette, s az egyházközségek jelentős része Nyíregyháza mellett foglalt állást. Debrecen a második körben saját maga ajánlkozott föl, arra az esetre, ha Hajdúdorog mint hivatalos székhely nem volna alkalmas a püspökség végleges elhelyezésére.

⁴¹⁹ Tt REL. I.1.a.42 gr Degenfeld József főgondnok beszéde

⁴²⁰ SZABÓ Jenő: Debrecen és a görög katolikus püspökség. Budapesti Hírlap 1912. október 31.

⁴²¹ Debreceni Protestáns Lap 1912. október 30.

Szabó Jenő, (a Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottságának októberben újraválasztott elnöke)⁴²² szerint „*Habár azonban nem is mi fordultunk Debrecen városához, mégis nagyon jól esett volna, ha éppen a kálvinista Róma tette volna jóvá azt a hibát, melyel egy református férfit, (György Endre. SzV) tagadhatatlanul jóakarattal ugyan, de mégis oly sokat ártott ügyünknek az által, hogy abba beleavatkozva, az egész görög katolikus magyarság ügyét kizárólag Hajdúdorog szemüvegén nézte és így kezelte. Az előadottaknál fogva azonban, minthogy a kosár nem nekünk szólt, semmi jogunk és okunk nincs arra, hogy Debrecen városának szemrehányást tegyünk, sőt ami nehéz helyzetünkben csak javunkra válik, hogy most még tisztább helyzettel állunk szemben. Mert most már csak Nyíregyháza és Hajdúdorog közt lehet választás s az ekként kialakult helyzet a döntésre hivatott tényezőknek is meg fogja könnyíteni a dolgot.*”

Debrecen városának döntésében közrejátszhatott Szabónak az a gondolata mely szerint, ha Debrecen lesz a székhely, akkor célszerű volna a papnevelést összekötni az egyetemmel. (Véleménye szerint az egyetemen görög katolikus hittani fakultást is fel kellene állítani, az internátust pedig úgy kialakítani, hogy oda más görög katolikus papnövendékek is felvehetők legyenek). Szabó javaslatát április 28-án vetette fel, s mint olvashattuk Debrecen már február 7-én elutasította (igaz ekkor csak első körben) a székhelyet.⁴²³

1912. szeptember 1-én ismét közgyűlést tartottak Hajdúdorogon. A közgyűlés határozatot hozott, hogy amennyiben a püspökség székhelye ténylegesen Hajdúdorog lesz, abban az esetben főgimnáziumot létesít és ehhez egy 100.000 koronás alapítványt hoz létre. (Az alapítványra szánt pénz azután 1915-ben közgyűlési határozattal hadikölcsönbe ment, s így elveszett).

Bírálták ugyanakkor a „Hajdúdorog ellen működő érdekköröket”. Újhelyi Andor helybeli parókus – aki az 1896-os budapesti magyar liturgiát celebrálta – sérelmezte: „*Hajdúdorog ellen főleg azt az ellenvetést hangoztatja és lépten-nyomon a sajtó útján is igyekszik a köztudatba bevinni, hogy itt nincs kultúra, nincs anyagi erő, nincsenek közintézmények, egyszóval hiányoznak azok az előfeltételek, amelyek elkerülhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy az itt székelő püspökség fejlődőképes lehessen.*”

⁴²² Görög Katolikus Szemle 1912. október 27.

⁴²³ A körösi egyházmegye példája adta az ötletet. A püspök és káptalanja hajdúdorogon székelt volna, a többi központi intézmény pedig Debrecenben. Szabó konkrétan azt írta, hogy a reformátusok megakadályozták a görög katolikus papnevelő intézet debreceni felállítását és annak az egyetemhez való csatlakozását. A debreceniek véleménye szerint Debrecen már eddig is óriási áldozatokat hozott a református nevelés területén. A ezt az igényt azért nem teljesítik, mert tiszteletben akarják tartani a görög katolikus igényeket, hogy a központ jövőben is hajdúdorog maradjon. Debreceni Protestáns Lap. május 18.

Farkas Győző főjegyző, az Állandó Végrehajtó Bizottság elnöke szerint az uralkodó, a magyar főpapi és a pápai akarat Hajdúdorog mellett van. Erre tekintettel üdvözölte a főgimnázium felállításának tervét. A közgyűlés határozott még arról, hogy az országos bizottságtól és annak vezetőségétől a bizalmat megvonja a kiéleződött ellentétek miatt.⁴²⁴

A közgyűlést követően, de pontosan nem datálhatóan született egy, az uralkodóhoz címzett levél is, amelyben Hajdúdorog alkalmasságát igyekeztek bizonyítani a püspöki székhelyre. Indokaik közt szerepelt, hogy a település 12.000-es lakosságából 10.000-en görög katolikusok, abszolút túlsúlyban vannak a többi felekezettel szemben. A lakosság jómódú, s mintegy 30%-os póttadóval biztosítható lenne a püspökség fenntartása. Alapítványt hoztak létre egy gimnázium felállítására is. A kulturális intézmények pedig a püspöki székhely hatására előbb utóbb kiépülnének. Ezzel szemben – írják a beadványban Nyíregyháza evangélikus többségű város, amelyre a póttadók nagy súllyal nehezednének, s ezekből az evangélikusok értelemszerűen követelnék a számarányuknak megfelelő részt. Az ott lakó görög katolikusok viszont kevesen vannak, szegények és főként idegen eredetűek.⁴²⁵

A város 1912 júliusában részletes terveket küldött a lehetséges püspöki központról a kormányzó püspöknek.⁴²⁶

Az Országos Bizottság válaszul a hajdúdorogiaknak, Papp Antal püspökhöz írt levelében ismételten Nyíregyháza mellett tette le a voksát. Levelükben felhívták a kormányzó figyelmét arra, hogy a nyíregyházi székhelyt az egyházmegye parókiáinak többsége és hallgatóságosan a kultuskormányzat is támogatja.⁴²⁷

A székhelyért folytatott küzdelemhez időközben Nagykároly is csatlakozott. A város tanácsa 1913 január elején tartott ülésén jelentette be igényét az új püspökség székhelyére.⁴²⁸ Szatmár vármegye közgyűlése először február 13-án tárgyalta a kérvényt, majd február 22-i ülésén úgy határozott, hogy támogatja Nagykároly kérvényét és a város menesszen küldöttséget a házelnökhöz, a miniszterelnökhöz, a vallás-, és közoktatási miniszterhez és a hercegprímáshoz az ügyben. Az említett küldöttség a főispán vezetésével március elején felkereste Lukács miniszterelnököt. Lukács azonban elutasította őket azzal, hogy nincs olyan hangulatban, hogy bármilyen küldöttséget fogadjon. Még aznap délelőtt felkeresték

⁴²⁴ Egyházközségi levéltár, Hajdúdorog

⁴²⁵ U.o

⁴²⁶ GKPL 2828/1913

⁴²⁷ GKPL 2821/1913

⁴²⁸ GKPL 465/1913

hivatalában Jankovich vallás-, és közoktatásügyi minisztert, de vele sem tudtak találkozni, mivel otthon feküdt betegen. A sikertelenségek ellenére azonban nem törtek le és délután felkeresték Esztergomban a hercegprímást, aki hajlandó volt fogadni őket.⁴²⁹

A nagykárolyiak akciója ellen egyébként Hajdúdorog azonnal tiltakozott Jankovich Béla vallás-, és közoktatásügyi miniszternél.⁴³⁰

Az Országos Bizottság viszont kiállt a nagykárolyi székhely mellett. Döntésükben szerepet játszott a nyíregyházi evangélikusok érzékenysége. Ami néhány hónappal ez előtt Nyíregyháza előnye volt, most hirtelen a hátránya lett. Véleményük szerint Nyíregyháza iskolái erős protestáns befolyás alatt állnak, míg Nagykároly katolikus város, piarista főgimnáziummal. Nagykároly ugyan az egyházmegye szélén van, de nagyon jó a vasúti közlekedése. (Példaként említi Esztergom és Vác elhelyezkedését). Az új egyházmegye parókiáiból 103 Nagykároly közelében van, továbbá a magyar – román nyelvhatáron működhet, „itt fejtheti ki áldásos tevékenységét és válthatja be alapításához fűződő reményeket.” Véleményük szerint az új klérus minden kulturális és anyagi igényét ki tudja elégíteni a város. Arra kéri Papp Antalt, hogy a kultuszkormányzatnál képviselje kérésüket és mind ő maga, mind pedig a kormány támogassa a püspökség székhelyeként Nagykárolyt.⁴³¹

Mint láthattuk hét város versengett a püspöki székhelyért. Sokak szerint Hajdúdorogot illette volna a székhely történelmi küzdelme miatt. A debreceni polgárok szerint itt kell támogatni a magyarságot. (A debreceniek Hajdúdorog melletti egyik fő érve az volt, hogy színmagyar város). Véleményük szerint a görög katolikus egyházak egyszerűbb körülmények között vannak, és jobban megfelelne nekik Hajdúdorog. Ennek ellenére a kultuszminiszter és a görög katolikus vezetők mindent elkövetnek Hajdúdorog ellen – noha az egyházmegye e településről lett elnevezve. Nyíregyháza ellen is lehet érveket találni. Szintén magyar város. A város többségét alkotó hívek (evangélikusok) mégsem látnák szívesen az új püspökséget. A debreceni polgárság szerint a felekezetnek kell olyan hely, ahol teljes zavartalanságban otthon kell érezze magát.

Tény, hogy a miniszter újra felkínálta a székhelyet Debrecennek, az Országos Bizottság kérése és állítólagos nekik tett ígérete ellenére, és az is, hogy nagyobb részt előkelő debreceni

⁴²⁹ Görög Katolikus Szemle 1913 január 5, február 22, március 9.

⁴³⁰ Szentiványi Zsigmond főmélnök azt javasolja Pa-nak, hogy Dorog legyen a székhely, ne az újabban ugyan visszahúzódó Nyíregyháza, sem az egyre erősödő és szerinte teljesen alkalmatlan Nagykároly. Papp Antal Volosin véleménye alapján azt válaszolja, hogy a kérdést az új püspöknek kell eldönteni mert az rá tartozik. GKPL 2072 (2001 ltsz) /1913

⁴³¹ GKPL 2821/1913

református polgárok és a debreceni képviselő testületi tagok szintén támogatták az ügyet. Debrecen városa 250 000 koronát és egy 64 négyszögöles telket és kétmillió téglát ajánlott fel erre a célra. A református közvéleményt különösen felháborította a telek ígérete, mivel azt eredetileg egy református templom helyének szánták. Igen tartottak attól az elképzeléstől is, hogy a püspökség mellett teológiai kar és papnevelő intézet is felállításra kerül. Ebben az esetben nyilvánvaló lett volna ezen intézményeknek a debreceni egyetembe történő integrálása. Ez azért sértette külön a reformátusságot, mert ebben az időben engedte át főiskoláit az állami egyetemnek. Ha az elképzelés megvalósul, akkor egy református gyökerű egyetemen két teológiai fakultás lett volna.⁴³²

Egyes református vezetők szerint a püspökség nem a reformátusoknak, hanem a római katolikusoknak árthat, mert a magyar liturgia miatt erős versenytársa lesz. A püspökségtől „*a nagy mozdulatlan református többség is fellendülést várhat végre.*” A református közvélemény azt várta a magyar államtól, hogy adja meg neki és minden felekezetenek azt a támogatást az állam, amit az új püspökségnek ajánl. Véleményük szerint az egri püspökségből kiszakított szatmári és rozsnyói püspökség tevékenységére fog hasonlítani a debreceni katolikus püspökség működése, miszerint Szatmár reformátusai meggyengültek, elvesztették pozícióikat az iskolákban, Rozsnyó pedig egy evangélikus városból katolikus lett.

Ezek a hatások már Debrecenben is megfigyelhetőek voltak Wolafka Nándor⁴³³ alatt, aki különféle egyesületeket, árvaházat és a Svetits zárdát is megalapította. Az új püspökség Debrecen felekezeti békéjét zavarná meg.

Debrecenben csak a közelmúltban alakult meg a görög katolikus egyház, temploma nemrég épült fel a város segítségével. (A város úgy adta a telket, ha a templomszentelő szent liturgia nyelve teljesen magyar nyelvű lesz. Természetesen az ígéretet a görög katolikusok nem tudták betartani). Sokak szerint a székhelykérdés mögött Radu Demeter nagyváradi görög katolikus püspök állt. Mások szerint azért lenne célszerű a püspökséget Debrecenbe hozni, mivel

⁴³² Pl: Balthazár Dezső püspök levelet kapott Kovács Károly ref. lelkész barátjától melyben arról értesíti, hogy Debrecen ne fogadja el a csaló? Egyetemet. Az egy jezsuita összeesküvés eredménye. Tt REL I.1.e.13 d 1377/1911

⁴³³ Wolafka Nándor, címzetes püspök, egyházi szónok és író, szül. Temesvárott 1852 okt. 2. Középiskoláit Temesvárott, a teológiát Bécsben végezte. Pappá szenteltetés után 1874. a bécsi Augustineumban folytatta teológiai tanulmányait, hol 1876. teológiai doktor lett. Erre a csanádi papnevelő intézetben hit- és bölcsészettanár, székesegyházi hitszónok volt; 1882 márc.-ban a budapesti központi papnevelő intézetbe tanulmányi felügyelő és helyettes egyetemi tanár, mint ilyen éveken át az egyetemen az ágazatos hittant adta elő. E mellett különféle társulatoknak alelnöke, titkára, pénztárnoka stb. volt. 1889. miniszteri osztálytanácsos, röviddel utána címzetes apát és már előbb pápai és udvari t. káplán 1890-ben elnyerte a nagyváradi stallum litterariumot. 1892 elején címzetes püspök és váradi kispripost, ugyanazon év nov. 17. debreceni pélbános. Debrecenben nagy gondot fordít a kát. egyleti életre; nőzárdát létesített, valamint a r. kat. főgimnázium alapításában sikeresen működött. Irodalmi munkásságának elismerésül a Szt.-István-társulat tudományos és irodalmi osztálya tagjául választotta.

Debrecen magyarosíthatná az ide özönlő román ifjakat. (A román agitátorok nagy részét magyar egyetemek nevelték. A szerző.). Az viszont veszély lehet a görög katolikus egyház számára, hogy a római katolikus befolyása alá kerülne, ezért nem lehetne teljes magyar nyelvű liturgia.

A Hajdúdorog pártiak szerint csak tiszta magyar, felekezeti környezetben lehet megtörni az orosz és román áramlatokat. Az új püspöknek meg kell küzdenie az egyre erősödő román nacionalizmussal is. („*Szabó János volt szamosújvári püspök is jó magyar ember volt, mégis állandó nemzetiségi vezérkar vette körül. Hajdúorogon nem kell, hogy az államügyész üldözzé a hazafiatlan embereket. A dorogiak fogják őket hívősre tenni.*”) Az ügyből, mint láthattuk Debrecenben és Nyíregyházán is felekezeti harc lett és az eredeti szándék a nyelv kérdése sem oldódott meg. Ez sokakat csalódással töltött el, mások viszont ezt az eredményt is örvendetes ténynek ismerték el.

A magyar református egyház a magyar görög katolikusok szerveződését mindig rokonszenvvel kísérte. Az új püspökségre és a magyar nyelvű liturgiára vonatkozó mozgalmat mindig támogatta. A nemzeti érdeken felül a vallásfelekezetek közül a magyar görög katolikusokat érezték magukhoz a legközelebb – mondták. Ennek oka nem csak a protestánsok által kiemelt közös magyarságban és hazafiságban keresendő, hanem abban is, hogy a papok engedélyezett házassága folytán nincsenek eltávolodva a hívektől, akik a liturgiában a nemzeti nyelv felé nyitnak, istentiszteleteiken lényegi szerep jut a népnek, közelebb állnak a demokratikus elvekhez. Örül az egyház a püspökségnek, mivel a román elnyomás alatt sínylődő magyarságnak szüksége volt már rá. Az ügyet véleményük szerint a római katolikus egyház nem támogatta, csak akkor, amikor a küzdelem jelentősebb része már lezajlott. Az egyházmegye létrejöttéhez szükség volt a reformátusok s különösen György Endre segítségére. A református egyház a görög katolikus magyarság ügyeibe nem kívánt beleavatkozni, de véleményük szerint fel kell emelje szavát, amikor annak vezetői a legnépesebb magyar egyház ellen fordulnak, míg a románok Lucaciu vezetésével nyugodtan szervezkednek az új egyházmegye ellen. Egyes görög katolikus vezetők (Szabó Jenő, Melles Emil) fel akarják kelteni a debreceni reformátusság ellenszenvét az új görög katolikus püspökség iránt, mivel fel akarják azt használni a debreceni kálvinizmus meggyengítésére, holott, a debreceni református vezetők, mindig jó kapcsolatokat ápoltak a görög katolikus papokkal.⁴³⁴

⁴³⁴ Baltazár Dezső püspök beiktatásán megjelent Gróh Ferenc kispópa, kanonok, plébános, Jaczkovich Mihály külhelynök és Papp János parókus. Utóbbi így köszöntötte Baltazár püspököt: Méltóságod úgymond olyan korban emelkedett e díszes polcra, amikor másokat csak mint jövő embereit emlegetik. Mi, kik szintén a

Az egyházmegye kormányzója, nem foglalt állást a székhely kérdésben. Véleménye szerint ezt az új püspöknek kell eldöntenie. (Mint az egyházmegyei hivatalok kiépítésénél látni fogjuk az egyházmegye jövő püspökének, az akkor még főesperes Miklósynak sem volt elképzelése az egyházmegye székhelyéről).

kálvinista Róma polgárai vagyunk, többször éreztük saját szavai, részint annak leírásából lelki világát és annak gazdagságát. Joggal gratulálhatunk tehát főtiszteletűségednek és egyházkerületének is. Mi vallomást tehetünk arról is, hogyha bárki kétségbe vonná a debreceni református egyház türelmét méltóztassék csak reánk hivatkozni, a kik e türelemmel a legtöbbet köszönhetjük. Meg vagyunk róla győződve, hogy méltóságod nem elválasztó pontokat kereshanem a békességet. Örömmel üdvözöljük. Baltazár válaszában az alábbiakat mondta. Abban az egyházmegyében amelyikben voltam mindig jó viszonyt tartottam a görög katolikusokkal. Igyekszem ezt ezután is ápolni. Debreceni Újság, 1911. XV. Évf. 187.

A PÜSPÖKI KINEVEZÉSTŐL AZ EGYHÁZMEGYE SZÉTDARABOLÁSÁIG

A PÜSPÖKI KINEVEZÉS

A székhelyért folytatott küzdelem közben egyre sürgetőbbé vált az új püspök kinevezése. Mindenki által elfogadható jelöltet nehéz volt találni. A püspök személyének kinevezését több tényező is hátráltatta: Az egyik Ferenc Ferdinánd trónörökös időhúzó taktikája volt. Fentebb említettük már, hogy a magyar kormány 1912 novemberére, decemberére gondolta az új megyéspüspök kinevezését. A másik – Szabó Jenő szerint – a székhelyvita, mivel véleménye szerint „*a dorogiaiak nem akarnak olyan püspököt, aki székhelyét nem Dorogra tesz.*”⁴³⁵

A magyar királyok főkegyúri jogának szerves részét képezte az a püspökség megalapításán túl a püspök kinevezése is. E jogot Ferenc József szűkítette az 1855-ös konkordátummal, de ennek megszüntetése után az formálisan ismét az eredeti állapotnak megfelelően helyreállt.

A kánonjog szerint a püspökség intézménye isteni eredetű, a püspökök testületileg az apostolok törvényes utódai, egyházmegyéjük területén belül az egyházi hatalom teljével rendelkeznek (egyházrendi és egyházhatósági hatalom, ezeken belül a tanítói, kegyosztói és kormányzati hatalom). A püspök hatalma a felszentelésből ered és nem a kinevezésből, vagyis egyházi aktusból. A felszentelés azonban önmagában még nem jogosít a tényleges kormányzásra, ahhoz szükséges még a terület és a feljogosítás (egyházi küldetés) is, s az utóbbi újfent csak a pápától eredhet. Úgy hisszük az eddigiekből is kitűnik: ha a Szentszék le is mond egyes esetekben a püspökök tényleges kinevezésének jogáról, más biztosítékok révén gondoskodik arról, hogy csak számára megfelelő jelölt nyerhessen püspöki kinevezést. Ezt a célt szolgálják a püspökség elnyerésének kánonjogi feltételei is, amelyek a tárgyalt időszakban általánosan a következők:

a) személyi alkalmasság, vagyis a jelölt

⁴³⁵ SZABÓ Jenő: Civitas Hajdodorog. Budapesti Hírlap 1912. június 9.

törvényes születésű legyen;
betöltse a 30. életévét;
erkölcsileg kifogástalan életű legyen;
klerikus legyen;

a megfelelő tudományos felkészültséggel, lehetőleg teológiai vagy kánonjogi doktorátussal rendelkezék;

görögkatolikus püspökjelöltek esetében speciális feltétel a nőtlenség;
több, alkalmas személy esetén a *legalkalmasabbat* kell püspökké kinevezni;

b) a javadalmat

ingyenesen

tisztán

csonkítatlanul

erőszak és félelem nélkül

nyilvánosan

kell betölteni.

Ezen kánonjogi kellékekhez természetesen kötve van a kinevezés jogával bíró világi uralkodó is. Amennyiben ezeket mégsem venné figyelembe, úgy a pápa természetesen nem erősíti meg a kinevezést.

A magyar uralkodónak mindezekon kívül figyelembe kellett még vennie a magyar közjog előírásait is, amelyek megkövetelték azt, hogy az országban püspök csak magyarországi születésű és illetőségű, az ország törvényeit és a magyar nyelvet tökéletesen ismerő személy legyen.⁴³⁶

Ahhoz, hogy megértsük a püspök tényleges kinevezésének a mechanizmusát,⁴³⁷ ismét csak az 1855-ös konkordátumhoz kell visszanyúlnunk. Ennek a XIX. cikke a püspökválasztásnál az uralkodó ajánlási és megnevezési jogát rögzítette a kinevezés jogát a pápának fenntartva. Ezt követően a „conferre” kinevezést az uralkodó a kinevezési okmányban (magyar püspökök esetében Diploma) nem használhatta. Az üres püspöki szék betöltésére vonatkozó javaslatokat a kultuszminiszter terjesztette elő.

⁴³⁶ SZEREDI 1879. 441 p., 450-451p., BÁNK 1960. 581-614 p.

⁴³⁷ Eckhart 1933. alapján.

A betöltés előtt a metropolita és a suffraganeus püspök véleményét is kikérték. Az 1858. évi uralkodói kézirat alapján a kinevezés megtörténte után a kultuszminiszternek értesítenie kellett a külügyminisztériumot, ez közölte a kinevezést a nunciussal. Ezt követően 4 hétig várni kellett a praesentatióval, ez idő alatt a nuncius megindokolva közölhette esetleges kifogásait. Az uralkodó azonban a kiszemelt egyéntől csak akkor tekintett el, ha kánonjogi hiányosságai voltak.

A kiegyezés után a király más szervek útján gyakorolta a püspöki székek betöltésének jogát, annak idejében pedig hagyományosan nem volt korlátozva, mivel az erre vonatkozó magyar törvények csupán azt írták elő, hogy azt hosszabb ideig üresedésben nem hagyhatja.⁴³⁸ A kinevezési javaslatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium terjesztette elő, miután a minisztertanács ahhoz hozzájárult.

Az illetékes miniszter a javaslat előterjesztését megelőzően általában csak a primással tárgyalt. A kinevezési decretumban az uralkodó továbbra sem használta a conferre (adományoz) kifejezést, hanem csak „tette és nevezte” a püspököt. Ez után kérdezte meg a külügyminiszter a bécsi nunciust írásban, hogy van-e kifosása a praesentatio ellen. Eckhart Ferenc szerint az 1890-es években valamiféle titkos megállapodás létezhetett a magyar kormány és a bécsi nuncius között az előzetes érintkezésről. 1903-ban lényegében az 1858-as praxis állt helyre, természetesen az alkotmányos magyar szervek közreműködésével. Ez azt jelentette, hogy a kultuszminiszter és a közös külügyminiszter a király határozata után írásban, a külügyminiszter útján közölték a nunciussal azt. Előzetes jóváhagyás tehát nem volt, az előzetes megbeszélés azonban megmaradt a kultuszminiszter és a nuncius között.

Ilyen hosszadalmas jogi procedúra után kerülhetett sor a püspök királyi kinevezésére. A legfelsőbb királyi adománylevelél kiállítására 1913. Szent György hava (április) 21-én történt Bécsben. Az uralkodó Miklósy István⁴³⁹ sátoraljaújhelyi parochus Zemplén melyei főesperest

⁴³⁸ SZEREDY 1879. 746 p.

⁴³⁹Miklósy István a Zemplén megyei Rákóc községben született 1857. augusztus 22-én. Középiskolai tanulmányait az Ungvári Királyi Katolikus Gimnáziumban végezte, ott érettségizett 1877-ben kitűnően. A teológia végzésére a Pázmány Péter Egyetemre küldte főpásztorra. Mint végzett teológust Pászthelyi János püspök 1883-ban az Ungvári Görög Katolikus Énekléstanító Képezde helyettes tanárává (történelem- földrajz szakra) nevezi ki, évi 515 forint fizetéssel, majd 1884. április 17-én áldozópappá szenteli. Továbbra is a tanítóképző tanára de mellé hamarosan a Papárvaí Intézet helyettes igazgatója és püspöki titkár is. 1890 júniusában pápai kápláni címet kap, s ugyanazon év novemberében Pászthelyi püspök Szentszéki ülnökké lépteti elő. Pályázata és kegyúri bemutató alapján, 1893 karácsonyán Firczák püspök neki adományozza a sátoraljaújhelyi parókiát, 1894 jan 8-án pedig az ottani kerület esperesévé nevezi ki. A VKM kinevezi a Sárospataki Állami Tanítóképző igazgató tanácsának a tagjává. 1905-ben Zempléni főesperes, 1907-ben a Ferenc József rend lovagja lesz. GKPL Cselényi tb. kanonok kézirata

nevezte ki püspökké. Az adománylevél⁴⁴⁰ érdekes módon azt tartalmazta, hogy az egyházmegyét a pápa létesítette, noha mint láthattuk, itt is alapvető volt a főkegyúri jog folytán a király szerepe. Miklósy kinevezéséről a protokollnak megfelelően Jankovich Béla vallás-, és közoktatásügyi miniszter május 30-án tájékoztatta Csernoch Jánost,⁴⁴¹ az új hercegprímást⁴⁴² és a magyar kormány szerveket.⁴⁴³

Csernoch hercegprímás már június 3-án gratulált Miklósynak kinevezéséhez. Levelében utalt arra is, hogy az alkalmas személy megtalálása nem volt könnyű feladat. *„Nagyon örülök, hogy sok küzdelem után Méltóságod személyében az új egyházmegye élére alkalmas főpásztor került.”*⁴⁴⁴

A hercegprímáshoz hasonlóan Debrecen városa is megleghangú levélben üdvözölte a püspököt. Miklósy szintén hasonló hangnemben köszönte meg a város jóindulatát. A püspök kifejtette a levelében, *„hogy a székesfővárost leszámítva, Debrecent tartja az elsőnek amaz emperiumok között, amelyek kulturális jelentőségüknél fogva a püspöki megyének erősségei.”* Debrecen városa nagy örömmel fogadta a nyilatkozatot.⁴⁴⁵

A hercegprímás augusztus 12-én kelt levele Miklósyhoz már közel sem volt olyan udvarias hangvételű, mint az előző. Csernoch tárgyilagosságát megőrizve sürgette Miklósyt, hogy minél előbb szenteltesse fel magát. *„Legutóbbi bécsi tartózkodásom alkalmával az ap. nuncius úr kifogásolta, hogy Méltóságod püspökké szentelését oly késve halasztotta. ... Az Ap. Sz. Szék a mihamarabbi püspökké szentelést óhajtja.”* Az érsek utal arra, hogy tisztában van legújabb suffraganeusának gondjaival *„Jól tudom sok nehézsége van, sem székhely, sem hivatal sem személyzet”*, de ez nem ok arra, hogy halassza a szentelést *„mint püspök is keresheti a helyét.”*⁴⁴⁶ írja a prímás. A minél előbbi szentelést Csernoch nem csak a nuncius sürgetésére szorgalmazta. Feltehetően – tekintettel az egyházmegye revíziójára irányuló törekvésekre – úgy gondolta, hogy az egyházmegye helyzete is biztosabb, ha van püspöke. A püspök a hercegprímási levélre az iratok tanúsága szerint már augusztus 18-án válaszolt. Tájékoztatta a hercegprímást szentelése időpontjáról (október 5.) majd ezt követően indokolta

⁴⁴⁰ L.d. melléklet

⁴⁴¹ Vaszary Kolos rossz egészségi állapotára való tekintettel 1912. október 27-én lemondott. Csernoch János kalocsai érseket 1912. november 20-án nevezte ki Ferenc József esztergomi érsekké. Csernoch, esztergomi érseki működését a pápai bulla kézhezvételének napján 1913. január elsején kezdte meg. BALOGH-GERGELY 1993. Kronológia 152-153 p.

⁴⁴² EPL Cat D/C 2337/1913 Ld. Melléklet.

⁴⁴³ OL K 467 1913 415 csomó 4306

⁴⁴⁴ EPL Cat D/C 3722/1913

⁴⁴⁵ Görög Katolikus Szemle 1913. Július 13. Pirigy szerint Miklósy Budapesten vagy Nagykárolyban szeretett volna letelepedni. Pirigy 1990 II 116 p.

⁴⁴⁶ EPL Cat D/C 5215/1913

eddiggi késlekedésének okait: „Ideiglenes székhelyem megválasztása előtt felszentelésem s – amit ezzel kapcsolatban akarok megtartani – székfoglalásom iránt nem intézkedhetem. Több városban folytatott tárgyalásaim után végre e hó elején sikerült Debrecenben alkalmas lakást találnom.

Hivatalnokaim kinevezése, cselédségem összeállítása csak most kerül sorra. A hivatal- s lakásberendezéshez, nemkülönben a székfoglalás költségeinek fedezéséhez szükséges pénz még nem áll rendelkezésemre. Ennek beszerzése nemcsak gondot okoz, hanem időt is kíván.

Egyébként a prekanonizációs bullákat is csak folyó hó 6-án vettem kézhez, s így felszentelésem és székfoglalásom ezen okmányok kézhezvételétől számítva két hónapon belül fog végbemenni.”⁴⁴⁷ Az amúgy késlekedéséről, tehetetlenségéről számon tartott Miklósy püspök érvei ezúttal meggyőzően hatnak. A levélből kiderül, hogy Debrecenben kíván letelepedni. Miklósy egy hónappal később tájékoztatta a hercegprímást, hogy szentelésére október 5-én 10 órakor lesz a hajdúdorogi székesegyházban. A levélben ismét megerősíti, hogy Debrecenben kíván letelepedni, igaz most már csak ideiglenesen. „Beiktatásom után okt. 6-án Debrecenbe költözöm ahol a székhelykérdés végleges eldöntéséig, illetve a szükséges építkezések lebonyolításáig lakást béreltem.”⁴⁴⁸ Döntéséről az alábbiakban tájékoztatta Papp Gyula debreceni parókust. „Egyházmegyémet Debrecenből, az ott maradásra irányuló mindennemű igény kizárásával három éven át kívánom kormányozni: vagyis addig az időpontig, míg lakásom a magas állam kormányval közösen megállapítandó helyen fel nem épül.”⁴⁴⁹ Csernoch a szentelésen nem vett részt, gratuláló levelében imáiról biztosította az új egyházmegyét és főpásztorát.⁴⁵⁰

A pápa, mint a fenti levelezésben láttuk, a kinevezést 1913. június 23-án prekanonizálta. A szentszéki aktusnak azért van különös jelentősége, mivel eddig a püspök szokásjogi alapon címet és rangot nyer, püspöki ruhát visel, magát választott püspöknek nevezi, az egyházjavak adományozására és egyebekre nézve is teljes főpapi hatalmával jár el, a püspökség jövedelmét is élvezzi, de a püspöki rendi és lelki ügyekben, törvényhatósági jogait nem gyakorolhatja.⁴⁵¹ A püspök az uralkodónak a hűségesküt már a kinevezés után közvetlenül tartozik letenni.⁴⁵² Mint közjogilag releváns tény említjük meg, hogy a királyi kinevezéshez természetesen

⁴⁴⁷ EPL Cat D/C 6185/1913

⁴⁴⁸ U.o.

⁴⁴⁹ PIRIGYI 1990. II 116 p.

⁴⁵⁰ EPL Cat D/C 6185/1913

⁴⁵¹ SZEREDY 1879. 742 – 746 p.

⁴⁵² U.o.

szükséges volt az illetékes miniszter (jelen esetben a kultusz) ellenjegyzésére az 1848. évi III. tc. 6-7. §-ai értelmében. Az egyházi hivatal betöltésének utolsó feltétele a javadalmas bevezetése, beiktatása, amely a püspök esetében intronisatio. Az első hajdúdorogi püspök felszentelésére Hajdúdorogon került sor 1913. október 5-én. Ekkor történt a királyi adománylevél és a pápai bulla felolvasása is. Az utóbbi kánonjogilag lényegében maga a beiktatás. Az új püspöknek kötelező volt az 1877. január 20-i Congr. Concilii decretumával kibővített tridentin hitvallást is letenni (professio fidei), valamint az esküt a Szentszék iránti engedelmességre.⁴⁵³

A szentelési ünnepséget Papp Antal megyéspüspök, apostoli kormányzó megbízásából Jaczkovics Mihály hajdúdorogi vikárius szervezte meg. A püspök október 4-én érkezett Hajdúdorogra. Útja valóságos diadalmenet volt: a vasútállomásokon ünnepséget rendeztek tiszteletére. Hajdúdorogon kürtzó és mozsárágyú jelezte érkezését. A városba harangzúgás és a nép lelkes éljenzése közben vonult be. Tiszteletére három diadalkaput állítottak fel. A templomba vezető utat virágszőnyeg borította. Az ünnepségen 136 lelkész jelent meg. A királyi adománylevelet Ruttkay Gyula szabolcsi főesperes, nyíregyházi paróchus, a pápai bullát Boér Arthur magyarkászonai esperes olvasta fel. A felszentelés és beiktatás szertartását Drohobeczky Gyula körösi püspök végezte Fischer Colbrie Ágoston kassai püspök és Lányi József tinini felszentelt püspök, nagyváradi kanonok közreműködésével. Lányi felkérése Miklósy diplomáciai érzékéről tesz tanúságot, hiszen Lányi, Ferenc Ferdinánd bizalmasa és egykori magyar tanára volt.

Miklósy a kánonjogi előírásoknak megfelelően október 17-én értesítette a Hercegprímást, hogy az egyházmegye kormányzását átvette és ismételten megerősíti, hogy Debrecenben telepedett le, *„hol a székhelykérdés végleges megoldásáig illetőleg a szükséges építkezések foganatosításáig lakni szándékozom.”*

Mindezzel a püspök a javadalomhoz fűződő összes jogok birtokába jutott, és remény volt arra, hogy magyar görög katolikusok is végre történelküknek egy békés, építő szakaszát kezdhetik.

A valóságban azonban ez nem így történt. A fentiekben ismertetett székhely probléma igazán aktuálissá a püspök kinevezése után vált. Hajdúdorog rögtön levélben kérte a püspököt a székhely elfoglalására. Ez ugyan nem történt meg, de 1913. október 5-én Miklósy püspök mégis Hajdúdorogon szenteltette fel magát. Nem sokáig maradt azonban ott, hanem október 15-én ünnepélyesen bevonult Debrecenbe. Az állomáson fogadta a polgármester és a város vezetése (A református egyházat Márk Endre a kollégium és a kerület ügyésze képviselte.

⁴⁵³ BÁNK 1960. I 583 p.

Baltazár püspök e napra elhagyta a várost). A kálvinista hitéhez hű Debrecen csendes lakozást kívánt a püspöknek. Miklósy üdvözlő beszéde után a város díszfogatán a görög katolikus templomhoz, majd lakására hajtatott (a Kereskedelmi és Iparkamara székházában lakott). Másnap tisztelgett a város vezetőinél és Balthazár Dezsőnél aki a látogatást viszonzta.

Tényleges egyházmegyei központ kérdésében a döntés végső soron a püspöké volt, hiszen ahogy már említettük a gyakorlatban ténylegesen voltak precedensek arra, hogy a püspökség ne a megnevezése szerinti helyen székeljen. Miklósy püspököt – aki sátoraljaújhelyi parókus volt – érzelmileg semmi nem kötötte Hajdúdoroghoz. Döntésében praktikus szempontok vezették, így gondolkodott a budapesti és nagykarolyi közponon is. Végül Debrecen mellett csak ideiglenesen döntött, tekintettel arra, hogy az egyházmegye megszervezésére kiválóan alkalmas hely volt fekvésénél, elhelyezkedésénél fogva. A végleges székhelyet majd a kormánnyal közösen akarta megállapítani, tekintettel arra, hogy ennek költségei az államot terhelték (a főkegyúri jog alapján, valamint az egyházmegye felállítása kapcsán létrejött megállapodásból következően is).

A tartós letelepedést akadályozta az országos református közvélemény is, amely ugyan a nemzeti elvre tekintettel támogatta a magyar görög katolikusok küzdelmét, de saját szellemi központját nem szívesen osztotta volna meg velük.

Az előbbieken azt is láthattuk, hogy a székhely kérdése mennyire kiélezte az ellentéteket a hajdúdorogiak és az Országos Bizottság között. Az Országos Bizottság 1913. október 3-án megtartott értekezletének tárgya Budapest és Hajdúdorog meghasonlása volt. Célul tűzték ki az összhang helyreállítását. Ennek érdekében mindkét félnek ki kellett volna jelentenie, hogy kölcsönösen belenyugszanak a székhely kérdésének olyan megoldásába, amelyet az egyházmegye többsége óhajának és érdekének figyelembevételével a püspök és a többi illetékes tényezők jónak találnak. Ha Hajdúdorog visszavonja sértéseit és támadásait, úgy az Országos Bizottság is hasonlóan cselekszik. A bizottság iránt kinyilvánított bizalmatlanságot szükségesnek látják egyházközségi közgyűlésen visszavonni, és a megbízást fenntartani.⁴⁵⁴ A békét azonban ez a kezdeményezés som hozta meg.

A debreceni központ kiépítését nemcsak a református aggályok akadályozták, hanem ennél sokkal „csattanósabb” érvek is. 1914 februárjában ugyanis a királyi Romániából kiinduló bombamerényletet követték el a debreceni egyházmegyei főhatósági épület ellen.

⁴⁵⁴ Hajdúdorogi egyházközségi levéltár

A DEBRECENI MERÉNYLET

1914. február 22-én Csernovitzból levél érkezett az egyházmegyei főhatóságához. A feladás helye és az állítólagos feladó neve: „*Csernovitz, Bukovina. Steingasse n. o. 129. Kovács Anna, Ungarische Colonia, Csernovitz, Hadikfalva, Bukovina. Címzése: Méltóságos Miklósy István hajdúdorogi görögkatolikus püspök úrnak, Dorog-Debrecen, Ungária.*”

A levélíró jelzte levelében, hogy miseintenciókra egyidejűleg 100 koronát adott postára és egy csomagot is küld a közeljövőben, amely egy aranyozott templomi csillárt és leopárdbórt tartalmaz. A feladó azt kérte a címzettől, hogy fogadja az ajándékokat szívesen, imádkozzon néha elhunyt hozzátartozói lelki üdvéért, valamint a csomagot maga a püspök bontsa ki.

Másnap, február 23-án 10 óra után néhány perccel beállított a püspöki hivatalba a csomagkézbesítő és jelentette, hogy egy kb. 18 kilógrammnyi, 1630 korona értékűnek jelzett láda érkezett a püspök címére. A püspöki titkár átvette a csomagot, a kézbesítő meg sem várva a feladóvevény aláírását távozott a helyszínről. Slepkovszky titkár hozzákezdett a csomag felbontásához. A tanúk elmondása szerint ekkor a következő személyek voltak az irodában: Miklósy István püspök, Jaczkovics Mihály vikárius, dr. Csath Sándor ügyész, Dávid Mihály joghallgató az ügyész segédje, továbbá Kriskó Elek püspöki iktató. A szomszédos helyiségekben Bihony Miklós írnok, Gyuró György szolga és Székely Mihályné szakácsnő tartózkodtak.

Miközben a püspöki titkár a csomagot bontogatta, az egyik szomszédos szobában megszólalt a telefon. Miklósy püspököt hívták Nyíregyházáról. A püspök a telefonhoz ment és ennek köszönheti, hogy életben maradt.

Abban a pillanatban ugyanis, amelyben a láda az azt fessegető titkár feszítésének engedett, irtózatos robbanás rázta meg a levegőt. A közfalak összedőltek, a bútorok a betört ablakokon keresztül kirepültek az utcára és a robbanás ereje a szobában tartózkodó Jaczkovics Mihály vikáriust és Slepkovszky János püspöki titkárt darabokra szakította. Testrészeiket, koponyadarabjaikat a romok eltakarítása közben találták meg és szedték össze. Az irodában lévő Csath Sándor súlyos égési sebeket szenvedett melyek következtében nemsokára meghalt. A tanácsteremben tartózkodó Dávid Mihály joghallgató és Kriskó Elek iktató súlyosan megsebesültek, de megsérültek a szomszédban lévők is. A püspök a telefonbeszélgetés

befejezése után leült egy pár percre íróasztalához és e közben történt meg a robbanás. A detonáció ereje által sarkaiból kivetett szobaajtó esett mindössze rá, úgy, hogy jelentéktelen sebesülésen és a nagy ijedségen kívül tulajdonképpen más baja nem történt.⁴⁵⁵

A bombamerényletnek három halálos áldozata volt - Jaczkovits Mihály, püspöki helynök, Slepkovszky János, püspöki titkár, és dr. Csath Sándor egyházmegyei ügyész – valamint több sérültje. Dávid József joghallgató, aki súlyos égési sérüléseket szenvedett, szeme is megsérült. Dávid feltehetően az ekkor szerzett sebeiben halt meg másfél év múlva. Bihon Miklós papnövendék az arcán és a kezén szenvedett sérüléseket. Később kiderült, hogy a robbanás ereje üvegszilánkokat vágott a tüdejébe, melynek következtében tüdőbajt kapott és hat év múlva meghalt. A merénylet után Kriskó Elek állapota volt a legsúlyosabb, nagyon összeégett. Csodának tartották, hogy életben maradt. Pesze Miklós fűszerkereskedőt a törvényszék folyosóján találta fejen egy repülő tégladarab és üvegszilánkok sértették meg. Székely Mihálynét, a püspöki huszár feleségét a romok alól húzták ki, súlyos belső sérülésekkel. Szivós Zsuzsanna szakácsnő dr. Kun Miklós ügyvédnél a püspök szomszédjánál éppen telefonált, mikor a légnyomás az asztalhoz vágta. Belső sérüléseket szenvedett. Gyuró György hivataloszolga a robbanás pillanatában az előszobában tartózkodott. Égési sebeket szenvedett. A palota lakói közül hárman könnyebben sebesültek meg: Klár Andorné, akire a benyomott hálósobafal omlott rá, Streicher Andor főhadnagy felesége és Molnár Ilona hivatalnoknő, akik éppen a lakásukban tartózkodtak.⁴⁵⁶

A merénylet híre nagy felháborodást váltott ki az országban és egész Európa szerte. A „Debrecen” című újság február 25-i száma helyesen fogalmazott amikor azt írta, hogy *„Az új görög katolikus magyar püspökség gyásza az egész magyar nemzeté.”*

A világ minden részéből együttérző táviratok érkeztek. Kínából, Egyiptomból, Spanyolországból, Németországból, Amerikából. A vármegyék és városok az ország minden részéből részvétüket fejezték ki.

Gróf Tisza István az elsők között fejezte ki együttérzését. A király közvetlenül - nem a kabinetirodán keresztül - magyar nyelvű táviratot küldött: *„Az Ön ellen intézett merényletről mély sajnálattal és az áldozatok iránti igaz részvéttel értesültem. Egyben azonban őszintén örvendek, hogy a Gondviselés kegyelméből Ön sértetlen maradt. Ferenc József.”*

⁴⁵⁵ Görög Katolikus Szemle XV. évf. 1914. március 1. 9 sz., GKPL a debreceni bomba

⁴⁵⁶ GKPL szám nélkül

A román király a bombamerényletet szégyenteljesnek minősítette. *„Meg van győződve róla, hogy a merénylet politikai jellegű, és hogy végképp megakadályozza a megértést magyarok és románok között.”*⁴⁵⁷

Balthazár Dezső református püspök nyilatkozatában azt mondta: *„nemzeti csapás ez, melynek súlyát át kell éreznünk mindnyájunknak. Meg kell döbbernünk azon, hogy itt benn vérrel kell megfizetnünk a nemzeti eszme útjának törését.”* Balthazár püspök egyébként az elsők között érkezett a merénylet színhelyére személyes látogatását követően külön levélben biztosította együttérzéséről Miklóssy püspököt. *„Gyászunk, részvétünk jelentése mellett tolmácsolom egyházkerületünk örömét a felett, hogy Méltóságodat az isteni kegyelem sátora elfedezte az emberi gonoszság töre elől.”*⁴⁵⁸ Gróf Andrassy Gyula és gróf Aponyi Albert kihangsúlyozták, hogy *„az áldozatok a nemzeti ügy vértanúi.”*⁴⁵⁹

Az áldozatok emlékére emléktáblát állítottak fel a későbbiekben. Márciusi ülésén a püspöki kar is foglalkozott – napirend előtt – a merénylettel. *„A hajdudorogi püspök ellen Debrecenben elkövetett merénylet fölött a püspöki kar mélységes fájdalomának ad kifejezést, s Miklósy István püspököt, akit az isteni gondviselés a neki szánt nagy élethivatásnak megmentett örömmel köszönti. A vérvesztéséget ért új egyházmegye annál jobban bírja a magyar nemzet szeretetét és ragaszkodását.”*⁴⁶⁰

A három elhunytat a közkórház halottas házában ravatalozták fel, középen Jaczkovics vikáriussal. A vikáriusból semmit sem lehetett látni, csak a díszes papi ornátust, amellyel nem annyira felékesíteni, mint inkább eltakarni akarták a rendkívül összeroncsolt holttestet. Ugyanilyen állapotban volt Slepkovszky holtteste is, csupán Csath Sándornak volt látható az arca. Arcát a rátapadt koromtól, vértől és portól megtisztították s így látni lehet, hogy arca majdnem teljesen megégett.

A holttestek beszentelése zárt körben folyt le, csak a hozzátartozókat és a papokat engedték be. Az elképzelés az volt, hogy mindhármukat a görög katolikus templomban ravatalozzák fel. A testek annyira szétroncsolódtak, hogy a romok közül újabb és újabb darabok kerültek elő, amelyeket a koporsóba kellett tenni, ezért elszállításukról a beszentelés előtt szó sem lehetett. Este, 11 órakor vitték át a koporsókat görög katolikus templomba s ravatalozták fel

⁴⁵⁷ NETZHAMMER 1995. 484 p.

⁴⁵⁸ A levelet ld. Dokumentumok

⁴⁵⁹ GKPL (szám nélkül)

⁴⁶⁰ OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1914. március 18.

őket. Az Attila-téren, ahol a templom áll, reggel 9-kor már legalább harmincezer ember gyűlt össze. Középen csendőrök, tűzoltók, katonaság és rendőrök kordona zárta le a teret.

A temetésen megjelentek a kormány képviselői, Szabolcs, Szatmár és Hajdú vármegye főispánjai, a különböző felekezetek lelkészei, élükön Balthazar Dezső református püspökkel, a megyei törvényhatóság tisztikara Domahidy főispán vezetésével, Debrecen város tisztviselői, az iskolák tanárai, az állami hivatalok képviselői és munkatársai, a város előkelőségei, a közös hadsereg és a honvédség tisztikara teljes számban.⁴⁶¹

A debreceni kollégium testületileg vonult ki a kántussal. A három akadémia diákjai a híres kollégiumi zászló alatt vonultak fel. Az üzletek a hétköznapi ellenére bezártak az iskolákban tanítási szünet volt. A helyszín körül a mellékutcákban is feketéllett a tömeg, néma meghatottsággal várakozva.

A gyászmisét Miklósy püspök jelenlétében Ruttkay Gyula főesperes végezte Szaploneczay György újfehértói és Szabó Miklós bökönyi esperesek és még 7 pap segédletével. A gyászbeszédet Papp János hajdúböszörményi lelkész mondta. Beszédében az áldozatokat, mint a magyar állameszme hőseit aposztrofálta. Prédikációjában kitért arra is, hogy a *„magyar nyelv és faj volt az utolsó, aki a különböző hazai katolikus egyházakban képviselt hívők közül a maga nyelvének úgy ahogy érvényt szerzett.”* A korabeli tudósítások szerint a szertartás alatt végig hangos zokogás volt hallható. *„Szívet tépő volt nézni, ahogy a gyászezténiák alatt a palástba öltözött református lelkészek is zokogtak.”*- írta a sajtó. Mise végén a kollégiumi kántus énekkarától zúgott fel: *„Lelkünk borítja néma fájdalom.”*

A liturgia a kánoni részt kivéve magyar nyelven folyt. A szentmise végén a templom előtti térre vitték a koporsókat, ahol Miklósy püspök végezte a temetés beszentelési szertartását.

A temetőből visszatérve Jaczkovits koporsóját – akit Hajdúdorogon temettek - vette körül a gyászmenet, és kísérte egészen Hajdúdorogig.⁴⁶² Délután négykor ért a szomorú menet Hajdúdorogra, ahol Ujhelyi Andor esperes lelkész, a községi képviselőtestület, az iskolák növendékei és a hívek sokasága várta. Harangzúgás közben a templomba, majd innen a temetőbe vitték.⁴⁶³

⁴⁶¹ Görög Katolikus Szemle XV. évf. 1914. március 8.

⁴⁶² Úgy volt, hogy Jaczkovics Mihály koporsóját a kollégisták kísérik Dorogra, de végül ezt a rendezőség elvetette, a 4 lovas fekete gyászkocsit csak a szűk család kísérte. Tt REL I.1.b. Debreceni Protestáns Lap 34 évf. Március 21.

⁴⁶³ Görög Katolikus Szemle XV. évf. 1914. március 8. GKPL (szám nélkül), Csath Sándort családi sírboltban, Slepkovszky titkárt a katolikus temetőben temették el. Ez utóbbit azonban megszüntették, ezért a debreceni egyházközség hamvait 1956-ban exhumáltatta, és a Köztemetőben helyeztette el új sírban.

A nyomozás, rögtön a merénylet után, – mai kifejezéssel élve - forró nyomon megindult. A helyszíni szemle megállapította, hogy dinamit-vagy ekrazit robbanás történt. (A későbbi nyomozások igazolták, hogy a pokolgépet (nitroglicerin derivátum) nagy szakértelemmel állították össze, s az a balkáni háborúból maradhatott meg). A rendőrség a sebesültek és a postakézbesítő vallomásából a következőket állapította meg: A püspök nevére érkezett csomag feladója Kovács Anna volt. A feladás helyeként Hadikfalva, Bukovina, Ungarische-Kolonie volt megjelölve. A levelet biztos, hogy nem a feladóként megjelölt Kovács Anna küldte. Az első levelet is (melyben a csomag küldéséről értesíti a püspököt) Kovács Anna aláírással látták el, de az írásszakértő megállapította, hogy azt egy férfi írta.

A nyomozás két szálon indult meg. Minden nyom Bukarest irányába mutatott. Ebből az irányból már korábban is többször intéztek névtelen levélben fenyegetéseket Miklósy püspökhöz, Jaczkovits helynökhöz - akit családja nyomozókkal őriztetett - és más papokhoz is. A merénylet elkövetőinek kézre kerítésére nemcsak a Monarchia, hanem a Román Királyság területén is megindult a nyomozás, ami egészen az első világháború kitöréséig tartott. A leopárd bőrnek kinevezett kecskebőr szolgáltatta a másik nyomot. Cserzett oldalán egy nagy Á betű látható s alatta ez a szám : 0032. A betű vörös festékkel, a számok feketével mázolja. Faud Ali bég algiri kereskedő – akihez e jelek vezettek – azt vallotta, hogy egy Catarau nevű ember 25 frankért vette tőle a bőrt. Az alku ideje alatt össze is veszték.

A debreceni rendőrség a tettesek személye után nyomozva a csomagkísérő levél segítségével könnyen eljuthatott a bukovinai Hadikfalváig. A nyomozás hamar megállapította, hogy ott a 6-os számú postahivatalban, adták fel a küldeményt, ugyanott, ahol az előzetes levelet.

A bukovinai székváros területére a debreceni rendőrség hatásköre nem terjedt ki, mivel az osztrák közigazgatás alá tartozott. Ezért további a további eljárást a helyi osztrák rendőrség folytatta le, és időnként tájékoztatást küldött Debrecenbe.

A rendőrség hosszas nyomozás során kiderítette, hogy a tettes Ilja Catarau bukaresti tanár (más forrás szerint: a román katonai akadémia tanára, illetve egyetemi hallgató) társa egy Kirilov nevű orosz férfi, aki a pánszláv propaganda szolgálatában állt.⁴⁶⁴ A Dimineata lap riportjából az is kiderült, hogy Catarau a merénylet előtt néhány héttel Iorga professzor, a romániai irredenta vezér székhelyén, Valeni de muntéban volt. Cataraut, aki időközben eltűnt Bukarestből fényképe alapján felismerték a csernovitzi postahivatalban is. Debreceni tanúk - fényképe alapján ugyancsak felismerni vélték, mint olyan személyt, aki a merénylet előtt több

⁴⁶⁴ Átirat a külügyminiszterhez 1914. március 3-áról. MRZsL Tisza iratok 44a/6. 20

Intézkedést kérek, hogy Catareu Oroszországban, Chirilow Romániában, esetleg ezek mindegyike, az előbb említett államokban vagy másutt, ahol kézrekerülnek, letartóztatásuk, s az alakszerű kiadatási megkeresés beérkeztéig, illetőleg bizonyítékok beküldéséig fogva tartassék.

ízben járt a városban. Személye ellen szólt az is, hogy felkutatták barátnőjét, a Bukarestben élő magyar származású Salamon Máriát, aki bevallotta ő fogalmazta meg a magyarul nem tudó Cattarunak a püspökhöz címzett levelet. Cselekménye mivel a kapcsolódó bűnügyről állítása szerint „*semmit sem tudott*”, nem járt jogi következménnyel, Ő is büntetlen maradt.

A csomagot 20-án délelőtt adta fel két román férfi, akik este érkeztek Romániából, majd közvetlenül a feladást követően oda is tértek vissza. Éjszakájukat a csernovitzi Imperiál Hotelben töltötték, útlevelük Silvio Mandasescu és Todor Avram névre volt kiállítva.

A nyomozást kiterjesztették Bukarestre is, illetve felkérték a román rendőrséget az ügy kivizsgálására.⁴⁶⁵ A királyi román rendőrség megtalálta a szabályos útlevél tulajdonosait, két egyetemistát, mindketten alibit igazoltak, de fényképük alapján is megállapítást nyert, hogy nem ők jártak Csernovitzben. Egyelőre azonban a román rendőrség mindkettőjüket őrizetbe vette, később letartóztatta, meghallgatásukat más rendőrség számára nem tették lehetővé. A vádlottak azt a tényt nem vitatták, hogy útlevelüket „*jóhiszeműen*” kölcsön adták, de másról hallani sem akartak. Ennél a támpontonál tovább nem jutott a nyomozás. Cataru végkép eltűnt.⁴⁶⁶

A „Debrecen” február 26-iki számában a nyomozással kapcsolatosan ezt írta: „*Magyarország történelmében párját ritkítja ez a borzalmas orvgyilkosság, ami felett alig tudunk még ma is a vérlázító felháborodástól elmenni. Történelmi esemény ez, mely fel kell, hogy rázzon, észre kell, hogy térítsen bennünket.*” „*Bármilyen felháborító az elvetemült gyilkosok gaztette, nem elég ezeknek a gonosztevőknek a szubjektív bűnösségével foglalkozni, hiszen egészen bizonyos, hogy a legbűnösebbeket, a felbujtókat úgysem lehet utolérni, a magyar büntető igazságszolgáltatásnak a keze már nem nyúlhat utánuk, mert nem érhet el más országokba.*”

Miklós püspök merénylet utáni magatartását maguk a merénylők is meglepetten vették tudomásul, s ennek hangot is adtak a püspökhöz írt újabb fenyegető levelükben.⁴⁶⁷ Az újabb merénylet azonban elmaradt.

⁴⁶⁵ Az Igazságügy miniszter távirata ez ügyben a külügyminisztériumba 1914. február 25-én.

Debreceni ügyészség Mandacescu Silvio artista és Avram Todor kereskedő jasi lakosoknak letartóztatása végett jelentést tett hozzám azon az alapon, mert a nevezett két egyént annak nyomatókos gyanúja terheli, hogy Csernovitzból folyó hó huszadikán egy bombát tartalmazó csomagot adtak fel Miklós debreceni görög katolikus püspök címére és ezzel Debrecenben három egyén halálát s több egyén sebesülését okozták. Kiadatásukat amennyiben nem román állampolgárok, kérni fogom. Ha a nevezettek román állampolgárok lennének, a román büntető törvénykönyv negyedik szakasza alapján bünvádi felelőségre vonásukat fogom kérni. Intézkedést kérek, hogy a nevezettek Jasiban vagy másutt letartóztassanak. A nevezettek Csernovitzból Itzkanyn át utaztak Jasi felé. MRZsL Tisza iratok 44a/6. 20

⁴⁶⁶ HAJDÚ 1997. 42 – 43 p., Görög Katolikus Szemle XV. évf. 1914. március 1., GKPL (szám nélkül).

⁴⁶⁷ Lásd dokumentumok.

A merénylet áldozatainak monumentális, márványba vésett emléket akart a nemzet és elsősorban Debrecen városa állítani. A jelentős összegű adományokat azonban hamar elértéktelenítette az infláció, így az emlékmű felállítása csupán terv maradt.

Az állandó anyagi gondokkal küzdő egyházmegyét és annak vezetőjét újabb csapás sújtotta. A debreceni iparkamara nagyobb összeg erejéig kártérítési pert indított Miklósy István ellen. A per oka az volt, hogy Miklósy a három éves bérleti szerződést a robbantás után egyoldalúan felmondta. Az iparkamarában egyébként a püspökség helyére más költözött, így bérleti díj kiesés nem érte őket. A per majdnem egy évig tartott, az esküdtbírótság és a törvényszék fellebbviteli tanácsa fizetésre kötelezte Miklósyt. A püspök a határozat ellen fellebbezett s végül a királyi tábla felmentette őt.⁴⁶⁸

Miklósy püspöknek a város felajánlotta, hogy maradjon továbbra is Debrecenben. Ez a felajánlás azonban a református közvélemény megütközését váltotta ki.⁴⁶⁹

A merényletet követően Miklósy püspök Budapesten vagy Nyíregyházán kívánt letelepedni. A püspök elé - aki a püspöki kar üléséről tért vissza Budapestről Debrecenbe - a Nyíregyháziak küldöttséget küldtek s megkérték, hogy legyen ott a székhelye. Miklósy akinek a merénylet következtében használhatatlan lett rezidenciája - mint már említettük - maga is jó elképzelésnek tartotta Nyíregyházát, és a papság valamint a kormány is támogatta ezt az elképzelését.⁴⁷⁰ Már csak alkalmas helyet kellett találni számára a városban. (A nyíregyházi sajtóban az terjedt el, hogy a debreceniek ragaszkodnak a püspökséghez, a debreceniben pedig az, hogy a nyíregyháziak erőnek erejével oda akarják költöztetni a püspököt). Geduly Henrik nyíregyházi evangélikus püspök szerint mind a két helyen hangulatot keltenek csupán. Véleménye szerint Debrecen „nem engedi magát törbe ejteni a remélt anyagi haszon miatt.” A nyíregyházi képviselőtestület támogatta a püspöki székhely Nyíregyházára költöztetését. Ennek az evangélikusok szerint az volt az oka, hogy a nyíregyházi protestánsok megosztottak és az evangélikus egyház nem nyilatkozott e kérdésben.

A további debreceni tartózkodás kezdett ellehetetlenülni. Végül Miklósy úgy döntött, hogy székhelyét véglegesen Nyíregyházára helyezi át, s ott fog felépülni állami támogatásból a

⁴⁶⁸ Görög Katolikus Szemle XV évf. 1915. május 2.

⁴⁶⁹ Egyesek szerint ez egyenes lépés a katolikussá tételhez, ez történt Szatmáron és Rozsnyón is. Ne engedjék ismét be az ellenséget. A püspök menjen Hajdúdorogra vagy Budapestre. Debreceni Protestáns Lap 34 évf. 1914. március 28.

⁴⁷⁰ A kormány és a főpásztor között szinte azonnal megindultak a tárgyalások. A püspök 1914 március 21-én tárgyalásokat folytatott Tisza István miniszterelnökkel, valamint Jankovich Béla vallás és közoktatásügyi miniszterrel. Ezen elhatározták, hogy az egyházmegye székhelyét Nyíregyházára teszi át. SALACZ 1974. 160 p.

„püspöki széklak” is. Addig a hitközségi bérpalotában fog lakni, s hivatalát is ott rendezze be. Ezt a püspök 1914. szeptember 19-én tudatta az egyházmegye papságával. A költözés 1914. szeptember 23-án történt. Ezt a püspök jelentette a Szentszéknek is, amely azt tudomásul vette, s a továbbiakban székhelyként Nyíregyházát tartotta számon. Miklósy püspök ezt tehát végleges megoldásnak szánta, s a püspöki székhely, azóta is ténylegesen Nyíregyházán található. Hajdúdorog azonban igen sokáig nem nyugodott bele a dolgok ilyen alakulásába, s a két világháború között is több kísérletet tett a püspökség áthelyeztetése iránt, főként Miklósy püspök halála (1937. október 19.) után, próbálkozásuk azonban nem járt eredménnyel.⁴⁷¹

AZ EGYHÁZMEGYE ÜGYE A TÖRVÉNYHOZÁS ELŐTT

Az országgyűlés 1913. május 6-án került ismételtén a hajdúdorogi püspökség ügye, amikor Jankovich Béla kultuszminiszter benyújtotta a törvényjavaslatot a hajdúdorogi görögkatolikus püspökségről. A házelnök – Tisza István – elrendelte annak kinyomtatását, szétosztását, valamint előzetes tárgyalás és jelentéstétel végett bizottság elé utalta.⁴⁷² A bizottság a javaslatot áttanulmányozva annak miniszteri indokolását magáévá téve kimondta, hogy az

⁴⁷¹ PIRIGYI 1990. II 182–183 p.

1885. évi VII. tc. 7. §-a alapján a püspök főrendi tagságát külön törvénynek kell megállapítania. Ennek megfelelően a törvényjavaslatot tárgyalás és elfogadás céljából bemutatták a képviselőháznak.⁴⁷³ A törvényjavaslatról szóló jelentést Mártonffy Márton előadó az 1913. június 2-i ülésen terjesztette elő hangos éljenzés közepette. A házelnök intézkedett a jelentés kinyomtatásáról és sokszorosításáról is.⁴⁷⁴ Néhány nap múlva került ismét a Ház elé a javaslat és a jelentés. Az előadó ekkor ismertette a képviselőházzal a püspökség király általi felállítását és szentszéki jóváhagyását, valamint azt, hogy annak a liturgikus nyelve az ógörög. Ezen az ülésen román részről még történt egy utolsó, éles támadás a püspökség törvénybe iktatásának megakadályozása érdekében. Stefan Cs. Boa román képviselő még egyszer összegyűjtötte a román főpapok által már eddig is hangoztatott ellenérveket, s összefoglalva, helyenként ki is bővítve, elő adta ezeket. Miután nem akarjuk ismételni a korábban már leírtakat, csak utalunk ennek főbb elemeire, elsősorban az eddig még nem ismertetett momentumokra. A képviselő mindenekelőtt a románok szerzett, sérthetetlen jogainak súlyos megsértését kifogásolta. Vitatta azt, hogy léteznek magyar származású görögkatolikus magyarok. Akik annak tartják magukat, azok elmagyarosodott románok - véleménye szerint. Kifogásolta, hogy tiszta román községeket is csatoltak az új egyházmegyéhez (amiben volt is némi igazság). Arra is hivatkozott, hogy a román főpásztorokat meg sem kérdezték „70.000 lélek elszakításáról”, ami viszont egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, hiszen a korábbi fejezetekben láthattuk: a püspökség megalapítása előtt a szükséges előzetes egyeztetések a területileg illetékes román püspökökkel és érsekkel is megtörténtek, sőt az új egyházmegye területének némi, a románok javára történt korrekcióára is volt lehetőség. Ugyanakkor Pop nem mulasztotta el nyomatékosítani, hogy a bulla magyar nyelvű liturgiára egyáltalán nem ad lehetőséget, már pedig a keleti egyházaknál az egész istentisztelet liturgia. Ezzel szemben úgy nyilatkozott, hogy a román egyházmegyék vezetői túrték a magyar liturgiát, mert „*a román görögkatolikus egyház a legtoleránsabb a világon.*” Úgy hisszük, hogy dolgozatunk eddigi adatai, valamint az azóta eltelt idő tapasztalatai alapján ehhez nem kell külön kommentárt fűznünk. Sürgette, az alapító bulla korrekcióját is a nagyváradi egyházmegyétől elcsatolt román parókiák vonatkozásában, utalva a végrehajtást elrendelő nunciusi körlevél azon részére, amely ezt elvben lehetővé teszi. Kifogásolta még, hogy a régi egyházmegyénkben maradni szándékozó papok kongruáját

⁴⁷² Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőházi Napló XIX. k. Budapest, 1913. 450. sz. országos ülés.

⁴⁷³ Az 1910. évi június hó 21-re hirdetett Országgyűlésképviselőházának irományai XXVI. k.

⁴⁷⁴ Képviselőházi napló XX. k. Budapest, 1913. 577 p.

megvonták, és azt, hogy a püspök, még a püspökség megszervezése előtt bevezette az egyházközségi iskolákban a kötelező magyar tannyelvet, noha azt az Apponyi-féle törvény szerint azt az iskolafenntartó egyházközség határozza meg.

Jankovich kultuszminiszter még ugyanezen az ülésen válaszolt, tájékoztatva a képviselőt arról, hogy a törvényjavaslat pusztán az új püspök főrendiházba való felvételét szabályozza.

Az egyházmegye felállítása, nem a törvényhozó feladata, hiszen annál az egyházi főhatóságok jogai és a főkegyúri jog érvényesül. Az egyházmegye felállításával kapcsolatos sérelmek orvoslását azonban majd javasolni fogja az illetékes tényezőknek, egyébiránt viszont indítványozza a törvényjavaslat elfogadását az általános tárgyalás alapjául.

A ház ezt el is fogadta. Ezt követően a jegyző felolvasta a törvényjavaslatot, majd az elnök a házszabályok szerinti harmadszori olvasásra új határidőt tűzött ki.

A június 16-i ülésen a jegyző harmadszor is felolvasta a törvényjavaslatot, amelyet a képviselőház közfelkiáltással elfogadott, s azt tárgyalás és „szíves hozzájárulás végett” a főrendiházhoz küldette át.

A főrendiház a javaslatot módosítás nélkül elfogadta, ezt a június 26-i ülésen az elnök ismertette a házzal, majd a javaslatot a király elé terjesztette fel szentesítés végett.⁴⁷⁵

Az elnök az október 8-i ülésen jelentette be, hogy a törvényjavaslatot az uralkodó szentesítette. Az az Országos Törvénytárban, mint az 1913. évi XXXV. tc. a hajdúdorogi görögkatolikus püspökségről került kihirdetésre. Tartalma szerint törvénybe iktatta az egyházmegye felállítását, és annak mindenkori püspökét felruházta a főrendiház. tagsággal.⁴⁷⁶

Az uralkodó a főrendiházi meghívót 1913. november 26-án küldte meg Miklósy püspöknek.

AZ EGYHÁZMEGYEI HIVATALOK KIÉPÍTÉSE

Papp Antal apostoli kormányzó

Az egyházmegye felállítását ismertető fejezetben már előadtuk, hogy a pápa az alapító bullában Scapinelli bécsi. nunciust bízta meg annak végrehajtásával. A nuncius, a ráruházott

⁴⁷⁵ Uo. 105 – 114 p., 115 p., 198–199 p.

⁴⁷⁶ Uo. 204 p.

hatalom révén nevezte ki 1912. november 17-én apostoli adminisztrátorrá a munkácsi püspököt. Így Papp Antalra hárultak a szervezés első lépései.

Még ezt megelőzően - az apostoli adminisztrátori kinevezésével egy időben - a bécsi nuncius felkérte a gyulafehérvár-fogarasi érseket, a nagyváradi és a szamosújvári püspököt, valamint az eperjesi káptalani helynököt, hogy küldjék meg az apostoli kormányzónak az átcsatolandó parókiák kimutatásait és azokon tüntessék fel az alkalmazott lelkész adatait és a hívek számát is.⁴⁷⁷ (Hasonló kimutatást kért és kapott a hercegprímás Jaczkovics helynöktől 1912 februárjában).

Papp Antal tájékoztatta a területileg illetékes szatmári, szabolcsi, zempléni, borsodi, bihari, csanádi, háromszéki, csíki, és hajdúvármegyei megyei főispánokat valamint a miniszterelnököt, a pénzügy, a kereskedelmi, a földművelésügyi, honvédelmi minisztereket és államtitkárokat apostoli kormányzói kinevezéséről és táogatásukat kérte. Tájékoztatta továbbá a bécsi apostoli nunciust is működésének megkezdéséről.⁴⁷⁸

Az apostoli kormányzó 1912. december 7-én felterjesztést készített a hajdúdorogi egyházmegye papnövendékei részére megállapítandó stipendiumok tárgyában a kultuszminiszterhez. Ebben jelezte, hogy a lelkészképzés, az önálló papnevelő intézet felállításáig az ungvári papnevelő intézetben oldandó meg. Évfolyamonként 28 növendékről volt szó, akinek az ellátására a munkácsi egyházmegyétől 7, a szamosújváritól 1, a gyulafehérvár-fogarásitól 6, az eperjesitől 2, a nagyváraditól pedig 7 javadalom szükséges.⁴⁷⁹

December 9-én a hajdúdorogi egyházmegye közigazgatási beosztásának tervezetét véleményezés szempontjából megküldte az érintett főespereseknek és espereseknek.⁴⁸⁰

Ugyan ezen a napon felterjesztéssel fordult a királyhoz, mint kegyúrhoz, négy káptalanon kívüli főesperesség felállítása ügyében. *„A szervezendő főesperességek közül kettő, vagyis a szabolcsvármegyei és a szatmárvármegyei főesperesség a munkácsi görögkatolikus egyházmegyétől vonandó el, mivel ez illető vármegyék összes görög kath. javadalmai a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatoltattak át, Így tehát csak két új főesperesség szervezendő ti. a budapesti főesperesség melynek határköre a Borsod és Zemplén megyéből átcsatolt esperesi kerületekre és Budapest székesfőváros gör kat parochiájára terjedne ki és a*

⁴⁷⁷ GKPL 1/1912

⁴⁷⁸ U.o A főispánoknak szóló levélben jelzi, hogy a vármegyéből mely hitközségek csatoltatnak az új püspökséghez.

⁴⁷⁹ GKPL 80/1912

⁴⁸⁰ GKPL 87/1912, Szilvay Jenő középiskolai érettségi vizsgát tett ifjancot, hajdúdorogi püspöki írnoknak veszi fel 1912 november 27-én. GKPL 24/1912

székesegyházi főesperesség melyre hajdú és bihar vármegyék területén lévő esperesi kerületek tartoznának.

Végül a legmélyebb alázattal esedezem még aziránt is, hogy a Csík, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék területén lévő 35 görkath magyar hitközség részére Székelyudvarhely székhelyel közös püspöki külhelynökség felállítását legkegyelmesebben elhatározni. és jóváhagyását évi tizenkétezer korona fizetésben 2000 korona lakáspénzben, és 1000 korona úti általányban engedélyezni kegyeskedjék.” A főesperességek javadalmazásáa 400 – 400 korona úti általányt is kér a vallásalap terhére.⁴⁸¹

Az apostoli kormányzó 1912 karácsonyán papokat szentelt. Az újonnan szenteltek közül kettő a hajdúdorogi egyházmegyében kezdte meg szolgálatát. Szintén karácsonykor, lelkészeket nevezett ki a hajdúdorogi egyházmegyében.⁴⁸²

A kormányzó kérésére mindegyik főesperes és esperes megküldte javaslatát. Volt, aki egyet értett, néhányan kisebb módosításokat javasoltak. Az érdemi hozzászólók közül Ruttkay Gyula szabolcsi főesperes személyi kérdéseket is érintett válaszelevelében. Az észrevételek közül – területmi korlátok miatt is – csupán kettőt emelnék ki. Melles Emil apátparókusét és Miklósy István főesperesét. Melles Emil gyakorlatilag teljesen elutasította Papp Antal azon javaslatát, mely szerint Budapest, Makó és Nagyvárad olyan esperesi kerületekbe kerülne beosztásra mellyel nincsen területi összefüggésben. Azt javasolja, hogy ez a három település önálló esperességet képezzen. Nem tartja jó ötletnek, hogy Zemplén és Borsod vármegyék területe a budapesti főesperesség nevet viselje. Nem látja értelmét annak, hogy az „ösi” zempléni főesperesség neve megváltozzék. Javaslatokat tett még a Zempléni főesperesség esperesi kerületeinek megosztására. Véleménye szerint pasztorális és anyagi okokból, egy espereshez csak öt-hat parókia tartozzon. Az előbbi indokok alapján elhibázottnak tartja azt, hogy a tervezett Szabolcsi főesperesség területe teljesen a közigazgatási beosztást követi. Végül visszatért a már említett három városhoz, melyet szerinte, mint budapesti esperesség a székesegyházi főesperességbe kellene beosztani.⁴⁸³ Miklósy a rá jellemző elodázó, gyakorlatilag semmitmondó véleményt küldött. Azt írta, hogy adatok hiányában észrevételt tenni nem tud és annak értelmét sem látja, mivel „Az észrevételekre ugyanis ellenészrevételek következnenek s megtörténhetnének, hogy a közeledés helyett a kívánt céltől még jobban eltávolodnánk.” Álláspontja szerint a közigazgatási beosztás elkészítése csak a püspök személye és a székhely eldöntése után lesz célszerű (eszerint már ekkor sem találta

⁴⁸¹ GKPL 84/1912

⁴⁸² Görög Katholikus Szemle 1912. december 29.

⁴⁸³ GKPL 87/1912

megfelelőnek Hajdúdorogot, máskülönben nem emelte volna ki a székhely eldöntésének problémáját!), vagy pedig ha ezzel a kormányzó nem ér egyet, akkor a tervezetet egy bizottságnak kell elkészíteni. A bizottság Ungváron tartaná üléseit arról jegyzőkönyveket venne fel és ezeket továbbítaná a kormányzónak.⁴⁸⁴

Papp Antal kormányzó 1913 január 6-án kiadta az egyházmegye közigazgatási beosztására vonatkozó körlevelet. A körlevélben megemlíti, hogy figyelembe kellett vennie a javadalmak eddigi beosztását, a helyi viszonyokat.⁴⁸⁵ A beérkezett véleményeket és a közigazgatási beosztást látva megállapíthatjuk, hogy az apostoli kormányzó nem minden esetben vette figyelembe a hozzá érkezett véleményeket

Az egyházmegye közigazgatási beosztása következőképpen alakult:

- I. Budapesti főesperesség kiterjed Budapest székesfőváros és a Borsod-és Zemplén területéről átcsatolt javadalmakra.
- II. A Szabolcs vármegyei főesperesség kiterjed Szabolcs vármegye területére.
- III. A Szatmár vármegyei főesperesség kiterjed Szatmár vármegye területére.
- IV. A Székesegyházi főesperesség kiterjed Hajdu-és Bihar vármegyék területére
- V. A székelyudvarhelyi püspöki külhelynökség kiterjed Csik-, Háromszék-, Udvarhely és Maros-Torda vármegyékre.

A hajdúdorogi püspökség közigazgatási beosztásának metszete:

I. Budapesti főesperesség:

1. Bodrogi esperesi kerület 7 jav.
2. Hegyaljai esperesi kerület 10 jav.
3. Miskolci esperesi kerület 8 jav. 25

II. Szabolcsvármegyei főesperesség:

1. Karászi esperesi kerület 7 jav.
2. Máriapócsi esperesi kerület 6 jav.
3. Nagykállói esperesi kerület 6 jav.
4. Nyírbéltaki esperesi kerület 6 jav.
5. Nyíregyházi esperesi kerület 7 jav. 32

⁴⁸⁴ U.o.

⁴⁸⁵ GKPL 70/1913

III. Szatmárvármegyei főesperesség:

1. Batizvasvári esperesi kerület 7 jav.
2. Csengeri esperesi kerület 7 jav.
3. Érmelléki esperesi kerület 8 jav.
4. Nagykárolyi esperesi kerület 8 jav.
5. Nyíri esperesi kerület 9 jav.
6. Szatmárnémeti esperesi kerület 8 jav. 47

IV. Székesegyházi főesperesség:

1. Debreceni esperesi kerület 8 jav.
2. Hajdudorogi esperesi kerület 6 jav.
3. Nagylétai esperesi kerület 10 jav. 24

V. Székelyudvarhelyi püspöki külhelynökség:

1. Csiki esperesi kerület 9 jav.
2. Háromszéki esperesi kerület 8 jav.
3. Marosvásárhelyi esperesi kerület 10 jav.
4. Udvarhelyi esperesi kerület 8 jav. 35

A parókiák számának összege: 163

Papp Antal apostoli kormányzó szintén januárban megbízta Miklósy Istvánt a budapesti főesperesség, Ruttkay Gyulát a szabolcsi és a székesegyházi főesperesség és Jaczkovics Mihályt a szatmári és a székelyföldi főesperesség látogatásával. Január 18-án kinevezett az új esperesi kerületek élére 11 új esperest a maradék tíz kerületben pedig megerősítette a régi vezetőket.⁴⁸⁶

Október 5-én Miklósy szentelésének napján az apostoli kormányzó körlevélben így köszönt el a hajdúdorogi papságtól: *„Megtettem mindazon fontosabb intézkedéseket, melyeket az egyházi közigazgatás megindítása és szabályszerű menete megkívánt. Csak keveset tettem, de a mit tettem, nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy abban a lelkek üdvének szempontja, az egyház akarata iránti hódoló engedelmeség és a haza szeretete vezérelt.”*⁴⁸⁷

⁴⁸⁶ GKPL 123/1913

⁴⁸⁷ GKPL 2827/1913 Körlevél

Miklósy István megyéspüspök

Szentelése napján Miklósy püspök kinevezte Jaczkovics Mihályt helynökévé és megbízta, hogy vegye át Papp Antal püspök apostoli kormányzótól az egyházmegyére vonatkozó iratokat. Miklósy püspök szintén e napon nevezte ki titkárát Slepkovszky János nyírpazonyi lelkész személyében, majd nem sokkal később kinevezte az egyházmegyei szentszéket is.⁴⁸⁸ (Az első szentszéki gyűlést 1915 júniusában tartották Nyíregyházán).

A merénylet után újjá kellett szervezni a püspöki hivatalokat. Papp Antal munkácsi püspök, Miklósy kérésére elbocsátotta irodaigazgatóját Melles Géza pápai káplánt a hajdúdorogi egyházmegyébe, akit Miklósy irodaigazgatójává nevezett ki. Nemsokára felállították az egyházmegyei hivatalt, kinevezték az egyházmegyei főtanfelügyelőt, az egyházmegyei ügyészt és megalakult az egyházmegyei kántortanítói fegyelmi tanács.⁴⁸⁹

Debrecenben került sor 1914. július 12-én az egyházmegye első papszentelésére. Miklósy négy papot szentelt. A papszentelés napján betörték a székesegyházba, ezt kezdetben sokan provokációnak tartották, de a nyomozás bebizonyította, hogy csupán véletlen egybeesésről volt szó.⁴⁹⁰

Az alapító bulla rendelkezése szerint az egyházmegyében hat tagból álló káptalant kell szervezni. A székesegyházi káptalan három tagját 1914. május 20-án nevezte ki Ferenc József. Bányay Jenő, Damjanovich Tivadar és Mitrovics Elek személyében. Beiktatásukra 1914 június 28-án került sor a debreceni templomban. A beiktatási szertartást a megyéspüspök végezte.

Az uralkodó, 1914. május 25-én a megyéspüspök előterjesztésére, öt főesperesi kerületet állított fel a hajdúdorogi egyházmegyében. A főesperességek ekkor még megegyeztek a Papp Antal által létrehozottakkal⁴⁹¹ egyedül a budapesti főesperesség neve lett hivatalosan is zempléni.

Október 17-én került sor Nyíregyházán Damjanovich Tivadar nagypréposti kinevezésére és ekkor iktatták be a főespereseket is hivatalukba.

⁴⁸⁸ A szentszék tagjai később a megyéspüspök, a valóságos és címzetes kanonokok, a főesperesek, valamint Melles Emil, Marchis Romulusz, Boros János, id. Damjanovich Ágoston, Mihalovich József, Gönczy Antal, Zapatoczký Endre, Szabó Miklós, Újhelyi Andor, Mihálka János, Fenczik Győző, Balogh Szilárd, Rojkovich Sándor, Szabó Ignác, Papp János, Melles Nikefor Géza, Boér Artúr. Magyarország Tiszti Cím és Névtára 1915. Magyar Statisztikai Hivatal. 475 p.

⁴⁸⁹ Görög Katolikus Szemle 1914. március 8.

⁴⁹⁰ Görög Katolikus Szemle 1914. július 12.

⁴⁹¹ Görög Katolikus Szemle 1914. augusztus 2. PIRIGYI szerint 1915. szeptember 5.

Székesegyházi főesperes: Boros János, Zempléni főesperes: Damjanovich Ágoston, Szabolcsi főesperes: Ruttkay Gyula, Szatmári főesperes: Marchis Romulusz, Székelyföldi főesperes: Hubán Gyula. A nagypréposti beiktatás november 21-én volt, szintén Nyíregyházán.⁴⁹²

1916. szeptember 5-én a káptalan két további taggal bővült: Ruttkay Gyula és Melles N. Géza kapott kanonoki kinevezést.⁴⁹³ A teljes, 6 tagú káptalan azonban csak 1927-re tudott felállni.

1918 októberében Miklósy püspök az egyházmegye tiszteletbeli kanonokjává nevezte ki Boér Artúrt, Papp Jánost, Szabó Ignácot és Zapatoczky Endrét.⁴⁹⁴

A főpásztor előterjesztésére a király 1915. szeptember 6-án öt főesperesi kerületet állított fel az egyházmegyében. E végleges közigazgatási beosztásnak az előkészítő munkálatai kezdődtek már meg 1912-ben, amelyekről szoltunk is a korábbiakban.

Az egyházmegye igazgatási rendszere ennek megfelelően így alakult:

- I. a székesegyházi főesperesség 3 esperesi kerülettel (Hajdúdorog, Érmellék, Nagyléta), 28 parochiával;
- II. a szabolcsi főesperesség 4 esperesi kerülettel (Karász, Máriapócs, Nyírbétek, Nyíregyháza), 33 parochiával;
- III. a szatmári főesperesség 5 esperesi kerülettel (Batizvásár, Csenger, Nyír, Nagykároly, Szatmárnémeti), 43 parochiával;
- IV. a zempléni főesperesség 3 esperesi kerülettel (Bodrogköz, Hegyalja, Miskolc), 24 parochiával;
- V. a székelyföldi főesperesség 4 esperesi kerülettel (Csík, Háromszék, Marosvásárhely, Udvarhely), 35 parochiával.

A parochiák esperesi kerületekbe való beosztása 1916. június 24-én történt meg.⁴⁹⁵

A fent ismertetett történésekből két dolgot állapíthatunk meg. Az egyik, hogy a magyar király az egyházmegye megszervezésénél is rendszeresen élt főkegyúri jogával. A másik: a

⁴⁹² Görög Katolikus Szemle 1915. október 31. Nagyprépost: Damjanovich Tivadar, Olvasókanonok: Bányai Jenő, Éneklőkanonok: Mitrovics Elek, Őrkanonok: üresedésben, Iskolakanonok: üresedésben, Kancellárkanonok: üresedésben. Magyarország Tiszti Cím és Névtára 1916. 503 p.

⁴⁹³ U.o. ill Pirigyi II. i.m. 117. Őrkanonok: Ruttkay Gyula, Iskoláskanonok: Melles Nikefor Géza. Kancellárkanonok üresedésben. Magyarország Tiszti Cím és Névtára 1917. 509 p.

⁴⁹⁴ Görög Katolikus Szemle 1918. szeptember 15.

⁴⁹⁵ GKPL 2011/1916

beiktatások - mint láthattuk, előbb Debrecenben, majd pedig Nyíregyházán voltak, semmi esetre sem Hajdúdorogon.

Miklós püspök nem szorgalmazta sem a görög, sem a magyar nyelvre való áttérést. A görög nyelv használata nem volt népszerű, nem lépett fel senki ellen, aki nem használta. 1919-ben magánhasználatra kiadta a liturgikont, de kérte, hogy a papok a kánont görögül mondják. 1922-ben továbbította a Szentszéknek, ahonnan ez után már a nyelvre vonatkozó tiltás nem érkezett.

A székelyföldi külhelynökség felállítása

Ahogy már említettük a pápa a bullában lehetőséget biztosított egy székelyföldi külhelynökség létrehozására a balázsfalvi főegyházmegyéből elcsatolt egyházközségek kormányzására.⁴⁹⁶

Ahogy láttuk, Papp Antal, kinevezését követően hozzálátott az új egyházmegye közigazgatási beosztásának elkészítéséhez. A közigazgatási beosztás tervezetét már 1912. december elején megküldte a Vallás-és Közoktatásügyi miniszternek és az uralkodónak. Papp Antal a tervezetben külön kérte, hogy a Csík, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék területén lévő 35 görög katolikus magyar egyházközség részére Székelyudvarhely székhellyel püspöki külhelynökség felállítását engedélyezzék. A helynökség részére évi tizenkétezer korona fizetés, 2000 korona lakbér, és 1000 korona úti általány kiutalását javasolta.⁴⁹⁷ A kérelmében egyértelműen megnevezte a püspöki külhelynökség székhelyeként Székelyudvarhelyet.

Ezzel egy időben⁴⁹⁸ Sándor István székelyudvarhelyi esperes plébános Papp Antal püspökhöz írt levelében sürgette a székelyföldi püspöki helynökség felállítását, valamint a székelyföldi esperesek kinevezését. Részükre „*mint a ref. egyházban van – illó fizetések*” és egyéb juttatások megállapítását kérte. Sándor sürgette továbbá az egyházmegye közigazgatásának kiépítését, valamint az egyházkormányzathoz szükséges szabályzatok kiadását is. A levelet Papp püspök Volosin Ágostonnal véleményeztette. Volosin a püspöknek írt véleményében maga is fontosnak tartotta a székelyföldi helynökség mielőbbi betöltését „*amennyiben azt egyéb körülmények nem gátolják.*” Papp Antal válaszlevelében tájékoztatta Sándor Istvánt

⁴⁹⁶ „Ami a balázsfalvi érseki egyházmegyétől elválasztandó egyházközségeket illeti, amelyek az új egyházmegyétől külön állanak és a püspöki széktől távol esnek, megengedjük, hogy a hajdúdorogi ordinárius egy általa kinevezett vikárius által kormányozza.”

⁴⁹⁷ GKPL 82/1912, 84/1912

⁴⁹⁸ 1912. december 5-én

arról, hogy az egyházmegye megszervezésének munkája megindult, nem sokára közzé teszi az egyházmegye közigazgatási beosztását, azonban a székelyföldi helynökségről nem tett említést.⁴⁹⁹

Amint írtuk, Papp Antal 1912 decemberében körlevelet intézett az új püspökség felállításában érdekelt főespereseknek és espereseknek. A körlevélben ismertette az általa tervezett egyházi közigazgatási beosztást és arról kikérte az érintettek véleményét is.⁵⁰⁰ Melles Emil budapesti görög katolikus apátplébános válaszlevelében arra kérte a püspököt, hogy mivel tudomása szerint a püspöki helynök székhelye még nincs véglegesen eldöntve ezért az egyházmegye közigazgatási beosztásával kapcsolatos intézkedéseiben ne prejudikálja azt.⁵⁰¹ Sándor István székelyudvarhelyi esperes szerint jó döntés a helynökség Székelyudvarhelyen történő megszervezése, valamint egyet ért az esperesi kerületek kijelölésével is. Levelét érezhetően sértődött hangnemben folytatja. Kijelenti, hogy a püspöki helynök és a kinevezendő esperesek személyéről nem nyilatkozik annak ellenére, hogy már 44 éve pap a környéken és ebből 14 éve esperes is. Papp püspök véleménykérő levelében senkitől sem kért ilyen véleményt. Sándor ilyen irányú kirohanására feltehetőleg az a magyarázat, hogy sértve érezte magát, hogy feltehetőleg nem őt kérik fel majd külhelynöknek, bár azt ő maga is elismeri, hogy ilyen irányú véleményt senki sem kért tőle.⁵⁰²

A beérkezett vélemények kézhezvétele után Papp Antal 1913. január 6-án kiadta az egyházmegye közigazgatási beosztását.⁵⁰³ Ebben az szerepel, hogy a Székelyudvarhelyi püspöki külhelynökséghez tartozik a csiki esperesi kerület 9 javadalommal, a háromszéki esperesi kerület 8 javadalommal, a marosvásárhelyi esperesi kerület 10 javadalommal és az udvarhelyi esperesi kerület 8 javadalommal.

Csiki esperesi kerület: Csíkyimesbükk, Csíklázárfalva, Csíkszentdomokos, Csíkszentgyörgy. Csíkszépvíz, Gyergyófalva, Gyergyószentmiklós, Gyergyóvasláb, Nagykászon.

Háromszéki esperesi kerület: Árkos, Gelence, Illyefalva, Kézdiszentkereszt, Lemhény, Lisznyó, Nagyborosnyó, Torja.

Marosvásárhelyi esperesi kerület: Harasztkerék, Kebelszentiván, Kisszentlőrinc, Kisteremi, Marosvásárhely, Nyarádandrásfalva, Nyarádbálintfalva, Nyarádkarácson, Szentháromság, Székelysárd.

⁴⁹⁹ GKPL 219/1912

⁵⁰⁰ GKPL 87/1912

⁵⁰¹ GKPL 545/1912

⁵⁰² GKPL 87/1912

⁵⁰³ GKPL 70/1913

Udvarhelyi esperesi kerület: Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödújfalva, Oláhzsákod, Sóvárad, Szárazajta, Székelyszenterzsébet, Székelyudvarhely, Szováta.

A csiki kerület esperese Gergely Viktor csígyimesbükki lelkész, a háromszéki kerület esperese Bokor András gelencei lelkész, a marosvásárhelyi kerület esperese Nyisztor Gyula, a székelyudvarhelyi kerületi esperes pedig Sándor István lett.⁵⁰⁴

Az esperesi kinevezés kézhezvételét követően Sándor István 1913. februárjában tájékoztatta Papp Antalt arról, hogy az esperesi hivatal megkezdte működését, egyben kérvényt terjesztett be, a *„Székelyudvarhelyen felállítandó püspöki külhelynökség ügyében.”* (Tehát nem azért, hogy a helynökség Székelyudvarhelyen legyen, hanem azért - mint azt látni fogjuk -, hogy az ott megfelelő körülmények között nyerjen elhelyezést). Az esperes levelében először bemutatja Székelyudvarhely infrastruktúráját,⁵⁰⁵ majd az esperesi kerületek lélekszámát ismerteti.⁵⁰⁶ Véleménye szerint a külhelynökség Székelyudvarhelyen történő felállítása infrastrukturális szempontból jó döntés volt és az a hívek akaratával egyezően történt. A székelyudvarhelyi egyházközséget azonban váratlanul érte ez a döntés, mivel nincs felkészülve arra, hogy megfelelően el tudja helyezni a helynökséget. Az egyházközség 1906-ban egy öt szobás esperesi lakást építtetett a város központjában, a templom közelében, adományokból és kölcsönből. A házra 6812 korona kölcsönt vettek fel és e mellett még egy 3400 koronás adósága is van az egyházközségnek a balázsfalvi érseki káptalan felé. Az egyházközség és a balázsfalvi érseki főhatóság megállapodott abban, hogy mind a 10212 korona tartozást elengedi az érsekség. Az egyházközség azonban átkerült az új püspökség joghatósága alá és ez a fenti számítást keresztülhúzta. Ennek következtében - Sándor szerint - az egyházközség 10212 koronával károsodott, ami szavai szerint nem történt volna meg, ha az egyházközség egyházkormányzatilag a balázsfalvi érsekségnél marad. Székelyudvarhelyi látogatásakor Jaczkovics Mihály püspöki helynök által átvizsgált egyházközségi számadásokról kiderült, hogy az egyházközség nem tudja a hiteleket visszafizetni. A kérdés az – írja Sándor, *„hogy jelen helyzetben, hogyan és miből történjen a kölcsön visszafizetése, továbbá jelen anyagi helyzetben hová történjen a püspöki külhelynökség építése.”*

Azt kéri az egyházközség nevében, hogy a kormány és a király, mint alapítók államsegély formájában egyenlítsék ki az egyházközség tartozását,⁵⁰⁷ valamint gondoskodjanak megfelelő

⁵⁰⁴ GKPL 123/1913

⁵⁰⁵ . „vasúti állomással, három gimnáziummal rendelkezik, s a közeli Székelykeresztúron tanítóképző is van.”

⁵⁰⁶ A csiki esperesi kerületben 8072 hívő, a háromszéki esperesi kerületben 3349, az udvarhelyi esperesi kerületben 3826, a távolabbi marosvásárhelyi esperesi kerületben 3340 hívő van.

⁵⁰⁷ A kormány a római katolikus és a református főgimnáziumok építéséhez több mint egymillió korona segélyt utalt ki.

székház építéséről a püspöki külhelynökség számára. Amennyiben ez nem történik meg akkor a tartozás törlesztésére az egyházközség kénytelen lesz ingóságait eladni és a püspöki külhelynökséget pedig házbéres házhoz költöztetni.⁵⁰⁸

Az ismertett részletek alapján látszik, hogy az udvarhelyi esperes is kész tényként kezeli azt, hogy a helynökség székhelye Székelyudvarhelyen lesz felállítva.

Időközben látva azt, hogy a helynökség székhelye még nem dőlt el Csíkszereda polgármestere 1913. január 14-én fordult a püspöki helynökség székhelye iránti kérelemmel a miniszterhez. (A kérelmet a városi közgyűlés 1912. november 14-én tárgyalta). A kérelemben két fő indokot jelöltek meg: az egyik a magyar nemzeti érdek, a másik, egy szintiszta székely város fejlődésének érdeke. Véleményük szerint *„a püspöki helynökséget Erdélyben ott kell elhelyezni, ahol a magyarság érdekében missziót teljesíthet. Csík vármegye, mint Romániával szomszédos, szintiszta székely megye a magyarságnak olyan védbástyája, amelyen eddig is megtört az idegen faj hódító ereje. A görög katolikus magyarok a statisztika szerint, Csíkmegyében teszik ki a legnagyobb számot az erdélyi megyék között és ugyancsak a statisztika azt bizonyítja, hogy Csíkvármegyében van a legkevesebb görög keleti, tehát nem magyar honpolgár. Egy Csíkszeredában felállítandó püspöki helynökség magyarosítás szempontjából olyan missziót teljesíthet, ami más vármegyében nem valósulhatna meg. Tekintettel arra, hogy a szomszéd Romániában nagyon sok görög katolikus magyar él, kik a csiki székelységgel állandó összeköttetésben vannak, azt lehetne mondani, hogy Csíkmegye lenne a központja az erdélyi és romániai görög katolikus magyarságnak.*

Csíkszereda rendezett tanácsú város pedig a helynökség székhelye lehetne. Eltekintve attól, hogy a Csíkszereda a gyimesi szoroshoz legközelebb fekvő magyar város, megye és hivatali székhely, a környék kulturális központja. A város fejlődése szempontjából is fontos lenne a székhely, új lendületet adhatna a kereskedelemnek is.

A fentiekől eltekintve azért szükséges Csíkba telepíteni a vikáriátust, mert igaz ugyan, hogy eddig ellenállt az idegen faji érdekeket szolgáló propagandának, lassanként azonban mégis beszivárog az ellenség s egyes fanatizált és külföldről pénzelt görög katolikus egyházi férfiak megpróbálják a görög katolikus magyar hívekben a román nemzeti érzés felkeltését. Ennek már a csírájában való elfolytása csak úgy lehetséges, ha az itteni görög katolikus egyháziak szelleme magyar lesz, ha tevékenységüket közvetlenül magyar egyházfő ellenőrzi.

⁵⁰⁸ GKPL 510/1913

Ma még meg lehet akadályozni az eltévelyedést ha a városba kerül egy erős magyar intézmény ami meg tudja akadályozni a titkos agitációt. Ha ezt nem sikerül megakadályozni akkor a székely megyékben is felüti fejét a dáko románizmus.

Csikszereda nem tud anyagi áldozatot hozni a helynökség felállításánál de ez nem lehet szempont egy ilyen fontos nemzeti érdek kapcsán.”⁵⁰⁹

Csík vármegye főispánja a kultuszminiszterhez 1913. február 4-én írt levelében azzal egészíti ki Csikszereda beadványát, hogy közlekedési szempontból a város van a legjobb helyen a helynökség szempontjából. *„A négy székely vármegye közül Maros-Torda vármegye, Csík vármegye és Háromszék vármegye az ország határszélén terül el, földrajzi fekvésüknél fogva Csík vármegye képezi azok középső részét, míg azzal ellentétben Udvarhely vármegye a központtól teljesen távol esik. Udvarhely teljesen el van zárva, nagyon körülményesen lehet csak megközelíteni. Ezért a magyarság szempontjából nagyon elkeserítő lenne az a hír mely szerint a helynökség központja Székelyudvarhely lesz. Arra kéri a miniszter, hogy Csikszereda legyen a helynökség székhelye, hiszen a város rendelkezik a legjobb közlekedéssel a Székelyföldön.”⁵¹⁰*

Maros Torda vármegye 1913. február 24-i közgyűlésén tárgyalta a püspöki külhelynökség ügyét. A közgyűlés megállapította, hogy a püspökség létrehozása gátat szabhat a magyarság rovására történő román terjeszkedésnek. Ez főleg Maros-Torda, Csík és Háromszék vármegyékre igaz, ahol a magyarság még egy összefüggő szigetet képez és ezt a területet próbálja a betelepülő románság egyre kisebbre zsugorítani.

A múlt év folyamán felállították ugyan a püspökséget, de a székelyföldi magyar görög katolikusoknak csak egy része került fennhatósága alá. Ennek következtében a püspökség létrehozása csak részben érheti el a célját és azt is csak akkor, ha létrehoznak egy püspöki külhelynökséget és annak székhelyét jól választják meg. *„Minthogy elhelyezkedésénél fogva a négy székely vármegye közül Maros-Torda vármegyében van a görög katolikus magyarság leginkább kitéve az elhódítás veszélyének, mert a négy székely vármegye közül ezen vármegyét lakják legnagyobb számmal idegen nyelvűek és e vármegyét övezi legerősebben a mindinkább előre nyomuló románság gyűrűje, ez ez okból ezen vármegye legközvetlenebbül veszélyeztetett görög katolikus magyarsága van leginkább ráutalva arra, hogy minél közelebb találja egyházi főhatóságát és annak oltalmát.”*

⁵⁰⁹ U.o.

⁵¹⁰ GKPL 646/1913 (510/1913)

Határozatuk szerint a helynökség székhelyére legalkalmasabb város Marosvásárhely, mivel a vasúthálózat miatt a legkönnyebben elérhető a Székelyföld bármely településéről, másrészt pedig a város a székelységnek mind nemzeti, közintézeti és kulturális központja. A közgyűlés kérte a Vallás és Közoktatásügyi minisztert, hogy a püspöki külhelynökség székhelye fontos magyar nemzeti szempontok alapján Marosvásárhely legyen.⁵¹¹

A székhelyért pályázó városok beadványait a Kultuszminisztérium megküldte Papp Antalnak, aki továbbította azokat véleményezésre Jaczkovics Mihály püspöki külhelynöknek.

Jaczkovics helynök miután tanulmányozta a beadványokat és felkereste a pályázókat Papp Antal püspök elé terjesztette véleményét.

A helynökségért 3 település pályázott. Mindegyik saját magát tartotta a legalkalmasabbnak a püspöki külhelynökség székhelyére. Jaczkovics szerint, mindegyik város beadványában olyan indokok szerepelnek, amik nagyon is meggondolandók, mert Székelyudvarhely környékén lakik a legtöbb görög katolikus magyar hívő azok közül, akik a hajdúdorogi egyházmegyébe lettek inkardinálva. Csíkszereda a magyarság védőbástyája a románsággal szemben, Marosvásárhely pedig mint kulturális központ emelkedik ki. Véleménye szerint Székelyudvarhely azért nem alkalmas mert kicsi, rossz állapotban lévő, szegényes a temploma, bár rendelkezik egy üres telekkel, ahol a vikáriusi lakást fel lehetne építeni. Közlekedési szempontból Erdély távolabbi vidékeiről csak bonyolultan és hosszadalmasan közelíthető meg. Csíkszereda azért nem alkalmas, mert ott görög katolikus parókia nincs és a hívek száma is nagyon alacsony. A fentieket figyelembe véve Jaczkovics a helynökség székhelyéül Marosvásárhelyt javasolja.⁵¹²

Papp Antal püspök Jaczkovics jelentésének kézhezvétele után, annak szellemében írja meg válaszát a kultuszminiszternek. Véleménye szerint Marosvásárhely kulturális központ, görög katolikus temploma abszolút alkalmas a célra és a közlekedése is megfelelő.⁵¹³ Javaslatát később Miklósy püspök is elfogadta és ez a város lett a helynökség székhelye. megyéspüspök püspöki helynökévé 1915. július 31-én, Hubán Gyula szatmárnémeti lelkészt nevezte ki.⁵¹⁴

⁵¹¹ GKPL 877/1913 (510/1913)

⁵¹² GKPL 1040/1913 (510/1913)

⁵¹³ GKPL 1040/1913 (510/1913)

⁵¹⁴ PIRIGYI II. 118. Görög Katolikus Szemle 1915. augusztus 2. Miklósy szerette volna már előbb felállítani a helynökséget. Ez ügyben 1914. december 6-án sürgető levelet írt a kormánynak. GKPL 2512/1915, GKPL 2323/1915

AZ ALAPÍTÓ BULLA MÓDOSÍTÁSÁRA IRÁNYULÓ TÖREKVÉSEK

A Tisza és a román nemzeti párt kapcsolata

Az 1910-es választásokat a gróf Tisza István nevével fémjelzett Nemzeti Munkapárt nyerte. Tisza, ezúttal nemcsak többséget, hanem olyan győzelmet akart, amelyben néhány parlamenti ellenfelét teljesen megsemmisíti. Mindenekelőtt a Justh-féle függetlenségi pártot, de a trónörökösöt képviselő Kristóffy és a nemzetiségeket is, ezzel, meg kívánta akadályozni egy Ferenc Ferdinándot szolgáló, száz fő körüli erős képviselői blokk kialakítását.

A Munkapárt azonban – a koalíció hangzatos nacionalizmusában csalódott közvélemény megváltozása miatt – váratlanul nagy győzelmet aratott. A választási eredmények a nemzetiségek számára lesújtóak voltak. 33 román jelölből mindössze 5 jutott mandátumhoz, 3 olyan kerületben, ahol ellenjelölt nem volt. Kormánypárti programmal viszont 9 román jutott a képviselőházba. A meglepetés olyan nagy volt, hogy az első időkben nem is igyekeztek a kormányzati terrorra hárítani a felelősséget. A kormány számára túlságosan is kedvező volt a román nacionalisták veresége. Kiderült, hogy pártjuk nem képviselt olyan erőt, mint azt mindkét oldalon feltételezték. A választások előtt a románoknak adandó politikai-kulturális engedményekről megkezdett tárgyalások folytatásához kedvező volt a kormánynak, hogy egy megfogyatkozott, megosztott politikai csoportot hívhat meg a tárgyalóasztalhoz. Egyelőre azonban még ez sem számított sürgősnek, mert a dualista politika hagyományaihoz híven külön nemzetiségi pártokat – ha létezésüket tudomásul is vette – nem volt hajlandó politikai tényezőként elfogadni. A románokkal való megegyezést Tisza István sürgette, a rá jellemző következetességgel. Még a választások előtt elmondott nagyváradi beszédében állást foglalt a román–magyar megegyezés mellett, megemlítvén, hogy a román nemzeti mozgalom vezetőivel kellene megállapodniuk, s ha ez nem lehetséges, akkor az egyházi vezetőknek kell megteremteni a közeledés feltételeit.

Tisza – régebbi nézeteitől eltérően – beletörődött a román párt különállásának fenntartásába, elfogadta, hogy a további tárgyaláson a román párt vezetői is részt vegyenek, s az esetleges megállapodást egy román nemzeti konferenciával ratifikáltassák. A románok elhatározták, hogyha a kormány teljesíti kívánságaikat, „tartózkodóbbak” lesznek a parlamentben, s új pártprogramot fognak kidolgozni.

A megegyezés útjában azonban sokféle akadály állott. Tiszát a kor egész magyar baloldali táborra élesen támadta, és paktumkísérletében főként a reakció erőgyarapítási próbáját látta. Konzervatív nacionalista ellenzéke pedig minden koncesszióban hazaárulást látott, s ez külön keménységre kényszerítette az egyébként sem engedékeny természetű Tiszát. Bukarestből ugyan az egyezkedésre biztattak, de a romániai politikának ekkor már az volt az alapelve, hogy az erdélyi románok és a kormány között csupán olyan *modus vivendi* alakuljon ki, amely lehetővé teszi ugyan Románia és a monarchia jó viszonyát, de megoldatlanul tartja a román kérdést, az érdemi változást a jövő történelmi fejlődésére hagyva. Ilyesféle állásponton volt a Belvedere is, melynek ura félt Tiszától, s most attól tartott, hogy a románokat adminisztratív engedményekkel „*lépre csalogatva*”, az ő majdani mozgásterét fogja korlátozni. 1910 őszén elküldték Tiszának a román nemzeti párt politikai, gazdasági és kulturális igényeit tartalmazó emlékiratát egy 23 pontban foglalt követelés formájában.

A munkapárti kormányzat és az erdélyi románok közötti második tárgyalássorozat részben Bukarest sugalmazására kezdődött. Brătianu 1912 novemberében külön beajánlotta Tiszának Mihalit, a román parlamenti csoport vezérét, s biztosította arról is, hogy az utóbbi „*teljesen Magyarország mai államjogi talaján áll*”, csupán a párt radikálisai miatt „*kénytelen időnként engesztelhetetlen hangot megütni*.” Tisza és az új miniszterelnök, az Erdélyből elszármazott Lukács László felkérte Mihalit, hogy pártjának bizalmi küldötteivel – mint testülettel – együtt kezdjenek újabb megbeszélést. Ez az elképzelés nagy meglepetést keltett, hiszen ezzel a magyar politika forma szerint is törvényesnek ismerte el a román nemzeti pártot. Egy tíztagú bizottságból ismét 3 fő kapott megbízást a tárgyalásokra, amelyek 1913 januárjában Tisza lakásán kezdődtek. Mihali, Maniu és Branisce átadták 11 pontba foglalt követeléseiket, melyeket azonban a trónörökös tanácsára úgy fogalmaztak meg, hogy az annak alapján létrejövő megegyezés bármikor „*mint magyar részről be nem tartott, ezért semmisnek és érvénytelennek beállítható legyen*.” Tisza válasza – nyilván a követelések érezhető erősödése miatt is – igen tartózkodó volt, megmaradt az egyszerűbb, elintézhető egyházi, közigazgatási sérelmek orvoslásánál, gazdaságpolitikai ígéreteknél. A trónörökös egyetértésével a románok megszakították a tárgyalást. Csupán Mihali folytatta kéz alatt az egyezkedést, hogy legalább az 1912-ben felállított hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökséghez csatolt 21 román falut kebelezzék vissza a román érsekséghez, s néhány iskolai és közigazgatási engedményt tegyen az állam.

A harmadik tárgyalássorozat ugyancsak erős nemzetközi feszültség idején, 1913 őszén vette kezdetét, két hónappal a balkáni háborúkat lezáró bukaresti béke után. Október 27–28-án az

időközben miniszterelnökké emelkedett Tisza újólag tárgyalta a három küldöttel, akik azonban a megerősödött Románia és a trónörökös fokozódó támogatását élvezve ismét szaporították a követeléseket. Tisza feltételei is súlyosak voltak. Azt kívánta, hogy a román párt régi sérelmi programját feladva fenntartás nélkül fogadja el az adott állami berendezkedést, a megegyezést (valamilyen megfelelő formula felhasználásával) tekintse a nemzetiségi kérdés tartós megoldásának, s politikáját a megegyezés realizálására, hasznának a román nép javára fordítására koncentrálja. A szép formula nem leplezhette, hogy a paktumot Tisza a román kérdés nagyjából végleges elintézésének tekinti.

A román párt súlyos dilemma elé került. Tisza komoly szándékát nem vonhatták kétségbe. Bukarest is némi megegyezést, a hivatalos Bécs is valami megállapodást sürgetett, míg a román polgárság napi igényei ugyancsak a kormányzattal való jó viszony megteremtését kívánták. Elfogadták volna Tisza ajánlatát, ha az nem kívánja tőlük az így kialakított állapotba való beletörődést, a dualizmus tagadásának feladását, ahogy mondták: a lemondási nyilatkozatot. A párt szűk vezető rétege megtette volna ezt, de félt a szélesebb román értelmiség intranszigienciájától, s nem akarta magát túlságosan elkötelezni Tisza, illetve a kormány mellett. Óhajtotta a megegyezést, de nem mertte vállalni annak következményeit, szeretett volna ellenzéki is maradni. Vaida-Voevodék keresték, s meg is találták rá a formulát, hogyan mondjon le pártjuk az általános választójogról, a dualizmus revíziójának követeléséről. Szerettek volna ugyan még engedményeket, de ettől Ferenc Ferdinánd köre irtózott, mert számára az volt kívánatos, hogy – az őt bukaresti követként is szolgáló Czernin szavaival –, *„a magyarországi románok éhesek kell maradjanak és továbbra is Ő Császári Fensége után kell vágyakozzanak.”* Félték Tisza újabb engedményeitől, különösen azután, hogy a trónörökös kártyáiba belelátva, a magyar miniszterelnök taktikusan elejtette utolsó követelését: nem kívánta többé a rendezést a románok által véglegesnek elfogadtatni, nem ragaszkodott a *„lemondó nyilatkozathoz.”* Ezzel a kudarc ódiumát előre elhárította magáról. A trónörökös megzavarodott. Czernin a főherceg és az erdélyi románok, Tisza, Bukarest, s a Tisza ellen szövetségesül hívott német külügyi szolgálat között kapkodott, keresztezve a magyar miniszterelnök akcióját. Nem maradt más hátra, mint a kártyákat feltárni. 1913. december 30-án a trónörökös irodájának jelszava még az volt, hogy *„a kiegyezés feltétlenül létre kell jöjjön.”* Januárban a Belvedere még 3 plusz mandátumot kijár ugyan a románok részére, de már nem sürgeti a megegyezést. Úgy ítélik, hogy a magyar–román megegyezéssel sokévi munkájuk dőlne össze, semmivé válna a nagysztrák gondolat esélye. A trónörökös ekkori levéltervezete már azt mondja, hogy nehéz szívvel, csak a nemzetközi helyzet hatása

alatt járult hozzá a tárgyalásokhoz. Kiment az utasítás is, hogy nem kell feltétlenül megegyezni, ami kapóra jött a tépelődő román nemzeti komitének. 1914. február 17-i ülésükön határozatban leszögezték: Tisza ajánlata „*alkalmatlan arra, hogy a magyar állam kormányzati politikája és a románok közötti ellentét akár csak rövid időre is elháríttassék.*”

1913-ig a regáti politikusok arra ösztönözték őket, hogy egyezzenek meg a magyar kormánnyal, most ezt jobbára már csak az öreg Károly király szorgalmazta, de már ő is az egész magyar nemzetiségi politika új alapokra helyezését kívánta; Brătianu pedig kifejtette a német követnek, hogy a „magyarok nem tarthatják kezükben a hatalmat úgy, mint eddig”, meg kell osztoznuk a nemzetiségekkel, s csak a primus inter pares szerepét igényelhetik. Bukarestben Tisza engedményeit lebecsülik, elsősorban azért, mert nem látványosak.

A kudarc bekövetkeztét Tisza is látta. Noha próbált tenni ellene, megmozgatta az erdélyi főispánokat, hogy a tárgyalások magyar ellenzőit csillapítsák, a román főpapokat pedig a román ellenzők leszerelésére kérte, előre tudta a román párt döntését. Mihalinak írta: „*fájdalom, nem sok reményem van rá, hogy a célt most elérjük, de örömmel látom, hogy Ti is lényeges haladást és közeledést láttok.*”

1914 elején megbukott az utolsó olyan kísérlet, amely a dualista rendszerben kialakult erőviszonyok alapján, a szászokhoz hasonlóan a románokat – immár a nemzeti alapon elkülönülőket is – megpróbálta integrálni a magyar politikai életbe.⁵¹⁵

Az Alapító Bulla módosítására irányuló román törekvések

Az előző fejezetekben már ismertettük az alapító bulla kiadását illetve annak végrehajtását meggátolni kívánó mozgalmakat, eseményeket. Az alábbiakban az alapító bulla módosítását célzó törekvéseket kívánjuk ismertetni.

Az egyházmegye megszervezése ellen a diplomáciában eddig szokatlan módon jegyzékben tiltakozott a Szentszéknél Oroszország, Szerbia és Románia. A Román Nemzeti Párt memorandumot nyújtott be a revízió érdekében.⁵¹⁶ A kormánypárt álláspontja szerint a parókiák között tényleg lehetnek olyanok, amelyeknél a hivatalos adatok nem fedik a valóságot, viszont kétségtelen az a tény is, hogy Erdélyben vannak olyan parókiák, amelyeket át kellett volna csatolni. Egyes helyeken elég lenne az ezzel foglalkozó bizottságnak kikérni az illetékes megyéspüspök és a főispán véleményét, máshol viszont helyszíni bejárás lenne

⁵¹⁵ KÖPECZI 1987. 1678 – 1687 p. nyomán.

⁵¹⁶ PIRIGYI 1990. II 113 p.

szükséges. Az esetleges nagyváradi visszacsatolandó parókiákkal kapcsolatban nem kell aggályoskodni hiszen a nagy részük (Éradony, Értarcsa, Gálospetri, Piskolt, Álmosd, Érkenéz, Érszelind, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta, Vértes) a magyar vallásalap és így a magyar kormány kegyurasága alá tartozik. A kormány ez ideig nem élt kegyuraságával, de az esetleges visszacsatolás után élni fog. Felmerült a kormánypárt részéről megoldási javaslatként az is, hogy az említett településeken két parókiát hozzanak létre. Egyik a magyar a másik a román püspökséghez tartozna. Ez utóbbi javaslat – a korabeli elemzők szerint is - feltehetően nagy terhet róna a költségvetésre.⁵¹⁷

Mihályi érsek nemsokára újabb kérdéssel fordult a nunciushoz, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a magyar nyelv használatát egészen szűk körre szoríttassa. „*Lehet -e a nép nyelvén, tehát magyarul is, extraliturikus cselekményeket végezni?*” Scapinelli 1913. február 20-án azt válaszolta neki, hogy a Hitterjesztési Kongregáció döntése szerint az általa kiadott görög szerkönyvek összes imái liturgikusnak tekintendők. A Hitterjesztési Kongregáció döntéséről a román nemzetiségi párt vezetői tudomást szereztek, Pop Csicsó István (Stefan Pop Cicio) a parlamentben is felolvasta azt, s erre támaszkodva harcoltak a magyar nyelvnek a szertartásokban való érvényesülése ellen, s azt pusztán a prédikációra és az oktatásra kívánták szoríttatni.⁵¹⁸ A nunciushoz ugyancsak Pop Csicsó által a parlamentben is idézett kijelentésére is támaszkodva, továbbá, amely szerint, ha nehézségek merülnének fel az új egyházmegye határai vagy valami más miatt, a Szentszék a királlyal egyetértésben intézkedni fog.

A románok ismét Ferenc Ferdinándhoz fordultak, aki nagyon indulatos leveleket írt az ügyben Scapinelli nunciushoz. A balázsfalvi érsekség hivatalos lapja, az Unirea, 1913 derekán már azt a hírt közölte, hogy a Szentszék elvben hozzájárult a bulla részleges revíziójához. Merry del Val pápai államtitkár arra gondolt Románia, Szerbia és Oroszország diplomáciai fellépésének hatására, hogy visszavonhatja az egyházmegye megszervezésének engedélyét, vagy legalábbis megváltoztatja a liturgia nyelvét. Jankovich kultuszminiszter a püspökségről szóló törvényjavaslat főrendházi tárgyalása alkalmával 1913. június 20-án Hosszú Vazul panaszára úgy válaszolt, hogy amennyiben tévedések történtek volna egyes egyházközségek átszatolását illetően, a kormány nem fog elzárkózni egy minden érdeket kielégítő megoldástól.⁵¹⁹ Míg Ferenc Ferdinánd a bécsi nunciushoz addig a római román követ

⁵¹⁷ MRZsL Tisza István iratai 44/a 5 18 1 - 79

⁵¹⁸ SALACZ 1974. 158 p.

⁵¹⁹ SALACZ 1974. 158 p. Tiszát ígéretének betartására sürgette Hosszú László szamosújvári püspök több baráti levelében. MRZsL Tisza István iratai 44/a 5

(Diamandy) és a bukaresti érsek a Vatikánban próbált a bulla revíziójával kapcsolatban lépéseket tenni. Az érsek felkerese Mery del Vall bíboros államtitkárt is ez ügyben.⁵²⁰

„Eminenciás uram! Hajdúdorog miatt folyamatosan szenvednünk kell. A sajtó a katolikus egyházat a román nemzet ellenségének állítja be, s azt mondják, a görög mint liturgikus nyelv a püspökségben csak álca, hogy könnyebben és észrevétlenebbül vezethessék be a magyar nyelvet.”

„Megértem ezt a beszédet a románok részéről!”

„De legalább a tisztán román plébániákat ki kellene hagyni az új püspökségből!”

„Valóban úgy tűnik, hogy tisztán román közösségeket is odacsatoltak. Ez azonban nem volt szándéka a Szentszéknek. Úgy tűnik, hogy a magyar kormány engedni akar ebben a pontban. Az eredeti listát csökkentették, és a plébániák új listáját monsignore Radu püspökkel állították össze, de láthatóan maguk a románok nem voltak biztosak saját statisztikáikban.”

„Mindenesetre most nagyon fel vannak háborodva!”

„A románok saját maguknak okoztak kárt a Szentszékhez intézett minősíthetetlen írásaikkal, s mivel egyáltalán vitatták azt a jogát, hogy magyar elemekből új püspökséget állítson fel. A Rómához tartozó románok között van néhány rossz hangadó!”

„Eminenciás uram! Magam is ismerek ilyeneket, és miattuk kell szenvednem!”

„De nagyon sok jó ember is van a románok között!”

„Biztosan! Kitűnő benyomásom volt róluk, amikor néhány héttel ezelőtt Balázsfalván meglátogattam őket. Úgy tűnik, ott valóban jó szellem uralkodik. Ha a tisztán román plébániákat visszaveszik a magyaroktól, még minden jóra fordulhat!”

„Hogyan állt Maiorescu úr a dologhoz?”

„Véleményem szerint sem Maiorescu, sem Sturdza, akit eminenciás uram ismer, nem fogták fel tragikusan a dolgot. Károly király is megnyugodott, miután Ferenc Ferdinánd trónörökös herceg beavatkozásával sem ért célt!”

„Sajnáltam, hogy nem tehetek a trónörökös kedvére. Politikája különbözik a császárétól, de számomra a császáré kell, hogy irányadó legyen!”

Az érsek, mint láttuk, hangnemet váltott, a katolikus misszió szempontjából közelítette meg a kérdést, és a bíboroshoz hasonlóan károsnak ítélte a román nemzeti párt és a Lucaciu testvérek ez ügyben kifejtett tevékenységét. A megbeszélésen az is egyértelművé vált, hogy a Szentszék csak a magyar kormánnyal összhangban hajlandó cselekedni – e kérdésben.

Az említett tiltakozások is közrejátszottak abban, hogy 1913 közepére a Vatikán késznek mutatkozott az alapító bulla revíziójára, s attól - mint láttuk - elvben a magyar kormány sem

⁵²⁰ NETZHAMMER 1995. 442 – 443 p.

zárkózott el. Tisza István miniszterelnök a képviselőház 1913. december 5-i ülésén ennek értelmében Miklósy püspökkel egyetértésben jelentette ki, hogy nem zárkózik el a kormány az egyházmegye határainak revíziójától, de csak a kölcsönös reciprocitas szem előtt tartásával lehet a kérdést tárgyalni.⁵²¹

Tekintettel arra, hogy – mint láttuk – még mindig több magyar maradt a román püspökségeken belül, mint ahány román az új egyházmegyéhez került, a román politikusok az ajánlatot nem fogadták el, egyoldalú engedményekre pedig sem a kormány, sem Miklósy püspök nem voltak hajlandók. Így eredménytelen maradt a román püspökök 1913. december 14-i memoranduma is a bécsi nunciatúrához, amely az anyanyelv figyelembevételével javasolta a hívek beosztását az új egyházmegyébe.⁵²² Felterjesztésükben azt írták, hogy „a hívek beosztása tárgyában egyedüli alapos és döntő tényezőnek csak az anyanyelv fogadható el.” Tisza a román nemzeti párt megbízottaival folytatott tárgyalásai során pedig megígérte, hogy „a hajdúdorogi egyházmegye beosztása a pártatlanság kellő garanciáját nyújtó eljárás mellett revízió alá fog vétetni és az előforduló tévedések orvosoltatni fognak.” Ezt az ígérését a képviselőház 1914. február 20-i ülésén megismételte, de mindjárt hozzáfűzte, hogy e kérdéssel azóta behatóan foglalkoztak s megállapították, hogy a 40.000-et meghaladó románok a bekebelezéséről szóló állítások messze nem igazak.⁵²³ Viszont kétségtelen, hogy az egyházmegye keleti határszélén jelentős számú olyan egyházközséget csatoltak az egyházmegyéhez, amelynek lakossága túlnyomóan román. A kormány adatai és a statisztikai hivatal szerint is összeszedhető ott - mondotta Tisza -, egy 10 -12.000 lélekből álló kompakt görög katolikus csoport, amelynek körülbelül 9/10-ed része román. Nincs semmi oka, hogy ne adják ezeket vissza természetes egyházmegyéjükbe: a nagyváradit, illetve a balázsfalvit vagy a szamosújvárit egyházmegyébe. De történtek más tévedések is – folytatta Tisza -, figyelmen kívül hagytak túlnyomóan magyar lakosságú egyházközségeket és fontos városi központokat, ahol ma már ezrekre tehető a magyar görög katolikusok száma, s így minden előfeltétele megvan a virágzó magyar görög katolikus egyházközségek felállításának. A kérdésnek ezt a két oldalát egymással kapcsolatba kell hozni, tehát visszacsatolni a román községeket eredeti egyházmegyéikhez és hozzacsatolni Hajdúdoroghoz a magyar helyeket.⁵²⁴

⁵²¹ SALACZ 1974. 159 p. ill. „A nagyméltóságú miniszterelnök úr a képviselőház ülésén kijelentette: miután a nemzetiségi egyházmegyékben igen-igen sok ezer magyar ajku hívő van, közös akarattal gondoskodnunk kell arról, hogy ezeknek a görög katolikusok magyaroknak magyarsága biztosított legyen.” Melles Emil emlékirata. EPL Hajdúdorog cat. D/C. 2799/1915

⁵²² GKPL 2815/1913

⁵²³ A munkácsi és az eperjesi egyházmegye adatai szerint az új egyházmegyébe mintegy 35.000 román került. Véleményük szerint hiába beszélnek magyarul, nem lehet velük szót érteni úgy sem mert annyira ellenségesek a magyarokkal szemben.

⁵²⁴ SALACZ 1974. 159 p.

Ez a kialakult helyzet nem volt szerencsés a magyar püspökségre nézve, mivel az átkerült románok rendkívüli ellenszenvvel figyelték a magyar nyelv bármilyen irányú térnyerését, s lehetőség szerint azt igyekeztek is akadályozni.

Gergely Miklós csíki kerületi esperes kérdésére Miklósy püspök 1913. november 23-án körlevélben tájékoztatja híveit arról, hogy a temetés, esketés, keresztelés magyar nyelven végezhető a Danilovics-féle szerkönyv szerint.⁵²⁵

A románok mint- említettük a magyar papokat állandó megfigyelés alatt tartották és amennyiben magyar nyelvű liturgikus tevékenyséet végeztek azonnal jelentették egyházi és politikai vezetőiknek. A magyar kormány és a püspöki kar viszont igyekezett szemet hunyni az ilyen események fölött. Erre példa Netzhammer érsek és Majláth erdélyi püspök egyik megbeszélése:⁵²⁶

„Az új, hajdúdorogi püspökség alapítása nagyban hozzájárult a románok Monarchia elleni haragjához!”

„Engem soha nem kérdeztek meg a püspökség alapításáról, a román püspökök alaptalanul dühöseek rám. Kétszer kaptam levelet a nunciatúrától ebben az ügyben.”

„Az egész hajdúdorogi ügyet autoritatív oldalról ismerem, és tudom, hogy a Szentszék a magyart nem engedi liturgikus nyelvként használni, és ragaszkodik az ógörög nyelv használatához. A Szentatya tudja, hogy a Szentszék utasításaival ellentétesen cselekedtek! Amikor tiltakozott, az esztergomi bíboros-prímás kitérő választ adott neki!”

„Nekem is kitérő választ kellett adnom a nunciusnak a brassói ügyben!”

„Romániában sokat írtak és beszéltek erről!”

„Az új püspökség egy papja jött Brassóba! A 'magyar keletiek' misét kértek tőle, és ő azt magyar nyelven tartotta meg! Érdeklődtem a tényállásról. A brassói plébános távol volt akkor, a káplán nem volt jelen a liturgián: ezt és nem mást válaszoltam megkérdezésemkor!”⁵²⁷

„Nézetem szerint fel kellett volna függeszteni a papot, miután a magyar nyelv használata a miseliturgiában szigorúan tilos.”

„Nem értjük, hogy a magyar nyelv nem lehetne liturgikus nyelv, miután a románt elismerték, mint olyat!”

„A dolog itt és ott különböző! A román egyházi nyelv volt már az uniókor, most csak az újrabevetéséről van szó!”

⁵²⁵ GKPL 3407/1913

⁵²⁶ NETZHAMMER 1995. 457 – 458 p.

⁵²⁷ A brassói hívek magyar parókiát szerettek volna felállítani GKPL 1481/1913

„Nem látunk ebben lényeges különbséget!”

„Nekem azt mondta X. Pius, hogy az új püspökséget jól be lehetne vezetni, ha biztosak lennének a magyar püspökök együttműködésében! Biztos, hogy nekünk Romániában kárt okozott a brassói eset, és bizonyítékot adott a románok kezébe, hogy az új püspökség létrehozásának célja a nem magyar népcsoportok magyarosítása!”

Pop képviselő az 1914. május 14-i interpellációjában már azt kifogásolja, hogy a román községekben is bevezették a magyar nyelvű elemi oktatást. Sérelmezi, hogy a 4088/1913. sz. püspöki körlevél figyelmeztette a papokat: a liturgikus nyelv és az anyanyelv között összefüggés nincs. Jaczkovics helynök magyarul misézett a pápai bulla ellenére. Az egyházmegye megszervezésénél a külhelynök mellőzte a korábban rangot nyert román papokat, noha a bulla szerint 3 évig „mindennek a régiben kell maradnia.” A képviselő ezekre hivatkozással ismételten sürgette a revíziót, mivel a románok „nem nyugodhatnak bele, hogy olyan nyelven preroláljanak (ógörögül), amiből semmit nem értenek.”⁵²⁸

Amennyiben az előadottak valóságok voltak, a felháborodás természetesen jogos. Az egésznek azonban az adja meg a sajátosságát, hogy a magyarok a román egyházmegyéken belül szinte pontosan ugyanezeket a sérelmeket szenvedték el, de ezek indoklásául az akkori román egyházi előjárók mindig találtak egyházi érveket. A pozíciók változását viszont súlyos sérelemként élték meg, utólag sem tudták azonban igazán megérteni a más anyanyelvű hívő kiszolgáltatott helyzetét az ő uralmuk alatt. Még szomorúbb azonban az, hogy a kitűzött célokat részben már elérő magyar egyházmegye sem tudott kellő toleranciát tanúsítani a véletlenül hozzá került más nyelvű hívek vonatkozásában, hanem óhatatlanul is az elszenvedett sérelmekhez hasonlókat okozott.

Jankovich kultuszminiszter válaszában a problémák zömét tisztán egyházi ügynek minősítette, ami viszont az iskolák tannyelvét illeti, azt egyházi iskolák esetében az egyházi hierarchia szerint illetékes egyházi szerv határozta meg, így a minisztérium ebbe sem szólhat bele. A revíziót ismét csak a kölcsönösség alapján tudta volna elképzelni.⁵²⁹

A kölcsönös reciprocitas elve alapján, ingerült tárgyalások után, a román politikusok nem kívánták már a revíziót, s bizonyos szélcsend állott be a kérdésben. Tisza 1915. június 27-i berlini tárgyalása alkalmával felhatalmazta ugyan a német kormányt, közölje a románokkal megnyerésük érdekében azt is, hogy ki fogják igazítani a hajdúdorogi egyházmegye határait,

⁵²⁸ Képviselőházi napló XX. k. Budapest, 1913. 105–114 p. 115, 198–199 p.

⁵²⁹ Az 1910-es országgyűlési képviselőházi napló XXV. Kötete. Budapest, 1915.

de Románia 1916 augusztus végi katonai támadása következtében üzenete folytatás nélkül maradt.⁵³⁰

Az Országos Bizottság álláspontja

A revíziós törekvésekkel szemben a Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottsága azzal a megokolással, hogy a magyar ajkú hívők 40%-a továbbra is román és rutén egyházmegyék joghatósága alatt maradt, azt követelte, hogy revízió esetén tanácskozzanak e 120.000 hívőről is. A magyar görög katolikus lelkészek konkrét javaslatot tettek. A román egyházmegyékből a Hajdúdoroghoz csatolandó még 13 parókia, a munkácsi püspökségből 20, ide értve az Ungvár városi parókiát is, az eperjesiből 21, összesen 54 parókia. Ide kell csatolni még 18 helyen, mint Kassa, Munkács, Nagyszőlős, Máramarossziget, Arad, Torda, Kolozsvár, Brassó magyar ajkú hívőiből felállítandó parókiákat.⁵³¹

Ez ellen a javaslat ellen a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék papjai élesen tiltakoztak. Szerintük a ruténeket nem szabad egy kalap alá venni a nemzeti állam megdöntésére nyíltan törekvő románokkal. Ne követeljenek semmit a két, általuk ruténnek nevezett egyházmegyéből, mert a magyarság nemzeti érdeke, hogy mint természetes ellensúlyozója a nemzetiségnek, minél nagyobb létszámban vegyen részt e két egyházmegye életében. Miért akar a magyar állam a három nemzetiségi egyház (román, szerb, szász) mellé még egy negyediket (rutén) is?⁵³²

⁵³⁰ U.o.

⁵³¹ PIRIGYI 1990. II 112 p. ill Görög Katolikus Szemle 1913. március 30.

⁵³² Görög Katolikus Szemle 1913. március 30.

A BUDAPESTI PARÓKIA

A revíziós elképzelések kapcsán újra a felszínre került a budapesti parókia joghatóságának a kérdése is. A hitterjesztési kongregáció 1907. október 7-én úgy döntött, hogy azok a görög katolikus hívők, akik valamelyik román egyházmegyéből költöztek a fővárosba, a római katolikus plébánosok joghatósága alá kerülnek. A hajdúdorogi egyházmegyét kanonizáló bulla Budapestet minden fenntartás nélkül az új püspökséghez csatolta. Ennek értelmében a budapesti parókia elkezdte összegyűjteni és joghatósága alá vonni a fővárosi románokat. Ez ellen a románok igen élesen tiltakoztak, először a budapesti parókián.⁵³³ Miután látták, hogy tiltakozásuk a budapesti parókiánál nem vezetett eredményre, az esztergomi érsekhez fordultak. Az esztergomi érseki főhatóság a panasznak helyt adott és 1914. október 18-án kelt, a hajdúdorogi püspöki hatósághoz intézett átíratában kimondta: A hajdúdorogi egyházmegye alapításával a Propaganda válasza által megvilágított jogállapot nem változott. A Christifideles bulla csak a budapesti parókiát csatolta a hajdúdorogi egyházmegyéhez. A hajdúdorogi püspöki főhatóság ennek értelmében 1914. november 11-én elrendelte,⁵³⁴ hogy azokat a görög katolikus híveket, akik a Szentszék által – általuk eddig ismeretlen – román rítusúnak neveztek, a budapesti parókia lajstromából húzzák ki. Az esztergomi érseki főhatóság ugyanakkor átíratban figyelmeztette a vallás -és közoktatásügyi minisztert, hogy a hajdúdorogi egyházmegye tervezett revíziójánál a territoriális elvet sürgesse és a jövőben a hajdúdorogi egyházmegye területén más, mint görög rítusú parókiák alakulását lehetőleg akadályozza meg, mert a hajdúdorogi egyházmegye területén görög katolikusok megkülönböztetése s külön ordináriusok joghatósága alá rendelése veszélyes dolog.⁵³⁵ Melles Emil budapesti parókus szerint a megoldás az lehetne, hogy a budapesti parókiára rutén és román nyelven beszélő kiségitő lelkészeket kéne felvenni. Melles az esztergomi érsekhez írt hosszas emlékeztetőben tekintette át a budapesti nemzetiségek egyházjogi helyzetét. Ebben azt is felvetette, hogy meg kellene kérdezni az uralkodót, aki az egyházmegyét alapította, hogy mi volt a szándéka a budapesti románokkal.⁵³⁶ A Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottsága emlékiratot intézett a kultuszminiszterhez és a hercegprímáshoz 1917 őszén. Az

⁵³³ „A budapesti görög katolikus egyházközség előjáróságának. Budapest.

Van szerencsém, b. levelükre válaszolni, elsősorban is a beszerzett hatósági adatokat hamisak, mert én nem vagyok igazgató, hanem hivatalszólga az állami szénbányák központi igazgatóságánál, és így a követelés nem jogos, azután pedig én ugyan görög katolikus vagyok, de Román, és így én a görög keleti templomba szoktam járni és a román szertartást halgatni, és már lépéseket tettem a görög keleti valásba áttérni. Maradtam tisztelettel, Rusz János.” EPL Cat.D/C 2983/1915.

⁵³⁴ EPL Cat. D/C 6102/1914, EPL Cat. D/C. 2799/1915.

⁵³⁵ U.o.

⁵³⁶ U.o.

emlékiratban kéri, hogy a görög katolikus magyarok, akik nincsenek a hajdúdorogi egyházmegye területén, hanem valamely román vagy rutén szertartású püspök egyházmegyéjének területén laknak, ne a román vagy rutén szertartású püspök joghatósága alá tartozzanak, hanem a területileg illetékes latin püspök joghatósága alá, aki őket lehetőleg tisztán görög szertartású pap által pasztoráltassa vagy ha ez lehetetlen, akkor a latin rítusúval.⁵³⁷ A püspöki kar a beadvánnyal november 7-i ülésén foglalkozott. A beadványt ismertető hercegprímás szerint, ha segíteni akarnak azokon, akik a hajdúdorogi egyházmegyén kívül jogilag még valamely nemzetiségi rítushoz tartoznak, akkor azoknak lehetővé kell tenni a rítusváltást az apostoli Szentszék engedélyével, vagy olyan döntést kell kieszközölni Rómából, amelynek értelmében ezek a hajdúdorogi egyházmegyén kívül is görög szertartásúak lehessenek és a latin püspök alá tartozzanak. A latin püspök lehetőleg görög pappal pasztorálja őket, ha ez nem lehet, akkor latin pappal.⁵³⁸ A hajdúdorogi püspök a Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottságának felfogásával nem értett egyet. Mivel akaratán kívül működő társaságnak nevezte őket, a püspöki kar az emlékirat ügyében egyelőre nem hozott határozatot, hanem megküldte az emlékiratot a püspöki kar összes tagjának, s megkérte a görög katolikus püspököket, hogy az emlékiratban foglaltakkal a jövő püspökkari konferenciáig foglalkozni szíveskedjenek.⁵³⁹ Az Országos Bizottság javaslatával foglalkozott Miklósy István hajdúdorogi, Papp Antal munkácsi és Novák István eperjesi püspökök által 1918. január 23-án Nyíregyházán megtartott püspöki értekezés is. A püspökök az Országos Bizottság javaslatát a leghatározottabban elutasították. Arra hivatkoztak, hogy javaslatuk teljesen megbontaná a magyarországi görög katolikusok egységét, s veszélyeztetné a latin és görög szertartásúak között a békét. Elhatározták, hogy arra kéri a Szentszék, a magyarországi görög szertartásúak megnevezésénél ne alkalmazzon nemzetiségi jelzöt, mert ez megosztja őket. A kérdés további tárgyalását azonban a háborús események lehetetlenné tették.

⁵³⁷ OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1915. november 7. GKPL 730/1917

⁵³⁸ U.o.

⁵³⁹ U.o. ill, GKPL 739/1917.

A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE ÉLETE

Az egyházmegye gondjai

Az új egyházmegyének azonban nem csak külső, hanem belső problémákkal is meg kellett küzdenie. A papság hat egyházmegyéből került a hajdúdorogiba.⁵⁴⁰ „*Bár a szent hitben és a magyar hazafias érdeemben egyek vagyunk, mégis idegenek, ha egymást nem láthatjuk, nem ismerjük.*” Éppen ezért, az új egyházmegye papságának egy csoportja 1913 májusának első napjaira kongresszust szervezett Máriapócsra, a görög katolikus magyarság legnagyobb búcsújáró helyére.⁵⁴¹ Terveik szerint ez a kongresszus az egyházmegye felavató ünnepe lenne. A szervezők érthetetlennek tartották, hogy amikor végre felállításra került az annyira óhajtott egyházmegye, mindenki hallgat, az örömnél nincs nyoma. A kongresszus feladata lenne az apátiából kiemelni a közhangulatot és egy cselekvési tervet kidolgozni. A kongresszus elnökének az apostoli adminisztrátort kérnék fel. A kongresszus összehívását azért Máriapócsra tervezik, mert ez a hely az „*egyházmegyének gyöngye és indifferens a székhely dolgában*”.⁵⁴²

A papságnak nem csak az egymás nem ismerése okozott gondot, hanem a későbbiekben a papnevelő intézet hiánya is. Az alapító bulla hangsúlyozta, hogy az egyik legfontosabb feladat a papnevelő intézet felállítása az egyházmegyében. Különösen fontos volt ez, mert míg az egyházmegyének nem volt saját szemináriuma, a növendékpapság nem részesülhetett egységes liturgikus nevelésben sem. A magyar kormánnyal történt megállapodás értelmében a szeminárium felállításához a magyar kormány biztosította volna az anyagi feltételeket. Amikor Debrecen merült fel székhelyként számításba – ahogy említettük - Szabó Jenő még azt a gondolatot is felvetette, hogy ott kellene görög katolikus központi szemináriumot és majd az egyetemen görög katolikus hittudományi fakultást létesíteni. A hajdúdorogi egyházmegye papnövendékei 1918-ig az ungvári, 1918 után az esztergomi szemináriumban nevelkedtek. A papnevelés kérdésével a püspöki kar is foglalkozott 1919. augusztus 22-i

⁵⁴⁰ Az egyházmegye a munkácsi egyházmegyétől átvett 77 papot és 181226 hívőt, Az eperjesi egyházmegyétől 9 papot és 9836 hívőt, nagyváradai görög katolikus egyházmegyétől 48 papot 51617 hívőt, a fogarasi főegyházmegyétől 18 papot 18016 hívővel, a szamosújvári egyházmegyétől 1 papot 7717 hívővel esztergomi főegyházmegyéből 9228 hívő.

⁵⁴¹ Világhírű búcsújáró hely. Könnyező kegyképéről híres. Az első könnyezés 1696. november 6-tól december 8-ig tartott. Ezt a képet Lipót császár Bécsbe szállította. A képről az elszállítás előtt másolat készült. Ez a másolat is könnyezett 1715. augusztus 1-jén, 2-án, és 5-én. A harmadik és eddig utolsó könnyezésre tárgyalt korszakunkban 1905. december 8-án került sor. Ennek a harmadik könnyezésnek az eredményeként végérvényesen Máriapócs lett a magyar görögkatolikus lelki központja. SZAVICSKÓ János: Az „Ékes Virágszál” kegyhelye Máriapócs. In: TIMKÓ 92- 101 p.

⁵⁴² Görög Katolikus Szemle 1913. január 19.

ülésén. Az ülésen a hercegprímás felajánlotta azoknak az egyházmegyéknek ahol beszüntetik a papképzést a Központi szemináriumot illetve a „helyben bővelkedő” esztergomi szemináriumot a képzés folytatására.⁵⁴³ Miklósy püspök személyes tárgyalásai során többször kérte a kormányt egyes épületek így az 1920-ban felszámolt Osztrák-Magyar Bank épületének szeminárium céljára való megvásárlására. Az anyagi mélyponton levő magyar állam ezt azonban nem tudta vállalni.⁵⁴⁴

De nem csak a papok, kispapok voltak nehéz helyzetben az új egyházmegyében, hanem a tanítók is. Míg a papok egyik fő problémája az volt, hogy nem ismerik egymást, a tanítóké az, hogy őket nem akarják megismerni. 1912. december 20-ára összehívták a munkácsi egyházmegye kántortanítóinak központi választmányát. A már általunk is többször említett Volosin Ágoston egyesületi elnök meghívójában azt írta, *„hogy mivel egyes javadalmak jogerősen a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatoltattak, legnagyobb sajnálatomra az elcsatolt területek köri elnökeit meg nem hívhatom, miután az egyesület kifejezetten a munkács egyházmegyei tanítók részére szerveztetett.”*⁵⁴⁵ A hajdúdorogiak nem a kirekesztés jogosságát vizsgálták, hanem az egység hiányát fájlalták. Nem értették, hogy miért volt szükség e kizárásra, mikor a papok ugyanúgy részt vesznek az „*ősi egyházmegye*” ügyeinek intézésében.⁵⁴⁶

1914-ben a Kultuskormány Nyíregyházán állami tanítóképző intézetet létesített, görög katolikus jelleggel, elsősorban az egyházmegye kántortanítóinak.⁵⁴⁷

Az egyházmegye jövedelmei igen csekélyek voltak. 1920-ban a Nagyatádi-Szabó István féle földreform-törvény keretében a protestáns püspökségek igényelhetek annyi juttatást, hogy javadalmuk kitegye az 500 kataszteri holdat. A hajdúdorogi püspökség ekkor ugyan ekkora területet kapott.⁵⁴⁸ Talán így érthető, hogy Miklósy híve volt a földreformnak.

⁵⁴³ OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1919 augusztus 22. A hajdúdorogi egyházmegyéből 1918-ig 3 kispap folytatott tanulmányokat a Központi Szemináriumban. BERZEVICZY Klára: A magyar katolikus klérus elitjének képzése 1855 - 1918. Budapest. 2000. ELTE Levéltára. 31p.

⁵⁴⁴ GKPL CSELÉNYI

⁵⁴⁵ Görög Katolikus Szemle 1912. december 29.

⁵⁴⁶ U.o.

⁵⁴⁷ GKPL CSELÉNYI

⁵⁴⁸ GERGELY Jenő: Egyházak és a földkérdés. In: Fürj Zoltán, Jávör András (szerk.) „a birtokolt föld a szabadság maga”: Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulója alkalmából. Debrecen, 2005. Debreceni Egyetem. 74 p.

Az egyesületek

Miklósy püspök felszentelése után a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1913. október 26-án feloszlatta önmagát. A határozatot utolsó elnöke, Farkas Győző, jelentette be Miklósy püspöknek. Hangsúlyozta, hogy miután a Szentszék az egyházmegyét felállította, annak főpásztorát kinevezte, a társadalmi szervezetek, amelyek eddig a görög katolikus magyarságot képviselték, létjogosultságukat elvesztették.⁵⁴⁹

Az Országos Bizottság is kérte feloszlátását a megyéspüspöktől. Nem sokkal később viszont bejelentették, hogy mégsem oszlanak fel, arra való tekintettel, hogy a hajdúdorogi egyházmegye revízióját a románok részéről leginkább világi, sőt részben külföldi és más vallású politikusok sürgetik, önmagát még az eddiginél is szélesebb alapokon újra szervezkenni szándékozik.⁵⁵⁰ Ez a szándéka az Országos Bizottságnak nem valósult meg. Néha még hallatott magáról, de jelentőségét elvesztette s az első világháború után fel is bomlott.

A jól működő egyesületekre nagy szüksége lett volna a görög katolikus magyarságnak. A görög katolikusok 81%-a falun élt és nagy részük őstermeléssel foglalkozott, zsellér vagy néhány holdas kigazda volt. Akadtak köztük, akik a királytól nemességet kaptak, minisztériumi főtisztviselők lettek, tanárok voltak, de alapjában véve az ország legszegényebb, legelhanyagoltabb és legelmaradottabb néprétege volt.

A társadalom tudatában a görög katolikus úgy élt, mint a szegények vallása. A közvélemény a görög katolikusokat ki akarta közösíteni a magyar nemzetből. Elfelejtették, hogy évtizedeken át küzdöttek a magyar liturgiáért, elfelejtették a sovíniszta gyűlöletből fakadó debreceni bombamerényletet. A másodrendű állampolgárként való kezelés különösen 1918 második felében, erősödött meg.

A naptáregyesítés

Az eperjesi, a munkácsi és a hajdúdorogi püspökök rendszeresen találkoztak egymással. Az 1916 május 4-én tartott Nyíregyházi értekezleten elhatározták, hogy 1916 június 24-étől kezdve a három egyházmegye területén az állandó és változó ünnepeket a Gergely-naptár szerint kell megtartani.⁵⁵¹ Ez az elhatározásuk a püspököknek már régóta érlelődött és a

⁵⁴⁹ PIRIGYI 1990. II 152 p.

⁵⁵⁰ Görög Katolikus Szemle 1913 december 21, Görög Katolikus Szemle 1914. február 8.

⁵⁵¹ PIRIGYI 1990. II 119 p.

püspöki kar is felkérte őket, hogy vizsgálják meg a kérdést, mivel a háborúban kialakult közhangulat kedvez a naptáregyesítés eszméjének.⁵⁵²

A püspökkari ülések jegyzőkönyve szerint a naptáregyesítés az alábbiak szerint történt:

A hercegprímás az 1916. március 22-én tartott püspökkari konferencia után magához kérte az esztergomi egyháztartományhoz tartozó munkácsi, hajdúdorogi és eperjesi püspököket és rövid tárgyalás után megállapodtak, hogy a három görög katolikus szertartású püspök az Apostoli Szentszék előzetes értesítése után, de külön engedély kikérése nélkül, közös elhatározással bevezeti egyházmegyéjében a Gergely naptárt. A hercegprímás ezt a püspöki kar 1916. november 15-i ülésén jelentette be. A bejelentéssel együtt – a király nevében – kérdést intézett a gyulafehérvár-fogarasi érsekhez, hogy ők bevezetnék-e a Gergely naptárt.⁵⁵³

A naptáregyesítés azonban nem mindenhol aratott osztatlan sikert. A már említett (ld budapesti parókia) 1918. január 28-i hármás püspöki találkozón ismét napirendre került a naptáregyesítés kérdése. Az értekezlet után arra kérték a vallás-, és közoktatási minisztert – mivel egyes vidékeken a nép e szükséges reformtól idegenkedik⁵⁵⁴ –, hogy tegye az egész országban kötelezővé a Gergely naptár használatát. A püspökök remélték, hogy a Gergely naptárt az ortodoxok is bevezetik és a naptáregyesítéssel a viták és ellentétek megszűnnek. S ezen kívül, mint már említettem, a naptáregyesítésnek társadalmi és gazdasági vonatkozásai is voltak.

Az egyházmegye a háborús események hatása alatt

A háború eseményeinek hatására egyre inkább növekedett a skizmatikus mozgalom a munkácsi és eperjesi egyházmegyékben. De nem csak az egyházi különválás útja erősödött meg, hanem a nemzetiségi is. A két egyházmegyében – ahol a naptárreform is megbukott – kezdték bevezetni az iskolákban a cirill betűk használatát. A kormány a kérdésben főleg érintett munkácsi püspököt felszólította, hogy tegyen ez ellen. E felszólítást véleményezés végett megküldte az esztergomi érseknek is. Csernoch teljes mértékben egyetértett a kormány

⁵⁵² OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1916 március 22.

⁵⁵³ U.o.

⁵⁵⁴ Papp Antal munkácsi püspök jelzi, hogy a naptáregyesítés és a ciril betűk kiiktatása miatt a munkácsi egyházmegyében a nép lázog. Ez köszönhető az idegen katonáknak is. A papok éheznek a nép nem ad nekik járandóságot. OL K 305 VKM 1918 16 tétel 11910, Sándorfalva, Szeklence, Száldobos, Mihálka, Bustyaháza Alsókolcsa, Úrmező, Újbárd, és Uglya községek (Máramaros vm)
Azt kéri, hogy maradjon minden a régiban, ők hű fiai a hazának, de e igaz hazafiak. Ne erőszakolják rájuk amit nem szeretnek. OL K 305 VKM 1918 16 tétel 114804

felszólításával és Zichy vallás-, és közoktatásügyi miniszter tudomására hozta, hogy ő is felkérte a munkácsi püspököt, hogy erélyesen lépjen fel e mozgalmak ellen.⁵⁵⁵

A kormány - nem teljesen alaptalanul - bizalmatlanul viseltetett a görög katolikusok iránt. Tömegével folytak a görög katolikus hívek – köztük magyarok – ellen is a hűtlenségi perek. A hadsereg egy nagyobb tanulmányt tervezett a monarchia nemzetiségeiről és azok háború előtti és alatti magatartásáról. E tanulmányhoz a belügyminiszter kérésére a Vallás-, és Közoktatásügyi minisztérium kérdést intézett a hercegprímáshoz, a rutén főpapság és papság személyi adatairól, megbízhatóságáról és arról, hogy hol végezte iskoláit. A hercegprímás Papp és Novák püspököket minden tekintetben magyarnak és megbízhatónak tartja. S most jön a döbbenetes dolog: Miklósy püspökről, akit a kormány a magyar egyházmegye püspökévé tett: róla is adatokat kell szolgáltatnia. A hercegprímás, akinek ez az egész dolog nem tetszett, erről így írt: *„Miklósy István hajdúdorogi püspök pedig nemcsak magyar, hanem a magyar híveknek főpásztor is.”* A hercegprímás pozitív válaszában is ott rejlik az a közgondolat, hogy csak Miklósy a magyarok püspöke, a többi görög katolikus egyházmegyében nincs magyar. A továbbiakban Csernoch kifejti, hogy a papokról kérdezzék az illetékes püspököket, hiszen ő is csak a püspököktől tud információt szerezni róluk. Ő csak a saját egyházmegyéje papjairól tud hiteles információt adni. Ha a miniszter kéri, akkor ezt megadja.⁵⁵⁶

Míg a munkácsi és eperjesi egyházmegyék a skizmatikus mozgalmakkal és a nemzetiségi izgatással voltak elfoglalva, addig a hajdúdorogi egyházmegyében az autonómia képviselők választása kötötte le a papság és a hívek figyelmét. Károly király, 1918. február 4-én engedélyezte, hogy a szervező gyűlésbe a hajdúdorogi papság egy képviselőt delegáljon. Elrendelte, hogy a munkácsi egyházmegye is csak egy képviselőt küldjön, valamint *„a szamosújvári és a nagyváradi görög katolikus egyházmegyékből a hajdúdorogi egyházmegyébe bekebelezett plébániák új választókerületet alkossanak Szatmárnémeti székhelyel, a gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyéből bekebelezett plébániák és a budapesti görög katolikus plébánia szintén egy új választókerületet alkossanak Budapest székhelyel, továbbá hogy a munkácsi és eperjesi egyházmegyékből a hajdúdorogi egyházmegyéhez csatolt plébániák az 1869-ben körülírt választókerületben maradjanak, de a sátorlajauyhelyi és a nagykállói képviselők a hajdúdorogi egyházmegye képviselőinek tekintessenek a végre, hogy két új választókerülethez csatolt plébániák azokban a kerületekben, melyekben eddig tartoztak, töröltessenek, egyébként azonban az összes 1869-ben megállapított*

⁵⁵⁵ EPL Cat D/C /1918 szám nélkül.

⁵⁵⁶ U.o.

választókerületek fenntartassanak."⁵⁵⁷ Az egyházmegye autonómia képviselőjének 1918 júliusában Melles Emil budapesti apátplébánost választották meg 94 szavazattal, Marchis Romulusz nagykárolyi főesperes parókus 21 szavazata ellenében. A nagykárolyi főesperes azonban nem maradt tétlen, nemsokára fontos szerephez jutott régi-új egyházmegyéjében. Világi képviselőknek pedig Andor Gyulát, Sereghy Mihályt és Ferencz Ágostont választották meg.⁵⁵⁸ A hajdúdorogi egyházmegye képviseletét a szervező kongresszuson, a püspöki kar 1918 júniusában tartott ülése tette végleg lehetővé. Javaslatot tett a püspöki kar arra, hogy az 1869 október 25-én őfelsége által jóváhagyott választási szabályzatot egy kiegészítő rendelettel kell kibővíteni.⁵⁵⁹

Míg az eperjesi és a munkácsi egyházmegyének a skizmatikus mozgalmakkal kellett szembenéznie, addig a hajdúdorogi egyházmegyében terjedt a rítus-változtatás. Erre volt példa a csíklázárfalvi eset 1912-ben. A járási főszolgabíró és a szomszéd község latin plébánosának biztatására a kis falu székely görög katolikus lakosai két kivétellel római katolikussá lettek. Először felekezeten kívüliekké váltak, s ezt követően tértek át a latin egyházba. A rítusváltoztatásra nem kértek a Szentszéktől engedélyt. Az eljárást gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök helyeselte.⁵⁶⁰ E témában a másik igen kirívó eset a Bárdossy ügy volt 1917-ben. Bárdossy Ferenc hadbíró őrnagy latin rítusra kívánt áttérni. Bárdossy a Csernoch-al folytatott személyes megbeszélése után azzal ált elő, hogy ő tulajdonképpen román rítusú, mert születési helye, Marosvásárhely, az ő születése idején a román érsekség alá tartozott. Mint későbbi budapesti lakos nem a Rózsák terei parókia, hanem mint román görög katolikus az esztergomi érsekség híve. Csernoch készséggel felterjesztette rítusváltási kérelmét Rómába. A Szentszék előtt Miklósy azzal érvelt, hogy akik átcsatolt parókiákból származnak, azok magyarok. Miklósy érveit azonban a Szentszék elutasította. A fenti két eset arra is bizonyíték, hogy a katolikus klérus sem igen támogatta a görög katolikusokat. Ezt támasztja alá a Hódmezővásárhelyi eset is. Félezer, filiában élő görög katolikus hívő kérésére a makói görög katolikus lelkész néhányszor a római templomban misézett. Mikor az eset Hannauer váci püspök tudomására jutott a további misézést szigorúan megtiltotta. Indokként azt hozta fel, hogy a város nem tartozik Hajdúdoroghoz, a román sematizmusok makó filiájaként

⁵⁵⁷ OL VKM K-305 irattár 1, tétel 16 alapszám 476 /1918, 25568/1918

⁵⁵⁸ Görög Katolikus Szemle 1918. július 7.

⁵⁵⁹ OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1918 január 9-11

⁵⁶⁰ GKPL 215/1912 (84)

említik. A püspök még azzal is fenyegetőzött, hogy a magyar nyelven végzett liturgia miatt feljelentést tesz Rómában.⁵⁶¹

1918. október 23-án IV. Károly király a Debreceni Tudományegyetem új épületének a felavatására Debrecenbe érkezett. Miklósy püspök nem kapott meghívót a fogadásra, s ezt igen sérelmezte. A kabinetiroda főnökétől kért intézkedést, hogy hódolatát leróhassa a király előtt. A kabinetiroda ugyan intézkedett az ügyben, de a debreceni városi vezetőség csak annyit akart megengedni, hogy a görög katolikus püspök csendes tagként vegyen részt gr. Széchenyi Miklós nagyváradi latin püspök által vezetett közös katolikus küldöttségben. A helyszínen sikerült Miklósynak kiharcolna, hogy külön, 32 tagú görög katolikus küldöttség élén üdvözlje a királyt.

Az őszirózsás forradalom és az egyházmegye

A már említett királylátogatás után egy héttel kitört az őszirózsás forradalom. November 5-én Lovászy Márton kultuszminiszter táviratban értesítette a püspököt, hogy Persián Ádám hírlapíró nevezte ki biztossá a katolikus papság jogos érdekeinek védelmére. Miklósy a távirat hátuljára ezt írta. *„Üdvözet a Miniszter úrnak s a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozás bejelentése. Üdvözet a kormánybiztos úrnak s igényeink felsorolása.”* Ugyan akkor körlevélben hívta fel a papságot és a híveket a népkormány elismerésére és a helyi néptanácsokban való részvételre.⁵⁶²

Persián kormánybiztosi tevékenységének egyik fő mozgatórugója az egyházi személyek Magyarországhoz kötése volt. Anyagi előnyök ígéretével igyekezett a nemzetiségi egyházi személyeket Magyarországhoz kötni. Erre a legalkalmasabb alanyt a latin szertartású alsópapság segélyezésre a püspöki kar által megígért 50 millió koronás alapból kihagyott, rendkívül rossz anyagi helyzetben élő ruszin és román görög katolikus papság jelentette. Ezért Persián november 28-ára egy ankétot hívott össze Budapestre a görög katolikus papság anyagi helyzete rendezésére. Annak alátámasztására, hogy ez a kérdés milyen nagy fontossággal bírt a nemzetiségi egyházi vezetők Magyarországhoz való hozzáállására vonatkozóan, emlékiratában így ír: *„Erre az ankétra nemcsak a rutén, hanem azok a román katolikus püspökök és káptalanok is elküldték képviselőiket, akik Erdélyt már nem csak elvileg kebelezték be Nagy-Romániába, hanem de facto román impérium alatt éltek. Arra a hírre azonban, hogy a magyar kormány, mellyel korábban már minden összeköttetést*

⁵⁶¹ GKPL CSELÉNYI

⁵⁶² GKPL CSELÉNYI

megszakítottak, segíteni akar nyomorúságos helyzetükön, Budapestre küldötték megbízottaikat.”⁵⁶³

Végül a tanácskozáson megjelent a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőin és Persiánon kívül Eperjesről Novák István püspök és Korothnok János kanonok, Nagyváradról Ciceronescu Sámuel kanonok, Munkácsról Suba György kanonok, Lugosról Siegescu József prelátnak, Ungvárról Volosin Gusztáv kanonok, valamint Bányai Jenő kanonok és Melles Emil budapesti parochus, a hajdúdorogi püspök és káptalan meghatalmazottjaként. Azonban Persián emlékiratával szemben a szamosújvári és a balázsfalvi román püspökök már nem küldték el ide képviselőiket.

A megbeszélésen Persián kijelentette, hogy a görög katolikus alsópapság és kanonokok anyagi helyzetének rendezését legsürgősebb feladatának tartja, és addig is, míg az általános vagyonrendezés megtörténik, már most biztosítani óhajtja a latin szertartásúakkal teljesen egyenlő elbánást és fizetést. Ezért felkérte a megjelenteket, hogy december 20-ig készítsék el egyházmegyéjük papságának jövedelmi összeírását, amiért a résztvevők hálájukat fejezték ki a kormánynak és Persiánnak.⁵⁶⁴

Ez azonban nem ment ilyen gyorsan, ezért Persián legalább a ruszin és a román vezető egyházi személyeket próbálta anyagi helyzetük javításával megnyerni Magyarországnak. Ezért Szende Pál pénzügyminisztertől kieszközölte, hogy január 1-i hatállyal a görög katolikus kanonokok illetményeit évi 12 000 korona törzsfizetésre és 2000 korona lakbérre egészítsék ki.⁵⁶⁵

Persián kormánybiztosnak e mellett egyházkormányzati elképzelései is voltak. Az új görög katolikus érsekség létesítésének tervéről Csernoch János hercegprímást 1918 december 3-án értesítette. *„Ismerve a Magyarországon élő görög szertartású katolikusoknak régi óhaját⁵⁶⁶ a vallás és közoktatásügyi minister urtól kapott felhatalmazás alapján és az apostoli szentszékkal való egyidejű érintkezésbe lépés útján meg akarom kezdeni a hazai görög katolikus egyházmegyéknek egy új érseki tartománnyá való szervezését”*.⁵⁶⁷ Persián levelében kikérte a hercegprímás véleményét ez ügyben. Csernoch már másnap válaszolt a megkeresésre: *„amint a legutóbbi püspöki konferencia jegyzőkönyvébe is fölvéttem, hogy semmi kifogásom nincs a görög katolikus püspökök azon törekvése ellen, hogy az Apostoli*

⁵⁶³ TENGELY Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. In: Egyháztörténeti Szemle. 8.évf (2000) I. sz. 2007. 5 p.

⁵⁶⁴ U.o.

⁵⁶⁵ U.o.

⁵⁶⁶ Mint már írtam 1912-ben Volosin Ágoston vetette fel a gondolatot.

⁵⁶⁷ EPL Cat D/C 6585/1918

*Szentszéktől önálló egyháztartomány felállítását kérelmezzék, ha ez a törekvés tényleg meg van. A püspöki konferencián csak Novák István püspök úr volt jelen, aki természetesen nem azonosítja magát az elkülönülési mozgalommal. Hivatalosan nem tudom, hogy mi az óhajtása a munkácsi és hajdudorogi püspöknek. Az én részemről semmi nehézség nincs. Készségesen lemondok metropolitai jogaimról.”*⁵⁶⁸ A hercegprímás tehát beleegyezik az új érsekség felállításába, de jogos kételyeinek is hangot ad, miszerint kétséges számára, hogy ez mennyire szolgálja a magyarság érdekeit.

A kérdés további tárgyalására nem került sor, mivel nemsokára megbukott a Károlyi kormány, megszűntek az ezeréves határok és felbomlott az egyházkormányzat is. A világháborút lezáró békekötések során az egyházmegyét nagyon súlyos veszteségek érték s ennek következtében teljesen új problémákkal kellett szembenéznie.

Az egyházmegye felbomlása

A hajdudorogi püspökség 163 parókiájából 80 idegen fennhatóság, majd utóbb más egyházmegyék joghatósága alá került. A románok nem vártak a békeszerződés megkötéséig, illetve az országhatárok megállapításáig. A szatmári és a nagykárolyi román népgyűlések már november 13-án illetve 18-án román nemzeti vikáriátus fennhatóságát kiáltották ki az alapításkor nagyváradi görög katolikus egyházmegyéből kiszakított 42 és a szamosújvári egyházmegyéből átcsatolt négy parókia részére Marchis Romulusz nagykárolyi parókuszt, szatmári főesperest állították az élére.

Egy nappal később pedig Hosszú Gyula nagyváradi görög katolikus püspök felolvasta a román nemzeti gyűlés határozatát Románia és Erdély egyesítéséről.⁵⁶⁹ Lelkészeik november 30.-ai határozata ellen felléptek a magyar parókiák. Ennek egyik élharcosa a nagykárolyi görög katolikus I. számú magyar parókia volt. A parókia elkeseredett hangú levélben számolt be Csernoch János esztergomi érseknek az őket ért negatív eseményekről. A levélben hűségüket és ragaszkodásukat fejezik ki a magyar haza és a hajdudorogi egyházmegye iránt. A hercegprímáshoz küldött levél mellé csatolták a december 8-iki ülésüknek a jegyzőkönyvét is. Az ülésen, melyen csak többszöri felszólítás után jelent meg Marchis Romulusz főesperes, tiltakoztak az ellen az eljárás ellen, ahogy az egyházközség tudta és beleegyezése nélkül lelkipásztoruk és tanítójuk cselekedett. A főesperes csak annyit válaszolt nekik, hogy ő már nem papja a hajdudorogi püspöknek és a szertartásban a hívek által kívánt nyelvi és naptári kérdést nem fogadja el, mivel ő a statusquo alapján áll. Felszólította a híveket, hogy

⁵⁶⁸ U.o.

⁵⁶⁹ KÖPECZI 1987. III. 782 sz. képaláírás

nyugodjanak meg az adott helyzetben a békekötés idejéig. Ezután a gyűlés azt a határozatot hozta, hogy visszatérnek az ó naptárhoz és papjuk részben románul, részben magyarul fog misézni az ó naptár szerinti ünnepeken. Ez az állapot addig marad fenn, míg a békekongresszus a határokat és hovatartozásukat meg nem határozza.⁵⁷⁰ Tehát amilyen országban él az ember, olyan nemzetiségű. A románok ezen önhatalmú határozata ellen a hivatalos szervek is tiltakoztak. Károlyi Mihály kormányának a katolikus ügyek intézésére kinevezett kormánybiztosa Persián Ádám, Valfré di Bonzo bécsi nunciushoz fordult a hajdúdorogi püspök joghatóságának megvédése érdekében. A nuncius távirati válaszában azonban a körülmények folytán a nagyváradi görög szertartású román püspökkel, Radu Demeterrel való közvetlen tárgyalást ajánlotta az ügyben. Persián viszont úgy tudta - nem alaptalanul -, hogy az elszakadási mozgalom mögött maga Radu áll s ezért meg sem kísérelte vele felvenni a kapcsolatot. Ehelyett november végén Debrecenben Breyer Istvánnak a kultuszminisztérium katolikus ügyosztály a főnökének kíséretében már az egyházmegye határainak revíziójáról s addig is, amíg ez megtörténik, az önhatalmúlag kikiáltott román nemzeti vikáriátusról tárgyalt Miklósy püspökkel és Marchis Romulusszal.

Ezen előzmények után, a forradalmi állapot megszüntetése érdekében, de egyúttal mint látni fogjuk román részről történt megtévesztése következtében is XV. Benedek pápa engedett a román püspökök kérelmének s Valfré di Bonzo bécsi nuncius 1919. Május 10-én kelt dekrétuma útján a szóba lévő 46 parókia feletti joghatóságot mint a Szentszék delegátusára a nagyváradi román görög katolikus püspökre ruházta. Radu a következő hónapban e parókiák közül Szatmárban többet személyesen is felkeresett s a Szentszék intézkedését a magyarajkú hívek bosszúságára román katonaság kísérete mellett, mint végleges döntést hirdette ki.⁵⁷¹

Hasonló sors érte a kevéssel utóbb a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozó székelyföldi vikáriátus 35 parókiáját is azután, hogy Miklósy püspök marosvásárhelyi vikáriusa menekülni kényszerült székhelyéről. Ezeket a parókiákat a nuncius június 29-i dekrétuma, mivel Hajdúdorog előtt a gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyéhez tartoztak, mint a Szentszék delegátusára az ottani ordináriusra bízta.

Miklósy püspökkel szemben azzal okolta meg döntését Valfré di Bonzo a Szentszék még ekkor ideiglenesnek mondott intézkedéseit, hogy értesülésük szerint elvesztették vele a parókiák, - demarkációs vonal következtében - kapcsolatukat s ezenfelül azért, hogy egyházi szempontból a nagyobb bajokat elkerüljenek. Ami a demarkációs vonalra való hivatkozást illeti, a székelyföldi vikariátussal kapcsolatban megfelelt ez április 27-ig fennállott

⁵⁷⁰ EPL Cat D/C 6585/1918

⁵⁷¹ GKPL CSELÉNYI

helyzetnek, de nem a nagyváradi püspöknek adott parókiákkal kapcsolatban, mert a románok április 16-án megindult újabb előrenyomulása során április 27-én a püspöki székhely, Nyíregyháza is román megszállás alá került s így Miklósy érintkezési lehetősége megmaradt volna e parókiákkal, ha román hadsereg nem internálja előbb őt székhelyén, utóbb pedig nem veti Debrecenben börtönbe,⁵⁷² ahonnan csak akkor engedték szabadon, amikor aláírta azt a nyilatkozatot, hogy lemond a szóban lévő parókiákról. Mosciu tábornok előtt, szuronyok közt kényszerült aláírni az eléje tett nyilatkozatot: *„Főpásztori hatalmam gyakorlásáról azon hitközségekkel szemben , amelyek a hajdúdorogi Egyházmegyéből önként akarnak más egyházmegyéhez csatoltatni, lemondok.”*

Miklósy ekkénti akadályoztatásáról román részről bizonyára nem informálták a Szentszékét, illetőleg a nunciust, s így e tekintetben megtévesztették, de a fenállott helyzetben ettől függetlenül is kényszerítve láthatta magát a Szentszék a nagyobb bajok elkerülése érdekében említett intézkedéseire. Amikor a román hadsereg visszavonulása után a nagyváradi püspök gondozására bízott 46 parókia közül 13 felszabadult a román megszállás alól, Miklósy püspök megkérte a Szentszékét, hogy helyezze ezeket újból vissza az ő joghatósága alá. A hercegprímás 1920. június 18-án kelt levelére támaszkodva még a Szentszék válasza előtt átvette ezek kormányzását.

A munkácsi egyházmegyéből a hajdúdoroghoz csatolt, s a román uralom alá került hét parókia valamint a nagyváradi rutén parókia papíron 1918 után is megmaradt a hajdúdorogi püspök joghatósága alatt, nem tudta azonban ezt ténylegesen gyakorolni fölöttük.

A hajdúdorogi püspöknek a csehszlovák uralom alá került négy bodrogközi parókiája felett a joghatóságot korszakunkban zavartalanul gyakorolta.⁵⁷³

Azonban a területi veszteségek sajnos véglegessé váltak. A magyar görög katolikusok védelmében a kormány sem tudott sokat tenni. A vallás-és közoktatásügyi minisztérium emlékiratot mutatott be a püspöki karnak, mely a Magyarországról elszakítandó területen lakó magyar anyanyelvű görög katolikusok védelmét abban látja, hogy latin szertartásúakká válnak. - Ha a rítusváltás akadályba ütközik, a latin püspökök jurisdikciója alá való helyezés is hatásos eszköz lesz a magyar görög katolikusok megvédésére.⁵⁷⁴

Az első világháború utáni békekötések következtében az egyházmegyét nagyon súlyos veszteségek érték. A hajdúdorogi egyházmegye 163 parókiájából mindössze 82 parókia

⁵⁷² Ezért Miklósy - néhány püspöktársához hasonlóan - a megszállt területeken lévén a püspökkari gyűléseken sem tudott résztvenni. OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1919 augusztus 22.

⁵⁷³ SALACZ 1974. 160 -162 p.

⁵⁷⁴ OL f/616 püspökkari jegyzőkönyvek 1919 augusztus 22.

maradt, ennek következtében társadalmi helyzete is jelentősen megváltozott és teljesen új problémákkal kellett szembenéznie a még „gyermekkorban” lévő egyházmegyének.

A súlyos megpróbáltatásokon átment egyházmegye és püspöke 1920. április 5-én így köszöntötte a Nyíregyházára érkező Horthy Miklóst: *„Isten szorongattatásunk gyötrelmes napjaiban Hunyady lelkét küldte alá a földre, hogy az Főméltóságodba szállva mentse meg a hazát.”*⁵⁷⁵

Miklósy püspök 1920. április 19-én a Szentszékhez fordult, kérte, hogy a Magyarország területén maradt, valamint az országhoz ez után visszakerülő hajdúdorogi egyházmegyes parókiákat rendelje újra joghatósága alá. A püspök azonban Róma válaszátnem várta meg és Csernoch bíboros április 11. és április 18-án kelt levelei alapján e parókiák kormányzását újra átvette.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ GKPL CSELÉNYI

⁵⁷⁶ PIRIGYI 1990. II 125 p.

ÖSSZEGZÉS

Értekezésünkben megállapítottuk, hogy a keleti szertartású magyarság a XV – XVI. században gyakorlatilag eltűnt Magyarországról. Kisebb csoportok maradtak meg az Alföldön, esetleg a Nagykunságban és az újonnan betelepített, részben nem magyar anyanyelvűek lakta Hajdúságban, valamint a Nyírségben. Írásos feljegyzések a keleti szertartású magyarokról a bazilita monostorok kihalása után nem maradtak. Az Árpád-kori és a mai magyar görög katolikuság kontinuitását éppen ezért nem lehet kimutatni.

A keleti szertartású magyarság hanyatlása Magyarországon külső körülmények miatt történt, gyarapodását is azok okozták.

Az uniókkal a katolikus egyház a kezdetektől fogva megpróbált egységtörekvéseket véghezvinni a „kelet” különböző egyházaival, s nem csak az ellenreformáció és a Habsburg Birodalom sajátja volt az unióra való törekvés. A katolikus egyház mellett a protestáns (református) egyházak is erős missziós tevékenységet folytattak Erdélyben az ortodox románok között. Ugyan ez a tevékenység csak átmeneti sikereket ért el, de eredményeképp született meg a román liturgikus nyelv. A Szentszék a magyar liturgikus nyelv tiltásánál folyamatosan az 1675-ös zsinat határozataira hivatkozott, mely véleményünk szerint egyházz jogilag nem volt törvényes, így törvénytelen az a határozata is, amely a román liturgikus nyelvvé teszi. Az uniók egyenes következménye volt a magyarországi uniós egyházszerkezet kialakulása. Az uniók nem csak az egyházszerkezet kialakulását, a román nép civilizálódását vonták maguk után, hanem román történészek szerint a román nép megosztását is.

Áttekintve a görög szertartású katolikusok nemzetiségi arányait megállapíthatjuk, hogy a magyar görög katolikuság zöme a Tisza bal partján lakott. Az adatokból láthatjuk, hogy a görög katolikus magyarság létszáma a vizsgált időszakban (húsz év alatt) megkétszereződött. Ez véleményünk szerint olyan eredmény, amely nem érhető el természetes szaporulat útján, hanem csak beolvasztással. Valószínűsíthetjük, de bizonyítani nem tudjuk, hogy a magyar görög katolikusok túlnyomó részének ősei nem magyar ajkúak voltak.

A magyar liturgiaért és az önálló püspökségért folytatott küzdelem nem egyszerre kezdődött és egy darabig nem is párhuzamosan haladt egymás mellett. Sokáig úgy tűnt, hogy a magyar nyelvű liturgia megvalósítható önálló püspökség nélkül, majd egy darabig mégis úgy látszott, hogy a kettő szükségszerűen együtt jár, míg végre megvalósult a püspökség, de magyar liturgia nélkül. A létrejött uniók központi eleme volt a keleti liturgia megtartása. Így adott esetben a liturgiát akár külön szervezeti keretek nélkül is meg lehetett őrizni. Esetünkben a

problémákat az okozta, hogy a magyarországi görög katolikus püspökségek alapvetően szláv, illetve román jellegűek voltak, hasonló liturgikus nyelvvel. A magyar liturgikus nyelv igénye a XIX. században vált egyre erősebbé, mely lelki igényeken túl a nemzeti öntudatra ébredéssel is összefüggésbe hozható.

Az 1843–44-es országgyűlésen a magyar görög katolikusok már szertartási könyveik államköltségen történő lefordítását és kiadását kérték. Az ország anyagi helyzetére való hivatkozással azonban határozat nem született.

A szabadságharc alatt Eötvös József kultuszminiszter a kormány nevében kötelezettséget is vállalt a megfelelő liturgikus fordítások elkészítésének anyagi támogatására. Erre azonban már nem került sor a szabadságharc bukása miatt.

Hajdúdorog egyházi és világi vezetői 1866 májusában közgyűlést tartottak városukban. Ahol feliratot fogalmaztak meg I. Ferenc József királyhoz, Simor hercegprímáshoz, a főkancelláriához és az országgyűléshez. A feliratban kérték az önálló magyar püspökség felállítását az összes magyarországi magyar ajkú, görög rítusú katolikus hívő részére, vagy átmeneti megoldásként egy hajdúdorogi székhellyel működő vikáriátus létesítését, valamint egy Hajdúdorogon megtartandó értekezlet engedélyezését szorgalmazták a görög katolikus magyarok belső ügyeinek rendezésére. Érdemi reagálás a kérelmeket ekkor még nem követte.

1873-ban a kormány előterjesztésére a király felállította a hajdúdorogi külhelynökséget. A források alapján megállapíthatjuk, hogy a kormány a helynökséget csak azért állította fel, hogy a görög katolikus magyarok elálljanak a püspökség létrehozásának gondolatától.

1881-ben feliratot intéztek az ország vezetőihez. A feliratokat Trefort Ágoston miniszter kapta meg véleményezésre. Trefort a kérvényt uralkodói engedéllyel véleményezés céljából megküldte az ország meghatározó főpapjainak. A beérkezett vélemények közül kettő szolt a püspökség felállításá mellett, öt pedig ellene. A kérdés újra lekerült a napirendről. Tekintettel azonban az egyházmegye alapítás vonatkozásában az egyházi és állami szervek szükségszerű együttműködésére és egymásraultalságára, az állam az egyházi ellenkezésére tekintettel az ügyben tovább nem léphetett, annak ellenére sem, hogy a levéltári források szerint a kormányzat konkrét, kész tervekkel rendelkezett a püspökség felállítására.

1896-ban ismételten kérelmezték a magyar püspökség felállítását. A kormány és a görög katolikus magyarok fordítva gondolkodtak. Az utóbbiak úgy gondolták, hogy az új egyházmegye püspöke kieszközli majd a magyar nyelvet. A kormány véleménye pedig az volt, hogy amíg a Szentszék nem biztosítja a magyar nyelv liturgikus használatát is, addig nincs szükség új egyházmegye alapítására. A kormány a hercegprímást arra kérte, hogy tegyen puhatolózó lépéseket a Szentszéknel az ügyben, és ha pozitív visszajelzést kap, akkor a

kormány megteszi a szükséges lépéseket. Ezzel egy időben – sokak szerint református hatásra - (1896) magyar nyelvű liturgia bemutatására került sor Budapesten, amely a magyar görög katolikusokra vonta a Szentszék „haragját”. A kormány ismételten megerősítette álláspontját, hogy abban az esetben támogatja az új püspökség létrehozását, ha engedélyezésre kerül a magyar liturgia. Ez utóbbi érdekében a kormány mindent megtett, 1897-ben két memorandumban is kérte a magyar liturgia engedélyezését, amit a Szentszék mindkétszer elvetett. A magyar kormány – több érdektől vezérelve - 1881-től folyamatosan nyomon kísérte, támogatta a magyar görög katolikusság küzdelmét. Az e témával foglalkozó könyvek, tanulmányok számtalanszor az akkori kormányzat szemére vetik, hogy egy-egy fellángolás után nem törődött kellően az ügyel. A fejezetben talán sikerült ennek részbeni cáfolatára is rávilágítanunk. Az egyházmegye történetével foglalkozó szakirodalomból gyakorlatilag kimarad – a budapesti parókia ügyének vázlatos ismertetésétől eltekintve - a római zarándoklat (1900) és a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1910 végén beadott kérvénye közt eltelt tíz esztendőnek a bemutatása. Az említett tíz év (színfalak mögötti) történései döntően hozzájárultak az egyházmegye felállításához. Külön ki kell emelnünk a korszak magyar miniszterelnökei közül Tisza Istvánt (1903-1905), aki mind végig kiemelten támogatta a magyar görög katolikusság küzdelmeit.

A Tisza kabinet véleménye szerint a Szentszéket nem lehet álláspontjának a megváltoztatására rávenni. Ezért egyházszerkezeti téren kell lépéseket tenni. A kormány a színfalak mögött komolyan foglalkozott az egyházmegye felállításának tervével, amit támogatott a munkácsi és az eperjesi püspök is. A kormány 1904-ben nagy mennyiségű magyar nyelvű bizánci szertartású liturgikus könyv kinyomtatását határozta el. Ennek forrását megjelenítette a költségvetési törvényben is. (Az ügy a politikai helyzetre való tekintettel 1905-ben ad acta tétetett a VKM rendelkezése szerint). Tisza miniszterelnök (aki mind végig szoros kapcsolatban volt Szécsen gróffal a Monarchia szentszéki követével), nem kívánt egyéb diplomáciai lépéseket tenni nyelv kérdésben, tervei szerint Drohobeczky körösi püspök „felhasználásával” az lett volna az elérendő cél, hogy Róma, a körvonalazott magyar liturgikus nyelv fejlesztését ne akadályozza meg. Szerepet kapott még Tisza terveiben a legtöbb magyar görög katolikust magába foglaló munkácsi egyházmegye püspöke, Firczák Gyula is, aki – a miniszterelnök véleménye szerint a máramarosi áttérések miatt erőteljesen rá volt szorulva a kormány jóindulatára. A fiókban maradt elképzelések szerint a román egyháztartományba munkácsi, eperjesi egyházmegyes magyar származású püspökök és kanonokok kellettek volna. A románokat Eperjesen és Munkácson kellene javadalomhoz juttatni. A balázsfalvi érsekválasztásnál így idővel magyarbarát erők jutnának hatalomra.

A Tisza kabinet távozásával a tervezett elképzelések megvalósulása is lekerült a napirendről. Az elkövetkezendő két évben a viharos magyar belpolitikai helyzetben az egyházmegye ügyében semmi előrelépés nem történt. Wekerle Sándor miniszterelnökségével az akták tanúsága szerint ismét érdeklődést mutatott a kormányzat az egyházmegye és a magyar liturgia ügye iránt, azonban érdemi előrelépés nem történt.

A kormány az érdekelt területeken külön figyelmet fordított a nemzetiségi mozgalmak figyelemmel kísérésére is. Mikor ezek a mozgalmak erősödni kezdtek, akkor ismét komolyabban kezdtek foglalkozni az egyházmegye felállításának kérdésével.

A görög katolikus magyarok megtették az utat egyházmegyénk megalapításának küszöbéig. Ezért a célért feladták – legalább időlegesen – a nemzeti nyelvű liturgia iránti igényüket, noha a küzdelem elsődlegesen e cél érdekében indult meg. Ennek elérése azonban az adott időszakban olyan kánonjogi problémákba ütközött, amelyek megoldásában a kormányzat sem tudott megfelelő segítséget nyújtani. Annak a gondolatnak az elfogadásával azonban, hogy először az önálló püspökség felállítására kerüljön sor, az ügy a kánonjogi vetület mellett erőteljesen a magyar közjog síkjára is terelődött, ahol a világi hatalom már hathatós segítséget tudott nyújtani. Valószínűleg ezzel vetett számot a kultuskormányzat is, amikor elgondolkozott korábbi álláspontja feladásán. Az érdemi egyházi és közjogi kérdések azonban az egyházmegye felállításával, a püspök kinevezésével és a püspökség megszervezésével kapcsolatban merültek fel, a dolgotban ezeket próbáltuk bemutatni, értelmezni, természetesen nem megfélemezve a történelmi környezetről sem, hiszen ennek általában igen jelentős szerepe van a hasonló kérdések megválaszolásánál.

Az Országos Bizottság és a Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság 1910 végén együtt kérte a kormányt, hogy hozzon elvi határozatot a püspökség felállításáról. A felterjesztésnek nem lett eredménye, mert a kormány ismét visszatért ahhoz az 1896-ban hozott döntéséhez, mely szerint az egyházmegye felállításának előfeltétele a magyar liturgikus nyelv engedélyezése.

A kormány 1911-ben történt főrendi-házi vita után végül magáévá tette a fenti álláspontot. A rendelkezésre álló adatok alapján utólag már nem lehet meg állapítani, mi volt a döntő ok, amely a kormányt végül is arra készítette, hogy az álláspontját megváltoztassa.

A püspökség létrehozását mind a Szentszék, mind pedig a király támogatta, felállításának költségeit a magyar állam állta. A püspökség ügyének szentszéki előterjesztését és a nunciussal való tárgyalást a primás betegsége miatt Csernoch János kalocsai érsek végezte a püspöki kar megbízásából.

A kormány és a Szentszék tárgyalásaival egy időben a román diplomácia mindent elkövetett az egyházmegye felállítása ellen. A magyar nyelvű szakirodalom eddig csak Ferenc Ferdinánd trónörökös tevékenységét domborította ki e téren, értekezésünkben igyekszünk rávilágítani arra, hogy legalább ilyen fontos szerepe volt e kérdésben a bukaresti érseknek is.

A hajdúdorogi (ógörög liturgikus nyelvű) egyházmegyét végül I. Ferenc József, Magyarország királya főkegyúri jogával élve 1912. május 6-án megalapította, és X. Pius pápa pedig az 1912. június 8-án kiadott „Christifideles Graeci” bullával kanonizálta.

A bulla kiadása és a végrehajtási dekrétum kibocsájtása között eltelt időszak eseményei közül ki kell emelni a sajtótámadásokat az új püspökség, a Szentszék, ill. a román görög katolikus püspökök ellen, valamint a bécsi eucharisztikus kongresszuson tartózkodó román püspökök tiltakozásait, a trónörökös és Radu Demeter püspök egyéb, egyházmegye ellen irányuló tevékenységét. Eközben a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások után Raphael Scapinelli nuncius 1912. november 17-én kiadta a bulla végrehajtására vonatkozó dekrétumot. Az egyházmegye iránti tiltakozások tovább folytatódtak. 1912. december 1-én Szatmáron tizennégy lelkész, december 6-án pedig Nagybányán négy egyházközség hívei tartottak tiltakozó gyűlést, melyen a résztvevők kijelentették, hogy nem ismerik el az új egyházmegyéhez történő csatolásukat. Az ellenük megkezdett állami eljárások végül nem fejeződtek be, Miklósy püspök közbenjárásának köszönhetően.

Az Alapító Bulla megnevezte ugyan az egyházmegye székhelyét Hajdúdorogot, de már a kezdetektől fogva látszott, hogy az alkalmatlan a püspöki székhely betöltésére. A püspöki székhelyért ringbe szálló városok versengése tovább mélyítette a magyar görög katolikusok s megosztottságát. A székhely kérdés a debreceni református egyházat is megosztotta, éles viták alakultak ki egyrészt az egyháztagok, másrészt pedig a református és görög katolikus vezető rétegek között. A székhely keresése közben megtörtént a püspöki kinevezés amit már nagyon várt a közvélemény. Miklósy püspök a rá váró sürgető feladatok ellenére viszonylag későn szenteltette fel magát, majd felszentelése után, debreceni letelepedését követően nem sokkal, egy példátlan merényletkísérletet követtek el ellene. De nem csak a merénylet maradt sikertelen, hanem az azt követő nyomozás is. Az egyházmegye új székhelye Nyíregyháza lett. Ezzel párhuzamosan befejeződött az egyházmegye felállításának utolsó jogi aktusa is, a főrendiház törvénybe iktatta a püspökséget. Ezzel egy időben került sor Papp Antal apostoli kormányzó, majd Miklósy István megyéspüspök alatt az egyházmegyei hivatalok kiépítésére, a székelyföldi püspöki külhelynökség felállítására, melynek székhelyének kiválasztása közel akkora hullámokat vert, mint az egyházmegyei székhely kijelölése. Az egyházmegyei központ kiépítésével párhuzamosan folytak az alapító bulla módosítását célzó román

szentszéki és bécsi törekvések. Az egyházmegye megalakításától kezdve, az elleni irányuló külső tevékenységeken kívül több belső problémával is küzdött. (A budapesti parókia ügye, a papok nem ismerték egymást – hiszen több egyházmegyéből helyezték át őket, valamint az anyagi gondok. Jövedelmei igen csekélyek voltak, csupán az 1920-as Nagyatádi-Szabó István féle földreform-törvény keretében jutott a hajdúdorogi püspökség nagyobb földterülethez. Az egyházmegyét igen érzékenyen érintették a háborús események. A kormány bizalmatlanul viseltetett a görög katolikusok iránt. Tömegével folytak a görög katolikus hívek – köztük magyarok – ellen is a hűtlenségi perek. A hercegprímásnak a kormány kérésére adatokat kellett szolgáltatnia sufragán görög katolikus püspökeiről. A hercegprímás, akinek ez az egész dolog nem tetszett, ezt írta Miklósyról: „*Miklósy István hajdúdorogi püspök pedig nemcsak magyar, hanem a magyar híveknek főpásztora is.*” 1918. október 23-án IV. Károly király Debrecenbe érkezett. Miklósynak csak a helyszínen sikerült elérnie, hogy találkozhasson az uralkodóval. Az őszirózsás forradalom alatt Miklósy körlevélben hívta fel a papságot és a híveket a népkormány elismerésére és a helyi néptanácsokban való részvételre. A kormány politikai okokból kiemelten akarta kezelni a görög katolikus egyházakat, ezért több, anyagi és egyházkormányzati tárgyalást folytatott velük. Felmerült egy új görög katolikus érsekség létesítésének a terve is.

A világháborút lezáró békekötések során az egyházmegyét nagyon súlyos veszteségek érték. A hajdúdorogi egyházmegye 163 parókiájából mindössze 82 parókia maradt, ennek következtében társadalmi helyzete is jelentősen megváltozott és teljesen új problémákkal kellett szembenéznie az egyházmegyének.

Értekezésünk a magyar görög katolikusok történetének leglényegesebb eseményeit mutatja be. Igyekeztünk bemutatni, hogy a csekély lélekszámú, anyagilag hátrányos helyzetben lévő, nemzetiségi gyökerekkel rendelkező, öntudatos, hovatartozásában magyar közösség hogyan küzdött évszázadokon át a megmaradásáért, majd a XVIII. századtól a magyar nyelvű liturgiáért, egyházmegyéért. A magyar liturgikus nyelvért folytatott küzdelem ugyan csak 1964-ben vált hivatalossá, s a magyar görög katolikusok előbb egy püspökség felállításával nyerték el ajándékukat. Mint láttuk, a vágyak megvalósulásának sorrendje ugyan felcserélődött, de az egyházmegye első püspökének jelmondata „*kitartásban a siker*” végül mégis beteljesedett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Források helye:

- EPL Esztergomi Prímási Levéltár. Cat. D/C Hajdúdorog 23csomó
Esztergomi Prímási Levéltár. Cat D/C 1913 – 1920 közötti évek
- OL Magyar Országos Levéltár. f/616 Püspökkari jegyzőkönyvek.
Magyar Országos Levéltár. K-26 Miniszterelnökség iratai
Magyar Országos Levéltár. K-305 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium iratai
- KFL Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár I.1.c. Csernoch János iratai
- GKPL Görög Katolikus Püspöki Levéltár I./1 a
- MRZsL Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára Tisza István iratai
Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 89 fond 2 doboz c
- Tt REL Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1a 41 - 44
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. b 13 d
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 1. e 13 d
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 2. 16 d
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára I. 99 – c 2 k
Hajdúdorogi Egyházközségi Levéltár
Parlamenti Levéltár Országgyűlési naplók

2. Folyóiratok:

- Budapesti Szemle 1911- 1914. közötti számai
Debreceni Protestáns Lap. Debrecen, 1911 – 1914 közötti számai
Debreceni Újság. Debrecen, 1911 – 1914 közötti számai
Görög Katholikus Szemle. Ungvár. 1901 – 1918 közötti számai.

- D. MOLNÁR István: Mióta magyarok a magyarországi görög katolikusok? In: Posztbizánci Közlemények. Studia Postbizantina Hungarica. 1997. 46 – 51 p.
3. Könyvek-Füzetek DÜMMERTH Dezső: Az Árpádok nyomában, Budapest, 1977. Panoráma. 510 p.
- Schematizmus
1982. DUDÁS MIKLÓS: A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban. In: Vigilia. XXXI. Évf.(1966) 8 sz. 505 – 513 p.
- ADRIÁNYI
1996. ECKHART Ferenc: Magyarország története. Budapest, 1933. Káldor. 324 p.
- BALOGH
GERGELY
1993. ECKHART Ferenc: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. 68 p.
- KRONOLÓGIA
Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901. Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága. 206 p.
- BALOGH
GERGELY
1993. ERDŐ Péter: A Szentszék és Magyarország. Katolikus Szemle (1991) 3-4, 140-148 p.
- ADATTÁR
- BÁNK
1960 – 1963. FARKAS Zoltán: Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere. VIGILIA 2000. (65) 814 – 823 p.
- BÁRDOS
HEGEDŰS
1999. FARKAS Lajos: Egy nemzeti küzdelem története. Budapest, 1896. 121 p.
- BENDA
1983. FAZAKAS István: Vallás és neveléspolitikai Erdélyben a felvilágosult abszolutizmus korában. Csíkszereda, 2003. Pallas – Akadémia. 238 p.
- BEKE
1990. GRIGÁSSY Gyula: A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár. 1913., Unió nyomda. 142 p.
- BERKI
2007. GERGELY András Szerk: Magyarország Története a 19. században. Budapest, 2005. Osiris.556 p.
- BERZEVICZY
2000. GERGELY Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. In: Regio . Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 3.sz. 106 – 117 p.
GERGELY Jenő: A pápaság története. Budapest, 1999. Kossuth Könyvkiadó. 358 p.
- BERTÉNYI
GYAPAY
1993.
- BITAY
1925. GERGELY Jenő: Egyházak és a földkérdés. In: Fürj Zoltán, Jávor András szerk. „a birtokolt föld a szabadság maga”: Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulója alkalmából. Debrecen. Debreceni Egyetem, 2005. 71 - 80 p.
- CZIPLÉ
1910.
- CSIZMADIA
1966.

- D. MOLNÁR 1997. GYÖRFFY György: Bizánc szerepe a magyarok megtérésében, in: Kortárs 1975 II.1788 - 1792 p.
- DÜMMERTH 1977. HADROVICS László: Vallás, egyház, nemzettudat. Budapest. 1991. ELTE BTK.102 p.
- DUDÁS 1966. HAJDÚ DEMETER DÉNES: „Nyelvünk iránt forró szeretettel viseltetünk”. Budapest, 1997. Erdély Művészetéért Alapítvány. 10 – 59 p.
HODINKA Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1909., MTA. 856 p.
- ECKHART 1933. HÓMAN Bálint - SZEKFŰ Gyula. Szerk. Magyar Történet. Budapest, 1928. vonatkozó kötetek.
- ECKHART 1935. HUBERT, Jedin: A zsinatok története. Budapest, 1998., Ecclesia. 221 p.
- EMLÉKKÖNYV 1901. ILLYÉS Zoltán: A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben. Székelyföld 20. 2003.május. 109 – 122 p.
- ERDŐ 1991. JANKA Gyögy: A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok. In:Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk: HEGEDŰS András és BÁRDOS István Esztergom 1999. 155 – 164 p.
- FARKAS 2000. JANKA György: II. Rákóczi Ferenc és a keleti keresztények. In: Athanasia 18. Nyíregyháza 2004. Szent Atanáz gör.kat. Hittudományi Főiskola. 133 – 154 p.
- FARKAS 1896. JUHÁSZ István: A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. 276p.
- FAZAKAS 2003. JUHÁSZ István: Nyugati missziós törekvések a románoknál. In: Magyarok és Románok I – II. köt. Szerk: Deér József – Gáldi László. Budapest, 1943. 251 – 336 p.
- GRIGÁSSY 1913. KARÁCSONYI János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-1900-ig. Budapest, 1985. (reprint) Könyvértékesítő Vállalat. 416 p.
- GERGELY 2005. Katolikus Lexikon. Szent István Társulat. Vonatkozó kötetek.
- GERGELY 1991. KIRÁLY Ernő: Mi görög Katolikusok. Szent Gellért Kiadó és Nyomda. Budapest, 1999. 140 p.
- GERGELY 1999. KIRÁLY Péter A magyarok említése a Konstantin és Metód legendában, Budapest, 1970. MNyTK 148. 70 p.
- GERGELY 2005. KOMÁROMI László: A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon. In. Iustum Aequum Salutare III. 2007/1. 215 – 228p.
- GYÖRFFY 1975. HADROVICS

KOMORÓCZY György szerk: Hajdúdorog története. Hajdúdorog 1971. 341 p.

1991.

KÖPECZI Béla főszerk: Erdély Története I. – III. Budapest, 1987. Akadémiai Kiadó 1945 p.

HAJDÚ

1997.

HODINKA

1909.

KRISTÓ Gyula: A honfoglalás korának írott forrásai, Szeged, 1995. 427 p.
Magyarország Tiszti Cím és Névára. Magyar Statisztikai Hivatal. Budapest.
Vonatkozó kötetek.

HÓMAN

SZEKFŰ

1928.

MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Gondolat, 1984. 338 p.

HUBERT

1988.

MANN, Glória: Az ortodox törésvonal. Háttér Kiadó. Budapest, 1999. 140 p.

ILLYÉS

2003.

MAKKAI László: Erdély Története. Budapest, 1944. Renaissance könyvkiadó vállalat. 535 p.

JANKA

1999.

MOLNÁR Antal: Jezsuita misszió Karánsebesen (1625 – 1642) Történelmi Szemle. 1999. 1-2 szám. 127 – 156 p.

MORAVCSIK Gyula: A Kyrillos-legenda magyar vonatkozású epizódjához, in: Ethnographia. 39 évf. (1928). 2.sz. 108-109 p.

JANKA

2004.

MORAVCSIK Gyula: A magyar történet bizánci forrásai, Magyar Történelmi Társulat Budapest 1934. 256 p.

JUHÁSZ

1940.

MORAVCSIK Gyula: Bizánc és a Magyarság. Budapest, 1953. MTA 118 p.

JUHÁSZ

1943.

MORAVCSIK Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: Szent István Emlékkönyv. Reprint. Budapest, 1988. Szent István Társulat. 45 – 86 p.

KARÁCSONYI

1985.

MYZ, Roman: Keleti egyházak. Szeged, 1999., Agapé. 207 p.

KATOLIKUS

LEXIKON

NANOVFSZKY György szerk: Kereszténység, katolicizmus, ortodoxia. Budapest, 1996., Windsor kiadó. 174 p.

KIRÁLY

1999.

NETZHAMMER, Raymund: Bischof in Rumänien im Spannungsfeld n Staat und Vatikan. 2. Bde., Südostdeutsches Kulturwerk, München 1995, herausgegeben von Nikolaus Netzhammer, in Verbindung mit Krista Zach. 1765 p.

KIRÁLY

1970.

KOMÁROMI

2007.

KOMORÓCZY

1971.

KÖPECZI

1987.

- NILLES, Nicolao S.J. Historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Volumen II. 1885. 1086p.
- KRISTÓ
1995.
NÉVTÁR
OLÁH Sándor: Magyar görög katolikus románok. Régió. 4 évf. (1993.) 2. sz. 99 - 120 p.
- MÁLYUSZ
1984.
MANN
1999.
PAPP György: Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház. Miskolc 1943. 69 p.
- MAKKAI
1944
MOLNÁR
1999.
PERCZEI István: Merrefelé tekintett a bizánci teológia a XI. században. In: Pannonhalmi Szemle 2000/3. 45 – 59 p.
- MORAVCSIK
1928.
MORAVCSIK
1934.
MORAVCSIK
1953.
MORAVCSIK
1988.
PIRIGYI István: Görög katolikusok Magyarországon. In: A keleti kereszténység Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus kiadó, Budapest, 2007. 133 - 179 p.
- PIRIGYI István: A magyarországi görögkatolikusok története I-II. Nyíregyháza, 1990., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 190, 245 p.
- PIRIGYI ISTVÁN: A görög katolikus magyarság története Budapest, 1991. IKVA. 116 p.
- PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. Budapest, 1985. Gondolat. 280 p.
- MYZ
1999.
RÓNA-TAS András: Magyarság és kereszténység a honfoglalás előtt. Vigilia 64.évf. 1999/11 sz. 808 – 820 p.
- NANOVSZKY
1996.
SÁGI István: Szent Cirill és Metód életműve a legújabb kutatások alapján. Vigilia XXVIII évf. 10. sz.1963. 592 – 601 p
- NETZHAMMER
1995.
SALACZ GÁBOR: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867-1918. München, 1974., Molnár nyomda. 262 p.
- NILLES
1885.
A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Vonatkozó részek. Magyar Statisztikai Közlemények. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal.
- OLÁH
1993.
A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Vonatkozó részek. Magyar Statisztikai Közlemények. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal.
- PAPP
Miskolc
1943.
SZ. KÜRTI Katalin: A hajdúdorogi Görög katolikus Székesegyház, TKM

SZEREDY József: Egyházjog, Pécs, 1879, 348 p.

- PAPP
Budapest
1943.
SZÖGI László: Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a közép-és kora újkorban. Budapest 1996. In: A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VII. ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata. 78 p.
- PERCZEL
2003.
TENGYELY Adrienn: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. In: Egyháztörténeti Szemle. 8.évf. (2007) I. sz. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 3 -40.
- PIRIGYI
2007
TIMKÓ Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest, 1971., Szent István Társulat. 543 p.
- TIMKÓ Imre szerk: Jubileumi Emlékkönyv. Nyiregyháza, 1987. 248 p.
- PIRIGYI
1990.
I. TÓTH Zoltán: Az erdélyi román nacionalizmus első százada. Csíkszereda 1998 Prpo-Print. 412 p.
- PIRIGYI
1991.
TŐKÉCZKI László: Tisza István. 2000. Kairosz. 254 p.
- PÓLÖSKEI
1985.
UDVARI István: Adalékok a XVIII. Századi hajdúdorogi cirillbetűs iratokhoz. In: Hermann Otto Múzeum évkönyve XXV-XXVI. Miskolc. 1988. 325 – 339 p.
- RÓNA-TAS
1999.
VERMES Miklós: Tisza István. Budapest, 2000. Osiris. 578 p.
- SÁGI
1963.
- SALACZ
1974.
- STATISZTIKA
- SZABÓ
1914.
- SZ. KÜRTI
1989.
- SZEREDY
1879.
SZÖGI
1996.
- TENGYELY
2007

TIMKÓ

1971.

TIMKÓ

1987.

I. TÓTH

1998.

TÓKÉCZKI

2000.

UDVARI

1988

VERMES

2000.

MELLÉKLETEK

Az alapító bulla

ERECTIO DIOECESIS HAJDU-DOROCHENSIS RITUS CATHOLICI IN
HUNGARIA

PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Christifideles graeci ritus catholici, qui Hungariae Regno subsunt, nullo unquam tempore destitisse praeclaris fidei, pietatis ac studii erga apostolicam Sedem praebendis exemplis, apud omnes in comperto est. Nil mirum igitur si Romeni Pontifices singulari benevolentia eos prosequuti fuerint, omnemque operam impenderint ut ecclesiastica hierarchia inter ipsos maiora in dies susciperet incrementa, novas dioeceses et sedes episcopales constituendo quoties id postulaverit sive auctus fidelium numerus, sive necessitas alia statuendi doctrinae fideique catholicae domicilia.

Hoc sane praestitit f. r Pius Papa Nonus, praedecessor Noster, qui, ut peculiaris suae voluntatis ac paternae sollicitudinis testimonium catholicis Rumenis tribueret, antiquis Rumeni ritus dioecesisibus novas Lugosiensem et Armenopolitanam seu Szamosujváriensem Rumenorum addidit, e quibus praeterea unam constituit provinciam ecclesiasticam, titulo metropolitico eiusque iuribus ac privilegiis veteri sedi cathedrali Fogarasiensi et Albae Iuliensi tributis. Huiusmodi autem honorem catholici Rumeni non, modo sunt meriti, sed eodem in posterum ita digni facti sunt, sive fide firmiter tuenda eaque propaganda penes Rumenos schismaticos, sive amore ac filiali obedientia in Romanum Pontificem, ut catholicis totius Orientis virtutum omnium exemplum se praebuerint.

Iam vero inter fideles Graeci ritus excreverunt etiam qui lingua hungarica utuntur, quique iam a Sancta Sede instantissime petierunt ut dioecesis pro iisdem conderetur Non est profecto dubitandum hanc erectionem quam maxime conferre, quo cristiana religio, pax et unio inter ipsos graeci ritus fideles variis sermonibus loquentes foveantur, arctiora reddantur vincula, quibus Regnum apostolicum S. Stephani devincitur Cathedrae Apostolorum Principis, item periculum avertatur probrosissimi illius abusus, a Summis Pontificibus pluries damnati, inducendi nimirum linguas vernaculas in sacram Liturgiam.

Quapropter Nos, benigne etcipientes vota Maiestatis Suae Francisci Iosephi Austriae Imperatoris et Regis Hungariae apostolici, nec non preces venerabilium fratrum Nostrorum Cardinalis Primatis Archiepiscopi Strigoniensis aliorumque eiusdem Regni sacrorum Antistitum, omnibus sedulo ac maturo studio perpensis, suppleto praeterea, quatenus opus sit, quorum intersit vel sua interesse praesumant, consensu, de apostolicae potestatis plenitudine unam dioecesim Graeci ritus catholici in Regno Hungarico instituendam decernimus, Hajdu-Doroghensem denominandam, in eum qui sequitur modum.

Imprimis novae huius dioecesis territorio perpetuo attribuimus et assignamus inferius describendas paroecias, quas, idcirco, e dioecesisibus, ad quas modo pertinent, apostolica auctoritate dividimus ac seiungimus, idest e *dioecesi Eperjesiensi*: Felsőzsolca, Görömböly, Hejőkeresztur, Miskolcz, Sajópálfalva, Sajópetri, Sajószöged, Komlóska; e *dioecesi Munkácsiensi*: Bodrogkeresztur, Bodrogolaszi, Mezőzombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Végardó, Zemplén, Bodrogszerdahely, Cséke, Dámóc, Kisdobra, Dobrogmező, Zemplénagárd, Bököny Hajduböszörmény, Debrecen, Hajdudorogh, Érpatak,

Tiszabüd, Ujfehértó, Ajak, Révaranyos, Nyirkarász, Nyirmada, Nyirtass, Tornyospálcza, Nyirgyulaj, Kállósemlén, Kisléta, Levelek, Máriapócs, Nyirbakta, Biri, Kotaj, Nyikálló, Napkor, Nyiregyháza, Oros, Nyirpazony, Nyirgelse, Nyirbéltek, Nyirlugos, Nyirpilis, Penészlek, Piricse, Balsa, Buj, Kenézlő, Vencsellő, Timár, Nyirderzs, Fábiánháza, Gebe, Hodász, Nagydobos, Nyircsászári, Nyirvasvári, Opályi, Nyirparasznya, Jánk, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközujlak, Nagykároly, Szatmárnémeti, Szárazberek, Turterebes; e *dioecesi Szamosujváriensi*: Batizvasvári, Szatmár (Parochia rumena), Szatmárudvari, Józsefháza; e *dioecesi Magnovaradinensi Rumenorum*: Amacz, Szatmárzsadány Nagykolcs, Csengerbagos, Csegöld, Csengerujfalu, Óvári, Pete, Porcsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykároly (Parochia rumena), Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Vezend, Éradony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyiracsád, Nyiradony, Piskolt, Nyirábrány, Vasad, Álmosd, Bagamér Érkenéz, Érselind, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta (Parochia rumena), Nagyléta (Parochia ruthena), Pocsaj, Vértes, Makó, Nagyvárad (Parochia ruthena); *ex archidioecesi Fogarasiensi*: Árkos, Nagyborosnyó, Nagykászon, Csikszentgyörgy, Csiklázárfalva, Gelence, Illyefalva, Lemhény, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödujfalu, Sóvárad, Szárazajta, Székelyszenterzsébet, Székelyudvarhely, Oláhzsákod, Gyergyóalfalu, Csikszentdomokos, Szépviz, Gyimesbükk, Gyergyószentmiklós, Gyergyóvasláb, Nyáradandrásfalva, Nyáradbálintfalva, Harasztkerék, Nyáradkarácson, Kebeleszentivány, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság, Szentlőrinc, Kisteremi; *ex archidioecesi Strigoniensi*: Budapest.

Quamvis tres ex modo relatis paroeciis graeci ritus, Budapest, Makó, Magnovarad (Nagyvárad) nuncupatae, a territorio Hajdu-Doroghensis dioecesis longe distent, quum tamen ipsarum fideles fere omnes hungarice loquantur, peropportunum visum est eas novae erectae dioecesi adiungere atque aggregare. Quod ad paroecias e Fogarasiensi archidioecesi dividendas, quippe quae a nova dioecesi sint et ipsae discretae atque ab eius episcopali sede dissitae, indulgemus ut ab Ordinario Hajdu-Doroghensi regantur per Vicarium ab eo nominandum et constituendum.

Huius dioecesis ita finibus circumscriptae Sedem episcopalem in urbe vulgo «Hajdu-Dorogh», quae satis ampla est vitaeque commodis provisa, et a qua dioecesis ipsa nomen mutuatur, perpetuum in modum erigimus et instituimus; ecclesiam vero, quae beatae Mariae Virgini a Praesantatione ibidem dicata extat, quaeque decora et opportuna dignoscitur, paroecialem ut antea extitutam, sub eodem titulo et invocatione ad cathedralis gradum et dignitatem item perpetuo evehimus et extollimus; in qua praeterea cathedrale capitulum, quod senario canonicorum numero constabit, sub uno Archipresbytero seu Praeposito maiori, tamquam capite, perpetuo pariter erigimus et instituimus; tributis tum episcopali Sedi, tum cathedrali sive ecclesiae sive capitulo, omnibus honoribus, iuribus, privilegiis ac praerogativis, quae ipsis de iure competunt, vel quibus ceterae eiusdem ritus cathedrales et episcopales ecclesiae in Hungaria ex legitima consuetudine potiuntur et gaudent.

Residentiam novi episcopi ac eius pro tempore sucesorunr constituimus in aedibus a communitate Hajdu-Doroghensi oblati, quae tamen cura Gubernii Hungarici aptandae erunt, ut ipsius episcopi eiusque episcopalis familiae decentem et congruam habitationem apprime praeseferant. Item secundum ea, quae cum eodem Gubernio conventa sunt, assignamus et attribuimus mensae episcopali pro eius dote summam quadraginta millium coronarum e publico aerario quotannis solvendam; pro Curia episcopali aliisque officiis dioecesanis alteram summam duodecim millium coronarum; pro vicario denique, in paroeciis et

archidioecesi Fogarasiensi dividendis constituto, eamdem coronarum summam, qua ceteri vicarii dioecesium graeci ritus in Hungaria fruuntur.

Simili modo canonicis novi capituli cathedralis, praeter decentem et congruam habitationem in aedibus a communitate Hajdu-Doroghensi extruendis, eam omnino assignamus et attribuimus dotem a Gubernio Hungarico persolvendam qua gaudent capitulares aliarum Cathedralium graeci ritus in Hungaria, idest canonico *Archipresbytero seu Praeposito maiori* sex millium et biscentum coronarum, *Archidiacono seu Lectori* quinque millium et sexcentarum, *Ecclesiarchae seu Custodi* quatuor millium et nongentarum, Scholastico quatuor millium et septingentarum, *Chartophilaci seu Cancellario* quatuor millium et quingentarum et *Praebendato* quatuor millium et centum coronarum.

Volumus autem ut Gubernium Hungaricum, secundum onus quod sibi assumpsit, sustineat impensas sive pro reficiendis aedibus tum episcopalibus tum canonicalibus, tum fabricae ecclesiae cathedralis eiusque sacrarii, sive pro ipsius Cathedralis cultu necessarias.

Quum primum necessitas postulaverit, mandamus ut ad iuniores clericos rite instituendos ac erudiendos seminarium dioecesanum erigatur, cui pariter Gubernium Hungariae suppeditabit constructas aedes una simul cum sumptibus pro eisdem reficiendis ac pro alumnis atque professoribus alendis et sustentandis.

Iubemus etiam ut antiquae mensae episcopales rumeni ritus servent, sicut antea, beneficia hucusque possessa, itemque foundationes pias in dioecesium rumenarum emolumentum factas, ita ut ab illis dioecesibus separari ac novae dioecesi Hajdu-Doroghensi attribui minime possint ac valeant.

Ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua, vernacula vero in functionibus tantum extraliturgeticis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est.

Quo vero memoratae novae dioecesis sacerdotibus tempus suppetat antiquae linguae graecae addiscendae, tribus tantum annis decretam huius dioecesis erectionem proxime sequentibus in singulis paroeciis ea lingua liturgica uti poterunt, quaa hucusque usitata est, vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet.

Haec autem Sanctae Sedis praescriptio ut religiosissime observetur, firmam spem fovemus Gubernium Hungariae, quemadmodum pacto se obstrinxit; Sacrorum Antistitibus pro tempore existentibus omne auxilium et assiduam operam fore collaturum.

Quapropter animum Nostrum gratum exhibere volentes in Maiestatem Suam Franciscum Iosephum Austriae Imperatorem et Hungariae Regem apostolicum ob munificentiam qua omnes sumptus nunc et in posterum necessarios et opportunos pro dioecesis Hajdu-Doroghensis constitutione ex publico aerario ferendos statuit, item pro certo habentes eamdem Maiestatem Suam fore et deinceps prospecturam incremento ac prosperitati ecclesiarum quoque ritus orientalis sicut et aliarum in suis dominiis existentium, memoratae Maiestati Suae, eiusque Successoribus, ius Romano Pontifici pro tempore existenti nominandi seu praesentandi infra tempus a iure statutum ad dictam Hajdu-Doroghensem cathedralem ecclesiam dignum et idoneum ecclesiasticum virum iis omnibus praeditum dotibus quas sacri Canones requirunt ab eodem Romano Pontifice in episcopum praeficiendum, concedimus.

Dioecesim praeterea Hajdu-Doroghensem, ut praefertur erectam, iurisdictioni ac dependentiae sacrae Congregationis de Propaganda Fide pro negotiis Rituum Orientalium subiicimus, simulque suffraganeam constituimus archidioecesis Latini ritus Strigoniensis, cuius archiepiscopi metropolitico iuri episcopos pro tempore existentes Hajdu-Doroghenses subdimus.

Praesentes autem Litteras et in eis contenta quaecumque, nullo unquam tempore, ex quocumque capite vel defectu, aut quavis ex alia causa quantumvis iuridica, legitima, pia et privilegiata etiam ex eo quod causae propter quas praemissa emanarunt, adductae, verificatae, seu iustificatae non fuerint, de subreptionis, aut obreptionis, vel nullitatis, aut invaliditatis vitio, seu intentionis Nostrae, aut quopiam alio substantiali, substantialissimo, inexcogitato et inexcogitabili ac specialem et individua mentionem et expressionem requirente, defectu seu etiam ex eo quod in praemissis eorumque aliquo solemnitates et quaevis alia servanda et adimplenda, servata et adimpleta non fuerint, aut ex quocumque alio capite, colore, vel praetextu, aliave ratione, aut causa, etiam tali quae ad effectum validitatis earumdem praesentium necessarium foret exprimenda, notari, impugnari, invalidari, retractari, in ius vel controversiam vocari, aut ad viam et terminos iuris vel facti, aut gratiae seu iustitiae remedium impetrari, vel etiam Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus concessio et impetrato, quempiam uti, seu iuvare posse in iudicio et extra illud, atque eas sub quibusvis similium, vel dissimilium gratiarum revocationibus, suspensionibus, limitationibus, derogationibus, aut aliis contrariis dispositionibus per quascumque Litteras et Constitutiones apostolicas, aut Cancellariae apostolicae regulas, etiam consistorialiter ex quibusvis causis et sub quibusvis verborum expressionibus, tenoribus et formis (etiamsi in eis de iisdem partibus earumque toto tenore ac data specialis mentio fiat) quandocumque editas vel edendas, minime comprehendere, seu comprehensas ullo modo censeri, sed semper ab illis excipi et quoties illae emanabunt, toties in pristinum et validissimum statum restitutas, repositas et plenarie reintegratas ac de novo etiam sub quacumque posteriori data quandocumque eligenda concessas esse et fore suosque plenarios et integros effectus sortiri et obtinere et ita ab omnibus censeri ac firmiter et inviolabiliter observari, sicque et non alias per quoscumque iudices ordinarios vel delegatos, quavis auctoritate fungentes vel dignitate fulgentes, etiam Causarum Palatii apostolici Auditores ac S. R. E. Cardinales etiam de Latere Legatos, Vice-Legatos, dictaque Sedis Nuncios, sublata eis et eorum cuilibet aliter iudicandi et interpretandi potestate et facultate, iudicari et definiri debere, ac irritum quoque et inane decernimus, si secus super his, a quoquam, quavis auctoritate, scienter aut ignoranter contigerit attentari.

Ad haec denique exsequenda deputari edicimus venerabilem fratrem Raphaellem Scapinelli de Léguigno, Archiepiscopum titularem Laodicensem ac penes Imperialem, et Regiam Austro Hungaricam Aulam Nuntium apostolicum cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemcumque ecclesiastica dignitate ornatum, atque definitive pronunciandi super quavis difficultate seu oppositione in executionis actu oritura, facto tamen eidem onere intra sex menses ad sacram Congregationem Consistorialem mittendi authenticum exemplar executionis peractae.

Non obstantibus, quatenus opus sit, Nostra et Cancellariae apostolicae regula «De iure quaesito non tollendo» ac Lateranensis Concilii novissime celebrati dismembrationes perpetuas, nisi in casibus a iure permissis, fieri prohibentis aliisque etiam in synodalibus, provincialibus, generalibus universalibusque Conciliis editis vel edendis, specialibus vel generalibus Constitutionibus et Ordinationibus apostolicis, privilegiis quoque, indultis ac Litteris apostolicis quibusvis superioribus et personis in genere vel in specie, aut alias in

contrarium praemissorum quomodolibet forsan concessis, approbatis, confirmatis et innovatis quibus omnibus et singulis etiamsi pro eorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus, specialis, specifica, expressa et individua non autem per clausulas generales idem importantes mentio, aut quaevis alia exquisita forma servenda foret, tenores huiusmodi ac si de verbo ad verbum nihil poenitus omissis et forma in illis tradita observata inserti forant, eisdem praesentibus pro plene et sufficienter expressis habentes (illis alias in suo robore permansuris) latissime et plenissime ac specialiter et expresse ad effectum praesentium et validitatis omnium et singulorum praemissorum pro hac vice, dumtaxat, Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus harum quoque serie derogamus, ceterisque contrariis quibuscumque.

Volumus autem quod praesentium Litterarum transumptis, etiam impressis, manu tamen alicuius Notarii publici subscriptis et sigillo alicuius personae in ecclesiastica dignitate constitutae munitis, adhibeatur in iudicio et extra illud eadem prorsus fides, quae eisdem praesentibus adhiberetur, si originaliter forent exhibitae vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostrae dismembrationis, erectionis, institutionis, concessionis, indulti, impertitionis, statuti, subiectionis, decreti, commissionis, mandati, derogationis et voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire, si quis autem hoc attentare praesumpserit indignationem Omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum Eius se noverit incursurum.

Datum Romae apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo decimo secundo, die octava mensis iunii, Pontificatus Nostri anno nono.

A Cardinalis AGLIARDI, *S. R. E. Cancellarius.*

Pro Emo Secretario S. C. Consistorialis absente

Scipio Tecchi, *Adessor.*

L. + P

Reg. in Cancell. Apost., n. 48/12.

M. RIGGI, C. A. Notarius.

Román sajtótiltakozások az egyházmegye ellen⁵⁷⁷

Uniera 1912. július 6.

"Mégis csak beteljesedett az, amit nem vártunk. Ez megrendítette a pápai szék oltalmába vetett reményünket. Alig, hogy 200 éve Rómával, ellenségeink többször megkísérelték, hogy egyházunkat titkos céljaikra használják fel, mi azonban mindig Rómában bízunk. Ma már ezt a reményt elvesztettük. Érseki provinciánkból minden habozás nélkül 83 községet szakítanak, egy pár tízezer hívőnk pedig olyan mostoha anya karjaiba vetik, aki pusztulásunkat óhajtja.

⁵⁷⁷ A fordítások Hajdú 1997. nyomán.

Ez az igazságtalanság, amit egyházunkkal és román nemzetünkkel szemben elkövettek fáj nekünk, mert két olyan helyről jön ez, ahonnan nem vártuk azt.

Mi az állam és az egyház fejeitől több figyelmet érdemlünk, mert velük szemben mindig a legnagyobb hűséggel viseltettünk. És a köszönet? Még csak azt sem engedik meg, hogy anyanyelvünkön fohászkodjunk az Istenhez. Teljes erőnkől tiltakozunk a most kiadott enciklikában foglalt intézkedések ellen. Arra kérjük a pápai széket, hogy azt ne hajtsa végre, vagy pedig, hogy módosítsa azt. Ezt már azért is tesszük, mert az a meggyőződésünk, hogy a pápai Széket vagy megcsalták, vagy pedig tévesen informálták. Az sem lehetséges, hogy a pápai Szék egyházunkat eszközül dobja oda a tisztességtelen politikának a kezeibe és ezzel hozzájáruljon egy nemzet megsemmisítéséhez.

Az nem lehetséges, hogy a pápai Szék három püspököt megfosszon jurisdikciójától és plébániákat raboljon el tőle, anélkül, hogy megkérdezné őket, és hogy egyes egyházmegyéket holmi istentelen emberek óhajára megcsönkítson.

Az nem lehetséges, hogy a pápai Szék egy millió hívőből álló egyház nyugalma feldúljon és ezzel a hívőket olyan dolgokra kényszerítse, amelyek káros hatása már előre látható. És ki lesz akkor a felelős? Arra kérjük püspökeinket, hogy sürgősen informálják a pápai Széket arról a nagy veszteségről, amibe a román uniált egyházat ez az enciklika taszította és és hogy hívják fel a figyelmet arra, hogy a tízezrekre menő hívőket nem lehet akaratuk ellenére arra kényszeríteni, hogy rítust változtassanak. Az új magyar püspökség felállítására vonatkozó iratokból a világ meggyőződhet arról a gázságról, amiket felhasználtak azok, akik eme püspökség létesítésén fáradoztak.

Bármilyen súlyos is legyen a helyzet, mi nem csüggedünk, a végletekig fogunk harcolni nyelvünkért és hitünkért, mert nem hisszük, hogy azokat bárki is elrabolja tőlünk."

Románul 1912. július 18.

"Miután megkaptuk a halálos csapást Rómától, azt könnyen megerősítette az öreg császár, akinek már csak akkor jutnak eszébe „hűséges románjai” amikor császári pecséttel kell ellásson egy olyan csapást, amelyet ellenségeink ránk mérnek. Tőle már semmit sem merészelünk várni. A pápai Székről azonban nem mertük feltenni, hogy képes lesz ilyen felháborító erkölcstelenségre. X. Piusz pápa ama szomorú alakok közé lépett, akik nemzetünk megsemmisítésére törekzenek, ő is szaporítja a román nemzet nagy ellenségeinek a számát.

A harc még nem ért véget. A harc még csak most fogja kezdetét venni! Mi nem hajlunk meg a törvénytelenesség előtt. Püspökeinknek létüket, életüket kell kockára tenni, hogy eme gyilkos bulla visszavonassék. Halálos bünt követnének el, hogy ha feladatukat nem teljesítenék. Ha lépésükért elveszítenék püspöki pásztorbotjukat, ahelyet cserében a milliókra menő románok áldását fogják megkapni.

A pápai bulla törvénytelen. A híveknek nem kell azt tiszteletben tartaniok.

Ha Róma nem fogja mihamarabb helyrehozni ezt a hibáját, úgy hosszú időközön át kompromittálni fogja keleten a katholicizmus eszméjét és meg fog arról győződni, hogy a mi nemzetünk sokkal egységesebb, mintsem hogy megtorlatlanul hagyja azt a csapást, ami most a nemzet egy részét érte. – A romániai katholicizmus a pápai Széknek fogja köszönhetni azt, ami be fog következni.”

Uniera 1912. július 18.

„A magyar püspökség felállítása már októberben befejezett dolog volt. – Ezt azért hangoztatjuk, mert egyesek a gör. Kath. Román püspökök késedelmeskedésének tulajdonítják a magyar püspökségek felállítását. Ez a dolog évek óta húzódik, mert XIII. Leo pápa ennek a püspökségnek az útját állotta.

Az unió az uralkodóház műve volt, amely ezáltal Erdélyben új támogatókra talált. Az uralkodóház hosszú éveken át ezért különös figyelemben részesítette a gör. Kath. Román egyházat. A románok 1948-ban is hősiiesen kitartottak az uralkodóház mellett. Róma pedig mindenkoron egy olyan arany hídnak tekintett bennünket, amely összeköti a keletet a nyugattal. Ezért Róma egyházunkat olyan kiváltságokkal ruházta fel, amelyek örök időkre biztosítják egyházunknak román nemzeti jellegét. Egyházunk amennyire engedték a körülmények, ki is használta ezt az előnyös helyzetét a román nemzet felébresztésére és fejlesztésére.

Eme előnyös helyzetünk közepette villámcsapásként jött a magyar püspökség létesítésének a híre. Ez nagy csapás egyházunk léte ellen, amelynek az a célja, hogy paralizálja eddigi nemzeti aktivitásunkat. De nem sokra mennek vele, mert a pápának háár joga van magyar egyházmegyéket felállítani és feloszlítani, ahhoz azonban még sincsen joga, hogy a hívek akarata ellenére megváltoztassa azok ritusát és liturgikus nyelvét.

Desteptarea 1912. július 18.

„A pápai bullából kitűnik, hogy a görög katolikus magyar püspökség kontemplált felállítása meghátrálása a magyar sovén politikának. Ez a püspökség a magyar népnek csak védelmi és nem támadó intézménye akar lenni. A magyar liturgia körüli harcot a magyar sovinizmus elvesztette, a görög katolikus magyar püspökség eszméje pedig, úgy ahogy azt kontemplálták, megvalósíthatatlannak bizonyult. Ennek dacára ez a püspökség ránk románokra nézve mégis bizonyos veszedelmet rejt magában. A bekebelezendő hívek között nagyon kevés román van, mert a nagyváradi egyházmegyéből csak tiszta rutén, vagy egyes, románokkal kevert plébániák kebelezetnek be, a 35 székely plébániában pedig, a hívek anynyelve úgyis magyar volt. Ha már az uniált egyháznak kétszáz év óta nem sikerült ezeket elrománosítani, úgy a jövőben sem sikerült volna neki. Még csak azt jegyeznük meg, hogy az erre vonatkozó bulla, már három héttel a gyulafehérvári nagy meetinget megelőzőleg, szentesítve volt.”

Gazeta Transilvaniei 1912. július 20.

„Róma a magyar állam politikájának a kocsiját húzza, minket pedig elkergetett, mint valami haszontalan és hazug koldusokat. Azt beszélnek, hogy sok ígéret mellett nagyon sok zsák arany vándorolt ki Rómába. Nemcsak a román nemzet panaszát mellőzték Rómában, hanem a gk. román püspökökét is. Ezzel a gk. román püspökök jogait toporták lábbal. GK román püspökeinknek az volna a kötelességük, hogy dobják a pápa széke elé pásztorbotjukat és koronájukat, mint valami haszontalan dolgokat, mert csakis így menthetik meg a saját és nemzetük becsületét! A bekebelezett gk. románoknak pedig az lenne a kötelességük, hogy

térjenek át a görög keleti vallásra. A magyar püspökség felállítása nem hitfelekezeti, hanem nemzeti kérdés. Ebben a kérdésben a romániai testvéreink támogatását is ki kellene kérnünk, mert hiszen mégis csak remélhetünk valamit abból a legendás barátságból ami Ferenc József és Károly király között fenáll. Romániai testvéreink adják vissza a kölcsönt Rómának, üzzék ki a lélekkufárokat, zárják be a katolikus intézményeket, amelyek csak korumpálják és beszennyezik román létünket”.

Romanul 1912.augusztus 6.

„A természetjog egyik legáltalánosabb elvét foglalja magában ez a négy szó: A legnagyobb erőszak a nemzetek leigázása. A nemzeteknek ilyenkor nemcsak joguk, hanem kötelességük is minden rendelkezésükre álló eszközzel megvédeni magukat, s ha már mindent megkíséreltek, kötelességük erőszakkal visszaverni az ellenség gazságait.

Ha a törvényes fegyverek már elvesztették életüket, ha mindazok a tényezők, akiktől egy nép jogosan várt segítyt, hátat fordítottak, ha egy nép elhagyottan az ellenségtől körülvéve látja magát, szabad erőszakot erőszakkal visszaverni. Akkor már nem létezik nemzetközi egyezmény, nincsen főpapi átok, keresztényi alázatosság és kegyelem, akkor a nemzetek minden erejüket összeszedik és támadnak.

X. Piusz pápa büntetett követett el ellenünk. Pápista mosollyal ajkán, bőséggel osztogatva élőknek, halottnak olcsó apostoli áldásait és hazug elismerő szavait, hatalmas ütést mért ránk, ezen istenverte ország szabadkőműves kormányával egyesülve, az ázsiai vadak korcs nemzedékével szövetkezett latin, megöl bennünket kétszeresen, - vér és hit szerint rómaiakat! Most tehát, miután minden törvényes eszköz gyengének bizonyult az emberi rosszaság legyőzésére, miután hiába jártunk pápától császárig:

S ezért te tiszteletreméltó román lelkész te igazi lelki pásztor, aki egy püspöki udvarból könnybelábadt szemekkel és elfojtott fájdalommal léptél ki, mert ott tudodra adták, hogy a római pápa szentséges parancsának engedelmeskedni kell, emeld fel homlokodat, erősítsd meg egyenes szívedet és tedd azt, amit szíved sugall: ne ismerj el új magyar püspököt: ha faludba jön, húzd félre a harangokat és ha lehet Rómából küldött apostol román kebleken át, magyar csendőrszuronnal csináljon helyet magának.

Aztán gyűjts össze szép népedet ... s mondd meg neki, hogy Péter újból elárulta Krisztust!”

A szatmári konferencia határozatai⁵⁷⁸

- a. Nem engedünk egy jottot sem az elődeink által megszerzett és ránk hagyott jogainkból, templomban, iskolában, egyházi közigazgatásban szilárdan állunk a

⁵⁷⁸ GKPL 162/1912

részünkre annyi felsőbb intézkedés által biztosított jog alapján, melyek tisztán egyházi előjáróinktól erednek – kezdve a római apostoli szentszéktől.

- b. Ezen a jogos alapon állva az összes lelkészségek papsága és hívei nyissák meg felfolyamodványaikat és ellenirataikat a római apostoli szentszékhez, ahonnan egész jogosan várunk oltalmat és védelmet.
- c. A további védelmi harc, kell, hogy az ellenséges kihívások után igazodjék, melyek rákényszerítettek bennünket arra, hogy letérjünk jogaink útjáról. Így szükség esetén a hívek ha erőszakos eszközökkel volnának provokálva egyben templomok bezárásával a templomkulcsoknak Rómába való küldésével a templomajtók befalazásával egy tökéletes passzív rezisztenciával fognak válaszolni mindaddig míg a római szentszék igazságot nem ad nekünk.
- d. A papság továbbra is fenn akarja tartani az érintkezést úgyszintén a szeretet és hív közösségét az anyaegyházmegyékkel és szeretett főpásztoraival hiszen kebeléből el lettek szakítva akaratunk ellenére.
- e. A főpásztorok kéressenek fel feliratok útján, hogy siessenek a híveket megvédelmezni, különösen a római apostoli szentszék előtt.

Majd a határozatok elfogadása után egyhangúlag elfogadták az alábbi tartalmú nyilatkozatot.

„Konstatáljuk, hogy ez a bulla alapjaiból felborít régi egyházi intézményeket, melyeket évszázados szokások szentesítettek meg, összetapos szerzett jogokat sérti egy egész nép vallásos és erkölcsi érzelmeit.

Fájdalmas sérelemnek tekintjük aényt, hogy ugyanazon bullában történik intézkedés - nyíltan és minden kerülő nélkül, egyeseknek javára és kedvére – és pedig a magyarságnak azáltal, hogy Budapest, Makó és Nagyvárad parókiák az új egyházmegyéhez csatoltatnak azon címen, hogy ezen parókiák hívei, különösen a magyar nyelvet használják, s azalatt a román parókiák, melyekben az összes hívek beszélnek románul, sőt a legtöbben csak románul beszélnek, elszakíthatnak az ő román egyházmegyéjük kebeléről és az új egyházmegyébe kebeleztetnének be.

Fájdalmas tény az is, hogy elrendeltetik a görög liturgikus nyelv bevezetése a mi román templomainkba. Nekünk megvan a mi liturgikus nyelvünk, megvannak összes templomi – szertartási – könyveink, melyeket parókiánk hívei megértének, kérjük az apostoli szentszék nyilvános és ünnepélyes biztosításait arra vonatkozólag, hogy vallásgyakorlásainknál és

templomi szertartásainknál senki nem fog zavarni és nem fog bennünket akadályozni a román nyelv használatában.

Idézzük is a halhatatlan emlékü XIII. Leó szavait bullájából „Nem szabad kételkednetek afölött, hogy a szent unióba való áttérésért miatt mink, vagy a mi utódaink jogaitokban megcsonkítanak benneteket, vagy valamely templom szertartási szokásaiban. Mert az volt és az is marad az apostoli szentszék hagyománya, hogy megőrizze bármely népnek is erkölcsét és szokásait.

A bulla rendelkezése a mi liturgikus nyelvünk szent jogára vonatkozólag úgy tűnik fel, mint cáfolata a XIII. Leó által kimondott ünnepélyes szózatnak, amelyeket Ő a saját nevében, a római pápaság nevében, összes utódai nevében mondott.

Mi és a mi híveink a közjog alapján és minden népre vonatkozólag. Mi és a mi román híveink nem mondhatunk le a mi jogainkról és élve nem fogjuk eltérni azon jogok letiprását.

A nemzeti érzést Isten oltotta be a mi szíveinkbe éppúgy mint a vallási érzést, a fent hivatkozott pedig bizonyítja, hogy az anyaszentegyház nem talál ellentmondást, sőt a legteljesebb harmóniát látja ezen, két világ között melyeket ugyanazon isteni kéz oltott az emberi szívekbe.

Milyen jog alapján lehetne tőlünk követelni, hogy lemondjunk a román nyelv jogáról a templomban, egyházban.

Megállapítjuk, hogy azok mindnyájan, kiknek érdekébe az új hajdúdorogi egyházmegye létezése, nyílt lázadási alapon állanak a kath. egyház tekintélyével szemben. Ők magyar liturgikus nyelvet és szentségek kiszolgáltatását magyar nyelven akarják: az apostoli szentszék határozott akarata ellenére.

Ők bevezetnék a magyar liturgikus nyelvet az összes egyházi és szertartási végzésekre: az apostoli szentszéknek határozott ellenére és tilalma dacára. Ők lázadók módjára tartják fenn ezt az újítást: dacára az összes rendeleteknek és bulláknak melyek az apostoli szentszékéről adattak ki ez ügyben, amint ez nyilvánvaló az összes nyilatkozatokból és újságokból.

Nem óhajtjuk, és nem akarjuk, hogy a mi jó és vallásos híveink vallási érintkezésben és lelki együttélésben legyenek ezzel a lázító légkörrel, amelyből immár kiveszett minden vallásos érzés és csak egy múló életet élnek a romboló politikai sovinszta tendenciákat mesterkélten tartják fenn, egy olyan politikai akarat pénzén és támogatásával, mely sem román, sem vallás erkölcsöt, sem a jogainak tiszteletét.

Tehát hódolatot teljesítünk szent vallásunk iránt hazafias tény, sok szenvedésen keresztülmenő hazánk iránt, valamint egy nagy nemzeti kötelességet is, midőn újból a római apostoli szentszék magas határozata (tanácsa) alá vetjük az indokokat melyeknek alapján

kérjük a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány egyházi kötelékéből a kiszakított parókiák visszaadását”.

Az alapító bulla végrehajtási dekrétuma⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ EPL Cat D/C Hajdúdorog 23 csomó. 7877/1912

NOS

RAPHAEL SCAPINELLI E COMITIBUS DE LEGUINIA

UTRIUSQUE JURIS DOCTOR

DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA ARCHIEPISCOPUS LAODICENSIS

APUD SACRAM CAESAREAM ET REGIAM MAIESTATEM APOSTOLICAM

CUM POTESTATE LEGATI A LATERE NUNTIUS ORDINARIUS

AD INFRASCRIPTA SPECIALITER DELEGATUS.

Ssm̄us D. N. Pius Papa X, cui Divina dispositione sollicitudo de populi christiani aeterna salute concredita est, pro eo quo flagrat zelo ut omnium in orbe credentium necessitatibus optime consulatur, charitatis suae curas ad fideles illos graeci ritus convertit, qui veritatem catholicam profitentes et unitatis centro adherentes in Hungaria habitant, inter quos multi existunt qui hungarica lingua callent atque utuntur. Ut ergo illorum fidelium spirituali bono opportunius et efficacius provideret, Sanctitas Sua, votis obsecundans Majestatis Suae Francisci Josephi Austriae Imperatoris et Hungariae Regis Apostolici, novam Hajdu-Doroghensem dioecesim graeci ritus erigere decrevit, ad eiusque erectionem devenit per Litteras Apostolicas die VII Junii anno MCMXII sub plumbo datas, tenoris sequentis, videlicet: PIUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI ad perpetuam rei memoriam. — Christifideles graeci ritus catholici, qui Hungariae Regno subsunt, nullo unquam tempore destitisse praeclaris fidei, pietatis ac studii erga apostolicam Sedem praebendis exemplis, apud omnes in comperto est. Nil mirum igitur si Romani Pontifices singulari benevolentia eos prosequuti fuerint, omnemque operam impenderint ut ecclesiastica hierarchia inter ipsos maiora in dies susciperet incrementa, novas dioeceses et sedes episcopales constituendo quoties id postulaverit sive auctus fidelium numerus, sive necessitas alia statuendi doctrinae fideique catholicae domicilia.

Hoc sane praestitit f. r. Pius Papa Nonus, praedecessor Noster, qui, ut peculiaris suae voluntatis ac paternae sollicitudinis testimonium catholicis Rumenis tribueret, antiquis Rumeni ritus dioecesibus novas Lugosiensem et Armenopolitanam seu Szamosujváriensem Rumenorum addidit, e quibus praeterea unam constituit provinciam ecclesiasticam, titulo metropolitico eiusque iuribus ac privilegiis veteri sedi cathedrali Fogarasiensi et Albae Iuliensi tributis. Huiusmodi autem honorem catholici Rumeni non modo sunt meriti, sed eodem in posterum ita digni facti sunt, sive fide firmiter tuenda eaque propaganda penes Rumenos schismaticos, sive amore ac filiali obedientia in Romanum Pontificem, ut catholicis totius Orientis virtutum omnium exemplum se praebuerint.

Iam vero inter fideles Graeci ritus excreverunt etiam qui lingua hungarica utuntur, quique iam a Sancta Sede instantissime petierunt ut dioecesis pro iisdem conderetur. Non est profecto dubitandum hanc erectionem quam maxime conferre, quo christiana religio, pax et unio inter ipsos graeci ritus fideles variis sermonibus loquentes foveantur, arctiora reddantur vincula, quibus Regnum apostolicum S. Stephani devincitur Cathedrae Apostolorum Principis, item periculum avertatur probrosissimi illius abusus, a Summis Pontificibus pluries damnati, inducendi nimirum linguas vernaculas in sacram Liturgiam.

Quapropter Nos, benigne excipientes vota Maiestatis Suae Francisci Iosephi Austriae Imperatoris et Regis Hungariae apostolici, nec non preces venerabilium fratrum Nostrorum Cardinalis Primatis Archiepiscopi Strigoniensis aliorumque eiusdem Regni sacrorum Antistitum, omnibus sedulo ac maturo studio perpensis, suppleto praeterea, quatenus opus sit, quorum intersit vel sua interesse praesumant consensu, de apostolicae potestatis plenitudine unam dioecesim Graeci ritus catholici in Regno Hungarico instituendam decernimus, Hajdu-Doroghensem denominandam, in eum qui sequitur modum.

Imprimis novae huius dioecesis territorio perpetuo attribuimus et assignamus inferius describendas paroecias, quas, idcirco, e dioecesibus, ad quas modo pertinent, apostolica auctoritate dividimus ac seiungimus, idest e *dioecesi Eperjesiensi*: Felsőzsolca, Görönböly, Hejőkeresztur, Miskolcz, Sajópálfalva, Sajópetri, Sajószöged, Komlóska; e *dioecesi Munkácsiensi*: Bodrogkeresztur, Bodrogolasz, Mezőzombor, Szerencs, Tokaj, Tolcsva, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Végardó, Zemplén, Bodrogszerdahely, Cséke, Dámóc, Kisdobra, Bodrogmező, Zemplénagárd, Bököny, Hajduböszörmény, Debreczen, Hajdudorogh, Érpatak Tiszabüd, Ujfehértó, Ajak, Révaranyos, Nyirkarász, Nyirmada, Nyirtass, Tornyospálcza, Nyirgyulaj, Kállósemjén, Kisléta, Levelek, Máriapócs, Nyirbakta, Biri, Kotaj, Nagykálló, Napkor, Nyiregyháza, Oros, Nyirpazony, Nyirgelse, Nyirbéltek, Nyirlugos, Nyirpilis, Penészlek, Piricse, Balsa, Buj, Kenézlő, Vencsellő, Timár, Nyirderes, Fábriánháza, Gebe, Hodász, Nagydobos, Nyircsászári, Nyirvasvári, Opályi, Nyirparasznya, Jánk, Kókényesd, Nagypaleske, Sárközujlak, Nagykároly, Szatmárnémeti, Szárazberek, Turterebes; e *dioecesi Szamosújváriensi*: Batizvasvári, Szatmár (Parochia rumena), Szatmárudivari, Józsefháza; e *dioecesi Magnovaradinensi Rumenorum*: Amacz, Szatmárszadány, Nagykolcs, Csengerbagos, Csegöld, Csengerujfalu, Óvári, Pete, Porcsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykároly (Parochia rumena), Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Vezend, Éradony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyiracsád, Nyiradony, Piskolt, Nyirábrány, Vasad, Álmosd, Bagamér, Érkenéz, Érselind, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta (Parochia rumena), Nagyléta (Parochia ruthena), Pocsaj, Vértes, Makó, Nagyvárad (Parochia ruthena); e *archidioecesi Fogarasiensi*: Árkos, Nagyborosnyó, Nagykászon, Csikszentgyörgy, Csiklázárfalva, Gelencze, Illyefalva, Lemhény, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödjfalu, Sóvárád, Szárazajta, Székelyszenterzsébet, Székelyudvarhely, Oláhzsákod, Gyergyóalfalu, Csikszentdomokos, Szépviz, Gyimesbükk, Gyergyószentmiklós, Gyergyóvasláb, Nyáradandrásfalva, Nyárádbálintfalva, Harasztkerék, Nyárádkarácson, Kebeleszentivány, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság, Szentlőrincz, Kisteremi; e *archidioecesi Strigoniensi*: Budapest.

Quamvis tres ex modo relatis paroeciis graeci ritus, Budapest, Makó, Magnovarad (Nagyvárad) nuncupatae, a territorio Hajdu-Doroghensis dioecesis longe distent, quum

mentum factas, ita ut ab illis dioecesibus separari ac novae dioecesi Hajdu-Doroghensi attribui minime possint ac valeant.

Ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua, vernacula vero in functionibus tantum extraliturgeticis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est.

Quo vero memoratae novae dioecesis sacerdotibus tempus suppetat antiquae linguae graecae addiscendae, tribus tantum annis decretam huius dioecesis erectionem proxime sequentibus in singulis paroeciis ea lingua liturgica uti poterunt, quae hucusque usitata est, vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet.

Haec autem Sanctae Sedis praescriptio ut religiosissime observetur, firmam spem fovemus Gubernium Hungariae, quemadmodum pacto se obstrinxit, Sacrorum Antistitibus pro tempore existentibus omne auxilium et assiduam operam fore collaturum.

Quapropter animum Nostrum gratum exhibere volentes in Maiestatem Suam Franciscum Iosephum Austriae Imperatorem et Hungariae Regem apostolicum ob munificentiam, qua omnes sumptus nunc et in posterum necessarios et opportunos pro dioecesi Hajdu-Doroghensi constitutione ex publico aerario ferendos statuit, item pro certo habentes eandem Maiestatem Suam fore et deinceps prospecturam incremento ac prosperitati ecclesiarum quoque ritus orientalis sicut et aliarum in suis dominiis existentium, memoratae Maiestati Suae, eiusque Successoribus, ius Romano Pontifici pro tempore existenti nominandi seu praesentandi infra tempus a iure statutum ad dictam Hajdu-Doroghensem cathedralem ecclesiam dignum et idoneum ecclesiasticum virum iis omnibus praeditum dotibus quas sacri Canones requirunt, ab eodem Romano Pontifice in episcopum praeficiendum, concedimus.

Dioecesim praeterea Hajdu-Doroghensem, ut praefertur erectam, iurisdictioni ac dependentiae sacrae Congregationis de Propaganda Fide pro negotiis Rituum Orientalium subicimus, simulque suffraganeam constituimus archidioecesis Latini ritus Strigoniensis, cuius archiepiscopi metropolitico iuri episcopos pro tempore existentes Hajdu-Doroghenses subdimus.

Praesentes autem Litteras et in eis contenta quaecumque, nullo unquam tempore, ex quocumque capite vel defectu, aut quavis ex alia causa quantumvis iuridica, legitima, pia et privilegiata etiam ex eo quod causae propter quas praemissa emanarunt, adductae, verificatae, seu iustificatae non fuerint, de subreptionis, aut obreptionis, vel nullitatis, aut invaliditatis vitio, seu intentionis Nostrae, aut quopiam alio substantiali, substantialissimo, inexcogitato et inexcogitabili ac specialem et individuam mentionem et expressionem requirente, defectu seu etiam ex eo quod in praemissis eorumque aliquo solemnitates et quaevis alia servanda et adimplenda, servata et adimpleta non fuerint, aut ex quocumque alio capite, colore, vel praetextu, aliave ratione, aut causa, etiam tali quae ad effectum validitatis earumdem praesentium necessarium foret exprimenda, notari, impugnari, invalidari, retractari, in ius vel controversiam vocari, aut ad viam et terminos iuris vel facti, aut gratiae seu iustitiae remedium impetrari, vel etiam Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus concessio et impetrato, quempiam uti, seu iuvari posse in iudicio et extra illud, atque eas sub quibusvis similium, vel dissimilium gratiarum revocationibus, suspensionibus, limitationibus, derogationibus, aut aliis contrariis dispositionibus per quascumque Litteras et Constitutiones apostolicas, aut Cancellariae apostolicae regulas, etiam con-

sistorialiter ex quibusvis causis et sub quibusvis verborum expressionibus, tenoribus et formis (etiãmsi in eis de iisdem partibus earumque toto tenore ac data specialis mentio fiat) quãdocumque editas vel edendas, minime comprehendi, seu comprehensas ullo modo conseri, sed semper ab illis excipi et quoties illae emanabunt, toties in pristinum et validissimum statum restitutas, repositas et plenarie reintegratas ac de novo etiam sub quacumque posteriori data quãdocumque eligenda concessas esse et fore suosque plenarios et integros effectus sortiri et obtinere et ita ab omnibus censi ac firmiter et inviolabiliter observari, sicque et non alias per quoscumque iudices ordinarios vel delegatos, quavis auctoritate fungentes vel dignitate fulgentes, etiam Causarum Palatii apostolici Auditores ac S. R. E. Cardinales etiam de Latere Legatos, Vice-Legatos, dictaeque Sedis Nuncios, sublata eis et eorum cuilibet aliter iudicandi et interpretandi potestate et facultate, iudicari et definiri debere, ac irritum quoque et inane decernimus, si secus super his, a quoquam, quavis auctoritate, scienter aut ignoranter contigerit attentari.

Ad haec denique exsequenda deputari edicimus venerabilem fratrem Raphaëlem Scapinelli de Léguigno, Archiepiscopum titularem Laodicensem ac penes Imperialem et Regiam Austro-Hungaricam Aulam Nuntium apostolicum cum omnibus facultatibus necessariis et opportunis etiam subdelegandi, ad effectum de quo agitur, quemcumque ecclesiastica dignitate ornatum, atque definitive pronuntiandi super quavis difficultate seu oppositione in executionis actu oritura, factò tamen eidem onere intra sex menses ad sacram Congregationem Consistorialem mittendi authenticum exemplar executionis peractae.

Non obstantibus, quatenus opus sit, Nostra et Cancellariae apostolicae regula «De iure quaesito non tollendo» ac Lateranensis Concilii novissime celebrati dismembrationes perpetuas, nisi in casibus a iure permissis, fieri prohibentis, aliisque etiam in synodalibus, provincialibus, generalibus universalibusque Conciliis editis vel edendis, specialibus vel generalibus Constitutionibus et Ordinationibus apostolicis, privilegiis quoque, indultis ac Litteris apostolicis quibusvis superioribus et personis in genere vel in specie, aut alias in contrarium praemissorum quomodolibet forsã concessis, approbatis, confirmatis et innovatis quibus omnibus et singulis etiam si pro eorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus, specialis, specifica, expressa et individua non autem per clausulas generales idem importantes mentio, aut quaevis alia exquisita forma servanda foret, tenores huiusmodi ac si de verbo ad verbum nihil poenitus omisso et forma in illis tradita observata inserti forent, eisdem praesentibus pro plene et sufficienter expressis habentes (illis alias in suo robore permansuris) latissime et plenissime ac specialiter et expresse ad effectum praesentium et validitatis omnium et singulorum praemissorum pro hac vice, dumtaxat, Motu, scientia et potestatis plenitudine paribus harum quoque serie derogamus, ceterisque contrariis quibuscumque.

Volumus autem quod praesentium Litterarum transumptis, etiam impressis, manu tamen alicuius Notarii publici subscriptis et sigillo alicuius personae in ecclesiastica dignitate constitutae munitis, adhibeatur in iudicio et extra illud eadem prorsus fides, quae eisdem praesentibus adhiberetur, si originaliter forent exhibitae vel ostensae.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostrae dismembrationis, erectionis, institutionis, concessionis, indulti, impertitionis, statuti, subiectionis, decreti, commissionis, mandati, derogationis et voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire, si quis autem

hoc attentare praesumpserit indignationem Omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli Apostolorum Eius se noverit incursum.

Datum Romae apud S. Petrum, anno Domini millesimo nongentesimo decimo secundo, die octava mensis iunii, Pontificatus Nostri anno nono. — A. CARDINALIS AGLIARDI, S. R. E. Cancellarius. Pro Eŕmo Secretario S. C. Consistorialis absente, SCIPIO TECCHI, Adressor. — L. † P. Reg. in Cancell. Apost., n. 43/12. — M. RIGGI, C. A. Notarius.

Nos itaque, mandatis Ssmi Domini Nostri obtemperantes et facultatibus a Sancta Sede Nobis specialiter delegatis utentes, praesentis Nostri Decreti tenore ad ea omnia procedimus, quae a Sanctitate Sua in antescritis Apostolicis Litteris peragenda et perficienda Nobis commissa sunt. Vigore igitur earundem Litterarum Apostolicarum, novae Dioecesi Hajdu-Doroghensi paroecias illas adsignamus et attribuimus, quae in praefatis Litteris designantur, ex dioecesibus Eperjesiensi, Munkácsiensi, Szamosújvárensi, Magnovaradinensi Rumenorum et ex archidioecesibus Fogarasiensi et Strigoniensi separatas. Civitatem autem Hajdu-Doroghensem, a dioecesi Munkácsiensi sejunctam et separatam, ad civitatis episcopalis dignitatem, honorem, titulum erectam pronuntiamus; et in Cathedralē ecclesiam erectam declaramus, cura animarum apud ipsam permanente, ecclesiam B. M. Virgini a Praesentatione dicatam, in ipsa civitate Hajdu-Doroghensi existentem. Residentia episcopalis in eadem urbe constituitur in aedibus a Comunitate Hajdu-Doroghensi oblatis et a regio Hungarico Gubernio digne aptandis. Pro mensa vero episcopali, pro expensis cancellariae et cultui Cathedralis necessariis ac pro Vicario, qui, ut in Litteris Apostolicis exponitur, paroecias a Fogarasiensi archidioecesi avulsas, nomine Ordinarii Hajdu-Doroghensis, regere poterit, a publico aerario quotannis summae, in ipsis Apostolicis Litteris adsignatae, rite solventur, servatis sicut antea, ab antiquis mensis episcopalibus rumeni ritus, beneficiis hucusque possessis et piis foundationibus in dioecesium rumenarum emolumentum factis. Attamen, quoad pensiones favore sacerdotum ab iisdem piis foundationibus solvi solitas, ne iura acquisita damnum patiantur, opportune a Gubernio Hungarico providebitur. Capitulum autem seu Praesbyterium apud Cathedralē ecclesiam praedictam canonice institutum declaramus; eique aedes et congruam dotem, in memoratis Apostolicis Litteris definitas, tribuimus. Constat Canonico Archipresbytero seu Praeposito Majori, Archidiacono seu Lectore, Ecclesiarcha seu Custode, Scholastico, Chartofilace seu Cancellario et Praebendato. Tum vero episcopali sedi, tum Cathedrali ecclesiae, tum Capitulo, sicut supra decretis et institutis, honores, jura, privilegia, praerogativae tribuuntur, quibus caeterae episcopales ejusdem graeci ritus ecclesiae in Regno Hungarico legitime perfruuntur et gaudent. Seminarium insuper clericorum, quamprimum fieri poterit, erigatur, eidem attributis aedibus a Comunitate Hajdu-Doroghensi et congrua dote a Regio Hungarico Gubernio ad hoc promissis. Pro his aedibus sicut et pro aliis aedificiis, quae in apostolicis Litteris memorantur, reficiendis, sumptus idem Regium Gubernium, secundum onus quod sibi assumpsit, suppeditabit. Dioecesim vero Hajdu-Dorogherensem, hac ratione erectam et constitutam, jurisdictioni et dependentiae S. Congregationis de Propaganda Fide pro negotiis Rituum Orientalium subiectam et sedi archiepiscopali Strigoniensi suffraganeam, juxta tenorem Litterarum Apostolicarum, declaramus. Lingua liturgica, in neorecta dioecesi infra triennium inducenda, graeca antiqua praecipitur. Permittitur interim in singulis paroeciis liturgica lingua, quae hucusque in usu fuit, vetita prorsus hungarica, quae liturgica non est: at vernaculae linguae in extraliturgeticis functionibus usus non prohibetur. Probrosissimus autem ille abusus, iam a Sancta Sede pluries damnatus, linguas vernaculas in sacra liturgia usurpandi, ubi inductus est, penitus tollatur. Libri liturgici non nisi illi adhibeantur, qui

conformes admissim sint probatis a Sancta Sede exemplaribus, et a competente auctoritate recogniti. Nunc vero, quoadusque neorecta Hajdu-Doroghensis dioecesis de proprio pastore legitime provideatur, Auctoritate Apostolica, speciali et expressa delegatione a Beatissimo Patre Nobis tributa, Reverendissimum Dominum Antonium Papp, Episcopum Munkácsiensis, in Apostolicum Administratorem ejusdem Hajdu-Doroghensis dioecesis, cum omnibus facultatibus a Sancta Sede administratoribus apostolicis concedi solitis, nominamus et constituimus. Ad ulteriora denique, quae Nobis in executione Litterarum Apostolicarum sunt perficienda, et praesertim quoad fundationes pro piis operibus in paroeciis novae dioecesis incorporatis existentes, quae exclusive favore fidelium nationis rumenae institutae dignoscantur, Nos expresse Nobis reservamus per alia Nostra Decreta providere. Ceterum, si qua difficultas in futurum exoriri contingat, relate ad novae dioeceseos circumscriptionem, limites, statum, aliaque huiusmodi, Sancta Sedes, collatis consiliis cum Rege Apostolico, opportune in Domino pro suo iure et officio providebit.

Omnia autem, tam in praefatis Apostolicis Litteris quam in praesenti Nostro Decreto contenta, ab iis, ad quos spectat, observari volumus, non obstantibus quibuscumque in contrarium facientibus, etiam speciali et individua mentione dignis. In quorum fidem, huic Decreto propria manu subscribimus, idque Nostro sigillo per infrascriptum Apostolicas Nuntiaturae et Nostrum Secretarium muniri mandamus. — Datum Viennae, ex Aedibus Nuntiaturae Apostolicae, die XVII mensis Novembris, anno MCMXII.

✠ RAPHAEL ARCHIEP. LAODICEN. N. A.
specialiter delegatus.

L ✠ S.

J. B. OGNO-SERRA a secretis.

*Concordat cum originali in tabulario huius Apostolicae
Nuntiaturae asservito.*

In quorum fidem, etc.

Viennae, die XVII Novembris MCMXII.

*J. B. Ogno Serra
A secretis.*

Az egyházmegye térképéhez⁵⁸⁰

„Méltóságos és főtisztelendő Püspök,
Igen kegyes Uram s jóságos Pártfogóm!

A szóban levő új püspökség tárgyából kifolyólag méltóztatott csekélységgemmel kegyesen utasítani, hogy a magyar gör. szert kath. hívek számát és lakhelyét feltüntető kimutatást, illetve térképet Méltóságodhoz felterjesszem.

Megbizottunk Dr. Újhelyi Andor ministeriumi fogalmazó közvetlenül fogja azt Méltóságod magas címére elküldeni, - azt hiszem eddigelé méltóztatott már kézhez venni azt.

Méltóságodnak legengedelmesebb legkisebb szolgája és örökké híve:

Jaczkovics Mihály
hajdudorogi püspöki külhelynök”

A primási levéltárban megtalálhatjuk a Jaczkovics által ígért kimutatást és kísérő levelet is:

„Méltóságos Püspök Ur!

Jaczkovics Mihály hajdudorogi püspöki külhelynök úr megbízásából a legmélyebb tisztelettel van szerencsém a létesítendő új gör. katolikus püspökségre vonatkozó adatokat Méltóságos Uramnak rendelkezésére bocsátani.

Nagybecsű engedelmével bátorkodom megjegyezni, hogy a hajdudorogi püspöki külhelynökségről nem tartottam szükségesnek külön statisztikai kimutatást készíteni, illetve idevonatkozólag mindenkor a munkácsi egyházmegye schematizmusát csatoltam.

Mély hódolatom és kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett maradok Méltóságos Uramnak alázatos szolgája

Dr. Újhelyi Andor
földmív. min. fogalmazó”

⁵⁸⁰ EPL Cat. D/C Hajdúdorog 23 cs.(szám nélkül).

Miklós István kinevező bullája⁵⁸¹

Mi első Ferenc József

Isten kegyelméből ausztriai császár

Csehország királya stb. és

Magyarország apostoli királya

Emlékezetül adjuk mindenkinek a kit illet, hogy Mi, azon gondunk és gondoskodásunknál fogva, melylyel Isten szentegyházának kormányoztatása iránt viseltetünk kegyes tekintetbe véve azon fényes erényeket gyakorolt tudományt és példás közkedveltségű társalgást, melyekkel mi kedves hívünk tisztelendő

Miklós István

zemplénmegyei főesperes, sátoraljauhelyi plébános díszlik, azon főpártfogói jogunk erejénél melylyel úgy miként dicső emlékezetű elődeink a boldogult magyar királyok Magyarországnak és a társországnak valamennyi egyháza és egyházi javadalma adományozására nézve teljes joggal bírunk és gyakorlunk Őt, mint alkalmas és Isten szentegyháza, a haza és felséges Személyünk iránt tett szolgálataiért előttünk kedves férfiút, az 1912 évi május hó 6-án Bécsben kelt elhatározásunkkal és Ő Szentsége X Pius pápa 1912 évi június hó 8-án kelt Christifideles kezdetű bullájával létesített hajdudorogi görög szertartású katolikus püspökké tartottuk kegyesen választandónak, nevezendőnek sőt választjuk, nevezzük és az ezen püspökséggel összekötött illetményeket, jogokat és egyéb hasznokat Ő neki adandóknak, adományozandóknak határoztuk, sőt adjuk és adományozzuk ezennel fentartván egyébiránt Magunknak és Utódainknak Magyarország törvényes királyainak azon jogot, hogy a hajdudorogi székesegyház mellett szervezendő káptalannál minden javadalmat és kanonokságot a törvények értelme szerint mi adományozzuk, az említett püspöknek csupán azt engedvén meg, hogy a (árnadandó) üres helyekre, az eziránt kiadott legfelsőbb királyi határozatok értelmében Ő jelölje ki és mutasson be Nekünk alkalmas egyéneket de a Mi és Utódaink legkisebb korlátozása nélkül.

Miért is nektek híveink az említett hajdudorogi görög szertartású katolikus egyházmegye valamennyi áldozópapjának és szerzetesének, ezennel szigorúan meghagyván parancsoljuk, hogy a fentnevezett Miklós Istvánt ezentúl igaz, törvényes, kétségtelen püspökötök és főpapatok gyanánt tartani, tekinteni, elismerni, iránta úgy mint jámbor és istenes szolgálkhoz illik, kellő tisztelettel és engedelmességgel lenni, viseltetni és az ő hatóságainak minden

⁵⁸¹ GKPL (szám nélkül)

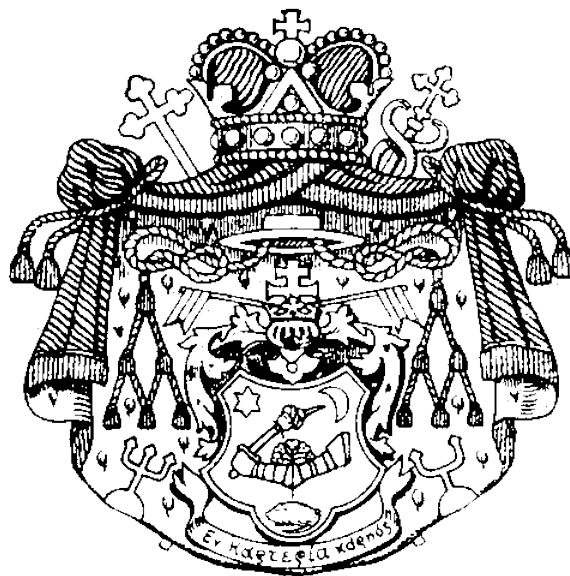
szokott és szabad dologban engedni és engedelmeskedni tartozzatok, köteleztesetek, másképp nem cselekedven, ezt pedig elolvasás után az előmutatónak visszaadjátok.

Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nemes jeszeniczei Jankovich Béla jogtudor, valóságos belső tanácsosunk, vallás és közoktatási miniszterünk keze által Bécsben Szent György hava huszonegyedik napján. Urunk 1913 esztendejében Uralkodásunk hatvanötödik évében.

Ferenc József

Jankovich Béla

Miklósy István püspöki címere

A debreceni merénylet⁵⁸²

Kriskó Elek tanúvallomása a merényletről

„A csomagot én vettem át, és letettem az iroda melletti szobában egy ládára. Hatvan-hetven centiméter hosszú és negyven-negyvenöt centiméter széles láda volt, vászonba bevarrva, egyszerű ember írásával címezve. Amikor a pénz és a csomag megérkezett, éppen akkor toppant be Csath Sándor dr. egyházmegyei ügyész. Hívtam, hogy jöjjön be a püspök úrhoz, mert jelentem a küldemények megérkezését. Nem akart jönni, a csomag felbontását akarta megnézni. A püspök úrtól visszajövet az irodai ollóval bontani kezdtem a csomagot, de Slepkovszky püspöki titkár, aki közben aláírta a szállító-levelet és a pénzt átvette, hozzám jött, letérdelt és a bőrből már kihámozott csomagot baltával fessegetni kezdte. A bőrt letettük a földre és Csath ügyésszel néztük, hogy hol sérült meg felbontás közben. A titkár vésőt kért, hogy a ládát, mely vastag spárgával volt átkötve és szintén primitív írással megcímezve, felbonthassa. Ez alatt az idő alatt lépett a szobába Dávid Miklós joghallgató, Csath ügyész bojtárja, egy ügyszerűt hozva magával. Dávid kivételével, aki épp akkor vette le télikabátját, mindannyian a láda körül álltunk, illetve térdeltünk.

A robbanás pillanatában fényt láttam és fuldokolni kezdtem. Még arra emlékszem, hogy Csath felé nyújtottam a kezem és artikulálatlan hangon kiáltottam: “Sándor segíts mert megfulladok.”

Mikor feleszméltem, már minden rom volt. A vastraverzek meghajoltak, mindenütt porfelhő volt, a bútorok szerteszét szilánkokban. A légnyomás Dávidot és engem a másik szobába, a pokolgéptől kb. 7 méter távolságba dobott, miközben a közbeeső falat – mely üveg ajtóval volt ellátva – kivágta.

Egy torz emberi alak emelkedett fel mellettem. Dávid volt. Csak hangról ismertük meg egymást. Annyira el voltunk torzítva. Arcunk csupa vér. Ruhánk cafatokban...

Egyik szememre semmit sem láttam. Mindkettő be volt dagadva. Hogy milyen szánalmas külsőm lehetett, azt legjobban az mutatja, hogy a borzalmas pusztulásban belépő püspök valósággal rám kiáltott: “Mi az, ki vagy és mit keresel itt?” Idegennek, talán éppen merényletnek nézett...

Nadrágom leszakítva, alsó ruhám cafatokban lógott. Még cipőm talpát és sarkát is leszakította a robbanás. Ezeket ma is ereklyeként őrzöm. Reverendámnak csak a felső része maradt meg. Tele vérrel, agyvelőroncsokkal.

⁵⁸² GKPL (szám nélkül)

A püspök úr a fürdő-szobába támogatott, de ez is csak romhalmaz volt. Az öltözőben találtam egy kis vizet, ahol lemostam vérző kezemet és arcomat.

— Hát mi történt? — kérdi.

— Nem tudom, nem tudom...

Kihámoztak a véres reverendámból és főpásztorom saját felöltőjét adta rám. Az egyik fotójba ültetett és megrendülve nézte, hogy csorog belőlem a vér, lábaimnál a szőnyeget mindjobban és jobban beitatva.

A püspöki huszár sírva jelentette, hogy a vikárius és a titkár összeroncsolt holtteste ott fekszik az ebédlőben. Megrázó volt...

Jaczkovics Mihály vikárius fej, kéz és lábnélküli összeroncsolt csonk volt. Nem messze tőle Slepkovszky titkár ugyanúgy. A szomszéd szobába dobta őket a robbanás ereje.

Csak Csath ügyvéd maradt az irodában. Még élt. Harminchat szilánkot kapott a mellébe. Még egy óráig bírta. Aztán anélkül, hogy eszméletre tért volna, meghalt. Csoda, hogy addig is élt. A püspök a sebesültekkel együtt a kórházba szállíttatta a két halottat is.

Engem egy konflison szállítottak be. Ahogy leszálltam könnyezve és iszonyodva néztek a szemtanuk. A kocsim csupa vér volt...”

Álmos Zoltán tanúvallomása a merényletről

„Éppen referáltam, amikor egy irtózatosszerű detonáció rázkódtatta meg a törvényszék épületét. Valamennyien az ablakhoz futottunk, de csak annyit láttunk, hogy sűrű szürkés-kékes füstfelhő szivárog ki a Kereskedelmi és Iparkamara tetőzetéből. A Werbőczy utcán és a Törvényszék előtti téren egyébként néma csend. Mindössze egy rendőrőrszem állt a téren s egy postást láttunk a Werbőczy utcán tovahaladni.

A füst láttára gyorsan magamra kaptam kabátomat és kalapomat s lerohanva a lépcsőn a püspökséghez vezető bejárati ajtó felé siettem. A látvány borzasztó volt. A Werbőczy utcai úttesten szanaszét bútor darabok. Szétszagattott iratcsomók. Téglatörmelék. A püspöki iroda homlokzata helyén nagy úr tátongott s az úttest üvegszilánkokkal volt tele-tele szórva.

Ahogy a lépcsőházba értem, éppen akkor hozták le hordágyon a püspökség akkori ügyészét. dr. Csath Sándor debreceni ügyvédet. Az arca el volt torzulva. Testéből mint valami hegyes dárdák meredeztek ki a bútorszilánkok.

Az öltözőszobában Kriskó Elek akkori tollnok, jelenleg kállósemjéni lelkész ült egy labor víz előtt. Arca, keze csupa vér.

Az előszobából a püspöki lakosztályba szaladtam. Sehol egy teremtet lélek. A magánlakosztályból az iroda felé rohantam s már éppen be akartam nyitni, amikor felemelt jobbal s 3 ujját mintegy absolutiora emelve b. e. Miklósy István lépett ki onnan.

Kérdésemre, hogy mi történt. b. e. püspököm ennyit válaszolt : Menjen be.

Beléptem és sohasem fogom elfelejteni, amit ott láttam. A szoba padlója tele van bútorcsonkokkal. Szétszagotott papírdarabokkal. A világító udvar felőli üvegfal bezúzva. A homlokzati fal kidőlve. A padlón, falakon mindenütt vér és véres agyvelő. Itt egy lábfej. Ott egy koponya-darab. A padlón szétszagotott ruhadarabok. S mindezek között egymástól 4-5 méter távolságra két viaszárgás emberi hulla.

Hozzájuk lépek. Lehajolok egyikhez is, másikhoz is, de lehetetlen felismerni, melyik Jaczkovics Mihály s melyik Slepkovszky.

Ekkor újra kinyílik az ajtó s újból b. e. Miklósy István lép be azon dr. Gáthy Bálint vezető kir. ügyész és egy rendőrtisztviselő kíséretében.

— Itt állott egy kirakó asztal — magyarázta Miklósy István. — Amikor itt hagytam őket, ezen az asztalon állott az a csomag, amit a postás hozott. Egy darabig én is néztem a bontást. Aztán a dolgozószobába mentem s meghagytam, hogy ha majd felbontják, hozzák be és mutassák meg, miféle ajándékot küldött csernoviczi jóakarónk. Majd hozzám fordult s arra kért, maradjak mellette s vigyázzak, míg a romokat eltakarítják s az áldozatokat elviszik.

Ekkorra lassanként benépesült a volt irodahelyiség. Tűzoltók és rendőrök jöttek. Hozzáfogtunk a romok és hullarészek kegyeletes összeszedéséhez és eltakarításához.

Borzasztó munka volt. A láb, fej, ujj és agyvelő-maradványokat egy vedérbe raktuk.”

Baltazár Dezső püspök részvétnyilvánító levele Miklósy püspöknek

Főtisztelendő és Méltóságos Püspök Úr!

A tiszántúli református egyházkerület mélységes fájalmát jelentem s adom hozzá ahhoz a méltó gyászhoz, amely a testvér görög katolikus püspökség lelkére borult. A magyar nemzeti eszme új mártírjai éppen olyan kegyelettel lesznek megőrizve szent érzelmeink pantheonjában, mint ahogy őrizzük a mi egyházunk kebeléből vértanúságra elhívottak hosszú sorát.

Gyásznak, részvétünk jelentése mellett tolmácsolom egyházkerületünk örömét a felett, hogy Méltóságodat az isteni kegyelem sátora elfedezte az emberi gonoszság töre elől.

Végül tudatom, hogy egyházkerületünk külsőképpen is osztozkodni óhajt a Méltóságod gyászában s ezért:

1. úgy a maga, mint debreceni főiskolája képviselőileg,
2. a debreceni főiskola ifjúsága testületileg fog részt venni a holnapi temetésen,
3. felajánljuk Méltóságodnak a főiskolai énekhar közreműködését a templomi szertartás keretében.

Fogadja Főtisztelendő és Méltóságos Püspök Úr kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Debrecen, 1914 február 24.

Dr. Baltazár Dezső

Püspök⁵⁸³

A bombamerénylet utáni fenyegető levél Miklósy püspöknek

„Te Főpap,

⁵⁸³ Tt REL I.1.b. Debreceni Protestáns Lap 34 évf. 129-130.

Az élet abban a percben veszi el értelmét, amikor tulajdonosa megérti azt, hogy fontossága és eszméinek győzelme a minimumra száll le. Az életben semmi sem jó a ki biztosítja azt, hogy a semmiség kitölthető tanaidnak ürességével, semmi sem bizonyos s ezért nem lehet hinni semmiben. Az élet közömbös, de annak aki az élet közömbösségét a nép jajával és szenvedésével akarja kitölteni annak pusztulnia kell.

A mai rend rosszasága, a fejedelmek és főpapok bűne, a kétezer jaj annak a főpapnak aki nem csak a lelket mérgezi meg, hanem még a nemzetek politikai fejlődését is megakadályozza.

Egy ember semmi! A bombát nem a te kedvedért küldtük mert mi nem az embert, melyet te képviselsz, akartuk tönkre tenni. Ez az eszme oly buta, és eltörölni való, hogy ez ellen minden embernek síkra kell szállnia. A mai világ oly vak és süket, hogy bombával kell álmából felébreszteni. A te magatartásod az eset után furcsa volt, de biztosítunk, hogy célt fogunk érni, a mi céljainkról csak az ekrazit tud beszélni. Te voltál az első akit kiszemeltünk, a többi sorra következik s ne csudálkozzál egy napon – te szent atyád – a római here levegőbe fog repülni az apácáival együtt. Az öreg medve – s a bécsi majom, mert a mi eszménk ezeknek az elpusztítását kívánja.

Az életben semmi s csupán csak ennek az eszmének a végrehajtása tart vissza attól a gondolattól, hogy egyenlőre itt maradjak Magyarországon, de vissza fogok térni akkor százszor légy püspök mégis el fogsz pusztulni.

Ezt a levelet egy ártatlan leánnyal írtam s amikor te meg fogod kapni én már negyedik napja hátat fordítottam ennek a világ legszomorúbb országának – Magyarországnak.

Az eredetivel való egyezséget igazolom.

1914. február 28-án.

(olvashatatlan) Aláírás

Királyi ügyész⁵⁸⁴

A DEBRECENI MERÉNYLET KÉPEI

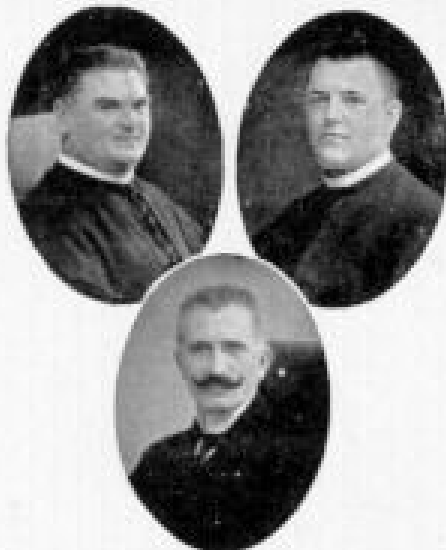
⁵⁸⁴ MReZSL Tisza iratok 44a/6.20

A MAGYAR NEMZETI ESZME DEBRECENI VÉRTANÚI, A YILÁGHÁBORÚ ELSŐ HŐSI HALOTTAI:

Jaczkovics Mihály
püspöki vikárius

Dr. Csáth Sándor
egyhásmegyei főgondnok

Slegkarszky János
püspöki titkár

akik 1914. február 23-án a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökség s az általa képviselt magyar nemzeti eszme ellen idegenből elküldött pokolgépes merényletkor életüket áldozták a magyar hazáért.

Kiadja a Görögkatolikus Tanítók Országos Egyesületének
„Debreceni Vértanúk Emlékalap Bizottsága”
Debrecen, Vaskövi Mihály-utca 4. sz.

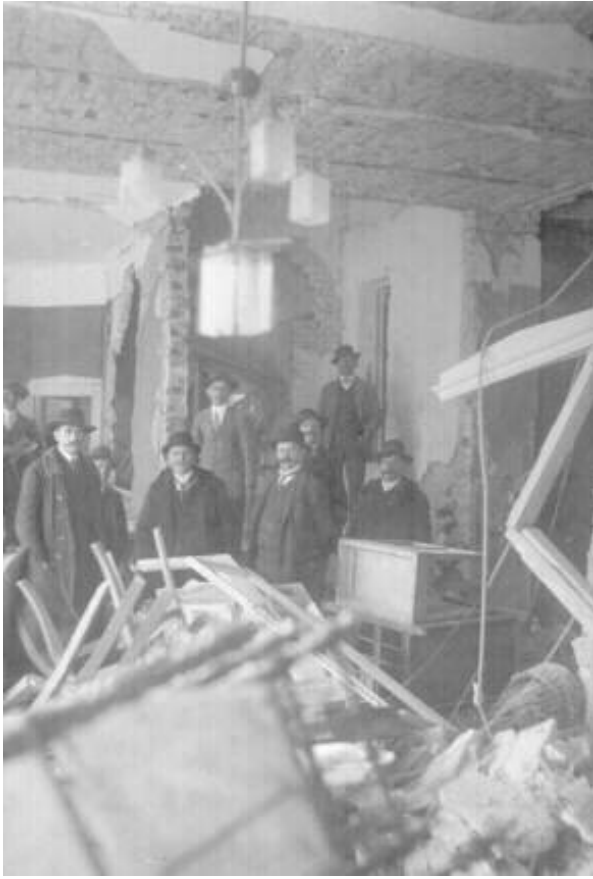

A hajdúdorogi egyházmegye első térképének tervezete⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ EPL Cat D/C Hajdúdorog 23 cs. (szám nélkül)